

ئەم كۆننە لە لایەن
www.iqra.ahlamontada.com

ئامادەكراوہ

گوشتیان

ژیانی ناوداران
و شاعیرانی کورد

ئامادەکردنی:
مەلا سامان ھەلەبجە

www.iqra.ahlamontada.com

لەکتب (کوردی ، عربی ، فارسی)

بۆدابهزاندنی جوورهها کتیب: سهردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ الثَّقَافِي)

پدای داتلود کتایههائی مهتلف مهراجهه: (منتدی اقرا الثقافی)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (کوردی ، عربی ، فارسی)

گوستان

ژیانی شاعیر و ناودارانی کورد
نامادهکردنی: مه لا سامان هه ئه بجهیی

پیناسی کتیب

✂ ناوی کتیب: گوستان

✂ ناماده کردنی: مه لا سامان هه له بجهیی

✂ تیراژ: ۱۰۰۰ دانه

✂ نۆبه و سائی چاپ: دووهم ۲۰۱۷

بلاو کره وه کتیبخانه ره ره ره ره موکریانر

سه ره ره ره چاپ: عه تا په ووف

۰۷۵۰۱۱۷۳۹۲۱

نالی
باشورگوردستان
(۱۸۰۰ - ۱۸۵۶ ز)

نالی ناوی خدر (خضر) و کورپی ئەحمەدی شاوھەیسى نالی بەگى مکایەلییە. لە گوندی خاک و خۆل لە دەشتی شارەزور هاتووە ژيانەو. بەپێی پێبازی خۆبندنى ئەو سەردەمە لە سەرەتایە قورنانی پیرۆزی و وردە پەرتووکی فارسی خۆبندووە و چووە بۆ فەقیهەتی و لە پیناوی وەرگرتنی زانستە ئایینیەکاندا شار و دیھاتە قوتابخانەدارەکانی بەشیکی کوردستان گەراوە و دوا پلەى ئەو خۆبندنەى بێرێوە و مۆلەتى مەلایەتیی وەرگرتووە .

ئەو شوێنانەى نالی بۆ ماوھەیکى زۆر تێیاندا مابووینتەو: سنە ، سابلاخ، زەردیاواى قەراغ، ھەلەبجە و سولەیمانى. لە قەرەداغ لای شیخ موھەممەدى ئیبنولخەییاط خۆبندوویەتى. لە تەکییەى قەرەداغیش ماتماتیکی لای شیخ عەلیی مەلا خۆبندووە. لە سولەیمانى لە مزگوتى سەید حەسەن لای مەلەبەدوللای رەش بوو. زۆرتەری کاتى موستەعیددی لە خانەقای مەولانا خالید لە سولیمانى بەسەربردووە. ھەرۆھا گەلیکیشى لە ھەلەبجە و سولەیمانى لای شیخ ئەولای خەریانى خۆبندووە .

سەبارەت بە تەمەنى نالی چەندین بۆچوونى جیاواز: خوالنخۆشبوو موھەممەد ئەمین زەکی بەگ دەلیت: نالی لە سالانى ۱۲۷۳-۱۲۱۵ دا کۆچیکردووە و ۱۸۰۰-۱۸۵۶ زایینیدا ژیاوە . دکتۆر مەعروف خەزەندارىش ھەر ھەمان میژوو دیاری دەکات، ھەرۆھا دکتۆر کەمال فونادیش ھەمان بۆچوونى ھەبە . مامۆستا عەلانەدین سەجادییش دەلیت: لە ۱۷۹۷ی زایینیدا هاتووە دنیاووە و لە ۱۸۵۵ دا مردووە .

ھەموو ئەم مامۆستایانە، بێجگە لە مامۆستا سەجادی ئەبى، میژووی لەدایکبوون و مردنى نالیان وەك یەك دانا و بەو پێیە نالی ۵۶ سال ژیاوە. تەنھا بەپێى بۆچوونەكەى مامۆستای سەجادی تەمەنى بوو ۵۸ سال.

ئەم جیاوازیەش وەكو سەرنجى بۆ دراوہ قسەى مامۆستا سەجادی لەلایەك و دکتۆر خەزەندار و دکتۆر کەمال فوناد لە لایەكى ترەو دەربارەى تەمەنى و سالى لەدایکبوونى نالی ئەو بەراوردکردنەى کوردی و مەریوانی و بەدواى ئەوانیشدا مامۆستا عەلى موقبیلە ، ئەوێ لە پێشەكى دیوانەکاندا سالى ۱۲۱۵ی کۆچیان لەگەل سالى ۱۷۹۷ی زایینیدا بەراوردکردووە .

جا ئەگەر وەھا بىت، ئەوا وەك كوردى و مەريوانى و موقبىل و سەجادى ئەفەرموون نالى ۵۸ سال ژباوہ. بەلام لە پۇژنامەكانى پۇژھەلاتناسى ئەرمەنىيە يوسف ئەبگارەقنچ نۇربىلى دا سالى ۱۲۱۵ى كۆچى لەگەل سالى ۱۸۰۰-۱۸۰۱ى زايىنى بەرامبەر كراوہ . بەپىئى ئەمە وەك دكتور مارف خەزەندەر و دكتور كەمال فوناد لەسەرى پۇيشتون، سالى لە دايكبوونى نالى دەكاتە ۱۸۰۰ى زايىنى و تەمەنىشى دەبىتە ۵۶ سال.

لەوانەى باسگران هيجيان ناتوانرئت وەك سەرچاوەیەكى راستەقىنە و باوەرپىكرائو سالى لەدايكبوون و كۆچى نالى ديارى بكن. بەلام هەندى شت هەيە دەبنە ھۆكارى پوونكردەنەوى سەردەمى نالى و نزيكبوونەوہ لە زانينى سالى لە دايكبوون و مردنى.

۱- نالى پەيوەندىيەكى تايبەتتى لەگەل سلیمان پاشاى بابان و ئەحمەد پاشاى كورئدا بووہ. ئەم پەيوەندىيەيش بەم بەلگانەى خوارەوہدا دەرئەكەوى :

- ئەو غەزەلەى كە سەرەتاكەى ئەم بەيتەيە:

بولبولى تەبعم ئەوا ديسان پەناخوانسى دەكات

كە تئيدا دەلئت:

ھودھودى دل حەبسى بەلقىسى سەباى ديوہ يەقین

خۆى كە دامین گىرى شاھى ئاصەفى پانى دەكات

شاھى ئاصەفى يەكەم خەزەرتى سولەيمان پىغەمبەر(دردى خوا لەسەر بىت) بووہ كە شالىارمەكى ناوى ئاصەفى كۆپى بەرخيا بووہ و مەبەستى لە شاى دووہى ئاصەفیش، سولەيمان پاشاى بابانە .

- ئەو غەزەلەى، ئەوہى يەكەم بەيتى ئەمەيە :

ئەم تاقمە مومازە كەوا خاسەيى شاھن

ئاشوبى دلى مەملەكەت و قەلبى سويان

ئەوانەش ھەمووى برىتییە لە پياھەلدان و باسکردنى تاقمە سويانەك. دەبىت ئەو سويانە سويان كى بووبىت، ئەگەر ھىي سلیمان پاشا يان ئەحمەد پاشاى كۆپى نەبووبىت“ بەتايبەتتى، كە پەرتووہكەكانى ميژوو دەلئن، ئەم ئەحمەد پاشايە سويانەكى رىكۆپىكى و تازە بابەتتى پىكھىناوہ. وەكو مامۆستا مەلا ئەبدولكەرىمى مودەرىس دەلئت: نازانم نالى' لە كاتى دەستەلاتى ئەحمەد پاشادا لە سولەيمانى ماوہتەوہ و ئەو سويانەى بە چاوى خۆى بىنيوہ و باسەكەيان بۇ گىراوہتەوہ و دووربەدوور پىناسەى كردوہ ، ياخود مەبەستى

سوڀای سلیمان پاشای باوکیه‌تی، نه‌وی له ۱۲۳۴ی کۆچییه‌وه تا ۱۲۵۴ حوکمرانیی
سوله‌یمانی کردوه!

- قه‌سیده درێژه‌که‌ی، نه‌وی بۆ سالمی هاوړتی گیانی به گیانی خۆی ناردووه و نه‌وش
تیکرا پرسیاره له وه‌زعی سوله‌یمانی پاش نه‌مانی ده‌وری بابانه‌کان.

- غه‌زه‌له‌که‌ی، نه‌وی به‌بۆنه‌ی سه‌فه‌ری حه‌جی (نه‌وری ږوودباری)یه‌وه وتوویه‌تی که وه‌ک
له تیکرای به‌یته‌کانه‌وه ده‌رنه‌که‌وی خاوه‌نی ږیبازی نه‌قشبه‌ندی و یه‌کیک بووه له موریده
ناوداره‌کانی مه‌ولانا خالید (۱۱۹۷ی.ک-۱۷۸۳ی.ن، ۱۲۴۲ی.ک-۱۸۲۶ی.ن).

- قه‌سیده‌که‌ی، نه‌وی به مه‌ستوره‌یا ووتوه :

خوسره‌و خانی نه‌رده‌لان می‌ردی مه‌ستوره‌ خانم، نه‌وی به خوسره‌و خانی ناکام
به‌ناوبانگه ، له سالی ۱۲۴۰ی کۆچی و ۱۸۲۴ی زایینییه‌وه له سنه والی بووه. خوسره‌و خان
له سالی ۱۲۴۴ی کۆچیدا، له‌گه‌ل نه‌وش حوسن جیهانی کچی فه‌تح علی خانی قاجار ژنی
بووه ، بۆ خۆشکردنی ناوبه‌ین و دل‌دانه‌وه‌ی نه‌بولحه‌سه‌ن (مه‌ستوره‌)ی نه‌دیپ و شاعیریش
نه‌خوازی. به حیسابه پیشووه‌که له‌و کاته‌دا که مه‌ستوره‌ شووی به خوسره‌و خان کردوه
(نالی) ۲۹ سالان بووه . نیتر هرچۆن بیټ، نالی خه‌وه‌که‌ی - له قه‌سیده‌یه‌کدا بۆ مه‌ستوره
باسی لی ده‌کات- پینش شووکردنی مه‌ستوره‌ دیبی و قه‌سیده‌که‌ی بۆ هاتبی یا پاش
شووکردنی و چریبیټی، نه‌م که‌ین و به‌ینه‌ ږووناکییه‌ک هر نه‌گرټه سه‌رده‌می ژبانی نالی.

- مامۆستا مه‌لا عه‌بدولکه‌ریمی موده‌ریس ده‌لیټ: کۆمه‌له‌ ږه‌رتووکینکی ده‌سنووسی
پنکه‌وه جوزوبه‌ندکراوی ږه‌رتووکخانه‌ی بنه‌ماله‌ی موفتی هه‌له‌بجه‌م - بنه‌ماله‌ی موفتی
هه‌له‌بجه نه‌چنه‌وه سه‌ر شیخه‌ولای خه‌رپانی - دی. دوو غه‌زه‌لی تیا نوسراوه‌وه
له‌سه‌ره‌وه‌یان نوسراوو نالی.

سه‌ره‌تای یه‌کیکیان نه‌م به‌یتیه‌ی :

نه‌مردم من نه‌گه‌ر نه‌مجاره‌ بی تو

نه‌جم، شه‌رت بی، هه‌تا نه‌و خواره‌ بی تو

سه‌ره‌تای نه‌ویشیان نه‌م به‌یتیه‌ی :

عاشقی بی دل ده‌نالی، مه‌یلی گریانی هه‌یه

بی شکه هه‌وره تریشه‌ تاوی بارانی هه‌یه

ھەرچەند لە ھیچ لایەکی غەزەلەکانەوھ نەنوسرابوو کە ی نووسراونەتەوھ ، بەلام دیار بوو وەك پەرتووکەکان خۆیان زوو نوسرابوونەوھ . پەرتووکەکانیش لە میژووی جیاجیادا نووسرابوونەوھ. بۆ نمونە یەکیکیان 'کفایە'ی بێتوشی بوو بە دەستی 'مەعروفی کوپری شیخ ئەولای خەریانی' نووسرابووە - لە ساڵی ۱۲۶۹ ی کۆچیدا. یەکیکی تریان قەسیدە ی 'بانەت سعاد' بوو لە ساڵی ۱۲۳۲دا نووسرابووە . یەکیکی کەشیان قەسیدە یەکی ۱۵۰ بەیتی جەلادینی سیوطی بوو پەسوول ناویک لە ساڵی ۱۲۳۲دا لە مەدرەسە ی مەولانا ئەحمەدی کوپری ئەحمەدی کوپری مەولانا سلیماندا نووسیویوە .

ھەرۆھا لە لاپالێ کۆمەلە دەستنوسیکی تر پێکەوھ جوژوبەندکراوی ھەر ئەم پەرتووکخانە یەدا شیعریکی ترم دی درابوھ پال نالی. پەرتووکەکانی ئەم کۆمەلە لە ساڵانی ۱۲۷۱ و ۱۲۷۲دا نووسرابوونەوھ . ھەرچۆن بێ دیارە ساڵانی ۱۲۳۲ و ۱۲۶۹ و ۱۲۷۱ و ۱۲۷۲ کە ساڵی نووسینەوھ ی ئەو پەرتووکانەن جوژە پۆشناییبەك ئەخەنە سەر ساڵانی ژبانی نالی.

- لە ھەموو گرنکتر لێرەدا ئەوھ یە کە پۆژھەلاتناس خۆدزکۆ، ئەوھ ی شاھەندەری روسیا بووھ لە پارێس ئەیگنیرتەوھ کەوا لە ساڵی ۱۸۵۲دا لە پارێس چاوی بە ئەحمەد خان ناویکی بابان ئەکەوی، ئەوھ ی خەلکی کوردستان بووھ و لە ئەستەمبۆل دانیشتووھ . خۆدزکۆ ناوی نالی لەم ئەحمەد خانە بییستووھ ، ئەوھ ی دۆست و ھاوڕێی بووھ .

گەلی بەیتی نالی ھە یە وەھا ئەگە یەنن، کە نالی گەیشتوھتە تەمەنی پیریەکی راستەقینە و بێ ھیزیوون، کە دیارە ئەوھش لە ۵۸ ساڵیدا پەیدا نابێ، وەك ئەمانە:

۱- موی سپی کردم بە شوشتن ناوی عەینی شۆرە شەگ

۲- بۆ مەمک (نالی) چ مندالانە وە ی وە ی کردوھ

گەرچی مووی وەك شیرە ، بەو شیرە شکۆفە ی کردوھ

۳- ئە ی تازە جوان! پیرم و ئوفتادە و کەوتووم

۴- من پیرم و فانی

ئەحمەد پاشای بابان لە ۱۸۵۲دا لە پارێس باسی نالی بۆ خۆدزکۆی شاھەندەری روسیا کردوھ وانەگە یەنی نالی لەو سەردەمەدا لە شام ژباوھ . چونکە شیعەرە کەشی، ئەوھ ی پاش تیکچوونی فەرمانزەوایی بابانییەکان بۆ سالمی ناردوھ بۆ سولە یمانی، لە شامەوھ ناردوویە . لە لایەکی دیکەوھ ھەموو ئەوانە ی میژووی ژبانی نالییان خستوھتە سەر کاغەز، باسی

ئەوھەيان كەردوھە ، كە نالى پاشان چوھتە ئەستەمبېبول و لەوى لەگەل ئەحمەد پاشاى بابان ماوھەيەكى دوور و درىژيان پىكەوھ بەسەربردوھە . جا سەرھەراى ئەوھ ، كە لەوانەيە نالى ماوھەيەكى زۆرئىش لە شام مايبىتەوھ ئەنجا چووبىتەوھ ئەستەمبېبول، ئەو ماوھەيە كەمتر لە دوو سالى نىوان يەكترى دىتنى خۆدزكو و ئەحمەد پاشا و مردنى نالى لە ئەستەمبېول لە ۱۸۵۵د، كە ئەلەين لەو سالىدا لەوى مردوھە ، بەپىتى تواناى ھات و چۆى ئەو سەردەمە بە ھالى بەشى تەنھا پۇششتىكى لەسەرخۆى ئەو چەرخە ئەكا، چ جايى ئەوھش ماوھەيەكى دوور و درىژى لە ئەستەمبېول لەگەل ئەحمەد پاشا بەسەربردى.

نالى لە شىعەرىكىا لە بەرامبەر مەزارى پىغەمبەر (درودى خواى لەسەر بىت) ئەلەيت:

موودىگە كە ھەم گەردشى دەورانى سوپەرم

واتە : دەمىكە ئاوارەى نىشتەمانم و ئەسورپىمەوھ و نىستا گەيشتوومەتە نىرە . ئەبى ئەم (دەم) چەند سالى خايندىت و ئەو ماوھەيەى لەكوى بەسەربردى و كوئى گەرابى؟ ديارە نالى ئەم شىعەرى پاش بۇنەكەى لە شامدا وتوھ ، وەكو دەردەكەوى ئەبى لەپىش سالى ۱۸۵۲د لەوى بووبىت، چونكە ھەر لەم پارچە شىعەرىدا گلەيى لە دەست پىرى ئەكات و دەلەيت:

ئەى تازە جوان! پىرم و ئوفتادە و كەوتووم

ھەروھە ئەلى:

من پىرم و فانى

حاجى مەلا عەبدووللاى جەلى زادە (باوكى جەنابى مەلاى گەورەى كۆيە) گىراوھەتەوھ و بىنگومان قەسەشى جىگەى باوھە ، كە لە سالى ۱۲۸۸ھ.ك (۱۸۷۱-۱۸۷۲ھ.ى)دا نالى لە مەككە دىوھ و ئەو ساتەش زۆر پىر بووھ .

لەبەر ئەوھى نالى خويندەوارىكى گەورەى سەردەمى خۆى بووھ ھەربۆيە شارھەزايەكى چاكى لە كۆمەلگەى كوردىي ئەو سەردەمە ھەبووھ، لە شىعەرەكانىدا باسى خواپەرسىتى و نىشتەمان و ئەقىندارى پەنگى داوھتەوھ. ئەگەرچى ئەو سەردەمە زمانى عەرەبى و فارسى برەويان ھەبووھ و زۆرىك لە شاعىرانى كوردىش بەو زمانانە شىعەريان نووسىوھ، بەلام نالى بە زمانى كوردى شىعەرى نووسىوھ و رۆحىكى تازەى كەردوھ بەبەر زمانى كوردىدا، ئەوھتا لە شىعەرىكىدا نالى شانازى بە زمانى كوردىيەوھ دەكات و دەلەيت ...

تەبەى شەكەربارى من كوردى ئەگەر ئىنشا ھەكا

ئىمتىحانى خۆيە مەقسوودى، لە عمىدەن وا دەگا
 با لە مەيدانى فەساحەتدا بە مىسلى شەسوار
 بى تەئەمول بەو ھەموو نەوعە زباني رادەگا
 كەس بە ئەلفازم نەئى خۆ كوردى يە خۆ كوردى يە
 ھەر كەسى نادان نەبى خۆى تاليبى مەعنا دەگا
 يىتە حوجرەم پارچە پارچە موسوودەم بگرى بە رۆج
 ھەر كەسى كوتال و پارچەى بى بە دل سەودا دەگا
 شيعرى خەلقى كەى دەگاتە شيعرى من بۆ نازكى
 كەى لە دىقەتدا پەتک دەموا لەگەل ھەودا دەگا

مامۇستا مەلا عەبدلكرىمى مودەرىس لە لىكۆلئىنەوہ و لىكدانەوہى ديوانى نالىدا بە وردى
 ئەم شيعرەى سەررەوہى لىكداوہتەوہ كە من لىرەدا تەنھا لىكدانەوہى دوو كۆپلەى يەكەم و
 كۆتايى دەخەمە بەر چاوى قوتابيان كە باس لە گرنكى و خۆشەويستى نالى دەكات بۆ
 زمانى كوردى: "زەوقى شيرىنى من كە بەلاى ئەوہدا ئەچى بە كوردى شيعر بلى، لەبەر ئەوہ
 نىيە كە كوردىيەكە ناسانە و دەستەلاتى بەسەر عەرەبى و فارسيدا ناشكى، بەلكو
 لەبەر ئەوہى ئەيەوى خۆى تاقى بكاتەوہ بزانى شتىكى تازەى لە دەست دى لەمەوپىش كەس
 نەيكردبى كە شيعر وتنە لەسەر عەروزى عەرەبى بەزمانى كوردى، يا نە ؟...

شيعرى خەلكى ھەرگىز لە ناسكيدا ناگاتە رادەى شيعرى من. شيعرى من لە چاوشيعرى
 خەلكيدا وەك تالى ناورىشم وايە لە چاوشەتكدە و پەتكىش ھەرگىز ناتوانى لە بارىكى وا
 ناسكيدا بەر بەرەكانى لەگەل ناورىشم بكا.

لىرەدا بۆمان دەردەكەوئىت كە نالى چەندە زمانى كوردى لا جوان و خۆشەويست بوو. لە
 شيعرىكى دىكەيدا، نالى، زمانى كوردى دەخاتە ريزى زمانى عەرەبى و فارسى كە لەو
 سەردەمەدا زمانى شيعر و غەزەل و دەولەتانى گەورەى ناوچەكە بوون. نالى جگە لەوہى بە
 زمانى كوردى شيعرى نووسىوہ، ھاوكات بە زمانى عەرەبى و فارسىش شيعرى نووسىوہ،
 بۆيە خۆى بە پاشاى ھەرسى زمانەكە دەزانئىت، لە شيعرىكىدا بە شانازىيەوہ ئەو ھەستەى
 خۆى دەربرييەوہ :

فارس و كورد و عەرەب ھەر سىم بە دەفتەر گرتووہ (نالى) ئەمرۆ حاكىمى سى مۆلگە، ديوانى
 ھەيە

هەر لەم پەيوەندىدا لەگەڵ گەرنىگى زمانى كوردى و نووسىن بەو زمانە، شاعىرى نەتەمە پەروەرى كورد، حاجى قادىرى كووبى، ئاواتەخواز بوو كە كاشكى هەر لە زووهوه كورد بە زمانى خۆيان بيانووسىاى تا مێژووى كورد و پاشا و كەسايەتییە گەورەكانى كورد ناويان ون نەبوایە :

كۆب و دەفتەر و تەئىخ و كاهەز بە كوردى گە بنوسرايە زمانى
هەلاو و مير و شىخ و پادشامان هەتا مەحشەر دەما نام و نىشانى

يەكێك لە بەناوبانگترین شیعەرەكانى نالى ئەو شیعەرەيە كە بۆ (سالم) ی نووسیوه و ئەریش وەلامى دەداتەوه، ئەو دوو قەسىدەيە بە ناوى (دوو نامەكەى نالى و سالم) هوه ناوبانگیان دەرکردوه. نالى ئەو قەسىدەيەى وەكو نامەيەك بۆ سالمى هاوڕێى نووسیوه و باسى دووره ولاتى خۆى لە شام دەكات و هەست و تاسەى دوورى نىشتمان و شارەزور و سلیمانى كە لە لایەن عوسمانییەكانهوه داگیركراوو، دەرەبەرىت. (عبدالرحمن سالم) یش لە وەلامدا شیعەریكى بەرزى بۆ دەنووسیت و هەردووکیان بە خەيال و بە (با) دا، نامەكانیان دەنێرن.

نالى بەم شێويە قسىدەكەى دەست پى دەكات:

قوربانی تۆزى رینگەم ئەى بەدى خۆش مرووروهى پەيكى شارمزا بە هەموو شارى شارەزور
ئەى لوگفەكەت خەفيو هەوا خواه و هەمدەمە!
وهى سروەكەت بەشارەتى سەر گۆشەيى
حضور!

مامۆستا مەلا عەبدولكەرىمى مودەرىس بەم شێويە ئەو دوو بەیتە شیعەرى شىكردۆتەوه و دەلى: نالى لە رینگاى (با)ى تىژمەوهوه نامەكەى دەنێرىت و پى دەلێت (خوا بەمكا بە قوربانی تۆزى ئەو رینگايەى تۆ بەسەريا ئەپۆى، تۆ شارەزای هەموو كون و كەلەبەرىكى شارى شارەزورى و ریت لى ون نابى، بڕۆ ئەم نامەيەم بۆ بگەيەنە و هەواڵم بۆ بپرسە و بزانە...) . نالى بەو شێويە تاسەى دوورى خۆى و دووره ولاتى دەكاتە هەويى ئەو شیعەرە بەرزە كە (هەلقولوى ناخ و دەنگدانەوهى ژانى دەرونى خۆيەتى) .

نالى و شیعەرى ئەقیندارى

نالى وەكو هەر شاعىرىكى دىكە شیعەرى ئەقینداریشى نووسیوه بە تايبەتى بۆ خۆشەويست و دلەبەرەكەى (حەبیبە). تەنانەت كاتێك كە خۆشەويستەكەى لى جيا دەبیتەوه ئەگەرچى نازانریت ئەو جيابوونەوهیە بە هۆى مردنى خۆشەويستەكەيەوه بووه

يانيش (حبيبە) نالى بەجئەشتورە و نەيوستورە لەگەڵى بئت، شىعەرىكى نووسىوہ كە لە
دواى (حبيبە) كەى پئى وابووہ كە ئىتر سلىمانى كەسى تئدا نەماوہ:

هەتا تۆم ئاشنا بوويت ئاشنا بـوووم
ئەمىستا موو بە موو ئەغيارە بى تـو
لە گن من با وجودى ناس و ئەجناس
كەسى تئدا نە ئەم شارە بى تـو
هەموو پۆزى لەتاو هيجرانى ئەمسال
تەمەنای مردنى پزارە بى تـو

لئكدانەوہى ئەو شىعەرە: تا تۆ دۆست و ئاشنام بوويت هەموو كەسەم هەبوو، ئىستە كە تۆ
نەماويت هەموو كەسەم لى بووتە بىگانە، لەگەڵ ئەو هەموو مەردمەشا (خەلكەدا) كە لەم
شارە- سلىمانى- دا هەيە هەر لەبەرئەوہ كە تۆ نەماوى كەسى تئدا نى، لەبەر ئەو كۆچە كە
ئىمسال تۆ كردت داواى مردنى پزار ئەكەم، چونكە پزار لەبەرئەوہى بە تۆ شاد
نەبووبووم، هەموو دەمىك ئاواتى مردنم ئەخواست، ئىستە كە تۆ نەمايت كەوتوومەتە داوا
كردنى ئەو مردنە.

نالى هەر بۆ حەبیبەى دلبەرى، شىعەرىكى دىكەى نووسىوہ كە تئيدا باسى خىلى يارەكەى
دەكات و وەك دەزانرئت لە ناو كوردەواريدا خىل بوون وەك عىبەيەك تەماشە دەكرئت بەلام
نالى هئندە جوان وەلامى ئەوانە دەداتەوہ كە تانە لە يارەكەى دەدەن و دەلئت:

پىم دەلئن: مەحبوبە خىل و قىچە، مەبلى شەر دەكا
خىل و قىچە، يا ترازوى نازى نەختى سەر ئەكا
خىل و قىچە، يا بە غەمزە بۆ نىشانەى دل بە جاو
مەبلى راست هاوتنى موزى دل پەى كەر دەكا؟!

دىسان بۆ لئكدانەوہى ئەم شىعەرە دەبئت پەنا بۆ لئكدانەوہكەى مامۆستا مەلا عەبدلكرىمى
مدرس ببەين كە دەفەرموى: ناخەزان پىم ئەلئىن خۆشەويستەكەت خىل و چاولارە، خئسە لە
خەلكى ئەكات وەك بلىنى شەريان پى بفرۆشى. نەخەير نە خئلە و نە خئسە لە كەس ئەكات
.. تەنھا ئەوئندەيە ترازوى نازى، كە چاويەتى، كەمىك سەر ئەكا و بەسەر لايەكا ناز زۆرتر
ئەكا تا بەسەر لايەكى ترا .. سەرکردنى ترازو ئەوہيە كە هەلى ئەپرى هەردوو سەرەكەى
هاوسەنگ نەبن.

له كۆتايدا دەتوانىن بلىن كە شىعرەكانى نالى چەند لايەنىكيان لەخۆ گرتوو وەكو ئەقىندارى، وەسفى سروشتى كوردستان و شىعرى خواپەرستى و پياھەلەدان و لاواندەنوو. بەداخووە نالى وەكو زۆر نىشتىمانپەرورى دىكەى سەردەمى خۆى و دوای ئەویش، لە دوورە و لاتیدا كۆچى دوایى كردوو و گۆرغەرىب بوو. بۆيە تا ئىستائىش بەتەواوەتى كاتى مردنەكەى ساخ نەبۆتەو، بەلام نالى ھەمىشە بەشىكى گرنكى لە لاپەرەى ئەدەبىياتى كوردى لەسەرخۆى تاپۆ كردوو .

يەكێ لە پارچە ھەلبەستەكانى نالى

لە دلدە ئاتەشى عىشقت بلىسەى مىسلى تەندورە
 شەتى ئەشكەم نەبى مانىع، دەسوێم دەبەمە گۆى نوورە
 بە نارى عىشق و ئاوى دل، جەسەد وەك حەزەرەتى موسا
 تەرىقى: بەحەرى فەرعون و، رەفقى ئاتەشى توورە
 دەجى بۆ لای رەقىب خۆشە، وەلى ئەو داخە كوشتومى
 لە كەن ئەو جەندە مەجبورە، لە لای من جەندە مەغرورە
 بەيامت ھات و پەيكت رۆى، خەيالەم ناردوو نەيگەيى
 رەسوڵم كەوتە رى، گرتى، ھىناى وەك ئاگرە سورە
 كە دىتمە شكلى سەد رەنگى، گوتم: بابايى عەيارە
 كە بىستم لەفزی بىدەنگى، گوتم: شەپورى شاپوورە
 گوتم: راستى سەبا ھەلسە، گوتم: مەشرەب موخالیفە
 گوتم: نارى، گوتم: بايە، ئەوجى، گوتم: دوورە
 گوتم: قوربانى تۆ من بىم، گوتم: قوربانى تۆ سەگ بى
 گوتم: شىشەى دلەم ناتوى، گوتم: بۆ چىمە، مەكسورە
 خەراباتى دلەى ((نالى)) مە فەرموو: خالە، نايمە
 بە مەرگى تۆ قەسەم، چاوم! بە زىكرت بەيتى مەعمورە
 ھەلبەستىكى ھۆنراوھكانى نالى

تا لە من ئەو زولفە رۆى بۆسە و كەنارى گرتوو
 ناو دەمەم بى شوبەھ نامى زەھرى ماری گرتوو

خوش لهسر سینهی سهری هه‌لداوه دوو گۆی سهر به مؤر
مات و چه‌یرانه که هه‌رعه‌ر که‌ی هه‌ناری گرتوووه!
نێژده‌های زولفی له ده‌وری گهنجی حوسنی خارسه
حه‌تفه حه‌تفه، چین به چین، سهر تا به خواری گرتوووه
ماهی من ته‌نها مه‌هینکه هه‌د نوجووومی مه‌حو ک‌رد
یاری من ته‌نها گوئیکه هه‌د هه‌زاری گرتوووه
دامه‌نی پاکی مه‌داری دائیره‌ی خامه‌ن نیسه
خوینی مه‌قتولانه وا دامینی یاری گرتوووه
گه‌رد و بادی هه‌جری تۆ وا عالمی لی کرده‌ تۆز
نه‌ک دوو چاوم، به‌لکه حه‌تتا دل غوباری گرتوووه
شه‌ریه‌تی عونه‌بایی لیوی شه‌ککه‌ر و بادامی جاو،
سه‌روی قه‌دده‌ت راسته ئه‌نواعی یماری گرتوووه
له‌علی شه‌ککه‌رباری تۆ تیراوه، شه‌ککه‌ر بارسه
لیوی مه‌بهنه‌ت‌باری من بی ناوه، یاری گرتوووه
په‌رجه‌فایه، بی وه‌فایه، زود جه‌نگه، دێر سوئح
هه‌د درتخ و چه‌یفه گه‌بعی رۆزگاری گرتوووه
یادی (گانی دمدم) و سه‌رچاوه‌که‌ی (میگور) ده‌کا
(به‌که‌ره‌جۆی) چاوم که شیوه‌ی (سه‌رچارای) گرتوووه
بی مه‌حابا ناو ده‌پێژی گه‌ه به فه‌ور و گه‌ه به ده‌ور
چاوی من موددیکه شیوه‌ی نابشاری گرتوووه
شه‌معی به‌زمی من که‌وا سوتاوه، زه‌رد و نه‌شک رێژ
قه‌ت نیه فه‌ردیک نه‌لی ره‌نگی مه‌زاری گرتوووه
مودده‌عی زه‌جرم ده‌کات و، یتیم ده‌لی: سه‌برت بی
که‌ر به له‌عنه‌ت بی که‌ی که‌ی عاشق قه‌راری گرتوووه!

(نالی) وا دائيم كه مشغولتي فوغان و نالهييه
باعيبي هيجراني ياره دل شهزاري گرتـوووه

چهند بهشيك له مهلبهست و هونراومكاني نالي

بوچي نه گريم صد كه پرتم دل ده شيكتي
بو مه ي نه رزي شوشه له صد لاره شكاهوه
هر جوگه و جو باري كه سوور وسويبي
جتي جوشي گرياني منهو خوتنه رزاهوه
هر چنده كه رووتم به خودا مايلي رووتـم
بي بهرگيه عيلمت كه ههتيو مهيلي ههتاوه

نزا ستايش :-

به قورباني عولومي نهوه لين وئاخرينت بـم
له گدل نه سراوي قورناني كهوا نه لگافي سوبحانه
مورادم زيللت و پارانهوي حاله نهوهك نهعتـه
به چهند به يتيكي كوردانه كه قورنانت په ناخوانـه
نه گهرچي كوردي دهوري شارره زووري قهسوتم نهما
وه سيلم كجيه وجيلمي شفيع و فهجلي مهنانه
به سهر هاتووومه نهو خاكه كه هر مهقاله زهررتكي
به ميزاني شفاعت كيوي عيلم و به جري غوفرانـه
.....

ماهي من تنها مههيكه سهد نوجووومي مه جو كرد
ياري من تنها گوئيگه سهد ههزاري گرتـوووه
دامهني پاكي مه داري دائيره ي خامهك نييه
خوتني مهقتولانه وا داميني ياري گرتـوووه
گهرد و بادي هيجري تو وا عالمي لي كردمه توژ
نك دوو چاوم، بهلكه ههتتا دل غوباري گرتـوووه

شهربتی عونابی لیوی شهککر و بادامی چاو
 سروی قهددت راسته نهنواعی بیماری گرتوووه
 لهعلی شهککرباری تو تیراوه، شهککر باریه
 لیوی میجنهت باری من بی ناوه، باری گرتوووه
 پرجهفایه، بی وهفایه، زود جهنگه، دیر صوئج
 سمد درئج و حهیفه تهبعی ریزگاری گرتوووه
 یادی (گانی دمدم) و سرچاوه کهی (میگور) دهکا
 (بهکره جوئی چاوم که شیوهی (سرچارای گرتوووه
 بی مهحابا ناو دهپرتی گه به فهور و گمه به دهور
 چاوی من موددیکه شیوهی نابشاری گرتوووه
 شمعی بهزمی من کهوا سوناوه، زهره و نیشک پتیر
 قهت نیبه فهدیک نهلی رهنگی مهزای گرتوووه
 موددهعی زهجرم دهکات و، یتیم دهلی: سمبوت بیی
 کمر به لهعنهت بی که کهی عاشق قهراری گرتوووه!
 (نالی) وا دائیم که مهشغولی فوغان و نالهیه
 باعیسی هیجرانی یاره دل شمراری گرتوووه

یار دلی خوتین و چاوی پر له گریانی دهوی
 ناری ناری گول له باغان ناوی بارانی دهوی
 هر کهسی روی تو دهینی خوی به قوربانت دهکا
 چونکه نهبروی تو هیلالی عیده قوربانی دهوی
 ... ناو له چاوانم به خور دی ناگری دل ناکوزتتهوه
 وهک جهههنم نم تنوره ناوی گوفانی دهوی
 عشق سولگانیکه هر گا رو له ویرانی بکات
 ناهی سهره و نیشکی گهرم و قلبی بوریانی دهوی

دور له تۆ دل ھېنده بى نارام و بى حال ګموتوووه
ئەي مەسپچاي عصر ! لەو لىوانه دەرمانى دەوى
روم ئەوا زەرد بو وه ګو پايز له هيجران ((نالیا))
عەشق ئىستاګەش له من سەيلى بەھارانى دەوى
.....

دوورى لەمن خستەوه بى سەبەبى يارى من
بارى خودايا ګە تۆ بګرى سەبەبګارى من !
مەستى خەيالى ئەوه ، لەحزە ژمىرى شەھوہ
دوژمنى خوتىي خەوہ ، دىدەيى پىنارى من
دىدە نىگەھبانى يار ، تىپى سروشک ھەزار
نالەيى دل نەي سەوار ، ئاھە عەلەمدارى من
ګرىہ بەخوړ دىتە خووار ، ھەروہ ګو عەينى بەھار
خۆش بووہ تە ئابشار مەدەمەي سەرشارى من
دولبەرى عالى دەماغ ، ھەم قەدەمى سەروى باغ
بىتە نەزەر ګەي قەراغ دىدەيى جوڭبارى من
حىکەمتى تۆ مولەمە ، ھەم قەدەمت مەرھەمە
موستەحەقى مەرھەمە سىنەيى ئەفګارى من
شاھىدى عەدلە وەفا ، مەعدەنى سىدقە و سەفا
ھاتووہ دەرمان بکا قەلبى برىندارى من
ئەي تەلەفى ګفتوګۆ ، جامىي کىزب و درۆ
واعىزىہ ئىشى تۆ ، عاشقىہ ګارى من
مەشرەبى ((نالى)) ګەلى تابى و ترشە ، بەلى
موتەرىفە خوڭى دەلى : چا نىيە ئەتواری من
.....

بۆچى نەګرىم سەد ګەرەتەم دل دەشکىنى

بۆ مەي نەرزى شوشە لەسەد لاوہ شکاوە
 ھەر جۆگە و جۆ بارى کہ سوور و سوویرى
 جیى جۆتشی گریانى منو خۆتە رزاوہ
 ھەرچەندە کہ رووتە بەخودا مایلی رووتە
 بى بەرگیە عیلاەت کہ ھەتیو مەیلی ھەتاوہ

نالی لە چاوەرزی دیداری مەعشوقەکەي دەلی:

شەوی یەلدايە، یا دەيجورە ئەمشەو
 کہ دیدەم دور لە تۆ بى نۆرە ئەمشەو
 دلە وەك حاکمی مەعزولە، قوربان
 خەلاتی وەسلی تۆی مەنقورە ئەمشەو
 دلش مایل بە دیدەي تۆیە، بۆیە
 لە من وەحشی و رەمیدەو دورە ئەمشەو
 کہ تۆی شای کہج کولاهی دیدە مەستان
 چ باکم قەیسەر و فەغورە ئەمشەو
 لەخەو ھەلساوە، یا نالۆزە چاوت
 ھەمیشە وابە، یا مەخمورە، ئەمشەو
 سورشکم نەقشی چاوی تۆ دەکیشی
 جینگەم سەردارەکەي (مەنصور) ئەمشەو
 موسلمانان دەپرسن حالی نالی
 لە کونجی بى کەسی مەھجورە ئەمشەو

ھەژار

رۇژھەلاتى كوردستان

۱۹۲۱ ۱۹۹۱

ھەژار ناوى غەبدولرەھمانى شەرەفكەندىيە و لە سالى ۱۹۲۱دا لە داىك بووہ لە شارى مەھاباد خویندوويەتى و بووہتە پووناكبيرىكى ھوشيار و بەشدارى لە دامەزاندنى كۆمارى ديموكراتى مەھاباد بە سەرۆكايەتى پيشەوا قازى محەمەد لە ۱۹۲۲.۰۱.۲۶ كوردووه و كە ئەو كۆمارە ساوايش دواى يازدە مانگ پووختىراوہ ، ھەژار پوى كردۆتە كوردستانى باشوور و دوايىش لە شارى بەغدا نيشتەجى بووہ و بۇ پايزى ۱۹۴۷ بۇ چارەسەر كردنى نەخوشى كە تووشى سيل بوو، دەچيئە لوبتان و دواى چاكبوونەوہى ماوہيەك لە سوريا دەمىنئەتەوہ دواى ھەلگىرسانى شۆرشى ئەيلوول لە سالى ۱۹۶۱دا، مامۇستا ھەژار دەچيئە پال شۆرشەكە بە سەر كردايەتى بارزانى.

كاتىكىش كە رېككەوتتنامەى ۱۱ى ئادارى ۱۹۷۰ لە نىوانى سەركرديەتى شۆرشى كورد و ميرىع مۆركرا، ناردرا بۇ بەغدا بۇ رېكخستنى كاروبارى يەكىتتى نووسەرانى كورد كە تازە لە ۱۹۷۰.۰۲.۱۰دا دامەزرا بوو، لە كۆنگرەكەى ئەو يەكىتتىيە بە سەرۆكى دەستەى بەرپۆبەر ھەلبژێردرا و لە ھەمان كاتيشدا كرا بە ئەندام لە كۆپى زانىارى كورد و توانى لە سالى ۱۹۷۲دا پەرتووكى شەرەفنامەى شەرەفخانى بتليسى لە فارسىيەوہ بكاكە كوردى و لە چاپخانەى كۆپى زانىارى كورد چاپى بكاكە.

پارچەيەك لە ھۆنراوھكانى مامۇستا ھەژار بە ناوى (ھەر كوردم) ...

بە دەربەدەرى يان لە مالى خۆم	لە خاكى عەرب لە تيران و پۆم
كۆك و پۆشتە بىم، پووت و رەجال بىم	كۆشك دەفات بىم و ترانە مال بىم
ئازا و رزگار بىم شادان و خەندان	يان زەنجير لە مل لە سووچى زىندان
ساغ بىم جھيل بىم بگرم گووى سوانان	يان زار و نزار لە نەخۆشخانان
دانىشم لە سەر تەختى خونكەارى	يان لە كۆلانان بگرم ھەژارى
كوردم و لە رتي خاكى كوردستان	سەرلەپتياوم گيان لە سەر دەستان
بە كوردى دەژىم بە كوردى دەمرم	بە كوردى دەدەم وەرامى قەبەرم
بە كوردى ديسان زىندوو دەبمەوہ	لەو دونياش بۆ كورد تى ھەلئەجمەوہ

ليرەدا جيى خۇيەتى بزانيں ييرپاي مامۇستا ھەژار سەبارەت بە خەييام چى بوہ:

ماموستا له پېښه كې كتيبي ((چوارينه كاني خه پيام)) ده لى: ((ټو كه سانه ى كه خوځيان به خه پيام ناس ده زانن گره كيانه چوارينه كاني به رده شوړكهن ونه وه ى خوځيان به دلپانه بیده نه پال خه پيام كه نيشيكي باش نييه چونكه پياويكي وا گوره قسه ى خوځى ناخواته وه خوځى له شتيك بوڼى كفرى لى بى نريك ناكات ټو كه سانه سر له خوځينر ده شيوينن كه كاميان هين خه پيامه وكامه يان نييه باش تر وايه بين ليكي دهنه وه به زانن چى وتوو مه به ستي چيه؟ با خوځينر تى بگا)). به داخوه ميژونووسان باش پيمان نالين كه له رابردودا چ بووه؟ چون بووه؟ يان له ترسان يان له برسان كه بوه به هو ى ټوه ى هزاران ټه فسانه وشتي عه جايه ب سه باره ت به روداوه كاني رابردوو بگه ييت به نييمه كه وه كوو ده لين خه پيام دژ به خوا بووه رووى رهش بووه له دواى توبه خودا لى بوراوه.

خه پيام خوځى ناوته ده رباى سرگهردانى كه زانا ونه زان وهك يه كن و ټو كه سانه ى كه بوون به مومى دوستان وبوځيان داگيرسان نه يان توانى رى ده رپن و هر كه سى له م ده ربايه شتيكى هل داوه جا چ جوانه كه سوقرات ده لى: ((من ده زانم كه نه زانم به لام خه لكى نازانن كه نه زانن)). خه پيام ده لى كه نه زانم وبه داخى ټوه ده ژى كه خه لكى تى ناگن واده زانن كه ده زانن و هر نيشى بكن بو ى داناچن وه كوو خواردنى مالى هه ژاران و مهنى خه پيام ده كهن كه بو مې شيعر ده لى هر ټوه كه ده لى ناخ خوژگه دزى ودروش مه ستي ده كرد ټه مجار پياوم گهرك بو بلى وشيارم. يان ده لى گوناخى خواردنى خوځينى ترى زياتره يان خوځينى هه ژار

خه پيام و مې: ماموستا هه ژار ده لى ټو خه پيامه كه خاوه نى ټم هه مو يرو عه قله يه و فه يله سوف بووه زور كتيبي زانستى نوسيوه وته نانه ت روژ ژميرى دروست كرده چون ده بى بلين ټه ونده سرخوش بوه كه خستويانه ناو سه به تيك و برديوانه بو كوږى زانايان بو ټوه ى وه لامي پرسياره كانيان بداته وه چون ټو ټينسانه له كوڅى مه يخانه بوه ده لى خه پيام يا مې نه خواردوه يان يه كه كه رت بو تاقي كردنه وه ى بوه كه بزاني ټوه ى شاعيران ناوى دهن و مشايه خ ده لين چييه وچونه. خه پيام سرخوشى له و هوشياريه پى باش تره كه به شتي پوچوه خهريك بن و نه زان بن پياو مه ست بى وبى خه بهر بى نه كه به ټه غيارى ټا بروى دين و زانين به رى.

پوخته ى مه به ستي خه پيام ټوه يه كه به زانين وژيرانه بژين و خومان نه كه مين به كه ر و كوږ و ټم كورته ژيانه به ده رفه ت بزاني و كه لكى لى وه رگرين به خوشى نه بق ورژدى.

خه بیام خوای ناسیوه که هموی بهزهیی و جوانیه و چاوی له نویژ و رۆژو نییه و وازی له تۆلهسهندن و کوشتن و برژاندن و کهلاک ههڵ و اسین و رشتنی فرمیسه که ئهوکهسانهیی که شتی وا دینه بهرچاو که خوا جندرمهیه که به ههله چون.

ههژار بیروبروای خه بیامی به جوانی زانیوه ههژار ههژار به هوی نهوه که جیا له شاعیرهکانی تری بزانیته ئه و بۆ وهرگیژان ههڵ بژیژی که شاعیرهکانی مرۆف دوستانهیه و چهقاوه به دلی ماموستای چهوساوه.

له سالهکانی ٤٥ تا ٤٧ که م کهم دهستی به وهرگیژانی کردوه تا دوو سه دوهینجا دانهی وهرگیژاوه له سالی ٥١ دا له چاپی داوه تا ئیسته چند جار چاپ کراوه تهوه ههژار چهند دهلین له وهرگیژان دا به تایبته شاعر لی ههله وههژی و جوانیه کهی کهم ده بیته به لام وهرگیژانی ماموستا ههژار نهوهنده بهرزه که پیاو راست بپوا له بپی شوینا له زمانی رهسهنی شاعیره که خوشتره. ههژار وها ماموستا وشه بهوشه ههلی نهگیژاوه و مه بهستی خوی که یاندوه جا لیزه دا چهند دانهی ده لیم ئیوه کلاوتان کهن به قازی.

هر چند که رنگ و روی زیاست مــــرا،	چون لاله رخ و جو سرو بالاست مرا
معلوم نشد که در گربخانه خــــاک	نقاش ازل بهر چه تر است مــــرا؟
هر چندی بآبی به بزم و بالا جوانم	روومت گول و چاوکه ژال و لیو قهیتانم
وهستایی که وای له خاک و گل دارشتم	نیازی لهمه چی بوو؟ بۆچی کردا نا یانم

پیری دیدم بخانه خــــمبــــاری،	گفتم: نکنی ز رفتگان اخباری؟
گفتا، می خور که همچو ما بیــــبــــاری،	رفتند و کسی باز نیامد باری!
دیم پیری له مهیخانه سه ری ده خــــولــــاوه	وتم ناترسی! که بمری جت بۆماوه!!
فرمووی وهره پیداکه، گهلی وهک من و تو	روشتن و کس نههاتهوه لهو لاه

این کوزه جو من عاشق زاری بوده است	در بند سر زلف نگاری بوده است
این دسته که بر گردن او می بینــــی:	دستی است که بر گردن یاری بوده است!
نهم گۆزه وه کوو من بووه، دلدار و ههژار	جاریکی دلی خوش بووه، سه دجار خه مبار
ئهو ههنگل و دهسگرهیی له ملیا دیوتسه	دهستی بووه زۆر خراوته سه ملی یار

بههههه چاپکراوهکانی ماموستا ههژار

- قورئانی پیروزبه کوردی(ترجمه قران مجید)
- چیشتی مجبور
- ناله کوک(برگ سبن)
- روابگ فرهنگى ایران و مصر
- به یتى سه ره مه ر
- ترجمه قانون درگب اپر ابوعلی سینا
- مهم وزین(ترجمه از کرمانجی به سورانی)
- ترجمه اپارالبلادواخبارالعبادزکریاقزوینی از عربی به فارسی
- بو کوردستان
- فرهنگ لغت کردی به فارسی(هه نبنانه بورینه)
- شه ره فنانه (ترجمه شرفنامه بدلیسی از فارسی به کردی)
- تاریخ سلیمانیه
- چارینه خه یام(ترجمه رباعیات خیام)
- هوزی گاوان
- میژوی نه رده لان(تاریخ اردلان)
- په یک له په نای خال وسیفری بی برانه وه
- دایه ، باوه ، کی خراوه؟
- شه رحى دیوانى مه لای جزیری
- بیره وه ریه کانی ژیانى(زندگی نامه

هۆنراوه بهناوبانگهکەى مامۆستا ههژار به ناوی (ههلق)

پایزه‌دار و دهمه‌ن په‌نگ زه‌رده با نه زو سه رده به توژ و گه‌رده
 دياره لای شه‌خه‌یه ناخوش خه‌وه‌ری‌داره خوی دهرنی خه‌زل هه‌لده‌وه‌ری
 هه‌وره ره‌ش پۆش و به گریه وناله سه‌ره‌تای شیوه‌نی مه‌رگی سه‌اله
 به گزه ی سه‌ردی هه‌ناسه‌ی گه‌زو کو زینی خوی هاته وه‌بیر بیر هه‌لو :
 داخه‌کم بو گور و تینی جوانیـــــــــــــــــم نه‌و ده‌مه‌ی چوخن وچووم بو وانیم ؟
 هیزو سو‌مای نیبه بال وچاوم مامه وه گرده نشین بی راوم
 دووره گوشت پورو کهوم ورده کهوم گوشته نیچیری مه‌گه‌ر یته خه‌وم
 وا هه‌ لۆی مسردنه راوی که‌ردم راو به تا لی منه ها‌کا که‌ردم

مردنیش هینده نه سووکه و سانا سه ری لی گیزه هه زاران زانا
 چم به سردی که نمام و مردم به ری بهربایک و خوآلی وردم
 کیان بهره وگوی ده فری پوون نیبه بوم تو بلیتی بجهوه لای باوه هه لوم؟
 تو بلیتی راوی هبلی لهو بهرزه ! باش هه موو چهرمهسری نم عهرزه
 داخم نهو رازه له بن سهه ریوشه سهفیری نا بهلهدی ناخوشسه
 دل و دیدم که به دنیا فیزه جهندی پیم بگری دهمنیم لیمه
 زین گهلی شیرینه فیزی ناوی بو مه بهست سرده نهوینم ناوی
 جاری نم دهرده له لای قالاوه گهرچی زور پیره به لای ماره
 دهجمه لای و به وه چم لی نابه رهشیه وناوی زانی لایه
 سر نهوی دای له شهقی شابالان هاته ویرانه یه کی جلی مالان
 بوو به میوانی قه لیکسی پورهش جههل و زرد و له مردی بی بهش
 قه ل فری لیم مه به پیش زورداری خوا شوکر زور به کهنفتی دیاری
 زوو به چیت لیم گهره که پیم بیزه دوور له من بگره لهشم به نویره
 وتی : نهی لاله قه لی هه لوم پیرم و زور له مهرگ ترسوام
 هه مه پرسیک و ده بی بمبوری هوی چیه تو که له مردن دووری !
 وه ک ده لین نیوه به جل سال بارین تووشی تووش نا یمن وکوسپ وبارین
 ریه کم پی بلی بو همرمانیم تووی لات دهست ده کهوی ده زمانم
 سویند نه خوم باشی هه تا بشمینیم همرکهوی راوی بگم بوت یتیم
 قه ل گوتی : هوی هه نو زور خاون سهیره لام چونه که خاون ناون
 با بو کاکت به نه زانی مردن بیری سه بهرزیه وای لی کردن
 همرکهسی بهرزه فره زوو ده مری بای بلندیی سهرو دل ده گری
 مالی نیوه که له لووتکه سی کیوه لای جن و دیوه به لای زور پیوه
 خوینه پور پورگی ده خاته خوینی گوشتی کهوی تازه گرفتی دینی
 جگهر و سی و دلی مامر زه هره تا وهما بی تهقلات بی به هره
 دهتهوی زور بزی خوش رابوتی خوه له بهندم گهره که نه بو تی
 وهره وهک نیمه بزی نرم ونهوی شهوله سهرگنده له دارنک ده خوی
 خواردنی باشی که تو نه ته دیوه گوشتی بارگینی گهنی و تو پیوه
 کردنی چینه له بهین و شیاکه تاو و تینی له شه بو دل چاکه

په ندى با پیره به میرات مـاوه خوټنی زامی که ره، سومای چاوه
 گفټی من گوهه ره بوټ هـه لږ ژیم تاقه دوو ریت له بهره پټت بیژم
 یان له ناو بوگه ن و نزمایی ژبان یان به سه ره ریزه وه بسپره گیان
 راجه نی لهم وته په پیره هه لـو هاته بهر چاوی گهلی گند و کـلو
 کهوته ناوگیژی خه یالات وخه مان مان نه گهر وایی چ شیرینه نه مان
 وتی : پیروزی بی له خوټ نه م زینه جه زنی تو بو مه شه پور و شینه
 کی به سه ره ریزی ژبا بی تاوی زینی قلاوی به پووشیک ناوی
 چاوه رتی مهرگه گیان با بیبا پهرو با لم له چیا با بی با
 به هـلوی که له زین بی بهش بم نهک هزار ساله قهلی پوو رهش بم
 بو شیک تیسته له خووم بیزارم من هـلو بو چی به تو پوو کارم !
 مهره نه گهر گاری به نامـهردانه دهردی سهر باری هـموو دهردانه
 کهوته خو دای له شقهی بال دیسا ناگریکی له دهروون دا بیسا
 راسته خو بو سهر هر بو سهر چوو ههردی به جی هیشت وله هـوران دهرچوو
 قهل هزار سال ژبا بهو تـهرزه سهر نهوی، هیشتا هـلو هر بهـرزه

ئەحمەدى خانى

باكۆرى كوردستان

(۱۰۶۱ - ۱۱۱۹ كۆچى) (۱۶۵۱ - ۱۷۰۷ زايىنى) .

شاعىر و نوسەر و رۇشنىبىرى گەرەدى كورد ، ھۇنراوھ بىژ و شىعر چىرى نەتەوھى كورد بوو ، ئەو كەسەيە بويرانە بۇ خزمەت بە نىشتىمان و زوبانى نىشتىمانەكەى ھۇنراوھى بە كوردى خويىندوھ ، ئەو زاناىە بوو ئاينەكەى توانى ريگەى قومىيەت و نىشتىمانىيەتى پى بدۆزىتەوھ و بۇ يەكەم جار بە زوبانى شىرىنى كوردى وەك شاعىرىكى كوردى ھۇنراوھ بنوسىت و خۇى بخاتە نىو شاعىرانى زوبانانى تر .

ئەحمەدى خانى لەيەكەم كەسانىك دادەنن كە لەسەر كوردايەتى و نەتەوھخوازىى كوردى نووسىويەتى ، بەناوبانگىرىن بەرھەمى پەرتوكى ھۇنراوھى (مەم و زىنە) كە چىرۆكىكى دلدارانە دەگىرىتەوھ لە سالى ۱۶۹۲ بە شىوھزارى كرمانجى نوسراوھ .

ژياننامەى

ناوى ئەحمەدى كورى ئەلىاس كوپى رۇستەم بووھ ، لە سالى ۱۰۶۱ كۆچى بەرامبەر بە سالى ۱۶۵۰ يان ۱۷۵۱ زايىنى لە دايك بووھ ، نازناوى شىعرى لە ھۆزى خانىيان وەرگرتوھ ، بەشىكى ئەم ھۆزە لە دەروبەرى ناوچەى بۇتان بوون ، بەلام بئەمالەى شاعىر بارىيان كردوھ بۇ شارى بايەزىد .

لە مەم وزىنەوھ بۇمان دەردەكەوئىت خانى لە جزىرە ژياوھ يەكى بووھ لە مەلا گەرەكانى سەردەمى خۇىى و شارەزايىيەكى چاكى لە فەلسەفە و زانستەكانى دىكەدا ھەبووھ ، لە دىرېك لە ھۇنراوھكانىدا باسى لە دايكبونى خۇى دەكات و دەلى :

لەورا كودەما ژ غەبىى فەك بوو تەئرىخ ھەزار و شەست و بەك بوو

ئى سال كەشتە چل ئو چاران وى پىشەرەوى گوناھكاران

واتە : ئەو سالىەكى كە لە پىوارەوھە من بووم مىژووى ۱۰۶۱ بوو لە سالى ۱۱۰۵ لە چىرۆكى مەم و زىن بوومەتەوھ ، كەوابوو ئەحمەدى خانى لە سالى ۱۰۶۱ ى كۆچى لە دايك بووھ و لە سالى ۱۱۰۵ ى كۆچى لە چىرۆكى مەموزىنەكەى بووھتەوھ ، بەلام بۇ سالى مردنەكەى دىيار خۇى نەيتوانىوھ ناماژەى پىنى بكا ، بە پىنى قسەى مامۇستا سوجادى لە پال پەراوى (صمدىيە) دا لە سالى مردنى خانى بە پىتى ئەبجەد نوسراوھ كە دەلى (گار خانى الى ربھ) كە

دەكا ۱۱۱۹ ى كۆچى و بەم چەشەنە خامى لە سالى ۱۰۶۱ لە داىك بووہ لە سالى ۱۱۱۹ لە تەمەنى ۵۸ سالىدا كۆچى دواىي كرددوہ .

وہك لە سەرچاوەكانى ژيانى و كردوہ ئەدەبىيەكانى شاعىر دەردەكەوى باب و باپىرانى لە رووى دارايىيەوہ ژيانىان ناسان بووہ و بە بەختيارى ژياون .

ئەحمەدى خانى ھەموو ژيانى بۆ خویندەوارى و بلاوكردەنەوى روشنبىرى و ھۆشيارىيى سياسى خەرچ كردوہ لە كۆمەلى كوردەوارىدا . ئەمە دوو لايەنى رووناكى بووہ ، يەكەمىيان بەرھەم ھىنانى داھىنانى ئەدەبى ، واتە شىعەرى ، دووھىيان فىركردن و پىگەياندىنى مندالان و لاوى كورد لە رووى خویندەوارىيەوہ .

شاعىر لە مەئبەندى لە داىكبوونى ، شارى بايەزىد ، لە سالى ۱۷۰۷ زايىنى و ۱۱۱۹ كۆچى ھەر لەو شارەدا كۆچى دواىي كردوہ و لەرئيش نىژراوہ .

كوردايەتى و زمانى كوردى

لە پەرتوكى (دىالۆگ - رۆژھەلاتى ناوھراستدا نوسراوہ ئەحمەدى خانى ھەر لە سەرھتاروہ دەيزانى كە كەلوپەلى كوردى بازاربان نىيە ، واتە ئەو پەرتوكانەى كە بە كوردى نوسىبوونى نەياندەتوانى بگەنە ژمارەيەكى زۆر خوینەر) ئەمەش بۆ دوو ھۆ دەگەرئەتەوہ : لەلايەك ئەو كۆمەلگەيەى كە ئەحمەدى خانى تىدا دەژيا ، بەشى ھەرزۆريان نەخویندەوار بوو و لە لايەكى ديكەوہ زمانى نوسىن و خویندىنى ئەو سەردەمە زياتر بە زمانى عەرەبى و فارسى بوو ، نوسەرانى رۆژھەلاتى ناوين بە نوسەرانى كوردىشەوہ بەو زمانانە نوسىنيان نوسىوہ .

ئەحمەدى خانى يەكەم شاعىرە كە گلەيى لە سەروك ھۆزەكانى كورد دەكات كە يەكناگرن و پشت بەنەياران دەبەستن دەنا دوژمنانى كورد غولامىتيان بۆ كورد دەكرد و دەلئيت :

گەر دى ھەبوا مەئىتفاقەك فىگرا بگرا مەئىتقىادەك

رۆم و عەرەب و عەجەم تەمامى ھەميا زە ما دگر غولامسى

تەكميل دگر مەدين و دەولەت تەحليل دگر مە عىلم و حىكەمت

خانى : گرنگىيەكى زۆرى بە زمانى كوردى داوہ و كاتىك بەزمانى كوردى شىعەرى نوسىوہ تەنھا ھەر بۆ ئەو نەبووہ كە بەو زمانە بنوسىت بەلكو بە كوردىي نوسىوہتى وەكو ھەلوئىستىك لە دژى دەسەلاتداران و زمانەكەيان بەكارھىناوہ ، ھاوكات وەكو پەخنەيەكيش لە كوردەكان خويان ، چونكە خانى پىيى وابووہ كە زوو خويان دەدەنە دەست ناغا و دەسەلاتدارە بىگانەكان ، كوردەكان ئازا و دلئىر بوون ، شاسوار ، وەفادار ، جىيىمتانە

بوون ، به لآم ئەوه بەدەردی چى دەخوات ، كاتىك خۆيان پەرش و بلاو بن و نەتوانن يەكبگرن تا خۆيان خاوەنى خۆيان بن ، زمانى نوسين دەتوانىت بىتتە ھۆكارىك بۆ ئەوى ھەست بكنە كە ئەوانىش نەتەوھىەكن ھەروھا ھانى كوردانى داوھ بۆ روو بە رووبوونەوھ لە گەل داگىر كەران .

دكتور مارف خەزەندار لە مێژووى ئەدەبى كوردى بەرگى دووھمىدا بەم شىوھىە باسى ئەحمەدى خانى دىكات و دەلىت :

سەيدى جەنگالا سەرى زولفا شەھا شەھبازم ئەز
مەستى جانا عىشوو يا شەھنازى نازك نازم ئەز
دەردمەندەك من دقتىن ھەم نەفس بەت(خانى)يا
كومە ھەمدەستەك ھەبىتن سازى خووش ناوازم ئەز

ھزرى نەتەوايەتى لەلای ئەحمەدى خانى

ئەحمەدى خانى يەككە لەشاعىرە ديارەكانى كوردو بەپيشەنگى ھزرى نەتەوايەتى كوردى دادەنرىت، خانى ھەموو تەمەنى تەرخانكردبوو بۆ پاڤەى ئەدەبى كوردى و ھەلەئاكامدا پاڤەى گەل و نىشتىمانەكەى .

خانى بەشدارىيەكى گەورەى ھەبوو لەگۆرەپانى ئەدەبى كوردىدا ، وھ توانىويەتى بە ستايلە قەشەنگەكەى لەدانانى شىعەردا نازناوى (شانىشەن)ى شىعەرى كوردى بۆ خۆى پاوان بكات .

ئەو داھىنانى كردووھ لە ھەونىنەوھى شىعەردا ، وھ وشەكان لەدەستىدا دانەدەمان وھ بەتوانابوو لە بەكارھىنانى ووشەى گونجاو بۆ دەربىرىنى مانا ھاوكات لەگەل تۆنىكى جوانى ھاوكوفى واتاكە .

خانى بەو پلە بەرزەيە گەشت لەبەر ئەم ھۆيانە :

۱- (خانى) زمانى عەرەبى و فارسى بەباشى دەزانى ئەمە سەرەپاى زمانى داىك ، وھ زانىارى وەردەگرت لەم زمانانەوھ .

۲- (خانى) پەروشى زانىست و زانىارى بوو ، بۆ ئەو مەبەستە چەند دەولەتەك گەراوھ و لەو ميانەيەدا سەردانى دىمەشق و ئەستەنبول و ميسرى كردووھ ، ئەدەب و شىعەرى خویندوھ

ههروهه تیلۆجیا (نایناسی) خویندوه و بهرنگاکانی به سۆلی بوون (تصوف) ئاشنا بووه ، له بهر ئهوه خانی زانست و زانیارییهکی زۆری له لهناو دارانی ئهدهب و فهلسهفهو ناینهوه وهرگرتوه

۳- (خانی) یهکهه کهسه کهشیرعی چیرۆکی هینایه ناو ئهدهبی کوردیهوه ئهههش بهچیرۆکی (مهه وزینی)ی بهناویانگ .

۴- بایهخیکی زۆری بهفیرکردنی مندا لآن داوه ئهویش به هۆنینهوهی شیرعی فیرکاری له فهرههنگی (نهوبههار) دا .

۵- یهکهه کهسه بهراشکاری بانگی بۆ خهبات کردوه له پیناو نیشتیماندا .

په یوهندی خانی به زمانی کوردیهوه:

ههه له مندا لیهوه خانی زمانی کوردی خویشو یستوه، هههکه تههههه گهشته چواره سال بهه زمانه شتی نووسی، ئهه بهههستیکی لیوانلیو له نیشتیمان پهروه رییهوه بانگه شهی گرنگیدانی ده کرد بۆ زمانی کوردی، ئهه مهسه له یهش له لای ئهه به په لهی یهکهه دههات له بهر ئهوهی زمان یهکیکه له کۆله که سهرکیهکانی ههه گه لیک، لهه گۆشه نیگایهوه خانی ههلسابه کردنه وهی قوتابخانه بۆ مندا لآن بۆ فیرکردنی زمانی دایکییان .

بۆچی خانی به زمانی کوردی دهستی به نووسین کرد؟

خانی له پیشهکی (مهه وزین) دا باسی ئهه دهکات ، ده لیت هۆی نووسین به زمانی کوردی لابرندی له که یه به سهه ئهه زمانه وهه ، بۆ ئه وهی بوار بۆ گه لانی تر نه مینیته وه که بلین کورد دواکه وتوه وهیج مه عریفه یهک و پشکیکیان له ئه دهب و نه قیندا نییه :

خانی ئهه کهسه نه بوو که جلهوی دهستی پشخه ری له گۆره پانی ئه ده بدا به ده ست بیته به لام گۆره پانه که ی به چۆلی بینی بهه په ری بیفیزییه وه ده لیت که نه زمون ولیهاتووی ئه وهه نییه بیته ئهه گۆره پانه وه به لام وا به ده مارگیری عشا یه رییه وه هاتووم .

خانی بهههستیکی قووله وه له خه مهکانی گه له که ی ده گه شت ، بهه پیندانگه ی که ئهه خاوه نی عه قلیکی پۆشنگهه بوو لهه کاته دا که گه له که ی به ده ست دواکه وتووییه وه ده ینا لاند

ئەمە لەلایەك ،وە لەلایەكى ترەوہ بۇ ئەو جەنگانەى كە پووبەپرووى كوردستان دەبونەوہ لەسەردەستى تورك و فارسەكان وە لەناكامدا بووبەھۆى دابەشبوونى كوردستان بەسەر ھەردوو دەولەتەكەدا . تورك و فارسەكان دەستیان نەدەگىزرايەوہ لە سەتم كردن لەگەلى كورد بۆئەوہى ئەم گەلە والىبەكەن كەويستى ئازادى نەبىت و ھەر لەكۆيلەيدا بىمىنئىتەوہ لەبەرئەوہ دەنگى خانى تەنھا ئاگادار كەرەوہى مىرى بۆتان بوو لەو سەردەمەدا بۇ پەتكدنەوہى ئەم واقىعە :

ئەگەر سەر كوردەيەكمان ھەبووایە كەچاك و بەخشندە بوایە و پىزى زانست و ھونەر و كايەكانى ترى باش ھەئىسەنگاندايە ئەو منىش ئالای شىعرم بەرزەكردەوہ بۇ بەرزترین پنتى ئاسمان ،بەناوى گيانى مەلای جزيریەوہ ھەرىرىم دەژياندەوہ و خۆشىم دەخستە دلى فەقى تەيرانەوہ . بەلام ئەم خەيالەى من بىسوودەو كەس نايكاتە واقىع .

كەواتە خانى يەكەم كەس نىيە كە گەلەكەى فەرامۆشى دەكات ،ھەرخۆشى ناوى ئەو شاعىرانە دەھىنئىت كەبەھەمان شىوہ فەرامۆش كراون لەوانە .

جەزىرى و عەلى ھەرىرى و فەقى تەيران

خانى ھۆكارى ئەم كەم تەرخەمى و فەرامۆش كردنەى دەزانى و دەيگەراندەوہ بۇ نەزانى و دواكەوتوى گەلى كورد ،لەبەرئەوہ ھەستى بەوەكرد كە دەبىت بەپەلەى يەكەم بايخ بە زانست و زانىارى بدات و ھەئسا بەكردنەوہى خويندنگا بۇ مندالانى كورد بۆئەوہى كە فىرېكرىن و لە گۆپىنى باردۆخى گەلەكەياندا پشكدارىن

خانى لەدوو بەرەوہ دەجەنگا:بەرەى يەكەمیان بەرەى نەزانى و دواكەوتوى بوو بەلام بەرەى دووہمیان بەرەى جەنگى خانى بوو دژى تورك فارس

ھەر كە خانى چاوى ھەلھىنا جەنگى تورك و فارسى بىنى لەسەر خاكى كوردستاندا ،دەيزانى تەنھا كورد باجى ئەو جەنگانە دەدەن ،ھەمىشە پشكيان لە كوشتن و بېرىن و تالانى بەردەكەوت لەبەرئەوہ جارې خەباتى دا بۇ پزگارپوون لەم واقىعە:

قەدەرى كورد ئەوہىە كەبىت بەكۆيلەى پۆم و عەجەم ،پاشكۆيەتبيان نەنگىيە ،ئەم نەنگىيە بارىكى زۆر گەورەيە بەسەر شانى فەرمانرەواو مىرنشىنەكانەوہ،دەبىت ئەوان پووبەپرووى ببنەوہ ،شاعىرو كەسانى ھەژار چىيان پىدەكرىت ،لێرەوہ ئاستى پەيوەندى خانى بەنىشتىمانەكەيەوہ خۆى بەرجەستە دەكات .

خانی له چاره‌نوسی گه‌له‌که‌ی راده‌ما ،بۆچی خاوه‌نی هیچ قه‌واره‌یه‌ک نین ؛بۆچی هه‌میشه
نهم گه‌له‌ پشکی هر کۆیلایه‌تی و زوالم و سوکایه‌تی پیکردنه‌، نهمه‌ له‌کاتیکدا کورد نه‌وه‌نده
سیفاتی به‌رز و خانه‌داننیان تیدایه‌ که‌بینه‌ سه‌رداری ولاته‌که‌یان :

وه‌پاش لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی خانی بۆ نه‌و واقیعه‌ی که‌کوردی تیا ده‌ژی ،ده‌ستی
نایه‌ سه‌ر نه‌و برینه‌و به‌ده‌نگیکی به‌رز ده‌یوت :چاره‌که‌ ریکه‌وته‌نه‌ له‌سه‌ر سه‌رکردایه‌تییه‌کی
به‌توانا که‌ بتوانیت کورد بگه‌یه‌نیت به‌ ئامانج :

یه‌گگرتنی کورد ته‌نها ئامانجی بالای نه‌و بوو ،ته‌نها یه‌گگرتن ده‌توانیت پوو به‌په‌رووی نه‌م
واقیعه‌ به‌نازاره‌ ببیته‌وه .

به‌لێ نهمه‌ خانی عاشقی نازادی گه‌ل ونیشتیمان‌ه‌که‌یه‌تی ،شتیکی ناساییه‌ که‌سه‌ر
دابنه‌وینین له‌هه‌مبه‌ر ه‌زری خانیدا ،نهم که‌له‌ شاعیره‌ ناوی به‌ هه‌لکۆلراوی ده‌مینیته‌وه‌ له
میشکی نه‌وه‌کاندا بۆ چه‌ند سه‌رده‌میک .

له‌کۆتایدا پیم خۆشه‌ نه‌و ووته‌ی عه‌لادین سوچادی به‌ینه‌ به‌رباس که‌ وه‌سفی خانی
ده‌کات و ده‌لنیت :خانی لوتکه‌و تاجی هه‌موو نوسه‌رو شاعیره‌کانی کورده .

زوه‌د و ته‌صه‌وف لای خانی ...

خانی زوه‌د و ته‌صه‌وف جیا ده‌کاته‌وه‌ که‌ له‌ فه‌سه‌له‌ به‌راییه‌کاندا داوای شتی‌ک له
خۆپه‌رستی و زیکری خواکردن داوا ده‌کات و ده‌لنیت :

نین مه‌د قه‌لبی فیکر و زیگره‌ک

ناکه‌ین به‌ زوبانی حمه‌د و شوگره‌ک

خانی کو نه‌هن ب قه‌لبی زاگیر

باری بده‌ وی زوبانی شاگیر

که‌ خانی نهم پایه‌یه‌ ده‌کات به‌ زیکر زیکردن به‌ دل و به‌ زوبان لیره‌دا یا له‌ جینگه‌ی تردا به
پیی نه‌وه‌ قاره‌مانه‌کانی نه‌وه‌ زیکرکردن لای موته‌سه‌وفیه‌کان جیا ده‌کاته‌وه‌ ، له‌و باره‌یه‌وه
قوشه‌یری له‌ زمانی نه‌بوو عه‌لی نه‌له‌ده‌قاهوه‌ ده‌لێ (زیکر به‌ زوبان سوچیکی به‌هیزه‌ له
ریگه‌ی حه‌قدا - سبحانه‌ و تعالی - به‌لکو کۆله‌که‌ی نهم ریگه‌یه‌یه‌ که‌سیش ناگاته‌ خوای مه‌زن
به‌ به‌رده‌وامی زیکر نه‌بیت ، زیکر به‌ زوبان و زیکر به‌ دل به‌نده‌ به‌ زیکری زوبان ده‌گاته‌

بهردهوامی زیکر به دل و کار کردنه زیگری دل ، ئەگەر بەنده بە زوبان و دل له زیکردا بوو
ئەو لەوەسەف و باری سولوکیدا کامله .

لەزیکری زمانەوێ خانی بەپلهکانی تەسەوفا سەردەگەوی و بە تەواری زاهید و مۆتەسەوفا
لەیهک جیادەکاتەوێ له عشقدا شقلى مۆتەسەوفا دەبینی و که خەلکی تر به بی بەری
دەزانی لئی

کەس نینە ژ عشق بی ئەسەر بیت مومکین کو ژ زهوق بی خەبەر بیت
هەر کەس بە مێقیاس هێمەتا خووە دی سەرف بگەت ئێرادەتا خووە
لی ئەکەسری عامیان نەزانن نەفسا خو ژ بو خوێرا نەزانن
ئەو جاهیل و ئۆمی و سەفیلین بی مورشید و رەهەبر و دەلیلین
ناچار دبن ل عشق بائع تەقدی خووە دەدەن بەخس زائع
هەن سەرف دگەن بە عەشی دۆنیا هەن پی دگەن سەرایێ عوقبا
ئەو هەردوو جەلەب دبن زانکار مەحرۆم دبن ژ زهوقی دیدار

پاش ئەم جیاکردنەوێی زاهید و مۆتەسەوفا ، خانی : شەقلى مۆتەسەوفا پێشان
دەدات ، که ئەم دێرانە پێشان ئەدەین دەبی بچینه مەسەلەیهکی تری عشقەوێ ، پێش
ئەوێ باس لەم شەقلى مۆتەسەوفا .. خانی لەیرەدا دوو دەستە عاشق دەبینی : ئەوانی
دەیانەوی له جیهادا بە خوێشەویستەکیان بگەن . ئەوانە بە لای ئەوێ له هەموو
داستانەکەدا له بەیهک گەیشتنی ئەو دۆنیا بی بەری دەبن ، یان ئەوانی دەیانەوی له دۆنیا
بەیهک بگەن و له بەیهکگەیشتنی دۆنیا بی بەری دەبن ... هەر دوو دەستە بەرای ئەو تووشی
بی بەری بوون ، دەبن هەریهکە بە پیتی توانست و هەلبژاردنی خوێ ، هەرچەندە بە یەک
گەیشتنی دۆنیادا نەمانی خوێشەویستی دەبینی و نامۆزگاری ئەوێ که له خوێشەویستی
دۆنیا دوور بکەینەوێ و دەلی :

قەدا تە حوساندى بو تەداره زولفا تە جفاندى ئەو قەناره
جەزبا تو رهفاندى جان ل باله سرا تو ف دای ئەو خووە مەئالە
باوهرش تە نەبی ل زولف و خالان مالی مەدە هیندویان ب تالان
پابەند مە بە ب تارى گیسوو سەر گەشتە مەبەب قەوسی ئەبروو
هەرچەند خەلیلی ئەو بەلاگەش گولزارل تە دەبیتە ئاتەش

يا به زمانى (مەم) ھوھ دەلى كە بە يەكتر گەيشتنى ئەو دونىاي لە بەيەكتر گەيشتنى دونيا
لاباشترە :

ئەمىر ھەكىمە زولجەلالە	بى ئەزل و تەغەبۇور و زەوالە
ئەزويج كرن ب عالەما غەيب	تەئىرد كرن بە ئەمرى لارەيب
باگورەبى باغى عىز و نازىن	سەد شوگر كو بىكر و سەرفرازىن
حاشاكو دەفى سەرايى فانسى	بى جەننەتى عەدنى جاويدانى
ھەيوان سىفەت بگەين زىنائى	بى ھودە دەمەسگەنى فەنائى
تەردامەن و سەرنگوون و مردوود	سەرمندە بچىنە پىشى مەعبود

خانى كەسىكى خواناس بووھ و عەشقىكى زۆرى دەربىر بووھ لە شىعەرەكانىدا بۇ خوای
پەروردگار و پارانەوھ و نزاى زۆرى كردووه ، وھ ھەروھە عەشقى زۆرى بووھ بۇ
پىنغەمبەرى ئىسلام ھەزرىتى (محمد) درودى خوای لەسەر بىت ، وھ عەشقىكى زۆرى بۇ
خاك و نىشتەمان و زوبانەكەى كە كوردە ، وھ زۆر بە ئەسەفەوھ ئاخ و ئالەى بردە نىو گنەوھ
كە زوبان و نىشتەمانەكەى بە سەر بەخۆبى نەبىنى لە گەل ئەوھشدا كە چەندەھا سرود و
نەشىدى بۇ جولاندنى غىرەتى كوردى خویندەوھ .

خانى مەبەستى لە دانان و ھۆننەوھى چىرۆكى مەم و زىن دەربىرىنى دەردى دلى بووھ و
چونكە ھەستى بە ئىش و ئۆف و داخ و پەژارەى نەتەوھكەى خۆى كردوھ ، ھەستى بە ئاوات
و ئارەزوى گەلەكەى كردووه و چىرۆكى مەم و زىنى كردووه تە بەھانە بۇ ئەوھى دەردەدلى
خۆى تىيدا دەربىرى و ويستى خۆى تىيدا بخوازى و دەلى : ئەگەر كورد بە فەرھەنگ و زمان
و ویزەى گەلانى ترەوھ و ھەروھە سەبارەت بە دواكەوتن و سەرلەيشىواوى گەلەكەىوھ دەلى
: نازانم ئەم كوردى ئىمە بۆچى لە ھەموو شتى بى بەرى بوون ، ئەگەر ئىمە دلسۆزىكمان
بوایە ، ديارە ھەموو شتىكمان برەوى ئەسەند و بپرواشمان پتەوتر دەبوو وەك خۆى دەلى :

ساقى تو ژ بۇ خودى گەرەم كە

بەك جورەھى مەى دجام جەم كە

دا جام بەمەى جىھان نما بست

ھەرچى مە ئىرادەىە خويا بست

بهختی مه ژبو مهرا بیت یسار

جارگ بیتن ژ خواب هوشیار

نئسمامه دحکمهتا خودی دا

کرمانج ددهولهتا دنتییدا

نایا ب چ وهجه مانه مهحروم

بیلجومه ژ بووج بوونه مهحکوم

گهر دی ههبوایا مه سهرفرازهک

ساحب گهرمهک سوخن نهوازهک

نهنهقدی مه دبوو ب سکه مهسکووک

نهدما وههبی رهواج و مهشکووک

مهخوری دکر ل مهینهتیمان

تینانه دهری ژ دهست له ئیمان

خانی زۆر داخ و ئاخ دهخوا که گهلهکهی له زانین و زانیاری و ویزه‌دا بههره‌یهکی نهبردوووه و دهلی چ بگم بازاری زمان و ویزه‌ی کوردی کهساده و پاره‌پهرستی و نه‌زانین وای لیکردووین که زانست له ناو ئیمه‌دا باو نییه و بو پولیک کهسیک نایان کرپی جامی و نزامی ریزیکی له لای خه‌لکدا نییه ... وهک دهلی

چ بگم گو قهوی کهساده بازار

نینن ژ قوماش را خهریدار

یه‌عنی ژ تمه‌ع دراف و دینار

ههریهک ژ مهرا وه‌بوونه دلدار

گهر عیلم تمام بدهی به پولیک

بفرووشی تو حیگمه‌تی به سولیک

کس ناکه‌ته مه‌بته‌ری خوه جامی

را ناگره‌تن کهسهک نزامی

خانی له پاش نه‌وه‌ی دهربرده‌ری و سهرگردانی و بیچاره‌یی گه‌له‌که‌ی هه‌لده‌دا ده‌گاته نه‌و نه‌نجامه که دوایین دهرمانی دهردی ناواره‌یی و لیتقه‌وماویی گه‌له‌که‌ی تنیا یه‌کیه‌تی و

برایه تیه ، چونکه ناکوکی و ناتهبایی مایه‌ی دواکوتنه و یه‌کیتی مایه‌ی سرکه‌وتن و به‌خته‌ورییه ... له م هۆنراوه‌دا خانی ده‌لی :

له‌و پیک فه هه‌میشه بی تفاقن

دایکم به تهمرد و شفاقن

گهردی هه‌بوایا مه ئبتفاقه‌ک

ئیک را بکرا مه ئنیقـــادک

ته‌کمیله دگر مه دین و ده‌ولت

ته‌حسیله دگر مه عیلم و حیکمه‌ت

تەمیز دبوون ژ هه‌ڤه‌ مقالات

مومتاز دبوون خودان که‌مالات

خانی چیرۆکی مەم و زینی له دوو پەڕه‌دا پیشان داوه ، یه‌که‌م پەڕه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و له‌وه‌دا دهرد و په‌ژاره و نه‌زانین و دواکوتنی گه‌له‌که‌ی پیشان داوه .

دووهم پەڕه‌ی دل‌دارییه‌تی که له‌وه‌دا باسی ئه‌وینی دوو دل‌داری کوردی کردووه ، به‌لام خانی وه‌کو خۆی ده‌لی : چیرۆکه‌که‌ی کردووه‌ته به‌مانه و نزیکه‌ی سی سهد سال له‌مه‌و پیش بیری ئازادی خوازی خستووه‌ته بیرمانه‌وه و له‌و سهرده‌مه‌دا داوای ئازادی بو گه‌له‌که‌ی کردووه و هه‌ستی به زۆر بیژی و زه‌بر و زه‌نگی پاشایه‌تی کردووه .

ناوه‌روکی چیرۆکه‌که‌ی خانی سه‌رچاوه‌ی چیرۆکه‌که‌ش رووداوڕیکی کورده‌واری خۆمانه‌یه که به پێی چیرۆکه‌که‌میر زه‌ینه‌دین ناوئیکی کورد له بو‌تاندا هه‌بوو که دوو کچی شوخ و شه‌نگی به ناوی ستی و زین هه‌بووه ، که زۆر شوخ و شه‌نگ و نه‌شمیل بوون ، یه‌کی له سه‌رۆکه‌کانی میر نازی ئه‌سکه‌نده‌ر بووه که ئه‌م ئه‌سکه‌نده‌ره سی کوردی هه‌بوو به‌ناوی (تازدین و چه‌کو و حیفو) ، هه‌رکام له‌مانه‌ شیری مه‌یدان ، تازین هاوه‌لئیکی ده‌بی به‌ناوی (مەم) که خه‌لکی نالان بوو .

مەم و تازدین هه‌موو روژی به‌یه‌که‌وه ده‌چوونه راو و شکار و له گه‌ل یه‌کدا رایان ده‌بوارد ، روژیک له روژان له مانگی خا‌که لی‌وه‌و له یه‌کی له روژه‌کانی نه‌روژدا که ده‌شت و کیو و به گول و شیناوه‌ردی راو‌ابوونه‌وه و خه‌لک له هه‌نده‌راندا بوون و میر زه‌ینه‌دینیش له گه‌ل خاو و خیزانه‌که‌یدا چوونه دهره‌وه و مەم و تازدین له‌م کاته‌دا چاویان که‌وت به (ستی و زین)

تارژدین دلی له سستی چوو ، مهم یش دلی له زین چوو ، ماوهیهک ئهو دوانه له ناگری ئهویندا سوتان و پاشان کهس و کارهکهیان چوونه مالی میر بو خوازینی ئهو دوو کچه و سهرهنجام ستیان بو تارژدین ماره بری و بوو به خیزانی ، بهلام به (بهگری) مهرگهوهپر که دهرکهوانی مالی میر بوو نهیهشت زین بدن به مهم و دلی میری له مهم خراپ کرد و ئهوسا مهم و زین له ناو ناگری ئهویندا سوتان و له پاشا به هوی دوو زمانی بهگری مهرگهوهپر مهم گیرا و خرایه زیندانهوه ، سستی و تارژدین و چهکو و حیفوش هرچهنده تیکوشان که مهم له زیندان نازاد بکن بویان نهکرا ، وه سهرهنجام مهم له زیندانا گیانی سپارد و مرد ، ئهوسا له گوپرستاندا ناشتیان ، کاتی زین ئهمه دهبیستی دهرواته سر گلکوی مهم و له داخدا دیق دهکات و گیانی دهردهچیت و دهریت بهم جوره ئهویش له پال مهدا دهنیزن و تارژدین له داخی ئهو دوانه بهگری مهرگهوهپر له نیوان گوپی ئهو دوو نهمامه سهردهبری و ئهوسا خوینهکهی دهبیته درک وله نیوانیاندا سر دهردهکا وله گوپهکهشدا دهبیته میملیان.

خانی له بهندی بیست و نۆی چیرۆکهکهی دا جوره بیر و نهندیشهیهکی تازه و نوی دینیته ناوهوه و لهم بهندهدا مهم له گهل شهه دا راز و نیاز دهکا و به شهه دهلی : نهی شهه ! هرچهنده وهکو دهسوتیت بهلام به وتن له من ناچیت نهگهه تویش وهکو من راویژت بگردایه ، نیتر دلم بو خوم نهدهسوتا ، ئیمه هردووکهمان ههموو دهه دهسوتین و لهگهل سوتانهکهماندا پرشتهی گیانیشمان دهسوتیی و باش که ههلهدهکا به سوتانهکهمان گهشه دهدا ، تو ههه له شههوا دهسوتیت ، بهلام من به شهه و روژ خو برینهکانیشم بهدهم ئهو سوتانهوه دینه سوو پتر نازارم دهدهن به جوری که له گیانی خوم بیزار دهه...خانی له هونراوهکهدا دهلی :

مهم شهه دگر ز بو خو دهمساز

کهی ههسهه و ههمنشین و هههراز

هههههه ب سوهنتی وهکی من

ئهما نه به گوهنتی وهکی من

گهه شهههتی من ته زی بگوهتا

دی من به خو دل قهوی نهسوتا

دایم دسرت هه رستهی جان

تە ناسزتن ب غەير ئەزمان

ھەرچەند ب شەۋ دىنى يىدار

سويخان دىقى ھەقا قەتئىقار

ئىقار و سەھەر بروۋ ئەگەر شەۋ

ئەز ھەر دىژم و مسا لەسەر ھەۋ

گەھگا ز دەست دل برىندار

ناچار دبوو ز جان بىزار

كۆپلەيك لە شىعرمىكانى ئەحمەدى خانى ...

مىرى مەجلىس نەكەنت موترىيى گووينا چ بىكت

غونجەي خەندان نەبتن بولبولى شەيدا چ بىكت

نەينكا جوسنى جان لازمە ساحىب نەزەرەك

كەسىيى يىنا كو نەبت دلەبرى زىيا چ بىكت

تالىيى عىلم و كەمال نەبتن عالمىيى دانا چ بىكت

تەبەيى (خانى) سەدەفا ، گەوھەرى عىرفانە وەلى

مەتن خوانەك نەبتن ساحىيى مەعنا چ بىكت

بەرھەمەكانى

- عەقىدەيا ئىمانى : پەخشان و ھۆنراوھ سەبارەت بە پىنچ كۆلەكەي ئىمان لە ئىسلامدا
سالى ۲۰۰۰ زايىنى لە سويد لە چاپ دراوھ .

- نووبەھارا بچووكان : ۱۶۸۲ فەرھەنگى عەرەبى - كوردى كە بەشىعر بۇ مىندالانى
كوردى داناوھ كە فىرى زمانى عەبىي بىن كە ئەو سەردەمە زمان دىن و زانست بووھ ، يەكەم
جار لە سالى ۱۹۲۶ لە رەواندىز چاپكراوھ .

- مەم و زىن : ۱۶۹۲ يەكەم جار لە ۱۹۱۹ لە ئەستەمببول چاپكراوھ .

فایق بیگم

باشوری کوردستان

(۱۳۲۵ - ۱۳۶۸ کۆچی) (۱۹۰۵ - ۱۹۴۸ زاینی)

ناوی فایق کۆری عبدالله بهگی کۆری کاکه همهی کۆری ئەلیاسه قۆجهیه . بنچینهی بنه‌ماله‌یان له قه‌لاجاولانه‌وه هاتووته سلیمانی و خۆی له ۱۹۰۵دا له سیتک هاتووته ژبانوه ، ئەو دێیه‌ش بیست کیلومه‌ترێک له باکووری پۆژمه‌لاتی سلیمانی‌یه‌وه دووره و ئەو ئەوساته‌ش سیتک سه‌نتهری "شارباژیر" بووه . عبداللا بهگی باوکی له‌وی "تابوور ناغاسی" بووه . له دایکیشیه‌وه له بنه‌ماله‌ی ناغله‌ره‌کانی سلیمانییه .

سالی یه‌که‌م و دووه‌می ته‌مه‌نی له سیتک به‌سه‌ربردوووه، پاشان مألیمان هاتووته‌وه سلیمانی و له ته‌مه‌نی سێ سالایدا ئاوه‌له‌ی ده‌رداوه . هه‌ر به منالی باوکی له حوجره‌ی فه‌قی خستوو‌یه‌تیه به‌ر خویندن.

له ۱۹۱۱دا باوکی به نیشی میری نیرراوه بۆ خانه‌قین و له‌ویوه بۆ به‌غدا. له به‌غداوه ئەنیرێ به‌ دوا‌ی مال و مناله‌که‌یدا و نه‌یانباته‌ نه‌وی. پاش سالی‌ک خۆی چوو به‌ تورکیا و ئەوانی له به‌غدا به‌جیه‌یشتوووه . نیر فائق باوکی نه‌دیوه‌ته‌وه . هه‌ر له‌ ماوه‌یه‌دا همه‌ سه‌عیدی برا گه‌وره‌ی له ئاوی دیجله‌دا ئەخنکی و دوا‌به‌دوا‌ی ئەو دایکیشی کۆچی دوا‌یی ده‌کات و فایق ئەکه‌ویته‌ لای خالی. ئەویش پاش چهند مانگی‌ک نه‌مری و فایق و تاهیری برای بچوکی به‌ بیکه‌سی ئەمیننه‌وه .

ئەو ساته‌ی شه‌ری یه‌که‌می جیهان هه‌له‌ده‌گیرسیت، رینی هاتوچۆی نیوان به‌غدا و سلیمانی ده‌گیریت. "حاجی ئەمین کاکه همه‌ی مامی له سلیمانییه‌وه ئەنیرته‌ لای "حاجی عه‌لی ناغا"، ئەوه‌ی له به‌غدا بووه ، که چاودیری فایق و براکه‌ی بکات و هه‌ر میراتیکیان له باوک دایکیانه‌وه بۆ مایته‌وه بۆیان خه‌رج بکا. ئەویش ئەیاندا‌ته ده‌ستی "حه‌به‌خان" ناویک، ئەوه‌ی خیزانی ئەفسه‌ریکی خه‌لکی سلیمانی بووه و له به‌غدا دانیشتوووه .

ژنه‌که‌ش مه‌ردانه ئەیانخاته ژێر بالی به‌زه‌یی خۆی و ورده ورده پێشیان ئەخوینتی. دوو سێ سالی‌ک به‌م جو‌ره ژبان به‌سه‌رده‌به‌ن. له ۱۹۱۷دا که‌ساسییه‌کی زۆریان تووش ده‌بی. له ۱۹۱۸دا حه‌به‌خان ئەیانباته‌وه بۆ سلیمانی بۆ لای "حاجی ئەمین" مامیان.

فایق له سلیمانی ئەخریته قوتابخانه و له پۆلی سیه‌مه‌دا وه‌رته‌گیری و تا سالی ۱۹۲۳ له‌سه‌ر خویندن به‌رده‌وام ده‌بیت. هه‌موو سالی به‌ یه‌که‌م ده‌رته‌چی. له‌و ساله‌دا له‌سه‌ر

ئارەزوى مامى ئەچىتە قوتابخانەى "علميه" لە كەركوك. بەلام بۆى پىناكەوى لەوى
بخوینى، ئەچىتە بەغدا و سالى ۱۹۲۴ - ۱۹۲۵ لە "دار العلوم" بەسەرئەبا. لەوئىش لەبەردەم
بژىوى بژى و لە سالى ۱۹۲۶ - ۱۹۲۷ دا ئەگەرپىتەوہ بۆ سلىمانى. لەوکاتەدا سلىمانى تەنھا
پۆلى يەكەمى ناوەندىى تيا بوو ، ناچار تىى ئەچى.

لەو سالانەدا تەنگوچەلەمەى ژيان ناچارى ئەکا دوکانىكى جگەرە بکاتەوہ ، بەلام ئەمەش
سەرناگرى و دەستدەکات بە جگەرە و شقارتە فرۆشتنى دەستگىرى و پاشان پەنا ئەباتە بەر
"ئەشغال" و بە پۆزانە لە پىنگاى عەرەبەت ئىش ئەکاو چەند مانگىک لەسەر ئەم ئىشە دەبىت.

لە ۱۹۲۸ دا بۆ ماوہى چەند مانگىک لە ھولبىر ژياوہ . لەو سەردەمەدا خوالى خوشبوو
"قالەى ئايشە خان" ئەندازيارى ئەشغال بووہ و سەرپەرشتى کردنەوہى پىنگاى ھولبىر -
پەواندز - پراياتى کردوہ . بىکەس دۆستى لە ئەشغال دامەزراندوہ. ھەر لەو سالەدا
بىکەس ئەبى بە مامۆستاي "زانستى" و لە ۱۹۲۹ دا ئەبىستى باوکى لە مەرەش لە تورکيا
مردوہ . لە سالى ۱۹۳۰ دا بە ھەر دەردى سەرىک بووہ بەدواى مىراتى باوکيا ئەچى بۆ
تورکيا، ھەر لەو سالەدا بە ناومىدى ئەگەرپىتەوہ . ھەر لەو سالەدا بوو پاپەرپىنەکەى شەشى
ئەیلوول لە دژى ھەلبژاندنە ساختەکەى دەزگاي پادشايەتى پوویدا. بىکەس يەکىک بوو لەو
نىشتمان پەرورانەى سەرکردەى ئەو پاپەرپىنەيان کرد و تىيدا برىندارىش بوو.

لەئەنجامى ئەو پۆلەدا ئەيگرن و ئەيخەنە بەندىخانەوہ. ھەر لەسەر ئەم بەشداربوون و
سەرکردەبىيەى لەسەر کارىش لاینەبەن. ھۆنراوہ بەناوبانگەکەى "ئەى وەتەن مەفتوونى
تۆم... ئى لە ناو بەندىخانەدا نووسىوہتەوہ .

ئەى وەتەن مەفتوونى تۆم...

ئەى وەتەن مەفتوونى تۆم شۆنە بىرکەوتەوہ
وہختى بەندىبو ئەسارەت، پى بە تەوق و گوتەوہ
من لە زىکرو فىكى تۆ غافل نەبوم، وا تىنەگەى
چەپس و تىھەلدان و زىللەت تۆى لە بىر بردوتەوہ
بەو خودايەى بى شەرىک و لامەکان و واحىدە
عەشقى تۆ نەوعى لە دلما ناگرى کردوتەوہ
ناگرىكى وا ھزار سال ناوى بژىتە سەر

قەت گېرو گېھو بېئىسى تا ئەبەد نەگۈزۈتتەۋە
 باسى مەجزوونى و گەسسى خۆت نەگەي توخوا وەتەن
 چونگە بەو باسە برىن و زامەگەم ئەگۈلۈتتەۋە
 ماتەمىنى تا بە گەي، دەي يىگەنەو سەر ھەلبىرە
 موفتەخىر بە، شوھرەتتە وا عالمى گەرتۈتتەۋە
 نەگەتەي لاجوو، سەعادەت بۆتە پىشتىوانى تۆ
 گەوگەبى بەختو فرىشتەت بەرزە، ئەدرەوشىتتەۋە
 گەرچى بەيىگە زەلېل و دېلى دەستى زالىمى
 نۆبەتەي شادىتە ئەمجا ناھەزەت لىكەيتتەۋە
 لافى مىللىيەت بە دەم لەم غەسرەدا گەلگى نىيە
 رۆزى ھەولە، ھەر بە ھىمەت گۆي ھونەر ئەبىرتتەۋە
 بىقوسوورە، چەند جەسوورە سەد شوگر ئەولادەگەت
 وا لە رېنى تۆدا لە خوتنا سەيرى چۆن ئەتلىتتەۋە
 بەسپە، تەنەم لى مەدە، ھەر رۆلەگەي جارانتەم
 ھىندە جىلمەت بى ھەتاگو دەستو پىم ئەگرتتەۋە
 شەرتە شەرتى پىاوتەي بى گەر خودا دەستەم بىدا
 دوزمەنت پەت گەم وەگوو سەگ بىخەمە ژىر پىتتەۋە

شاعىر خۆشەويستى بۇ نەتەۋە و نىشتەمانەكەي بە ھۆنراۋە لە لاۋانەۋەي نەكەوتوۋە پىر
 بەدل ھەمىشە گەلەكەي وشىيار كىردوۋەتەۋە بۇ ھۆنراۋەكانى ... ئەمەش يەككى تىرە لە
 ھۆنراۋەكانى كە زۆر لە رۆلەكانى گەلى كورد وەك ھاورىيەك لەبەرىيان كىردوۋە و بەتايىبەت لە
 قوتابخانەكاندا بوۋە بە سرودىكى رۆژانەي قوتاببىيان چ لە پۇل يان لە رۆژانى كۆبۈنەۋەي
 قوتابخانە و بىگىرە لە زۆرەي بۇنەكانى قوتابخانەشدا ئەم ھۆنراۋەيە دەۋىرتتەۋە ...

خوایە وەتەن ئاۋاكەي ... چەند دلگىر و شىرىنە

دەشتى خۆش و رەنگىنە ... ئاۋى گەوسەرە خاكى گەۋھەرە

پىر لە گول و نەسرىنە ..

سیراتگای بهارانی ... سهوزه گیای نهرم و جوانی
سهد دلّ نَمیتِ حهیرانی ... ناوی کهوسهره خاکی کهوههره
پر له گولّ و نهرینه ..

شاخی بهفرین و بهرزه ... بو رابوردومان ره مزه
چیمهنی جوان و سهوزه ... ناوی کهوسهره خاکی کهوههره
پر له گولّ و نهرینه ..

نهم شوینه شوینی کورده ... جیی قاره کان و مهرده
لانهای شیري نه بهرده ... ناوی کهوسهره خاکی کهوههره
پر له گولّ و نهرینه ..

وهتهن جاوی لیمانه ... دهریکهین له تنگانه
حهیغه یته و ترانه ... ناوی کهوسهره خاکی کهوههره
پر له گولّ و نهرینه ..

نه وهتا بیکهس هاوار نه لای خوی گه وره دهکات که کوردستان ناوه دان و جوان کهی ، مهر
لهو سهرده مهوه وهک شاعیرهکانی پیشی خوی گه لی کوردی و شیرار کردووه تهوه که نهم
نیشتیمان له چنگی بیگانه و ناحهز بیپاریزین ، له پهژاره و تنگانه یه رزگاری بکهین و وهک
ولاتانی دونیا به رهو پیشهوهی بهرین .. چونکه نیشتیمانی کوردستان لانهای شیرانه و
جینگای پیوانی قاره مانه و مهر شوین و دیمه نیکی نهم نیشتیمان سهیر بکهی نه لینی
به ههشتی سه رزه وییه ...

نهم ساتهی له بهندینخانه دیته دهره وه، قوتابخانه یهک نه کاتهره بو نه وهی وانهای تیدا
بلنیته وه و پینی بژی. له ۱۹۳۳دا میری وهر نه گری به ماموستا و نهینیریته مورتکهی بازبان و
پاشان نهینیریته تهوینله. له هاوینی ۱۹۳۵دا له گه ل کومه له ماموستایهک، له وانهش یه کیکیان
ماموستا گورانی شاعیری به ناوبانگ بووه، به شداری له کورسیکدا کردووه له به غدا بو

مامۇستايان ئامادە كراۋە . بىكەس لەمۇ سەردەمەدا مامۇستاي قوتابخانەى سەرەتايى بازىيان بوۋە .

لە سالى ۱۹۳۷دا لە وزەى ميريىدا نامىنىت . مامۇستايەكى نەترسى وەھا لە سلىمانيدا ھەبى گىيانى خەبات و كوردايەتى بلاوبكاتەوہ ، دورى ئەخاتەوہ بۇ حىللە و پاش سالىك ئەينىرى بۇ ەمارە . بەلام بىكەس رازى نابت بچى و دەست لە ئىشەكەى ھەلئەگرى و دىتەوہ سلىمانى ، لەوتىش قوتابخانەيك ئەكاتەوہ تا ۱۹۴۱ وانەى تىدا ئەلئتەوہ . ئەنجا ئەيكەنەوہ بە مامۇستاي قوتابخانەكانى ميري و تا دواى سالى ۱۹۴۸دا لە قەرەداغ و سلىمانى وسورداش ۋەلەبجە مامۇستا ئەبى .

بىكەس ھەرۋەھا لە ھۇنراۋەكانيدا دەردەكەوى لە ھۇنراۋە ھۇننەوہدا شىۋەيەكى تايبەتى بوۋە و زۆربەى ھۇنراۋەكانى جوان و شيرين و سادە و رەوانن داواى لە خەلك كرددوۋە كە خۇيان لە پىروپوچى لادەن و بىرى چاك بكنەوہ و خەرىكى كار بن و لە تىكۆشىندا بن ، تا لە ژياندا سەركەن ... ئەوہتا ھۇنراۋەيك بۇ گەلەكەى دەنوسىت :

رۆز و نەرز و مانگ وايە لە گەرايە تۆش تىكۆشە تا ئىزت تىيايە
ئىنسانى ئىشگەر ھەببى خوايە بەگەم رازى بيت زۆر لە رىدايە

سەرى بى رۆزى لە زىر خاكايە

كاكە دانىشتن ! مال و ئىران ئەكا ! بى ئىشى ئىنسان پەرىشان ئەكا
نەفرەت لە خۇبى و لە زيان ئەكا نان و مافى تۆ ھەر لە كارايە

سەرى بى رۆزى لە زىر خاكايە

مىروولە دەعباي بچوك و وورده سەرىگە چەندە بەدەست و برده
دايكەم خەرىگە بە كۆش و كرده پياۋى بى كارە ۋەك مردوو وايە

سەرى بى رۆزى لە زىر خاكايە

بە پىتى فەرموودەى ئايەتى قورئان لە سەعى زياتر نىبە بۇ ئىنسان
ھەول و تىكۆشىن فەرزە بۇ زيان نابى مەئىوس بيت لەم دونيايە

سەرى بى رۆزى لە زىر خاكايە

مەلى فەقىرم ، كوفرى نىعمەتە لەشى ساغ بۇ تۆ مولك و سەرۋەتە

پیاوی تەمەزل لات و نەگبەتە
 قۆلی لێهەلکە بچۆرە کایە
 سەری بی رۆزی لە ژێر خاکایە

بی کەس ئارەزووی ئەوێهێه کە خەلک وەک خوشک و برا بە یەکەوه ژیان بەرنە سەر و لە فیز و ھەراو خۆپەسەندی خۆیان بپاریژن ، لە پارچە ھەلبەستیکیدا دەلی :

بنیادەم ھەرچەندە لەم جیھاندا باتە سەر و ھەر چەندە دارا و دەولەمەند بی یان ھەژار و دەست کورت بی ، سەر ئەنجان دەمری و دەچیتە ناو گۆرینکی تەنگ و تاریکەوه کەواتە ھانایە بەم جیھانە فریو مەخۆن و پێوھەبایی مەبن ، ھەرۆھا چەند بنەمالە و چەند نازەنین و خوش روو لە ناو چوون و بوونە خۆراکی مار و میروو ، دەسا با ئەوھشت پی بلیم و ھانات لیبکەم کە ھەرکاتێک پیت نایە زەوی ، ھۆشت بە خۆتەوه بیت کە بە ئەسپایی ھەنگاو ھەلگری ، چونکە لە ژێر پیتدا ھەزاران نازەنین خەوتوون و ھەر تۆزقالبێک لە خاکی ئەم زەوییە لە لەشی نازەنینیکا ...

عومریکی تۆرە ھاتە	بی گەلک و بی سەباتە
ئاخری قەبری تەنگە	ئەوی گە لۆرت و لاتە
دوئیایەکی بەلایە	پر دەرد و پر جەفایە
ھانایە پێوھەبایی	مەبن ، بەخوا خەتیایە
خەوتکی گورت و تالە	بی فائیدە و بەتالە
شریتی سینەمایە	کاکە ھەرۆک خەیالە
چەند خانەدان بەسەر چوو	چەند نازەنینی خوش روو
لە ژێر ئەم خاکە بوونە	خۆراکی مار و میروو
بۆوا بەلار و لەنجە	ئەرۆی بە نووکی پەنجە
تی بفرگەرە لە ژێر پیت	ھەر گۆری پیی گەنجە
زۆر عەییە دەعیە لێدان	بەسەر ئیسقانی ئینسان
گەر ئەتوانی بە دەعیە	بفرە بچۆرە ئاسمان

بىكەس لە ۱۹۴۸.۱۲.۱۸ بۇ يەكجارى سەرئەنئەتەۋە . بىكەس جگە لە زامانى كوردى،
عەرەبى و فارسى و تارادەيەك ئىنگلىزىشى زانىۋە . بەتايبەتى لە عەرەبىدا دەستىكى بالاي
ھەبوۋە . ھۇنراۋەيەكى زۆرى عەرەبى لەبەر بوۋە . ھەرۋەھا بلأۋە كە معلقاتى سبە بە
تەۋاۋەتى لە بەر بوۋە .

بىكەس دوۋرئى ھىناۋە: يەكەمىيان لە سالى ۱۹۳۵دا، بەلام پاش سالىك بە نەخۇشى
دەردەبارىكە كۆچى دوايىكردۋە و مردنەكەى كارىكى زۆرى كردۇتە سەر دەروونى بىكەس
و واى لىكردۋە ماۋەيەك گۆشەگىرى بىيىت. لەم ژنەى كچىك و لە ژنى دوۋەمى دوو كچ و
كوپىكى بوۋە. كوپەكەشى (شىركۇ) يە .

جگەر خوڤن

باگورى كوردستان

(۱۳۲۳ - ۱۴۰۵ كۆچى) (۱۹۰۳ - ۱۹۸۴ زايىنى)

مووسا كوپرى حەسەن كوپرى محمد ، ناسراو بە جگەر خوڤن ، شاعىرىكى كوردە لە سالى ۱۹۰۳ لە باگورى كوردستان لە گوندى حەسار نزيك بە شارى ماردىن چاوى بە دونيا مەلەپناو ، بەمنداالى شوانى و گاوانى كردوو ، لە بەر ئەوئى ئەدارى و مەژارى لە ناچارى گوندى حەسار جىدەهينان و لە سالى ۱۹۱۴ بۇ گوندى عاموودە دەگويزنەو . جگەر خوڤن مەر لەمنداالىيوە زىرەكى و مۆشيارى و توندوتۆلى پىو دەيار بوو و حەزى لە خوڤندن كردوو لە يەكى لە قوتابخانەكانى حەسار خەرىكى خوڤندن بوو پاشان بۇ خوڤندن چووئە ماردىن و لە خزمەت مەلا عبدالله ى ماردىنىدا وانە شەرىعيەكان دەخوڤنى و زۆر بە زىرەكانە قۇناغەكانى خوڤندى بەرى كردوو وەك خوڤندى زامانى عەرەبى و زانستەكانى ناينى ئىسلام ، بۆيە بە ئومىدى تەواو كردنى مۆلەتى وەرگرتنى مەر دوانزە زانستەكە باگور و مەرچوار پارچەكەى كوردستان گەراو دەواتر لە سەر دەستى مامۇستا مەلا عبىد بروانامەى وەرگرتوو . بە رۆژئاواى كوردستان و ماوئەيەكيش لە باشورى كوردستان و رۆژمەلاتى كوردستان مەلايەتى كردوو . جگەر خوڤن خوڤن ، لە سالى ۱۹۴۶ ى زايىنى روودەكاته شارى قاميشلى و دەست بەكارى راميارى دەكات و دەبىت ئەندامى پارتى جفا تا ئازادى و يەكئەتتيا كورد لە سالا ۱۹۴۸ ى زايىنى دا دەبىت ئەندامى پارتى كۆمۇنىستى سورى و لە سالى ۱۹۵۴ ى زايىنى بۇ ئەندامىيەتى پەرلەمانى سوريا دەپالئورىت ، لە سالى ۱۹۵۷ ى زايىنى واز لە پارتى كۆمۇنىست دەهينيت و رىكخراوى ئازادى دادەمەزىنيت ، ئەو رىكخراوئەش پاشتر دەچىتە ناو پارتى ديموكراتى كوردستانى سورياو ، لە سالى ۱۹۵۹ ى زايىنى جگەر خوڤن روودەكاته باشورى كوردستان و تا سالى ۱۹۶۳ ى زايىنى لە زانكۆى بەغدا دەبىتە مامۇستاي وانەبىز لە بەشى زامانى كوردى ، دواتر دەگەرىتەو بۇ قاميشلى سەرقالى نوسىن و كارى راميارى دەبىت ، لەو سالا دا و لە شارى ديمەشق دەخريتە نيو گرتوو خانەو . بۇ بەشدارى كردن لە شوپشەكەى مامۇستا مەلا مستەفاى بارزانيدا جگەر خوڤن لە سالى ۱۹۶۹ روو دەكاته كوردستانى باشور و چالاكى كوردايەتى خوڤى پيشكەش بە شوپشەشى كورد دەكات . لە سالى ۱۹۷۳ دا بەرەو لوپنان دەچىت و لەوييش مۆنراوئەى كيمە ئەز دەنوسىت . جگەر خوڤن لە سالى ۱۹۷۶ دەگەرىتە بۇ سوريا و لە سالى ۱۹۷۹ ناچار دەبىت رووبكاتە ولاتى سويد و لەوى وەك پەناھەندەيەك دەگىرسىتەو

و به‌نوسینه‌وه خۆی سه‌رقال ده‌کات و له ۱۹۸۴ / ۱۰ / ۲۲ کۆچی دوایی ده‌کات و تهرمه‌که‌ی بۆ قامیشلۆ ده‌گوێزێته‌وه و له‌وه‌ی به‌ خاکی کوردستان شوێن باوباپیرانی ده‌سپێدریت ، که له‌سه‌ر وه‌سیه‌تی خۆی پیش مردنی داوا کردبوو بیگهرینه‌وه بۆ قامیشلۆ .

شيعری گلفروش له جگهر خوین

دواتر به‌هۆکاری بینینی زۆرداری ئه‌وه‌ی دوژمنان دژی کورد ئه‌نجامی ده‌ده‌ن ، جگهر خوین به‌باشی ده‌زانی له‌ پیشه‌ی مه‌لایه‌تی دووربکه‌وته‌وه و به‌رۆحیه‌تییه‌کی گه‌وره و به‌ پرۆایه‌کی هه‌نده به‌تین بچیه‌ جیهانی کاری رامیاری و باوه‌ره‌که‌ی و خۆشه‌ویستی کوردستان بخزینیته‌وه جیهانی وێژه و به‌وشه‌ی ناسک دایه‌ریژی بۆ ئه‌وه‌ی خوینه‌ران هه‌ست به‌ سته‌می زۆرداران بکه‌ن که چۆن دژی گه‌ل کوردن به‌کاری گه‌ری هۆنراوه نه‌ته‌وه‌ییه‌کانی ئه‌حمه‌دی خانی و حاجی قادری کۆیی و شوپشه نه‌ته‌وه‌ییه‌که‌ی شیخ سه‌عیدی پیران له‌ باکووری کوردستان له‌ سالی ۱۹۲۵ ی زاینیدا ، بووه شاعیریکی لیها تووه هۆنراوه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و که‌وته سه‌ر باسکردنی کوردستانی نیشتمانی خۆشه‌ویستی و هاندانی ئافره‌تی کورد بۆ خویندن و خه‌باتی نیشتمانی و بلاکردنه‌وه‌ی بیر و باوه‌ری کوردایه‌تی له‌ سه‌ره‌تادا هۆنراوه‌ییه‌کی نه‌ته‌وه‌یی له‌ باسی کوردستاندا به‌ ناو نیشانی شام شه‌کره ، ولات شیرینه‌ره دایناوه و نیشتمانه‌که‌ی خۆی به‌ بووکی جیهانی داده‌نی و باخ و به‌هه‌شت می‌رگ و سه‌رچاوه‌ی ئاوی سازگاری ده‌چوینی و به‌ کچیکی شوخ و شه‌نگی جوان و رازاوه‌ی داده‌نی و ئه‌ندامه‌کانی ئه‌و بووکه‌ی کوردستان به‌ تاجی سه‌لاحه‌دینی ئه‌یووبی و به‌ رۆژ و ده‌ریا و ئه‌لماس و دیوانه‌کانی هۆنراوه‌ی حاجی قادر و ئه‌حمه‌دی خانی ده‌چوینی و ده‌لیت

وه‌لامی من تووی بووگا جیهانی

هه‌می باغ و به‌هشت و می‌رگ و کانی

شه‌پل و شه‌نگ و شوخ و ناز و گول و روو

گه‌له‌ک شیرین و ڕند و پر جوانی

سه‌ری تاجا سه‌لاحه‌دینی کوردی

ئه‌نی رۆژه ده‌بوو جا ئاسمانی

دوو بره‌ین ته‌ که ده‌فانی روسته‌می زالی

دوو زولفین ته ژ تیرین قهرمانسی

دوو جاقین تمه کی دهریایی هورمز

که بوو نلماسه کاری کووش و وانسی

دوو زولفین ته کتیا حاجی قادر

زمانی ته ژ بهندا شیخی خانسی

جگر خوینه کوری ته همدنالی

ژ بهرژانا نهمزانی و نهمزانی

واته : نهی ولاتی من تو بووکی جیهانی

هموو جیگایه کی تو باغ و میرگ و کانیه و وکو بههشتی

بهراستی تو وکو بوکیکی شوخ و شنگ و روومت گولی

گه لی شیرین و رهند و جوانی

تو تاجی سمری سه لاهدینی کوردی

ته ویلت وکو روژ له که لوی ناسماندا دهره وشیتوه

بروکانت کهوانی روسته می زاله

زولفه کانت وکو تیری قارهمانه

چاومکانت وکو دهریای هورمز

وه لوتت وکو نلماسی شاره کانی مووش و وان

لیوانت وکو دیوانی حاجی قادری کووی شیرین

وه زمانت چیروکی شیخ نه حمه دی خانیه

جگر خوین کوری تو هموو دم هر دهنالینی

وه له نیش و دهرد شتی ههست ناکا

دوای نه م باسه جوانه ی کوردستانی نیش تیمانی خوشه ویست داوا له کچانی کورد دهکات ، راپهرن و بکهونه سه رخوین و له خهزی بیهوشیدا هوشیار بنهوه و پییان دهلیت : گهر بخوینن پیشده کهون و گهر نه شوخوینن کهس نیش و دهرمان لی دور ناخاتهوه . جگر خوین توانی نهو باوه رهی ههیبوو بیگه نیته نهو ناسته ی به نهمری بمینیتهوه و نهوه ی

ئەوسا و ئەمرو و سەبەي لە خویندەنەوہی ھۆنراوہ و پەخشان و فەرھەنگ و ریزکانی کوردی سوودمەندین .

جگەر خوین بە یەکی لە گەرەترین ھۆنەرانی کورد دیتە ئەژمار و ئەو لەبەر ئەوہی رۆژگارێکی بە ھەژاری و برسیتتی و رەش و رووتی و بیچارەیی و دەربەدەری بردە سەر و بەرگەي ھەموو چەشنە ئەشکەنجە و نازارێکی گرت و ھۆنراوہکانی نوینگەي ھەژاری و بەدبەختی و رۆژە رەشی و بەربەرەکانی بی و چانی کوردەکانە ، لە بەرامبەري رژیمی دیکتاتوری ئەتاتورکدا ، ھۆنراوہکانی رازی نەبەزی کوردمان بۆ دەگیریتەوہ ، رازی خەم و شادی کۆمەلي کوردەواریمان بۆ دەردەخەن ، ھۆنراوہکانی لەسەرچاوہي ژيانی کوردەوارییەوہ ھەلیقولیون ، برییتیہی لە ژیان و ئەوین و بەربەرەکانی گەلي کورد و لەوانەدا مرگینی پیروزی و سەرکەوتنی داوہتە خەلک .

ئەو لە ھۆنییەوہي ھۆنراو و نوسینی پەخشاندا مامۆستا بووہ ، جگەر خوین ھۆنراوہکانی لەسەر سنووری ھۆنەرانی کۆن و نوی دا ھۆنیوہتەوہ و لە راستەقینەدا ناتوانین ئەو ھۆنەرێکی لاسایی کەر دانین بەلکو زۆریہي ھۆنراوہکانی لەسەر شیوہي نوی ھۆنیوہتەوہ ، وەکو لەم پارچە ھەلبەستەدا ئامۆزگاری کۆمەلەکەي خۆي دەکات و دەلي :

کردنۆ مەردن و پر خوەشە سەرخوہ—بوون
ئەو دەمی تار و تەنگ مەدین فەانە چوون
دەست بدن ھەڤ ھەمی پیش کەفن ھەمی
دابچن بۆ وەلات یان مەرن یان فەلات
رۆژ لەم ھاتە سەر زوو ھشیار بن ژ خەو
ئەو دەما جەنگ و شەر پر پاش کەتن تینی ھەڤ
دەست بدن ھەڤ ھەمی پیش کەفن ئەم ھەمی
دابچن بۆ وەلات یان مەرن یان خەلات
مە دقین ئول و بەخت مە دقین سەرخوہ—بوون
مە دقین تاج و تەخت ، مە دقین پیشفە چوون
دەست بدن ھەڤ ھەمی پیش کەفن ئەم ھەمی
دەریچن بۆ وەلات رزگار کەن فەلاک

واتە : ئەي كوردى نەبەز ! چەندە خۆشە نازادى / ئەو رۆزگارە تارىكەي كە ديمان
 خەرىكە لە ناو دەچى / دەست بەدەينه دەستى يەكتر و رىيى پىشكەوتن بگريئە بەر
 تا بەرەو ولات بېرۆين يان مەرگ ، يان نازادى
 ھەتاو ھەلھاتووھ و ھەمووان دەبى لە خەو راپەرين
 ئىستا كاتى شەر لە گەل دوژمندا يە و ھەمووان دەبى پاشەكشى بە دوژمن بگەين
 دەست بەدەين دەستى يەكتر و رىي پىشكەوتن بگريئە بەر
 تا بەرەو ولات بېرۆين يان مەرگ يان نازادى
 مەن بەختەوھرى و پىشپەوتى خەلگم دەوى
 دەست بە دەستى يەكتر دەين و لەگەل يەكدا رىي پىشكەوتن بگريئە بەر
 ھەموو بۇ نىشتىمانى خۆمان تىكۆشپىن و لەدەستى بىگانە رزگارى كەين
 جگەر خوين بە ھەستى پىر سۆزى نەتەوايەتى ، ھەلويستى شاعىرى نەتەويى كورد
 ئەسىرى پەسەند دەكات و ستايشىكى جوانى بەھۆنراوھ كردووھ لە ھۆنراوھ يەكيدا بە نازى
 بەر دىلك و اتا خۆشەويستى لە ژمارەي ۱۰ ي سالى ۱۹۲۲ ي گۆفارى ھاوار لە شامدا
 بلاوكردووھتەوھ و بەم جۆرە دەست بە ستايشەكەي دەكات :

ئەي براى شەھبازى ئەو جى فەن و ھەم عىرفانى توو

سەد وەكى ابن الاسيرى گوورى و قوربانى توو !

جگەر خوين و ئافرەت

ئەي كچى رابەرە بخوينە تو سەر بەست ھەر بۆي

زوو ژ خەو توو سەرھەلئە بەس بەيتە بى مەزى

گەر بخوينى دى بدى خواندن تو ئى ھونەرئەفا

گەر نەخوينى كەس ژ بوومە ئىي و دەردان ناكوزى

دابىژن ھەر بۆي كورد ھەر بۆي كورد ھەر بۆي

بەھەر مەكانى

ديوانى ئافىستاي جگەر خوين

ديوانى يەكەم : پرىسك و پەتى سالى ۱۹۴۵ ي زايىنى ديمەشق .

- دیوانی دووہم : سہورا نازادی سالی ۱۹۵۴ ی زاینی دیمہشوق .
- دیوانی سیہہم : کیمہ ئەز سالی ۱۹۷۳ ی زاینی دیمہشوق .
- دیوانی چوارہم : رۆناک سالی ۱۹۸۰ ی زاینی ستۆکھۆلم .
- دیوانی پینجہم : زەند ئاقستا سالی ۱۹۸۲ ی زاینی ستۆکھۆلم .
- دیوانی شەشەم : شەفەق سالی ۱۹۸۲ ی زاینی ستۆکھۆلم .
- دیوانی حەوتەم : هینقی سالی ۱۹۸۳ ی زاینی ستۆکھۆلم .
- دیوانی هەشتەم : ئاستی سالی ۱۹۸۵ ی زاینی ستۆکھۆلم .
- دەستورا زمانی کوردی سالی ۱۹۶۱ ی زاینی بەغداد .
- فەرھەنگی (پەرچی یەکەم) سالی ۱۹۶۲ ی زاینی بەغداد .
- فەرھەنگی (پەرچی دووہم) سالی ۱۹۶۲ ی زاینی بەغداد .

دَلْزَار

دَلْزَار (۱۹۲۰ - ۰۰۰۰) باشوری کوردستان

ئاوازی ناشتی و ئازادیه، جوانی یه ، پیشمەرگه یه ، جهنگاومره ، رهنجبهره ، تیکۆشهره ، قارهمانه ، پۆژنامه نووسه ، کینوی سهرسهختی ، خهبات و ژیان و بهرخۆدانه دَلْزَار شاعیری گهره ی گهلهکه مان نهحمهدی کورپی مستهفای هموینی یه نازناوی شیعیری دَلْزَار ، لهسالی ۱۹۲۰ لهشاری کۆیه (کۆیسنجاق) ، شاری حاجی قادر و دَلْزَاری مهزن له دایکبووه ، برای شاعیرانی کورد خاتوو فریشته و کهریم شارهزایه و چاوهگه شهکانی به دیمهنی چیاکانی باواجی و ههیبهت سولتان و ناوهگرد و سهیرانگاکانی ئهم شاره کراونهتهوه ، ههرله کۆیه خویندنی سوختهخانهی و سهرهتایی و ناوهندی تهواو کردووه . پاشان کتیبخانهیهکی داناوه به ناوی کتیبخانهی کۆیه ، وه ماوهیهکیش له رۆژنامه گهری کوردیدا کاری کردووه .

شاعیر له سالی (۱۹۴۶) هوه تا ئهمرۆ که دهکاته ۶۴ سال ، جگه له چند سالتیک ، ههرهموو ژیانی له بهندیخانهکان و پیشمەرگایهتی و دهربهدهری و غوربهت و پتر له ۱۵ سالتیش لهمال و مندالهکانی دابراوه . دَلْزَار له تهمنی بیست سالی دهستی بهشاعر دانان کردوه ، بهچاکی فیزی زمانهکانی (کوردی ، عهرهبی و فارسی) بووه .

وه چند ولاتیک گهراوه وهکو (فهلهستین و سووریه و لوینان و قوبرس . وه ههموو چهشنه کاریکی کردووه وهکو باخهوانی و کرێکاری ، بهلام له ههرکوی بباویه ههر خهریکی خویندنهوهی پهراوی کوردی بووه . هۆنراوهکانی گهلی ساده و جوان و رهوانن و تهنانهت ههلبهستهکانی له لایهن گۆرانییژانهوه کراون به گۆرانی ، بهلام زۆریه ههلبهستهکانی نیشتمانی ، چونکه ئهو نیشتمانی پهرههزکی ههره بهرزه و تا نیستا سی کۆمهله هۆنراوهی به ناوی (ئاوازی ناشتی و ئازادی ، خهبات و ژیان ، شیعره بهناوبانگهکی مایکۆفسکی) .

زۆریه هۆنراوهکانی دَلْزَار له له ژیانی کوردهوارییهوه سهراچاوهی گرتووه و پتر پهیوهندیان به ههلسوکهوتی کوردهوارییهوهیه وه ئهو ههز له ری و رهوشتهکانی گهلی کورد دهکا که یهکی لهو ری و رهوشتانه سالی نویی نهوۆزه و ئهو نهوۆزه ی که گهلی تییدا سهرکهوت ، وهکو لهم پارچه هۆنراوهدا ئهوهمان بۆ ئهرمهختات و دهلی :

مژده لهم گهله و هۆزه زهمن بووهته پیرۆزه

جەژنى نەورۆزە	رۆژتەكى زۆر پىرۆزە
كزى گول و گولزارە	جەژنى قومرى و ھوزارە
تازە بەھارە	دەشت و دەر مېر غوزارە
ھەوا پاك و عەترىنە	چەمەن جوان و رەنگىنە
ھەوتى زىنە	مېرغوزار گەش و شىنە
بەرگى داخى دېرپوھ	گەل لە گەلشەن خەملىوھ
شادى كېرپوھ	بۆ بولبول پىنگەنىوھ
لە ژىر سايەى ھەناران	لە بن چلى چناران
پۆلى نىگاران	لە دەم باخ و رووباران
بزوتمەرى دلەتم	وەك گولالە پەخشانم
ئارامى گيانم	گولى چلى زيانم
يان بەپولەى رەنگا و رەنگ	لە ناو گولان وەكو ھەنگ
جوان و شوخ و شەنگ	نەونەھالانى قەشەنگ
واتىگەن ئازادن	ھاتوجۆيانە شادن
كاوھ نەزادن	لە ناوچە و جەرگى دادن

دۇزار ھەز لە ئازادى دەكات ، ئازادىيەك كە گەل بتوانى قسەكانى خۆى دەرىپىرى و ئەوھى
كە لە گەلئىدايە بىدركىنى بە بى ئەوھى ترسى لە كەس بى ، ئازادىيەك كە بىتتە ھۆى ناشتى
گەلان تا ھەموو بەيەكەوھ وەكو برا ژيان بەرنە سەر ...

ئازادىيەك كە بىتتە ھۆى شادى و سەرىستى خەلك وەكو دەلى :

ئازادى تۆ گولوى گولى گەشى بەھەشتى
تۆ عەترى نىرگز چارو سومبول زارانى دەستى
پىرشنكى رۆز و ورشەى ئەستىرانى درشتى
ئاوازي بولبولانى گەش و لى گولانى

سهربرزی و کامهرانی ئاسایشو ههرزانی
 پرشنگی چاوی کالی بریقی کولمی ئالی
 زهرده خه نهی منالی شهنشی شمالی
 دهنگی کهمانی دووری رهنگی شهفقی سووری
 بهراستی ئهی ئازادی جرای شهقامی شادی
 بی تو بی سوودی جوانی بی نه شهیه گۆزانی
 تاریکیه رووناکی تهیری عه نقایه چاکی
 ناخۆشه دهنگی بولبول گرانه بوئی سومبول
 جوانی گهرمان و گونستان بی ئازاد بوونی ئینسان
 وهک جوانی کۆشگی زۆردار بی بههایه بو ههزار

دلزار کۆمه له دوو بهیتییهکانی بابه تایهیری ههمه دانی له زاراوهی لوپیهوه کردووه به
 شیوهی سوۆانی و ناوی ناوه گهنجینه و بلاوی کردوونهوه و بهراستی هونهری تیا نواندوون
 و گه ئی خۆی پێیانوه ماندوو کردووه و دیاریهکی نایابی پیشکەش به نه تهوه کهی کردووه و
 بابه تایهیری باشر ناسیوه به خویندهواری کوردی ناساندووه ، چونکه لوپیش یهکی له
 زاراوهکانی کوردیه ، بهلام ههموو سوۆانی زمانیک ، لیبی تیناگات و ئه مهش کاریکی گرنکه .

ئهمهش چهند دوو بهیتییهکه که دلزار کردوونیه سوۆانی و دهلی :

غهری تو نیمه له سههر سهودایهک	له دلدا نیمه هیچ ته مانایهک
خودا دهیزانی له بازاری عیشق	غهری گیان ههرگیز نیمه کالایهک
هر باغی سهولگی که سههر به دهه بی	مادام باخهوان خوینین جگهر بی
ئهبی هه لگه نری له بیخ و له بن	گهر بهری ههمووی له عل و گهوههر بیی
من به بی سهه و سامان خولقاوم	پهرت و پهرشان گیان خولقاوم
دل پهرشانان رهویشته ژیر خاک	من له خاکه کهی ئهوا خولقاوم
ئهی لاله چیتان ، لاله مه چیتان	باخهوانان واز له گول بیتان
پهیمانی گولان ئهوهی بی که دیم	گول ریشه گیش کهن درک بچیتان
من که سههستهی شهراپی سوور بم	بوچی له یاری نازدار به دوور بم
گهر له ناگرت گهرمی نهینم	بو به دوکهلت دیده بی نوور بم

وای لەو رۆژەى كە گۆڤرى من دەكەن تەنگ	بەسەرما دادەكەن خاك و چەو و سەنگ
نە پىتى راكردنم هەس من لە ماران	نەدەستم هەس لە گەل كرمان بكەم جەنگ
وەرە ئەى دل سوتتاو پىنگرا بنائىن	وەرە بەروانە توخوا با بنائىن
لە عەشقى شاگۆلى رەعنا بنائىن	لە دەستى يارى بى پەرەوا بنائىن
جگەر پر دەرد هەتا كەى هاتوچۆ كەم	بەتەنيا فەرد هەتا كەى هاتوچۆ كەم
ئىتر بوچى دەئىتى نايەتە مائەم	لە روويه زەرد هەتا كەى هاتوچۆ كەم
هەموو بەند و جومگەى لەشم وەك نەيە	مادام دەردى دوورىست لە دوما هەيە
ئەمەى تا قىامت دەسووتەم بە تاو	خودا خۆى دەزانى قىامت كەيە
بە بى تۆ لىم حەرام بى لالە و گول	بە بى تۆ لىم حەرام بى دەنگى بولبول
حەرام بى لىم بە بى تۆ دابنىم	لە پاى گول بوون بنۆشم پيا ئەى مـول

لەم بارمىپەرە لە بەشىكى ھۆنراوھى (٧٢ سالى تەمەنم رۆيى) ، كە لە وڵاتى سوید

نووسىويەتى و دەلى :-

هەشتى يەكى ھزارو نۆسەدونـسەوت و دوو
 حەفتاودووسالى رەبەق لە تەمەنم تـساووبوو
 وەك كەسانىكى ئازاد ، زىنى ئاسايى نەزايىن
 دوای بەندى و پارتيرانى ئىستاش والەغوربەتايىن
 بەلام ئوھى كە ماھى سەبەرزى و شانازىيە
 سەرشۆرنەكردنمان و خەبات و گيانبازى يە
 هەشتى جەنۆھرى سالى ھزارو نۆسەدويست بوو
 لەدايك بوونى دلزار لەشارى كۆى خۆشەويست بوو

دلزار لەسالى (١٩٤٦) دا لە كۆيە ھۆنراوھىيەكى بەناونيشانى (دارى ئازادى) داناوھ
 كەدواتر بووھ بەيەكك لەگۆرانى يەكانى ھونەرماندى نەمر مامۇستا (تايەر توفيق) و بەم
 جۆرە دەست پىدەكات :-

ئەگەر لە گەل يەك راست و دلپاك بين
بۆ يەكتر باب و برازاو كاك يىسن
بۆسەر قەلاتى خوتنمژ ئاو ئەدەيىن
بەختيار ئەبين دوژمن ئاو ئەدەيىن
دارى ئازادى بەخوتىن ئاواندەيىن

دلزار لەسالى (۱۹۵۰) دا لە بەنديخانەى كووت ھونراوہيەكى بەھيزو پىزى
بەناونيشانى (شاگردانى فەھدين) داناوہ و كەچەند دىرئىكى لى دەخەينە روو:-

كەشاگردانى فەھدى قارەمانىن لەتيكووشانى خوتىن بى وچانىن
لەبۆ لەتگردنى جەرگى ستمگار بەوتەي خەنجەرى تىزى دەبانىن
بەرامبەر دوژمنى خوتىرئى زۆردار لەمەيدانى شەرا شىرى ژيانىن
لەفاسىزم نەمان و مانى مىللەت ھەموو باوەر بەھيزو بى گومانىن .

ھەروەھا شاعىرى نەتەوہيىمان لەسالى (۱۹۴۹) لەگەل بيستنى ھەوالى جەرگىرى
لەسیدارەدانى دامەزىنەرانى پارتى كومۇنىستى عىراق ، ھاوپىيانى نەمر (فەھد ، سارم و
حازم) ، ھونراوہيەكى بەناونيشانى (بۆ ھاوپىيانى نەمر) داناوہو بەم جۆرە دەست پىدەكات

-:

ئەوا بالى رەشى شوومى شەوى ئىرھابى ئىستەمار
بەسەر خاكي عىراقا راكشا داپووشى شارەوشار
لەپاش بەگخستنى گشت جۆرە ئازادى ديموكراتى
بەھۆى مورفى ھەزاران گەنجى ئازاد پەرورەو و ھوشيار
رەتتىران دەربەدەربوون ، لىدراڻ ، مەحكوم گران گىران
لەبەنديخانەكان پەسران بەبى ئىسپات و بى پرسىيار
بەمەش دوژمن ، لەدل ترسى نەچۆ دەر زانى بى سوودە
لەگەل ئازادى خوازانى بەگار ، بى كارە گشت ئازار
ئىتر ھەستا پەناى خۆى بردە بەر ئاخىر چەكى يىسى
لە بۆ سى قوتبەكەى حزبى شىوعى جا لە سى ئاقار
چەقاندى دارى سىدارە لە جواردەى دووى چل و نۆدا

وه کو (بیری) * نمر هاوړی شهیبی و فهدی جوهردار
بهسر کهوتن بهسر بهرزی لهبو سرداری سینه
هوتایان کرد بهگیانی میللت و فهوتانی ئیستعمار
لهبو پوژی دوهم هاوړی زه کی بوو بهقوریانی
ولات و میللت و حزبی شیوعی کارگرو جوتیار

شاعیر له سالی (۱۹۵۵) له گهل کاکه ی فلاح که نهوکاته نهندامی لیژنه ی ناوهندی و
لیپرسراوی (لقی کوردی حیزبی شیوعی عراق) بوو روژنامه ی (نازادی) نههینیان دهرده کرد
, له دوا ی شوړشی ۱۴ ته مموز بوو به نووسه ریکی ههفته نامه ی (نازادی) نازاد و ناشکرا
له گهل (گورانی شاعیر و کاکه حه مه ی مه لا که ریم و حه مه که ریم فتح الله و حسین عارف) ی
هاوړنی , خاوه ن ئیمتیازی حه فته نامه ی (نازادی) شهیدی نمر (نافع مه لا یونس) , ی
پاریزه رو پوژنامه نووس بوو .

وه ههروه ها دلزاری شاعیر بو زانست و زانیاری گله که ی نه دوی و ده لی ...

هیزی به کیتی و چرای زانستی
کورد رزگار ده کا له زینی بهستی
خوتنده خوتنی دلی میلله تسان
زانینه ده وای دهر د و عیلله تسان
میلله تی نه زان سووک و رسوایه
که نجی بو خه لکه و رهنجی به بایه
به خوتنه نه ی کورد , چونکه به خوتندن
تو رزگار ده بی , له جنگی دوژمن
چهند هزار ساله , بهنده و هه زاری
چونکه نه زان و نه خوتنده واری
هیزی تاریکی و جهمل و بی داری
له پیش له شکری , عیلم و نازادی
نه گهر زه مین و زه ریاش داگری

بى شك شكاوه ، هيچ خۇي ناگرى

له ھۇنراوه كانى ئەم شاعىرە وا دەردەكەوى زۇر پەرۇش بووه بۇ گەلەكەى كه دورن له خویندن و به خویندنهوه و زانستهوه خۇيان خەرىك ناكەن ، بۇیه ناماژە دەكات تا دور بكهوینهوه له زانست و خویندن ئەوا زیاتر دور دەكهوینهوه له نازادى و سەربەستى و رزگار بوون له ژىر دەستى بیگانه ، بۇیه به ھۇنراوه چىرى خۇي ھاوار دەكاتە گەلەكەى كه خویندن و چراو ھىز و سوپا و دەولەت و ژيانى خویش و نارامى دەستەبەر دەكرىت ، ئەگەر خویندن نەبىت و نەخویندەوارى بال بکیشىت بەسەر گەلەكەماندا تەنھا نۆكەرى و نەزانىن و جەهل و دواکەوتوى نەبىت بە دەست دى هیچى باش بە دەست نایەت .

دلدار

باشوری کوردستان

(۱۳۲۷-۱۳۶۸ ك) (۱۹۱۸-۱۹۴۸ ز)

دلدار، ناوی یونسى كوپى مهلا رهئوڤى كوپى مهحمودى كوپى مهلا سهعدى خادم نهلسجادهيه له پۆڤى ۲۰ى شوباتى سالى ۱۹۱۸دا له شارى كۆيه هاتۆته ژيانهوه .

لهبهرئهوهى ئهم ولاته له ژۆردهستى توركهكاندا دهينالاند و ميرى نهخۆشهكەى توركياش، بههۆى ئهوهوه له شهپى يهكهمدا شكابوو و تهواو پهريشان و كهنهفت بوو، گرانى و قاتوقپى و نهخۆشى و بئدهرهتانى، وهك ههموو ولاتيكي گيرۆدهى دهستى شهپ و ويرانى، ئهم كوردستانهشى نابلوقه دابوو.

ئىستهش چيروكى سامناكى شهپى سهفهريهرك و ناواريهى و كوشتن و تالان و بړۆ و بيگار و سهراڻه و لافاوى نهخۆشى و كارهساتى پۆژانهى ژهندرمهكان و له برسانا به كۆمەل مردن و نرکه و نالهى مندال و ئافرهت و پيرى لىقهوماو و بئدهرهتان بهسەر دهى ههموو ئه پيرانهويه كه دل و زمانيان به ناگرى ئه و شهپه برژاوه و خۆيشيان نازانن چۆن ماون و بوچى لهو كاروانى مردن و كۆچکردنه دابراون و پىگايان ههلهکردوه ... هتد.

لهو گىژاوه سهختهدا "دلدار" سهرى ههلهداوه و هاتۆته جيهانهوه . باوكى فهريمانبهرىكى بچوك بوه و له تاو ههژارى و نهبوونى و گهپان به شوين پاروه نانيكى ژيان و گوزهريدا، خيژانهكەيان زۆر تال و سوپى و سارد و گهرمى چهشتوه ، پاش ماوهيهك باوكى دهكەن به فهريمانبهرى سهريمانبهرى پانيه و له تهمنى ده سالييدا "دلدار" دهخريته قوتابخانهوه و پۆلى يهك و دووى سهرهتايى له پانيه تهواوکردوه .

دلدار له بارهى ژيانى پانيهوه دهليت: "هههچهند پۆژىكى چاك و چوار پۆژانيش نهخۆش بووم، سهرهپاى ئهوش پانيهه ههه لا خۆش بوو، به تايبهتى سهوداسهري قولله بووم. ههه كاتى چاك بووباماويهوه ، مهلهه له پووبارهكه و له بن دار بيههكان راوهچۆلهكهه دهكرد."

دواى ماوهيهكى كهه باوكى لهسهه فهريمانهكهى لادهبن و ناچار به مالهوه دهگهرينهوه بو كۆيه و خويندنى سهرهتايى له كۆيه تهواو دهكات. له بارهى خولياى هۆنراوهى و چيژلى وههگرتنى خۆيهوه دهليت: "هيشتا له قوتابخانهى سهرهتاييدا بووم، كه ديوانى حاجى قادرى كۆييم زۆرتري لهبهه كردهبوو، هههيشه به وردى سهرنج له ههلهستهكانى عهونى و

راجى و عاسى و حسينى و ھىرانى دەدا و لەبەرىشم دەکردن، بەوانەش داىين نەبووم
ھەلبەستى ھەركەسىنكم دەستبەكەوتايە دەمنووسىيەوہ و لەبەرىشم دەکردن.

بەتايبەتى ھەلبەستى وەفایى، كوردى، بىكەس، پىرەمىردم زۆر لەبەركردن و ھەر لەو
سالەدا ھەستەم بەرە دەکرد، كە چىژ لە ھەلبەست و ھەرگرم و زۆر گىزۆدەى بووم. " ھەرەھا لە
بارەى سەرەتای خۆتاقى كردنەوہ بە شىعر دەلەيت:

" لە ۱۹۳۵دا لە پۇلى يەكى ناوھەندىدا بووم، كە ديوانى 'نالى'م زۆر بەوردى خویندەوہ ،
ھەلبەستە جوانەكانى 'نالى' لەگەل ھەلبەستە ئاگرىنەكانى حاجى قادرى لەسەر پىنشەوايەتى
ويژەى لە مېشكەدا شەريان بوو. ئەو كىشەكىشە ھەرگای ھونەرى شاعىرى لىكردمەوہ ، زۆر
كەلكەلەى وام لە كەلەدا بوو ھەزم دەکرد لە بۆتەى ھەلبەستەدا داىپىژم. ئەوجا بەناو
خەلكياندا بلاوبەكەمەوہ و ئىتر ھەر خۆم تاقىكردەوہ ."

دەدار، يەكەمىن ھۆنراوہى لە سالى ۱۹۳۵دا داناوہ و لە ژمارەى ۲ى سالى ۱۹۳۵دا لە
گۇفارى "پروناكى"دا بلاوكردۆتەوہ . لە سالى ۱۹۴۰دا لە شارى كەركوك قۇناغى دواناومەندى
تەواو دەكات و ئىنجا پرو دەكات بەغدا و چۆتە كۆليژى ياسا و سالى ۱۹۴۵ پروانامەى
كۆليژى ياساى ھەردەگرىت و دەبىتە پارىزەر. دەدار لە ھۆنەرانى ھەرەبەرزى كورد دىتە
ئەژمار ، گەرچى تەمەنى كەم بووہ و ھۆنراوہى كەمى لە شوين بەجى ماوہ ، بەلام ئەر
ھۆنراوانەى وا لە شوينى بەجى ماون پلەوپايەى ھونەرىەتى ئومان بۇ دەردەخەن .

لە پارچە ھەلبەستىكىدا لاوان ھاندەدات كە فىرى زانست بن لەبەرابەرى نەزانىدا راوہستن
و بەچاك و خۆشى لەگەل يەكدا ژيان بەرنە سەر و دلەيان پرى بى لە خوا پەرەستى ، وەكو
دەلى:

ئەرى ئەو لاو لە ھىج وەختى نەك مەئوسى ژىنت بى
ئەبى ھەردەم عەزەمدار و دەواى دەرد و بىرىنت بى
لە مەيدانى تەقەدومدا تەلاش ئەسپى نەجات بى
لەغاوى ئەسپەكەت فىكر و عىلم و ئاوازىنگ و زىنت بى
بەلى دائىم ھونەرمەند بە لە مەيدانى نەبەردىدا
بەھوى عەقل و ھونەرمەندىت دەبى تىشكى زەمىنت بى
لە نىو گەلدا ئەبى ئىعلانى جەنگى وەتەن جىگای كەمىنت بى
لە رىكەى شان و بەرزىدا دەور ئەندىشكى ورىا بە

مه نافع پهروهري ميللت ئهبي ئامانجي ژنت بـي
 نه کهي بو بهرزي نهجمات براي خوښت له بهندي گهي
 به بهرزي شاد و مه سرور به نزمي ژني شينت بـي
 لهوختي گهنجي گهنجيدا ئهبي رهنجکي گهنجيدهي
 نهوکه وهخت برهنجيني له نيو جيگا و نوښت بـي
 له دونيادا حقي ژنت ههيه تاکو نفهس دانتي
 بهلام چاکه و رهوشي چاک ئهبي ئاين و دينت بـي
 نهگه لويکي کوردي تو دهبي دټاک و بالا بـي
 نهوکه (دلدار) ي دل پهروه دلت قورئاني دينت بـي

گهرچي هونراوهکاني دلدار له هه موو بارنکهوه بهرز و قول نين ، بهلام دهتوانين نهو
 هونراوانه به وينهيهکي هونراوي نوئي دابنين ، دلدار له هونينهوهي هونراودا کهتر وشهي
 رهق و بيگانهي بهکار هيناوه ، وه به وشهي رهنگاورهنگ و رهسني کوردي رازاندوويه تيهوه

دلدار له زيډ و مهلبندي حاجي قادردا هاتووته جيهانهوه ، بويه دلدار له ههندي
 هونراوهکانيدا پهپروهوي لهو کردووه و لهسر پيي و شويني نهو روښتووه و له پارچه
 ههلبهستيکيدا باسي ههندي دهرد و رهنجي کومهلايه تي دهکا و چارهسهرکردني نه
 دهردهش پيشاندهدا ، وهکو دهلي :

دل بهدوي نهفسانه کهوتوو واي نهزاني وا ئهبي
 ئيشي دونيا رهنجي پي ناوي بهخوي کوتا ئهبي
 نهي نهزاني نهو ره عارهقداري هيووا ئاو بـدا
 گهر به خوښ پهنی بکا نهوجا سهمه پيدا نهگا
 لهفزي نابي ، نابي بيزاني که لوي کوردي تو
 هر به گوش دته بهر باغي نهمل نهحيا ئهبي
 قالع و يقباله وههسي پای بهندي بي هونهر
 کاري چاکي ري بخي ، عهزمت ههبي خوي چا ئهبي
 نه ي برا ! لاده له فيکري کون و زوو سا راپهه

عەزىمى مەردانەت بىيى ھەرچىت نىياز بىيى وا ئەبىي

مردنە ژىنت بە بىي كارى لە سىستى لايىدە

ھەر بە رەنجى لاوى ۋەك تۆ نىشتان ئاوا ئەبىي

دەلدارىش ۋەك شاعىرانى تر لە ھۆنىنەۋەي ھۆنراۋەي دەلدارىشدا دەستىكى بالاي بوۋە و لەم بارەيەۋە ھۆنراۋەكانى سوارە و پتر لاسايى ھۆنرانى ھەورامى بىيى كىردوۋەتەۋە و ھەر لە سەر رەھوشتى بە دەھىجايى ھۆنىۋىيەتەۋە ، كە كىشىكى خۇمالىيە ، ۋەك لەم ھۆنراۋانەيدا دەلى :

ئەي بادى شەمال ، ئەي بادى شەملى
نارامى گيان و دلەي ۋەك زوحاو
پۇستەي ھەوايى ، پەيگى مژدەبەر
نەگەر ھاتو رىت كەوتە كۆي دولبەر
ۋەك عارەب دەخىل كە چوتە ئەۋولا
مەۋەستە تاكو خىۋەتى لەيلا
مەۋەستە تاكو لاي شۇخى كەۋا تىرى نىو نىگاي لە دلما روۋا
پىي بلى گيانە لەم رىگە و بانى
پىي بلى گيانە لەم چەن و پىشە و ھەر دەۋ كىۋانە
شىتىكى شەيدا و رووت و قووتىم دى
فرمىسكى ئالى ۋەك ياقوتىم دى
روۋى لە خوتىن خالى ۋەك زەھەفرانە
چاۋەكەي لىل پىر لە گىرمانە
بلى ھەيگەلى ۋەك ئىسقانىم دى
قەدى چەماۋەي ۋەك كەۋانم دى
بلى خەيالى بەزن و بالاكەت
شىتىكى روۋانگى شەۋقى لالاكەت
نەركسى شەھلاي چاۋى بەخومارت
خەرمانىي زولفى لەسەر روخسارت
فرىشتە ئاسا ساتى ھەزار جىار
خۆي نىشان ئەدا خۆي ئەدا حەشار
بلى ئىستاكەش ئەۋ مال و ئىرانى
ئەۋ كەز مەسكەنەي وئلى شارانە
ھەر بە ئومىدى جەزنى وىسالە
نارانى تۆ نىت وئەي خەيالە
جار جارىش لە دۋاي نالەي دللى زار
فرمىك ئەرژىنى ۋەك ھەورى بەھار
دەست درىز ئەكا بەناكامەۋە
بەجەرگى سوتا و دل بە زامەۋە
كە لىي وون ئەبى بانگ ئەكا ھەي يار
ھەر بە كول ئەگرى ھاۋار ھەي ھاۋار

دەلدار لە ھۆنراۋەكانىدا گەلى پەندى مندالان و لاۋانى داداۋە وىستۋىيەتى مندالان ھەر لە دەۋرى مندالىيەۋە بە خوۋ و ئاكارى باش بىنە بار و لە مەيدانى ژياندا خەرىكى تىكۆشىن و ھەۋلەدان بن و عارەق بىرژىنن تا بە ھىۋاي خۇيان بگەن ۋەكو دەلى ...

مندالی هیوا گسوله کسهی دلان تازه خونچه کهی نیو باغی گولان
 هرچهنده سهیری نیچو چاوت نه کم ناییم گهردی نه زور و نه کم
 روونیت چه ره ی تو وهك ناسمانی ساو وهختی لیدابای پرشنگی هه تاو
 تیشکی ئومیدی سهر دلای تاری له ناسمانی رووت نه دا دیاری
 سیوه یلی چاوی بریقهدارت رووناکلی پاکلی وینهی روخسارت
 خهندهی بی فیلکی لیوه ناله کمت نهشهی دووچاوی مهست و کاله کمت
 بی شک پیشهنگی مزدهی دلشادین یان نهغه خوانی باغی نارادین
 ئومیدی دواروز رولهی هیوا تووی خاوهنی فیکر و بیگری بالا تووی
 هیوام به توئه نهی تازه مندال به یانی بیبه نمونهی میسال
 نم قسانهی من کهوا بووت نه کم بزرنگیتمه له گوی تا هردهم
 راستگو به دائیم قهد درو نه کسهی وهخت به بی سوود تو له دهست نه دهی
 تیکوشه دائیم هر وه کو ههنگ به له مهیدانی زین نامادهی جهنگ به
 نهوا پیت نه لیم چاکلی بزرانه زبانی مهردی باری گرانه
 نهك وابزاین وهك زینی دویتسی دهخوی و دهنوی له ناو نوینی
 روژنک هاتوو تو ینگه یشتسی چاوت کردهوه له زین گه یشتی

دلدار زیندو مهلبهنده کهی زور خوش ویستوه و دیمهنی جوانی شاخ و بهنده نهکان و
 دهشت و دول و شیو و تافگه و باخهکانی مهلبهنده کهی هستی نهویان بزواندوه و بویه دلای
 هاتوو ته جوش و خروش بو نیشتیمان و خاکه کهی و دهلی:

کوردستانی خوش نیشتمانی جوان
 تو قبیله گاهی منی بی گومان
 چاوم پشکوتوی شاخه کانتسه
 فیری زبانی باخه کانتسه
 دهنگی شمشالی شووانه کانت
 زریق و باقی جوانه کانت
 قاسه ی کهوانی قهد کیوه کانت
 خووره ی ئاوه کهی نشیوه کانت
 نه مانه هموو گوئیان کردمه وه
 ههوتنی شیری دلایان گرتمه وه

نەونەمامى بوم لەم خاگە رووام

بە خۆشەويىسى ولات ئاودرام تا كۆتا ھۇنراوگە

لە تەمەنى سى سالىدا بە "ژەھراوى" بون لە ۱۱.۱۲.۱۹۴۸دا لە شارى ھەولير كۆچى
دوايىكرد و سەرى جوانەمەرگى نايەوہ .

وہك ديارە زۆر خولياى زانين و بەتايبەتى فەلسەفە بووہ ، ئەم يادگارنەشى بۇ
بەجى ھىشتويىن:

۱- فى طريقي الى معرفة الحقائق . انتقادات الى قلب البهائين

۲- وتاريخ دهريارهى عومەرى خەييام

۳- زمانى كوردى و ئەدەبيات

۴- ناركۆزى كۆمەلايەتيمان

۵- اقتصادنا الوطنى

۶- بيرەمەرەكانى يونس پەئوف دئدار

تابلۆى ئەم ژيانە پېر لە ناسۆر و تەمەن كورتهى شاعيرمان چەند راستيىەكى ئاشكرامان ئەداتە
دەست:

۱- تينويىتى شاعير و خۆشارەزاكردن لە سەرچاوەى ويژەى كلاسكىمان

۲- خۆخەريك كردن بە باسى بەرووردى پيشەوايەتى لە نيوان نالى و حاجى قادرى
كۆيىدا، كە دوو پينووسى پيشەواى شيعرى تەواو ديار و سەرکەوتوى سەردەمى خويانن،
ئەويان لە گۆرەپانى دئدارى و ئەميان لە نەتەوايەتى و كۆمەلايەتى

۳- خۆخەريككردن بە كاروبارى بەرھەمدانان دهريارهى فەلسەفە و زمان و ويژەى كوردى
و باس و خواستى كۆمەلايەتى و نابورى و نووسينەوہى يادداشتى بەسەرھاتى خۆى و
بنەمالەكەى، بە كوردى و عەرەبى، لەو تەمەنە كەمەدا و بەو لاويىتيە و بەدەم ئەو ھەموو
ناتەواوى ژيان و نەخۆشيانەوہ . نيشانەى بە خۇدا پاپەرموون و توانا و زيرەكى و
ھەستىكى دئسۆزانەى قول و ديارە .

۴- دانانى كۆمەليەك شيعرى بە سۆزى نەتەوايەتى و زانست پەروەرى و كۆمەلايەتى و
دئدارى و فەلسەفى و بابەتى رىياليزمى نيشانەيەكى ديكەى ئەو بەرھە و توانايەى شاعيرن .

يەكئەك لە شاعيرەكانى دئدارى شاعير سرودى نيشتمانى ئەى رەقيبە

نەى رەقىب

نەى رەقىب ھەر ماوہ قەومى كورد زوبان
نەى مەرىنى دانەبى تۆبى زەمان
ئىمە رۆلەى رەنگى سوور و شۆرشىن
سەرىگە خوتناوہ رابووردومان
ئىمە رۆلەى مەدىا و كەى خوسرەوین
زىنمانە زىنمان ھەر نىشتمان
كەس نەلى كورد مردووه كورد زىندووه
زىندووه ھىچ نانەوى ئالاكەمان
چەند ھەزار لاوانى كوردى نەرىشەىر
بوون بە قورىانى و ھەموویان نىزان
لاوى ئىستاش حازر و ئامادەىە
جانفیدانە جانفیدانە جانفیدان
لاوى كورد ھەلسانە سەرىى وەك دلیر
سا بە خوین نەقشى ئەكەن تاجى زىان
كەس نەلى كورد مردووه كورد زىندووه
زىندووه ھىچ نانەوى ئالاكەمان

ئەحمەد موختار بەگى جاف

باشورى كوردستان

(۱۳۱۶ - ۱۳۵۴ ك) (۱۸۹۸ - ۱۹۳۵ ز)

ئەم شاعىرە ناودارە سالى ۱۸۹۸ لە ھەلەبجە لەدايك بوو، بە شىۋەى تايەر بەگى براى، لە ساىيەى ۋەسمان پاشاى باوكى و عادىلە خانىمى داىكىدا، بەناز و نىعمەت بەخىو و پەرۋەردە كراو، ھەلى خويندىنى بۇرەخساو.

ھەم ديسان بە وىنەى كاكى تاھىر بەگ ژيانىكى خوشى لە قۇناغى لاويتىيدا بەسەر بردوو، لە تەمەنى بىست سالىدا ژنى ھىناو، ھەر لەو سەروبەندەدا پتر لە جارىك بوو تە قايمقامى ھەلەبجە و، لە تەمەنى بىست و پىنج سالىدا ھەر بە لاويتىى بوو بەفەرمانرەواى ھەلەبجە واتە قايمقامى تى ھەلەبجە ، كە گەنجىكى شارى ھەلەبجە بوو لەكارەكانىشىدا سەر كەوتوو بوو ، لە سالىنى ۱۹۱۹ - ۱۹۲۴ دا ناىبى پەرلەمانى عىراقى بوو.

لە سالى ۱۳۵۴ كۆچى و سالى ۱۹۳۵ لە تەمەنى سى و ھەشت سالىدا بە گوللەى تەفەنگى دەستىكى رەشى نامەردى بە كرتى گىراوى ناحەز لە سەر خالى سنوور لە ئاوى سىروان لە نزىك ھەلەبجە كوژا و تەرمەكەى ھىنرايەو بۇ شارى ھەلەبجە و لە گوندى عەبابەيلى لە تەنىشت گۆپى براكەى (تايەر بەگ) بە خاك سپىردا .

بەلام لەبەر ئەوئەى كەسىكى نەتەو پەرۋەر و خەباتگىر و ھاوسۆز و ھاوغەمى مىللەتەكەى بوو، ھەزى بە سىستەمى سىياسى و كۆمەلايەتى ئەو سەردەمە نەكردوو، لە قۇناغى دووھەمى پاپەرىنەكەى شىخ مەحمودى ھەفىددا سەنگەرى خەباتى ھەلېژاردوو، لەو پىناوۋەدا وازى لە گشت سامان و پلەوپايە و فەرمى و كۆمەلايەتتەيەكانى ھىناو، لەو پىناوۋەدا تووشى گەلىك گرت و نەھامەتى ھاتوو.

بەگشتى ئەحمەد موختار بەگ نمونەى مىرىكى كوردپەرۋەر، بەخشندە، دلۇفان، ھەژار دۇست، خۆشمەشەر بوو. لە بوارى ئەدەبى كوردىشدا ۋەك شاعىرىكى بلىمەت و بەھرەمەند ناسراو، زىاترىش لە مەيدانى شىعەرى نىشتمانى و نەتەوئەبى و سىياسىدا ناوبانگى دەر كردوو.

ئەحمەد موختار جاف بە يەكلىك لە ھۆنەرانى كورد دىتە ژمار و ھۆنراوكانى گەلىك شىرىن و پارا و ناسكن ، ئەم ھۆنەرە لە گەل ئەوئەى كە زۆرى نەخويندوو كەچى ھۆنراوكانى لەو

پەرى بەرزىيەن و ھەر لە تافى جانيدا خەرىكى خويندنى ديوانى ھۆنەرانى كورد بوو ،
گەلىك ھەزى لە ھۆنراوكانى نالى و حاجى قادر و كەيفى كردوو .
ھەر لەو كاتەو بە لاويتى دەستى كردوو بە ھۆننەوھى ھۆنراو .
لە كۆپلەيەك لە شىعرەكانى دەلى :

گۈپە و گرشى تەنورە ، بلىسەى ھەناوەكەم
سىروان و تانجەرۆپە خورپەى ئاوى چاوەكەم
شىواوى زولفى خاوى كەسىكم منى ھەزار
بۆيە پەشيوە ئىستەكە بىرىى بۆلۆكەم
رۆژى بە پىكەننەوھە يار پىسى وتەم وەرە
بۆ پاسى نيوە شەو ، سەگى قول ھەلگراوەكەم
ئەم كۆمەلى گوللانە كە سوورن لە دەشت و كىو
ئاويان دراوہ گشتى بە خوتنى رزاوہكەم
تۆبە خودا دەسا وەرە ئەى نوورى چاوەكەم
سارىژ كە زامى لەت لەتى جەرگى بىرواوكەم
باوەر مەكەن بىن بە عەرەب و كوردى شارەزور
بى تىرس ئەلەيم ، لە لای راسى درشاوہ كۆلۆكەم
ئەى گيانەكەم بە چاوى رەشت سوئند ئەخۆم كە من
بۆ دىنى چاوى تۆبە كە ھەر چاوە چاوەكەم

واتە : ھەناوم وەكو ئاورى تەنور بلىسەى بەرو بوو تەوھە كەچى چاويشم وەكو ئاوى
سىروان و تانجە رۆ بە خورش فرمىسكى لى دىتە خوار ، منى ھەزار پەشيوە و شىواوى
زولفى خاوى دلبەرىكم بۆيە ئىستاكە بىرم بۆلۆ ، رۆژنىكيان يار بە پىكەننەوھە پىسى وتەم : بۆ
پاسى نيوە شەو بە دەورما گەپى ، ئەم گوللانە لە دەشت و كىوا رشواون و سوورن ،
ھەموويان بە خوينى رزاوى من ئاو دراون ، دەسا ئەى خۆشەويستەكەم بۆ خوا وەرە
بىرئەكانى لەتلەتى جەرگم بۆ سارىژ بکە ، چونكە من ھەر تۆم خۆش دەوى و لە پىسى تۆوھە

دەرپۆم ، بېروا مەكەن كە كوردی شارەزور بېنە عەرەب ، منیش ھەر لە پۈی تۆم و بە چاوانی
رەشت سۆیند دەخۆم كە ھەموو دەم بۆ دیتنی تۆ لە چاوەپروانیدام .

ئەحمەد موختار جاف بەراستی لە ھۆنینهوہی ھۆنراوہی دلداریدا لاسایی ھۆنراوہ و
شاعیرانی فارسی کردوہ و بەتایبەت زۆر ھەزی لە ھۆنراوہکانی سەعدی شیرازی کردوہ ،
لە پارچە ھەلبەستیکێ تریدا روودەکاتە دلدارەکەیی و دەلی :

بە بەردی فیرقەت شیشی دلی ئاوارە مەشکینە
لە ناو زومرەیی رەقیبان عاشق بیچارە مەشکینە
ئەگەر رۆح و دل و ئیمان تەلەب کا بیدەری عاشق
کە تفل و خورد سائە قەد دلی ئەو یارە مەشکینە
دەخیم ئەی نەسیمی سوہجگاہی ، مەسکەنی دلمە
پەرشانی مەگە تۆ زولفی ئەو نازدارە مەشکینە
کە من پەروانەیی شەمعی سەرید و کولمی تۆم جانا
دلی (ئەحمەد) بە فیتنەیی ئەو سەگی بەتیارە مەشکینە

واتە : ئەی خۆشەویستەکەم بەبەردی دووریت دلی منی ئاوارە و دەربەردەر مەشکینە و لە
ناو ناھەزاندای بیچارەم مەگە ، چونکە من گراو و سەودا سەری تۆم و ھەر تۆم خۆش دەوی
، ئەگەر دلداری دل و بېرواتی بوی ، خیرا بیدەری و درێخی لی مەگە ، چونکە گراو و دل براو
و ھەکو مندال وایە و نابی دلی بێشکینیی ، دلم بووہتە کانگای پەژارە و خەفەت ، دەسا
پەرشانی مەگە ، من و ھەکو پەپولە بە دەوری روومەتی شەمعی تۆ دەسپۆرمەوہ ، تۆش دلی
ئەحمەدی بیچارە مەشکینە و بەدیتنی خۆت ئەو دل خۆش بەکە .

ئەحمەد موختار جاف رەخنە لە ھۆنەرائی دەوری خۆی دەگری و دەلی :: ئەی ھۆنەران و
ئەیی ھەستیارانی کورد ! ئیتر کەم باسی زولف و خەت و خال و چاو و برۆ بەکەن و کەم بێر لە
پەرچەم و کاكۆلی یار بەکەنەوہ و خۆتان لەم باسانە لادەن و بیریك لە گەلی لیقەوماوی کورد
بەکەنەوہ و دەردی نەزانی و نەخویندەواری ئەم گەلە چارەسەر بەکەن ...

و ھەکو دەلی :

شاعیرانی کورد بەسە بە باسی زولف و چاو بەکەن
کەم خەیاالی پەرچەم و کاكۆلی ئالۆزاو بەکەن
لابدەن کەم باسی سومبولی ، یا لقی لاو لاو بەکەن

ئۆيۈ تەبىرىكى خالى قەومى دل سوتاو بىگىن
زوو بە زوو تا ئىش لە دەست دەرنەچوۋە سا ھەولى بىدەن

ئەحمەد موختار جاف ديسان لەم بارمۇ پەندى ھۇنەران دادەدا و دەلى :

ئەي ھۇنەران لەباسى دلدارى خۇتان لادەن و كەمىك بىر بىكەنەۋە و بزەنن ، كە چۇن
ھەندىكى خوانەناس خەرىكى ويران كەردنى ولاتن و نەزانەكان بۇ بەھرە و سوۋدى خۇيان بە
رۇژ و بەشەر خەرىكى تولانەۋە و خراپەن و خەلك لە رىنى زانين و پىشەسازى لادەدەن و
دەبنە بەرھەلىستى ئەو كەسانەي كە دەيانەۋى زانين پەرە پىيدەن .

ئەو كەسانەي كە گەل و نەتەۋەي خۇيان بۇ پۇل و پارە دادەشۇرن روۋپەشى لاي خوا
دەبن ، دونيا بە جۇرىكى لىھاتوۋە كە نەزان بەسەر خەلكدا زال بوۋە و كەچى پشيلە و رىۋى
دەيەۋى جىنى شىران بگرنەۋە و ھەكو دەلى :

لادە شاعىر تۆ لە باسى عىشق بازى و سەير كى
چۇن خەرىگن چەند كەسى ئىستا ۋەتەن ويران ئەكەن
جاھىلان بۇ ئىسفا دەي زاتى خۇيان رۇژ و شەو
لەم موچىتە مەنعى عىلم و سەنەت و عىرفان ئەكەن
روۋ رەشى دونيا و قىامت ئەو نەفامانەن كى
ھەجوۋى قەوم و مىللەتى خۇيان بە پارە و نان ئەكەن
ئاسمان ئىستا ۋەھا چەرخاۋە جاھىل غالبە
گوربە و رىۋى خەيالى مەرتەبەي شىران ئەكەن

ھەم ديسان بەھۋى چىرۆكە نايابەكەيەۋە (مەسەلەي وىژدان) بە يەكىك لە پىشەنگەكانى
چىرۆك و پۇمانى كوردى دادەنرئت. سالى ۱۹۳۵ ئەحمەد موختار جاف لە نزيك پووبارى
سىروان بە گوللەيەكى نامەرد شەھىد دەكرئت.

ئەمەش نەمۇنەيەكە لە شىعەرئكى:

بەخۇپرايى لە دەستى مەدەن ئەم خاكە مەجىبوۋە
كە تۇزى ۋەك جەۋاھىر سوورمە و كوخلى بەسەرتانە
بەسەر خاكە ئەگەر نازىش بىكەن حەقتانە كوردىنە
تەماشاي سىبەرى ئەو شاخ و كۆۋە وا لە سەرتانە

به بی قه‌دری به‌سهریا رامه‌بوورن جورمه‌تی بگرن
گولاله سووره‌ی نم سه‌حرایه خوئی جگه‌رتانه

له پارچه هونارویهکی ترده نعلیت :

دوو چاوم خوین نه‌بارینی له عشقی روومه‌تی نالت
گرفتاره له ناو زولفت دلم بو دانه‌یی خالت

خوا که‌ی بیت که من په‌ستانی بالاو قامه‌تی تو بوم
چ وه‌ختی پر به چنگ بگرم دوو لیموی نهموره‌سی کالت

نه‌خوئی خوشتره لای من له ساغی و سیححت نه‌ی جانا
نه‌گم ره‌ک هه‌فته جاریک بیی به‌رسی چونه نه‌حوالت

به شاهی عالمی ناگورمه‌وه نهمرو لسه دنیا‌دا
جنیو و توندیی و قه‌هر و قسه‌ی نالایه‌ق و تالت

نیگارا لیم نهمرسی بوچی وا دیوانه‌یه نه‌حمه‌د
له عشقی چاوی تویه چاوه‌که‌م وا بووم به عهدالت

گوران

باشوری کوردستان

(۱۳۲۴ - ۱۳۸۲ ک) (۱۹۰۴ یا ۱۹۰۵ - ۱۹۶۲ ز)

گۆران، یاخود عەبدوللا بەگ کوپری سلیمان بەگی کوپری عەبدوللا بەگە. باوکیشی و باپیریشی لە هۆنراوە و وێژەدا بەهرەیان هەبووە و بە کوردی و بە فارسی نووسیویانە و هۆنراوەیان وتوو، بەتایبەتی عەبدوللا بەگی باپیری لە زمان و وێژەی فارسیدا دەستیکی بالای هەبووە و هەر بۆیە بە "کاتبی فارسی" ناوبراوە.

گۆران لە ساڵی ۱۹۰۴ یان لە ۱۹۰۵دا لە هەلەبجە لەدایکبووە. بێنەمالەیی باپیری لە بەگزادەیی "میران بەگی" بوون لە ناوچەی "مەریوان" و عینایەتوللا بەگی کوپری ئەمانوللا بەگیان بە خۆی و خێزانیەرە دیتە سلیمانی و لە ناوچەی قەرەداخ ماوەیەک دانەنیشی. زۆری پێ ناچی کۆچی دوایی دەکات. عەبدوللا بەگی کوپری (باپیری گۆران) لەگەڵ هەموو خێزانیەکاندا، ئەوەی لە برابەریدا بچووکێ و دایکی و ژنەکی و منداڵەکانی خۆی پێکھاتووە پوودەکەنە هەلەبجە چونکە خۆیان بە جاف زانیووە و لەوێ جێگر ئەبن. لەو گەشتەدا دایکی عەبدوللا بەگ و براکەیی بە نەخۆشی "سێبەرۆ" دەمرن و ئەمیننەمە عەبدوللا بەگ و منداڵەکانی خۆی ئەمانە بوون: مستەفا بەگ، نووری بەگ، نەقی خان، سلیمان بەگ و حەبیبە خان. لەمانە نەقی خان شوو دەکات بە مەجید بەگی عوسمان پاشا. حەبیبە خانیش شوو دەکات بە یەکی لە شیخانی خانەگای لای پاوە. مستەفا بەگ و نووری بەگیش کەسیان لە پاش بەجینامینیت. بەلام سلیمان بەگ ئەم منداڵەیی ئەبی: عەلی. شەمسە، موحەممەد، عەبدوللا. عەلی و شەمسە بە لای مردوون. موحەممەدیش کە ناوبانگی بوو بە "حەمە بەگە پروشە" پاش مردنی باوکی بە دوو سال ئەکوژری. بەم چەشنە لەم بێنەمالەییە هەر عەبدوللا (گۆرانی دواپۆژ) دەمینیتەو. گۆران لای باوکی قورئان و سەرەتای خویندنی خویندوو. پاشانیش لە "مەزگەوتی پاشا"ی هەلەبجە بوو بە فەقی و تەننەت ماوەیەکی بە "فەقی عەبدوللا" ناسراوە.

لە دوا ساڵەکانی جەنگی یەکەم و سەرەتای ھاتنی ئینگلیزدا، بۆ ماوەیەک هەلەبجە چۆڵ ئەبێت و خەلک پوودەکەنە لادیکانی دەروپشت. مالی باوکی گۆرانیش لە بەھاری ۱۹۱۹ وە تا پاییزی ئەو پوودەکەن چەمی بیارە و لەوێ لە باخێکدا ھوار ئەخەون و بۆ پاییز ئەگەرینەو بۆ هەلەبجە.

گۆران خۇي بۇ مامۇستا پەفېق حلمى گىپراوتەتوھ و وتوويە: "لەبېرەمە ، كە يەكەم قوتابخانەى زمانى تورك لە ھەلەبجە دانرا، بۇ پۇلى يەكەم وەرگىرام، بۇ پۇلىك وەرگىرام، ئەوھى بەرپۇبەرەكەمان بەرەحمەت بېت تاھىر ئەفەندىي مەلا ئەمىنى جەففار پىنى ئەوت پۇلى نىحتيات".

وھك گۆران خۇي گىپراوتتەوھ چوونى بۇ قوتابخانەى فەرمىيشدا پچر پچر بووھ . پۇلى چوارەمى لە سەردەمى داگىركرانى ھەلەبجەدا لەلەين ئىنگلىزەوھ تەواو كىردوھ .

ھەر لە ۱۹۱۹دا سلیمان بەگى باوكى گۆران كوچى دوايى دەكات. پاشان لە ۱۹۲۱دا موھمەد بەگى براى، بە ھاندانى مستەفا سائىب، لەگەل عەبولواھىد نوورىي خالۇزايدا ئەياننىزىت بۇ قوتابخانەى "عېلمى"يەى كەركوك بۇ خوئىندن. بەلام ھەر لەوسالەدا موھمەد بەگى برايشى دەكوژى. ئىتر گۆران كەسى وەھاي نامىنى گوزەرانى خوئىندىنى خۇي و ژيانى دايكى ببات بەرپۇوھ، لەبەرئەوھ دەست لە خوئىندن ھەلنەگىرت و لە سالى ۱۹۲۲اھوھ تا سالى ۱۹۲۵ گەلى دەست تەنگى ئەچىژى.

گۆران بۇ يەكەمجار لە سالى ۱۹۲۵دا بە مامۇستايى لە قوتابخانەى ھەلەبجە دامەزراوھ و تا ۱۹۲۷ لە قوتابخانەكانى ئەو ناوچەيەدا ماوھتەوھ . پاشان گويزراوھتەوھ بۇ ئەشغال - بەشى كاروبارى پىنگاوبان و تا گىرانى يەكەمى لە ۱۹۵۱دا، جگە لەو چەند سالى، ئەوھى لەگەل چەند پۇشنىبىرىكى ترى كوردا ئەچى بۇ يافا و لە ئىستەگى رادىو پۇژمەلات نزيك بە مەبەستى بەشدارى لە خەباتدا لەدژى فاشىزىم بەشى كوردستان ئەكەنەوھ ، لە ئەشغالدا ئەمىنىتەوھ .

لە تەشرىنى دووھى ۱۹۵۲دا لە بەندىخانەى يەكەمى دىتەدەر و ئەگەرتتەوھ بۇ سلیمانى و ئەبى بە بەرپىرسى پۇژنامەى "ژىن". تا ئەيلوولى ۱۹۵۴ لەسەر ئەم كارە ئەمىنىتەوھ . لە ۱۹۵۴.۱۰.۱۷دا بۇ جارى دووھەم لەگەل كۆمەلى لە ئاشتى خوازانى سلیمانى ئەگىرى و فەرمانى سالى بەندو سالى خستتە ژىر چاودىرىسى پۇلىسى بەسەردا ئەدرى. ماوھى بەندىكردنەكەى لە سلیمانى، كەركوك، كوت، بەعقوبە و نوگرە سەلمان و ماوھى چاودىرىيەكەشى لە بەدرە بەسەردەبا.

لە ۱۹۵۶.۰۹.۱۲دا ئەم فەرمانى بەندىكردنەى تەواو دەكات و نازاد دەكرىت و دەچىتە بەغدا و چەند پۇژىك لەوى لەيەكەك لە پەرژە مېرىەكانى خانوودا ئەبىت بە چاوشى كرىكار. نۇرى پىناچىت دىسانەوھ لە ھىرشى مېرىدا بۇ سەر نىشتەمان پەرورەن بەبۇنەى دەستدرىژىيە سى

قۇلىيەكەي سەر مىسرەو ، ئەگىرىتەو لە ۱۷.۱۱.۱۹۵۶دا دادگاى عورنى لەكەركوك فەرمانى سى سال بەندى بە بارمە دانانى ھزار دىنارى كاتى دەسپىنىت بەسەرىدا، ئەويش بەوى كە تا سى سال وتەي لە دەم دەرنەيەت و كرىمەوى واى لى نەوشىتەو مىرى پىنى دلگران بىي.

گۇران نە ھزار دىنارەكەي ئەبى و ئە ئەشىەوى گەفتى وەھا بە مىرى بدات، بۇيە ئەخرىتەو بەندىخانە و تا ۱۰.۰۸.۱۹۵۸ پاش سەركەوتنى شوپشى ۱۴ى گەلاويژ لە زىنداندا نازاد دەكرىت. گۇران ئەم ماوەيەي بەندىخانەي كەركوك و بەعقوبە بەسەربردو .

پاش بەربوونى لە زىندان ئەگەرىتەو بۇ سلىمانى و پاش ئەو بە ماوەيەك لەگەل شاندىكى مىللى سەر لە يەكيتىي سۇقيەت ئەوسا و چىنى مىللى و كۇرياي ديموكراتى (باكوورى) ئەدا.

لە سەرەتاي ۱۹۵۹دا سەپەرشتىي گۇفارى "شەفەق" ئەگرىتە دەست و بە ناوى "بەيان" دەركەت. لە ئىسكانى سلىمانىش دايدەمەزىنىت و تا ناوەرپاستى ۱۹۶۰ كارى تىدا دەكات. ئەنجا بەبىانوى ئەووە كە گوايە بىپرس كارى بەجىپىشتووە - كار بەجىپىشتەكەي بۇ چوون بوە بۇ شەقلاوہ بۇ بەشداربوون لە كۇنگرەي دووھەمى مامۇستايانى كورددا - لەسەر كار لاي دەبەن.

لە ناوەرپاستى سالى ۱۹۶۰دا دىتە بەغدا و ئەبى بە يارىدەدەرى پروفىسور لە بەشى كوردى كۇلىژى ئادابى زانكوى بەغدا و بە ئەندامى دەستەي نووسەرانى پۇژنامەي نازادى.

لە سەرەتاي ۱۹۶۲دا ژانەسك زۆرى پى ئەھىنى. دەرنەكەوى كە گەدەي تووشى نەخۇشىي شىرپەنجا بووە . نەشتەرگەرنكى سەركەوتوى لە بەغدا بۇ دەكرى بەلام بەداخوہ پاش وادە. پاش ئەو نەشتەرگەرىيە لە نىساندا ئەچى بۇ مۇسكو و سى مانگىك لە نەخۇشخانەي "كرىملىن" و سەنەتۆرى "بەرفىخە" بەسەرنەبا و پاشان ئەگەرىتەو بۇ عىراق. پاش گەرانەوى بەماوەيەكى كەم نەخۇشىيەكەي سەرھەلئەداتەو و تەنگى پى ھەلئەچنى. لەبەرنەو ئەگەرىتەو بۇ سلىمانى و لەوى لە جىذا ئەكەوى. لە كاتژمىر نو و نيوى بەياني ۱۸.۱۱.۱۹۶۲ چاوى يەكجارى ئەنىتەو .

گۇران ھەر لە سەدەمى مندالىدا دەستى كردووە بە ھۇنراوہ ھۇنىنەوہ ، وەكو خوى دەيگىرىتەو يەكەم پارچە ھەلبەست كە ھۇنىويەتەو ، چوار پىنج ھۇنراوہيەكە ، كە ئىستا

ھەرچەند دەكا دوانيان نەبى نايەتەرە بىرى ، كە ھۇنراۋەى يەكەمى ئەو پارچە ھەلبەستە
ئەمەيە كە دەلى :

لە تاۋى فرقتى يارم دلم دايم پەمرتشانە

ۋەكو مەجنونى حەى وئلى كەزو دەشت و بياوانە

گۇران ئەم پارچە ھەلبەستە بۇ مامۇستا بىنخود دەنئىرى ، مامۇستا بىخودىش پەسەندى
دەكات و وشەى يارم دەگۇرى بە لەيلا ، واديارە گۇران لەو دەمە نەيزانىۋە كە بە لاي
مەجنونەۋە يار ھەر دەبى لەيلا بى ، گۇران سەرەتا ۋەكو ھۇنەرە پىنشۋەكان لەسەر شىۋەى
كۇن ھۇنراۋەى ھۇنىۋەتەرە ، ۋە لەو چەشئە ھۇنراۋانەش لە ديوانەكەيدا زۇرن ، بەلام
پاشان ئەم شىۋە لە ناو دەبا و بىرى ئەم كۇشكە كۇنە لەدلەيدا دەروخىنى و دەكەۋىتە سەر
بىرىكى ، ۋە شۇرشى لە ھۇنراۋ و وئزەى كوردىدا دەگىرى و ھۇنەرانى سەردەمى خويشى
دەكەۋنە سەر ئەو شىۋە كە گرتۋىۋەتى ، گۇران بەم كارە گىرگە تۋانى وئزەى كوردى
ھەلبەگىرئىتەرە ، روپەرەى بىرى كۇن بداتە لاۋە و بىكا بە بىرىكى نۆى و ئەو لە پاستىدا
زۇرتەر لە ژيانى كۇمەلايەتى كوردەۋارى و سىروشتە جوانەكانى كوردستان داۋە ، لە بىر و
كەلكەلەيش بەشى ۋەرگرتۋە ، پارچە ھەلبەستى (گۆلى خويناۋى) گۇران تابلىۋەكى
كۇمەلايەتتە ، كە لەۋەدا باسى كوروگچىك لە زەماۋەندا دەكات كە ھەردووكيان لە كۇرى
بەزم و شايى دا راۋەستاۋن و كۆرەكە داۋا لە كچەكە دەكا بە يەكەرە دەست بگىرن و ھەلپەرن
، بەلام كچەكە دەلى : (گۆل نەبى بۇ سەرم ، ئال چەپكى ، زەرد چەپكى ، نايەم بۇ زەماۋەند
، نايەم بۇ ھەلپەركى) ئەۋىش دەپوا كە گۆل بىنى ، خىلى دۆژمن دەۋرەى باخچەكە دەدن ،
بەھەرچۆرىك بى چەپكى گۆلى زەردى بۇ دەچنى و پىنى دەدا و دەلى : ئەمجا لەگەلمدا دىت
بۇ شايى و ھەلپەركى ؟ كچە دەلى : نايەم دەبى چەپكى گۆلى سورىشم بۇ بىنى ، كۆر دەلى
ئاتەۋى ئەم زامى سەردەلەم لە باتى ؟ ئەۋىش دەلى : نا ھەر گۆلى سوورم دەۋى ، ئەۋسا
كۆرەكە دەپوا كە چەپكى گۆلى سوور بىنى ، كەچى بە گوللەى دۆژمن دەپىنكرى و پاشان
كچەكە دلخۋازەكەى دەلاۋىنئىتەرە دەلى (ھەى ھاۋار تەنگى دۆژمنىش پىكاتى ؟ راكشى
تاۋى سەر بىنرە سەر پانم ، بۇ بگىرىم بۇ دلى بۇ گۆلى دۆپانم) ۋەكو گۇران بەھۇنراۋە دەلى

كۆر : بروانە : شايە ، چۆبىيە ، لەو مائە

گۆى بگرە ! زورنایە دەھۆلە شمشائە

زەرد و سوور تىكەل بوون ژن و بياۋ ھەرايە

له ناوه هەر هارەى هەياسەى تـۆ نایـه
 سا توخوا خێراگە بابڕۆین دەست بگـریـن
 بەگامى دلنارى پێکەوه هـهـلـهـپرـین
 کچ گول نەبى بۆ سەرم ئال چەپکى زەرد چەپکى
 نایەم بۆ زەماوەند نایەم بۆ هـهـلـهـپرـگى
 کوپ کچ له رێى جوانتا کچ له رېچى جوانتا
 کچ له رێى نيو نىگای هاتوچۆى کـانـتا
 پایزە گەلای دار رزاهە باغ رووتە
 گول کوانى گول لیچوى بە بزە پشکووتە
 کچ گول نەبى بۆ سەرم زەرد چەپکى ئال چەپکى
 نایەم بۆ زەماوەند نایەم بۆ هـهـلـهـپرـگى تا کۆتای شیعەرەکە

گۆران هونەرێكى هونەرمەند پێنالیستە كە هەوینى هۆنراوەكانى له ژيانى كۆمەڵایەتى كوردەوارىبەوه وەرگرتووه ، بەلى گۆران بویژێكى هونەر مەندە و له بیر و كەلكەلەى خواى كەلكى وەرگرتووه ، چونكە نەكەوتووتە شوێن بیر و كەلكەلەى بویژە كۆنەكان و لاسایى ئەوانى ترى نەكردووهتەوه ، هەرچەندە له سەرەتای مندالییەوه دەستى كردووه بە هۆنراوه هۆنێنەوه و چەند پارچە هەلبەستێكى له سەر شیوه و رهوشتى ئەوان داناوه ، بەلام ئەمە ماوهیەكى زۆر كورتى له ژيانى ئەو گرتووه ، پاشان وازى له هۆنێنەوهى هۆنراوهى كۆن هیناوه و هۆنراوهى نوێى بە بیرىكى نوێ هۆنێووتەوه .

گۆران بەراستى یەكێكە له بویژە هەرە بەرزەكانى كورد كە تەوقى لاسایىكردنەوهى شكاندووه و خۆى پى بەندى كێش و پاشل نەركدووه ، وه ریچگەیهكى تازەى له هۆنراوهى كوردیدا داناوه ، وه هۆنەرانى هاوچەرخى خۆى هان داوه كە بكهونه سەر ئەو رینگەیه .

گۆران له سروشتى جوانى كوردستان كەلكى وەرگرتووه ، وه له بەر ئەوهى له قوتابخانەى سروشتى هەرىمەكەیدا پێگەيشتووه ، نیتەر نەهاتووه بەم و بەودا هەلبدا ، بەلكو له دیمەنە جوانەكانى كوردستان له كێوه بەرز و سەختەكان و قەلبەزە و كەف پەخشانهكان ، دۆلچە ئاودارەكان ، له دەشتى پان و پەرگول و نەسرین ، له بالێندە جوان و رازاوه و نەخشینهكان ، له گیانەوهەرە جۆراوجۆرەكان كە له داوینى شاخەكانەوه بەرهو لوتكە بەرزەكان دەپۆن ، له مەل و قاز و مراوییه رەنگاوەنكەكانى ئەم كوردستانە له گوى چەم و رووبارەكان له

ئاتوچۇدا و بە ئاسمانى كوردستاندا گەشت دەكەن و گەرميان و كوئىستان دەكەن ، لە بەزمى
ئايى و خوشى و شادومانى گوند و لادىكانى كوردستان

ھۇنراوھكانى گۇران پېرە لە ھونەرى جوان و لە ناخى دلەوھ ھەست و دەروونى خۇى
ھەربېرېوھ و كەردوويەتە ھەلبەستى دەروون و دەلى :

ھەر جەند ئەگەم ئەو خەيالەى پىتى مەستم

بۆم ناخرىتە ناو چوارجىوھى ھەلبەستم !

لېنگدانەوھى دەروون قسەى زمانم

بۇچى وھە دەروون ل يەك ! نازانم

ئەمويست دەروون بكاروويە وەك تۆمار

دەركەوتايە دونىاي جوانتر لە بەمار

دەركەوتايە ، ئاوات ، ھىوا ، خەوبىنىن

پېرشگدارتر لە ئەستېرەى فوبەى شىن

دەركەوتايە : ماناي مەنگى دەريايى

كە نەرمە با لە رووى ئەدا ئەسپايى

دەركەوتايە ئەو دونىايە كە شىعەرى

بى فرمىسكە و زۆرتر لە فرمىسك ئەگرى

زەرەخەنەى بى ئاوتنەى دەم و چاو

تېشكىك ئەدا رووناكترە لە ھەتاو

بەلام ئەفسوس كە ئەو شىعەرە جوانانە

بالدارىكن جى ناھىلن ھىلانە

لە ناوھوھ ئەجربوچىن ئەخوتىن

ھەرگىز قەلەم بەكاغەدا ناھىلن

لەم ھۇنراوانەدا بۆمان دەردەكەوى كە گۇرانى شاعىر وەكو ھۇنراوھكانى ترى بەدووى
رەقى ووشەى عەرەبىدا نەچووه و نەبويستووھ خۇى بە كىش و پاشلەرە ماندوو بكا ، وھ

شتى نەدىيوشى نەكردوۋە بە ھۇنراۋە بەلكو ئەو شتانەى كە خۇى ديونى و بەرچاۋى
كەرتوون بە ھۇنراۋە ھۇنىويەتییەۋە .

گۇران لە گەشت نامەى ھەورامان و قەرەداغدا تابلۆۋیەكى جوانى لە دیمەنە جوانەکانى
ئەو دوو شوینە كە بەشىكەن لە خاكى كوردستان كیشاۋە و چۇنییەتى ژيان و رابواردنى
خەلكى ئەو ناۋچانەى دەرختوۋە و پيشانى داۋە ، ۋە لە سەرەتای گەشتەكەيەۋە ھەر لە
دیمەنى رینگاۋ باون و تا گۇرانى لاهەكان بەرپىز باس كرددوۋەۋە و لە مەبەستەكەى دوور
نەكەوتوۋەتەۋە ، بە جۇرى كە لە باسەكەيدا ھېچ چەشنە ناتەراۋیەكى تىيدا نابینرى و بە
رىكوپىكى لەسەرى دەپوا ئەمەش دوو بەند لە گەشتى ھەورامانى ئەو كە دەلى :

دیمەنى رینگاۋبان

كۆمەلە شاخىك سەخت و گەردن گەش
ئاسمانى شىنى گرتوۋەتە باۋەش
سەرپوشى لوتكەى بەفرى زۆر سەسى
بەدارستان رەش ناۋ دۆلى كەسى
جۆگەى ئاۋەكان تاييا قەتیس ماۋ
ھەر ئەپۇن ناكەن پىچى شاخ تەۋاۋ
ھاۋار و ھازەى كەف چىرتى جەم
بۇ تەنابى شەۋ لايەلايەى خەم
توۋلە رىى بارىك توۋنا توۋن پىگىن
رىۋار ئەخاتە ئەندىشەى بى بن
ناۋ رىگا تەق تەق لارى بەردى زل
كە ھىشتا گەردوۋن پىى نەداۋە تل
گا سەرە و زوۋرە گا سەرەۋ خوارە
تالى و شىرىنى دىساي رىۋارە

گۇران لە شەۋزەنگى ژيانى پىر لە خەم و پەژارەدا ، نانومىد و گۆشەگىرى نەبوۋە كە بچىتە
خەو و ئاگاي لە كەس و گەلەكەى نەبى ، ئەو وريا بوۋە مەشخەلىكى روۋنى زانستى بۇ

نەتەوھەكەى ھەلگرتووھ و چاوەپوانى بەیانىیەكى وریای بووھ و لە راستیدا ھۆنەرى رنالیست
 ئەو كەسەىھ كە لە ھەر ھەلومەرجێكدا ئالای خەبات و بەربەرەكانى بخاتە سەر شان و لە
 بەرانبەر ستمەكاران و ملھوپان و دەست درێكاران سەر دانەنھوێنى و ھەموو پەيامھێنەرى
 ھیوا و ئومێد بى ، گۆران ھونەرىكى وا بوو لە بەرانبەر نامۆكان راوھستاوھ و خەلكى ھان
 داوھ كە بەربەرەكانى لە بەرامبەر ئینگلیزەكاندا دەست پى پى بكەن و راپەرن و سستى نەكەن
 و بە سستى نەژىن و نەھیلن كەس نىشتىمان و خاكمان داگیر بكات بۆیە دەلى :

دەمى راپەرنە .. دەمى راپەرنە !
 ھەتا كەى بەستى و بەپەستى بژىن
 پەلامار دە ، ئەى كورد عەرق رشتى
 لە دلچ كرمى ناكوكى دەر كردنى
 بەیەكبوونە گشت : پتەو بوونى پشت
 بەیەكبوون ئەبى : گەلت پىش كەوى
 دەمى راپەرنە .. دەمى راپەرنە !
 ھەتا كەى بەستى و بەپەستى بژىن

بەلادا بگە چاكى مەرداىەتى
 درێقى مەكە گیان لە كوردایەتى
 بگرمیئە وەك شیو بچۆ ناوى بەرد
 بلى كوا حەقى زىنى ئىنسانى مەرد ؟

درشت ناكو ورد : نەكەین دەست و برد
 بەحەق چۆن ئەگەین ؟ پشوو چۆن ئەدەین ؟
 دەمى راپەرنە .. دەمى راپەرنە
 ھەتا كەى بە سستى و بە پەستى بژىن

شاعیر گۆران زۆربەرھەمى جوان و ھەمەرھەنگى ھەبوو كەشیعەرى (دەدارى و ، كۆمەلایەتى
 نىشتمان پەرورەى) ھەبوو كۆزى بەرھەمەكانى گۆران لەسالى (١٩٨٠) لە دیوانى گۆران
 لەچاپى یەكەم دا ھەیە گۆران چەند پەخشانی لە زمانى ترموھ وەرگىراوھ بۆ زمانى كوردى

گۆران لە گۆفاری (هاوار) لە سوریا و رۆژنامەى (زیانەوه) (ژین) (نازادى) وگۆفارى (گەلاوێژ) (دەنگى گیتى تازە) (هيووا) (شەفەق) (بەیان) (بلیسە) (رووناھى) ونامیلکە (دیار یلاوان) (یادگار یلاوان) ی عێراق شیعری بلاوکردۆتەوه دیوانەكەى لە ۱۳ كۆمەلە پێك دێت ئەمانەن :

- (۱) : (بەهەشت و یادگار) ئەمە لە سى جۆر شیعەر پێك دێت .
- (۲) : (فرمێسك و هونەر) ئەمەشیان لە سى جۆر شیعەر پێك دێت .
- (۳) : (سروش و دەروون) ئەمەیان لە دوو جۆر شیعەر پێكدیت
- (۴) : لاوك و پەيام .
- (۵) : لە كۆرى خەبات .
- (۶) : ئۆپەریت .
- (۷) : پێس لەیەك پەردەى كورتا .
- (۸) : شیعری گەپ .
- (۹) : سروود .
- (۱۰) : شیعەر بۆ منالان .
- (۱۱) : وەرگێراو .
- (۱۲) : بۆ زاخاوى مێشك .
- (۱۳) : ھەمەجۆر .

(بەهەشت و یادگار) (فرمێسك و هونەر لەگەڵ دوو ھاوینە گەش) جارێكى تریش پاش مردنى گۆران لە ۱۹۷۱دا لە سلیمانى لەسەر ئەركى كاك عومەر عبدالرحمان خاوەنى) كتیبخانەى سلیمانى) لە بەرگێك لە چاپخانەى كامەران چاپ كراوه .

قەسىدە درێژەكەيشى كەھەر لەسەردەمى خۆیدا بلاوى كردۆتەوه ، (پەيامى كورد بۆ مېھرەجانى چوارەمى گەنجان و قوتابیان) كە لە ۱۹۵۴دا لە چاپخانەى ژین لە سلیمانى لە چاپ دراوه ، پاش مەرگى گۆران لەلایەن ھۆگرى كورپى و بىراكانىوھ لە ۱۹۶۸دا كۆمەلە شیعەرىكى تری بەناوى (سروش و دەروون لەگەڵ ئۆپەرىتى ئەنجامى یاران) لە چاپ دراوه .

كۆمەلەى (۱) (بەهەشت و یادگار) :

كۆمەلە شیعەرىكە لەدیوانەكەى كە بابەتەكانى جوانى و دلداری خەرىكە ، ھەلبەستى واى تىدایە كە ۲۵ سال یان زیاتر دانراوه شیوہى ئەم ھۆنراوانە كۆنە . یان ھەك شیعەرەكانى

(سالام ، نالی) لەسەر پى و شوئىنى (غەزەل) نوسىويانە يان ئەو جۆرە ئوسلوبەى تيا كراوە بە سەر مەشق كە مامۇستا (نورى) و ھاوپىنگانى لە ئەدەبىياتى توركى عوسمانيان وەرگرت . لە سەردەمى سنورداردا (۱۹۲۰-۱۹۳۰) شىعەرى كوردى لەشای سلىمانى تازە كردووە .

ئەم كۆنانه زۆبەيان ، بە ناوى يادگارى كۆنەمە كراون بە بەشىكى جياواز ، بەلام كەمىكىيان لە بارى سەرنجى نرخی ئەدەبى يانەمە - ديارە بەپىي چەند بۆچونىك لەگەل تازەكان تىكەل كراون .

شىعەرە تازەكان بە وەزنى پەنجە (ھىجا) ھەلبەستاون كە ھەرچەند شىعەر دۆستەكانى كۆن بە خوئىندنەمەى رانەھاتون ، بەلام لەبەر ئەمەى وەزنى تايبەتى نەتەوھىمانە وە بەتايبەت لەگەل زمانەكەمان چاكتەر رىك دەكەوى .

ئەم نوسراوانە كۆمەلىك لىقى لى كردبوو وەك :

- بەھەشتى دل كە تىيدا چەند شىعەرىكى تيا نوسىووە وەك ئافرەت و جوانى . گولى خوئىناوى . سكالاً . بۆ گەمە كچىك ، وھەندى شىعەرى تر .
- يادگارى كۆن وەك ھەرچەن . ئەى شەرقى گەلاويز . لەبەختى تارا ، وھەندى شىعەرى تر .
- لاساى ئەدەبى عوسمانى شىعەرەكانى ئەم بەشە وەك كەنىشكە جوانەكە . مەدەنىيەت . سىبەرى ھىوا .

ئەمەش كۆپلەيك لە ھۆنراوہى ئەم كۆمەلەيە .

ئافرەت و جوانى

بە ئاسمانەوہ ئەستىرەم دىـــــــوہ

لە باغچەى بەھار گۆلم چىـــــــوہ

شەونمى درەخت لەروم پـــــــزاوہ

لەزەردەى زۆر كەل سەرنجـــــــداوہ

بەلكە زۆرینەى پاش بارانــــى زۆر

چەماوہ تەوہ بەررامبەر بە خـــــــۆر

ھەتاوى نەورۆز ،مانگى جـــــــۆ دەرە

زۆر ھاتون و چۆن بە رۆز و بە شـــــــەو

خوردی قەلبەزى گەف زىوينى جەم
لە ھەزار چەشنە پىرشنگى ناو تەم

مىوھى گەيشتوى زەردو سورى ناو باخ
جزيوھو جووگەي دارستانى شاخ

كۆمەلەي (۲) : (فرميسك و ھونەر) :

گۆران ئەم كۆمەلەيە پىنشكەش دەكات (بە ئەو گيانە پىرۆزانەي لە پىناوئى ھونەرى جوانا
فرميسك و نارەقى زۆريان رىشتووه .

ئەمەشيان چەند شىئوھىەك شىعەرى نوسىوھ وەك.

- شىئوھن و فرميسك : كە تيايدا چەند شىعەرىكى نوسىوھ وەك(ھاورىم بىكەس . لەسەرمەرگى
ھىوادا. گۆلى كەم خايەند) .

- ھونەرە جوانەكان : تيايدا چەند شىعەرىكى نوسىوھ وەك(بۆ بلبىل . بۆ سالم . ھەلبەستى
دەروون) .

- دووھاويىنە گەشت : ئەمەشيان تيايدا چەند شىعەرىكى نوسىوھ وەك (گەشت بۆ
ھەورامان. گەشت بۆ قەرەداغ) . ئەمەش كۆپلەيەك لە شىعەرى ئەم كۆمەلەيە كە بۆ شاعىرى
گەورەي كورد بىكەسى نوسىوھ و دەلى .

ھاورىم بىكەس

ئەي فرىشتەي شىعەرى جوان

كۆستى كەوتوى ھردوكمەن

بۆ ئەم جارە بى كەسە

كە وتمان بىكەس . بەسە

شاعىرىك بوو فەننان بوو

ئەدای خۆي ، خروشان بوو

بۆ باغچەي كزى كورد

بلىل بو نەغمەي وردى

سەرەراي بەھرەي فەنى

دەلسۆز بو بۆ وەتەنى

نرگەي شىعەرى رزگارى

بېگەسى شىنگەدىيىرى

لە ھەموو كوردستانغا

لەناو بىر ئازادانغا

كۆمەلەي (۳) (سروشەت و دەروون) ..

گۆران ئەم كۆمەلەيە پېشىكە ش دەكات (بە خاوەندى ئەو دەروونە روونانە كە درسى لە سروشت و جوان وەردەگرن . بۇ گيانى رابەرەكان و سەربازە نەبەزەكانى راپەرىن . چ مردوو ، چ زىندوو .

ئەمەشيان چەند شىئويەك شىعەرى نوسىوۋەك .

- (سروشەتى جوان) چەند شىعەرىكى تيا نوسىوۋەك (پايز . سەوزە گياي پايز . ديمەنى بەھر . بەھارى پاش باران

- (دەنگى دەروون) چەند شىعەرىكى تيا نوسىوۋەك (كوردستان . جەزنى نەروۆز . گيان . يارا . لەبەندىن خانە) .

ئەمەش كۆپلەيەك لە ھۆنراوۋى ئەم كۆمەلەيە ..

كوردستان

كوردستان : جىگامى ، جىيى ھەزار سەلام

پەرۋەردەي ئەم دۆل سەرلوتكەو يائەم

ھەناسەم تىربونى باي كوردستانە

دوو لىوۋەم باراوى بەفراوانتە

سەرنجەم راھاتوۋى زىۋى زەرگەقتە

بە زەردەي سەر بەفرەي ئىۋارە ۋەختە

گۆتەم فېرە بىستى خورەي قەلبەزە

لەو ھاستەي زوۋر بەفرە ، داۋىن گياي سەوزە

كۆمەلەي (۴) (لاوك و پەيام) :

لەم كۆمەلەيەدا دوو ھۆنراۋى نوسىوۋەك .

- لاوكى سوور بۇ كۆرىيى ئازا .

- پەيامى كورد بۇ مېھرەجانى چوارەمى گەنجان و قوتابيان لە بوخارس .

كۆمەلەى (۵) (لە كۆپى خەباتا) :

ئەمەشيان چەند شىۋەيەك ھۆنراۋەى نوسىۋە ۋەك:

- (لەكۆرى خەباتا) چەند ھۆنراۋەيەكى نوسىۋە(شەھىد ، نەورۇز ، بەرەو كۇنفرانس ، بۇلاۋان) .

- (دالۇپى مروارى) چەند ھۆنراۋەيەكى نوسىۋە(يادى بىكەس ، ئاۋابونىك ، يادى پىرەمىرد)

كۆمەلەى (۶) (ئۇپەرىت)

لەم كۆمەلەيە دوو ھۆنراۋەى نوسىۋە ...

- ئەنجامى ياران .

- ئەنجامى ئەزدەھاك .

كۆمەلەى (۷) (پىەس لەيەك پردەى كورتا) :

چەند شىعەرىكى تيا نوسىۋە ۋەك (شىۋەنى دارستان ، ۋلاتى ئاۋا ، دوشمنمان مېشولە ، خۇزگەى ھەزار .

كۆمەلەى (۸) (شىعەرى گەپ) :

چەند ھۆنراۋەيەكى تيا نوسىۋە ۋەك(چەقەل ، جاسوس ، دەنگى مردوو ، رازى..نارازى) (دانه..دانه .

كۆمەلەى(۹) (سرود) :

لەمەشيان چەند ھۆنراۋەيەكى تيا نوسىۋە ۋەك (كوردستان ، دەمى راپەرىن ، نەورۇزئەكەم ، يادى لەنن ، جەزنى ئايار ، گۇرانى قوتابيان .

كۆمەلەى(۱۰) (شىعەرى بۇ منالان) :

ئەمەشيان چەند ھۆنراۋەيەكى تيا نوسىۋە ۋەك (گۇرانى دەنگە گەنم ، بەرخەكەم ، كەرويشك ، بەفر ، ساۋاى ناشتى خواز ، پشیلەكەم ،

كۆمەلەي(۱۱) (وەرگىپراو) :

ئەمەشيان چەند ھۇنراو يەكى تيا نوسىوۋەك :

- (گەرئەمۋە لەزىندان ،گۆزان ، قەيسى شەمىد ، دلەكەم ، ھەرۋەك كەرەم ، گۆزانى لاوانى جىھان ، دوينى ، راست بىنەۋە ، داخى دل شىۋەنبۇ نامىقكەمال) .
- (خەيام بە كوردى) .

يەك شىعەرىكى تيا نوسىوۋەك ھەربەناۋى كۆمەلەكەيەۋەيە(خەيام بە كوردى) .

- (ھۇنراۋە بە پەخشان وەرگىپراو) كە چەند ھۇنراو يەكى تيا نوسىوۋەك(پىيەر لۇتى ، ھورەكان تى دەپەرن ، ئىنسانى گەرە ، باۋەرەكەمان) .

كۆمەلەي(۱۲) (بۇزاخاۋى مېشك) :

- ئەمەيان يەك شىعەرى تىدايە (بۇزاخاۋى مېشك) .

كۆمەلەي(۱۳) (ھەمەجۇرە) :

- ئەمەشيان يەك ھۇنراۋە تىدايە (ھەمەجۇرە) .

كۆپلەيەكى تر لە ھۇنراۋەكانى گۆزان كە بە خۇزگە و ناۋاتەۋە ئەيلاۋىننيتەۋە و خۇزگە بۇ سالى پىنشوو دەخۋازىت و دەلى :

خۇزگەم بە پار

بلىن بە يار، بلىن بە يار، يارى نازدار

سەد ھەزار جار خۇزگەم بە پار، منى ھەزارا

خۇزگەم بە پارا

خۇزگەم بە سالى رابووردوو

ھومرى كوترى دلدارم بوو

لە پىر ھاتو، لەناكاو چوو

يەك: پىر بە دنيا ئارەزوو

دەريا يەك تاسە .. ئەمە دوو

جى ما بووم لە پارى مردوو!

بلىن بە يار، بلىن بە يار، يارى نازدار

سەد ھەزار جار خۇزگەم بە پار، منى ھەزار

خۇزگەم بە پارا

رۆز نەبوو چاوم بە دیندار
شاد نەبی، نەسرهوی ئازار
رۆز نەبوو یار بە لەنجەو لار
چەشنی ئاسکی هەردەیی بەهار
بە بەردەمما نەگا گوزار
نەمبیتکی نیو نیگای خومار !

بۆلین بە یار، بۆلین بە یار، یاری نازدار
سەد هەزار جار خۆزگەم بە پار، منی هەزار
خۆزگەم بە پار!

هەر پۆژە عیشووەیەك، نازی
هەر خەلۆتە چەشنە پازی
لەو توانج، لە من نیازی !
بۆ ماچی، نوقورچی، گازی
هەر بەزمە دەنگی، ئاوازی
بە چاو بینینی دڵخوازی

بۆلین بە یار، بۆلین بە یار، یاری نازدار
سەد هەزار جار خۆزگەم بە پار، منی هەزار
خۆزگەم بە پار!

بۆلین بە یار بی ناوچاوی
دیمان لەتاو دووری، تاوی
ئەپرشت لە فرمیسك لافاوی
ئاخی هەل تەگیشا تاوی
بە یادی بال لاو لاوی
چاوپرەشی، ئەگریجە خاوی !

بۆلین بە یار، بۆلین بە یار، یاری نازدار
سەد هەزار جار خۆزگەم بە پار، منی هەزار

خۆزگەم بە پار!

پرسی کی؟ بلین داماو

هیلانە دل لی شیواو

دوانزە مانگ لە یار بر او

دوانزە مانگ! بو یار گریاو

بە ئاستەم نووزە تیا ماو

ئەبوەت: ناویشانی ناو

ئەزانێ یار خۆی، کام هەزار، رۆژی سەد جار

ئەکا هاوار: خۆزگەم بە پار، خۆزگەم بە پار!

**

*

قانع

رؤڤه لاتى كوردستان

(۱۳۱۸-۱۳۸۵ ك) (۱۸۹۸-۱۹۶۵ ز)

ناوى شېخ محمەد كۆپى شېخ عبدولقادرى كۆپى شېخ سەئىدى دۆلاشپە و لەنەوى (كابل)ى مەريوانن. لە ۱۵ ئەيىلولى ۱۸۹۸ لەگوندى (رېشىن)ى بنارى شارەزور لەدايك بوو. لەتەمەنى (۴۰) رۆژىردا بوو كە باوكى كۆچى دوايى كردووو لەتەمەنى دوو سالىشدا دايكى كۆچى دوايى كردووو.

ژيانى قانع لەزەمىنەيەكى دەربەدەرى و پەر لە كۆيرەوهرىيەو دەستى پى كرد.

بەهەتپوى لەلاى خزمىكيان كەناوى (ناغا سەيد حوسىنى چۆپ)ى بوو لەناوچەى مەريوان گەرە بوو و ھەر ئەويش خستويەتپە بەر خویندن.

پاشان بە فەقنپەتى چووو بۆ سلىمانى و چەند سالىك لەوى ماوہتەو.

ھەر بەمەبەستى گەران بەشارەكانى كوردستان دا بۆ خویندن چۆتە (سنە و مەريوان و سابلاخ و بۆكان و شنۆ و ھولپىر و كۆيەو كەركوك و سلىمانى و بيارە) و دوا قۇناغى خویندنپىشى لەمەريوان تەواو كردووو.

قانع بەر لەوى بەتەواوى فېرى خویندن و نووسىن بېتت تواناى شاعىرىتى تپا دەرکەوتووو و لەسەردەمى جەنگى يەكەمى جپھانىدا خوى داوہتەو شىعەرى ناپىنى.

دواتر بەھوى بارودۆخى كوردستانەو خولپاى شىعەرى نىشتمانپەرەوى بوو، خویندنەوئەوى كتېبىكى دەستنووسى فارسى بەناوى (وقايە ال اردەلان) كەباسى راپەرىنەكانى تپەرى نەردەلانىيەكان ئەكات بەرامبەر داگىر كەران، ھىندەى تركار ئەكاتە سەر دەروونى شاعىر و بەرھەمە شىعەرىيەكانى و ئىتر ئەبىتە شاعىرىكى نەتەوايەتى و نىشتمانپەرەو.

لايەنە لەيەك نەچووہەكانى شىعەرەكانى شاعىر ئەوہ ئەگەيەنى كەزادەى فېكرى يەك سەردەم و پىويستى يەك قۇناغ و بەرھەمى يەك ئىش و ئازار نىن، بەردەوام باوہرى بەيەكگرتنى جەماوہرو يەكسانى كۆمەلايەتى ھەبوو و لەسەرەتاي چلەكانەو بەتايبەتى لەرۆزگارى دووہمىن جەنگى جپھانىدا رىبازى سۆشپالىستى وەكو دياردەيەكى سىياسى زىندوو لەناو شىعەرەكانىدا رەنگى دايەوہو لەسەنگەرى شىعەرى شۆرپىگىرانەدا دژى دەرەبەگى چەوسىنەرو ئىمپىريالىزم بوو و ھەمىشە دلى لەگەل ئازار و ئاواتى مرقفى جوتيارى

چەوساوەی کورددا بوو و وەك شاعیریکی دلسۆز و خەم خۆری كورد شیعەری بۆ نەتەوێی كورد هۆنیتەو و لەگەڵ بەسەرھات و كارەسات و راپەڕین و شۆرش و دەستكەوتەكانی كورددا ژیاو.

لەشیعەرەكانیدا داوای مافەكانی ژنانی كردوو لەبوارەكانی رۆشنیاری و كۆمەلایەتی و ئابووریدا.

قانع لەسەرھاتای پەنجاكاندا بەھاوکاری مامۆستایان (عەلادین سەجادی و شوكر مستەفا) توانی پێنج بەش لە شیعەرەكانی بەشیوێی دیوانی جیاجیا و قەوارەیی تایبەتی چاپ بکات، كە ئەم بەرھەمانەن (گۆلآلەیی مەریوان، باخچەیی كوردستان، چوارباخی پێنجوین، شاخی ھەورامان، دەشتی گەرمیان). بۆ خویندن چوووتە شاری سنە لە مزگەوتی رەشیدی قەلا بەگیدا . چوووتە گوندی بەلك لە شاری مەریوان . چوووتە شاری كۆییە لە مزگەوتی بەلك لە لای مەلا تۆلیق خویندنی فیقی تەواو كردوو . چوووتە شاری سلیمانی لای مامۆستا شیخ عومەری قەرەداغی خویندنی كەم تەواو كردوو و ئیجازەیی مەلایەتی و زانستی وەرەگریت .. نێت دەست دەكات بە خزمەتكردن گوند بە گوند و شار بەشار . لەژێریدا گەلی كارو پێشەیی كردوو لەوانە مامۆستای قوتابخانە و كریكاری و مامۆستای مزگەوت و جوتیاری و ئاشەوانی و فەرمانبەریتی.

لەكووتایی پەنجاكاندا چەند جارێك خراوتە بەندیخانە . لەسالی (١٩٦٠)دا لەبەندیخانەیی سلیمانی چۆنیەتی نووسینی زمانی كوردی فیزی زیندانییەكان كردوو . لە (١٩٦٣)دا لەگەڵ وریای كوردیدا لەبەندیخانەیی (قەجەیی) تاراندا زیندانی ئەكری و ھەر لەو بەندیخانەییەدا ھۆنراو بەناوبانگەیی نووسیو كەدەلی:

ئاخرین مانی ژبانم گونجی بەندیخانەییە
ئەم كەلەپچە مەرھەمی زامی دلی دنیوانەییە
زۆر دەمیکە چاوەروانی زبۆرەیی زنجیر ئەگەم
سەیری ئەم زنجیرە كە وەك زۆرەیی شاھانەییە
بووكی ئازادیم ئەوی خوێم خەنەس بۆ دەست و پیتی
حەلقە حەلقەیی پێوەنم بۆ پلەلو لەرزانەییە
گەرچی دوزنم وا ئەزانیت من بە دیلی لال ئەبم
باش بزانی گونجی زیندام قوتایخانەییە

گرتن و لی دان و کوشتن عاملی نازادیه
 تۆپ و شەستیر و کەلەپچە، لام وە کوو ئەفسانیه
 بیری نازادیه له زیندان فراوانتر ئهست
 قۆزبەسر ئه و دۆژمنه ی هیوای به بهندیخانیه
 چاوهروانی شۆرشیکم عالمی رزگار بکا
 میللەتم بۆ ئه و مەبەستە کردەوهی شیرانهیه
 چهکی شۆرشگیری من نووسین و بیرو باوهیره
 راپهرینه هەلمەتە پر نەعرەتە ی کوردانەیه
 گەر به نازادی نهژیه مردن خهلاته بۆ لهشم
 نۆکەری و سەر دانەوهاننن کاری نا مەردانەیه
 قانعم ئه مرۆ له زیندانا به نازادی نهژیـــــــــم
 سەد هەزار له عنەت لەوهی نۆکەری بیگانەیه

قانعی له وێژه و زمانی کوردی و فارسی و عەرەبیدا دەستیکی بالای هه‌بووه و به هه‌رسی
 زوبان هۆنراوهی هۆنیوه‌تەوه . هه‌روه‌ها شاره‌زای میژوو و لیكدانه‌وهی قورئان و ریزمانی
 عه‌ره‌بی بووه و پتر چه‌زی له میژووی گه‌ل و نیشتیمانه‌که‌ی خۆی کردوه و کاتی بی کاریی
 خۆی به‌ چه‌شنه په‌راوانه رابواردووه و له هۆنیوه‌وهی هۆنراوه‌یشدا دەستیکی به‌ری
 هه‌بووه و هه‌موو جوژه هۆنراویکی هۆنیوه‌تەوه که زۆربه‌یان له چاپ دراون .

قانعی وه‌کو زۆربه‌ی هۆنهرانی تری کورد شه‌یدای دیمه‌ن و جوانی نیشتیمانه‌که‌ی بووه ،
 هه‌ر به‌ مندالی ده‌رگای هۆنراوه‌ی بۆ کراوه‌تەوه به‌ مندالی هۆنراوه‌ی هۆنیوه‌تەوه ...

قانعی ئەم پارچه هه‌لبه‌سته‌ی بۆ خۆشه‌ویسته‌که‌ی نویسه‌وه که گوايه خۆشه‌ویسته‌که‌ی
 ئاوپرێ لینه‌داوه‌تەوه و ئه‌ویش له ئەنجامدا به‌ شیعری ناخی خۆی بۆ ده‌ربه‌ریوه و سکا‌لی
 دلی خۆی بۆ خۆشه‌ویسته‌که‌ی ناردووه که هه‌م‌الی بپرسیت و لای لیبکاته‌وه ... ده‌گێرنه‌وه
 سی ده‌فتەری له شیعەر بۆ خۆشه‌ویسته‌که‌ی نویسه‌وه به‌لام کاتی شووی کردووه قانعی له داخ
 و ناخدا ده‌یانسووتینی ... ده‌لی ::

دیده‌م نه‌ونه‌مام ... دیدم نه‌ونه‌مام

دیده راسته‌که‌م بالا نه‌ونه‌مام

بۆچى ناپرسى له حالى غولام
هەتا قيامەت من ھەر بە تەمام
دلەي ئازارت له چى رەنجساوہ
گەرمە مەيلەگەي ئوسات نەساوہ
مەيلت بۆ ساردە بە قەسەي بەدگۆ
بە قەسەي رەقيب مەگە رەنجەرۆ

دیدیەم شابازم تەرلانی تەسوار ... تا کۆتای ھۆنراوہگە

له پاشدا قانئیع دەستی داوہ بە ھۆنراوہ ھۆننەوہی کۆمەلایەتی و سەیر دەکات ھەر
کەسەر بۆ خۆیەتی و کەس خەمی لای کەسی نییە و بۆیە دەلی ... :

با بنوسم شیعری گوردی تا کو خەلکی تیگات
شیعری گورد شیرینترە تا شەکر و ھەنگوین و نەبات
من بە هیوا بووم گە تەپلی شادومانیم لیئەدن
چەندە مەئوسیم له حالى خۆم کە بۆچ دەنگی نەھات
ئاوړی دەروم ئەدەم ھەرکەس بە دەردی موبتەلا
یەك له برسار ھار و ھاج یەك له ترسا زیز و مات
چونگە وا ناریکە کۆمەل تا ئەبەد سەرناکەون
دەولەمەند گوئی شل نەکا بۆ نالەي و فریادی لات
تۆ له دونیادا نەجاتی چوار کەسی وەك من نەدەي
پیم بلی رۆزی قیامەت چیتە ئەسبابی نەجات
تۆ پزیشکی حالزان و من نەخووش و دەردەدار
چاکە ئینسافت بیی کە خۆم خستە پەنات
قانیعە گەر تۆ بەراستی خزمەتی ھۆزت دەکەي
چاوہروانی قەد نەگەي بۆ بەخشش و موچە و بەرات

قانئیع ھۆنراوہی بۆ ئامۆزگاری خەلک ھۆنیوہتەرە ، مەبەستی نەرە بووہ کە له نەزانین
دووربکەونەرە و ھەولبەدن بۆ ھاوکاری یەکتەر و یەك دەست بن بۆ بەرەو پیشبردنی ولات و
جوانکردنی نیشتمان ... دەلی :

سەرى ۋەك مېو بى ۋە حاسەتى دوژمن
 بەلام پۇلا بى بەرانبەر بە من
 پىر بى ۋە خەيال بۇ كچۆلكە و ژن
 ۋەك يېيىچىتۆ ۋە ناو تۆى كفن
 ۋە خوا ئەخووزم كە بېرىن چى
 تا دوا ھەناسەى بەزار و شىن چى
 سەرى ۋە ھەنناى ياران نەرم نەبى
 بۇ كەس و كارى تەواو كەرم نەبى
 ۋە رىنى ناموسا لەسەر تەرم نەبى
 ۋە كەل رىش سېى پىر ۋە شەرم نەبى
 ۋە خوا ئەخووزم كە بېرىن چى
 تا دوا ھەناسەى بەزار و شىن چى .. تا كۇتاي ھۇنراۋەكە

شاعىر روو دەكاتە خەك و بە ھۇنراۋەكانى دەيھۇنىتەرە و دەلى ئەى خەلكىنە كار بىكەن و
 عەرەق بىرژىنن و رىشەى تەمەلى دەرىيىنن و بە رەنجى شانى خۇتان بژىن و روو بىكەنە خۋاى
 كەرە و بە رەنجى دەست و شانى خۇتان بژىن ۋەكو دەلى ..

چەند خۇشە كورم عەرەق بىرژىنى
 ۋە دەشت و دەرا غىرەت بىوژىنى
 نانى سەپانى خۇت بە دەست يىنى
 رىشەى تەمەلى ۋە بن دەرىيىنى
 چاكى و پياۋەتى بەر مەدە ۋە دەست
 بۇ ھاشە و ھوشە گوى مەدە بە كەس
 ۋەنىشە تۆ كەو بى ئەم دونيا قەفەس
 بىرۆ ھەرلايە كە ئارمىزوت ھەس
 رۆلە بە دائىم روو كەرە خىوا
 ھەرچىى گا كىلاى نابی گا بىخوا
 نىۋەى دەست رەنجت ھەر بۇ بى ئەوا

خۆت رسوا مەكە بۆ كراس و گەوا
 ھىندە بخۆتە كە خۆتدەوار بىى
 لە ناو كۆمەلدا زىنگ و ھۆشيار بى
 بە نازى چاكە تۆزى ديار بىى
 چ لە لادى بىى ياھو لە شار بىى
 رۆلە عىساي ياھو موساي
 مەچۆ بە گۇيا ھەر بە خۆزايى
 ھەتا ئەتوانى بە دلنەوايىى
 بېھتە سەر رى رىگەى برايىى

قانع لە چىرۆكە شىعەرىشدا دەستىكى بەرز و بالاي ھەببۇو لە بەر ئەوھى خۆى لە لادىدا
 ژياوھ ، بە چۆنىيەتى ژيانى خەلكى لادى ئاشنايەتتەكى رەبەقى بووھ ، لە چەكامەى مازوو
 چىن لە لادىدا تابلۆيەكى تەواى خەلكى لادى كىشاوھ و لەوھدا باسى مازوو چىنىنى
 خەلكى لادى دەكا ، لە بارى كىش و پاشل و ناوھپۆكەو زۆر بەرزە و ھىچ چەشنە
 ناتەواويەكى تىيدا نىيە و ھەموو رىكۆپىكن و لەسەر كىشى ھەوت ھىجائى ھۆنراوئەتەرە .
 چەند پارچە ھۆنراوئەكى كە باس لە ژىنى لادى دەكات و دەلى ...

ژىنى لادى سەيرانە گەرچى تۆزى گرانە
 رەوژى نەورۆز ئەوھل سال دەكەونە ئىش كروكسال
 يا جووت يا جۆگە ھىتان بۆ ئاوداشتەن دەخىل و دان
 يا دار برىنى شاخە ياھو بەرژىنى باخە
 يا توتنە يا درەو ناوھستەن بە رۆژ و شەو
 يا گىرە يا شەن كىردن ھەلمەت بۆ فەرمان بىردن
 فەرقى نىيە نىر و مىى ھەرچى دانىشتووھ لە دى
 ھەموو خەرىك فەرمانەن بە دەستەتەنانى نانەن
 تا تەواو دەبى ھاويەن تىدەكۆشەن زۆر بە تىن
 بەينى لەوا بەتالەن خەرىكى ئىشى مالىن
 تىرەك لىتان گىلەبان كۆلان گرتەن بە تەيمان
 كە ئىش رووى كىردە تەواو كۆ ئەنبۆ لە ھەمز و ئاو

چەند دارى بى لاي مزگەوت	ھەندى راس و ھەندى چ، ھەوت
لە بو سېھەر نىژراون	سەكۆى لە بن گراوھ
نەھلى دى كە زۆر و كەم	لەسەر سەكۆ ئەبن جەم
تاوى شەرە ئا و بژىن	بەگائتەوھ شەرە جوتىن
تاوى باسى ژن ھىتان	تاوى تارىف دەخل و دان
دوو سى رۆزى بەم جۆرە	بە گۆزانی و بەم—جۆرە
رائەبوپىن بە شىئادى	گاگا بىرى ئىئازادى
مام خواگەرەم دنيا دىو	بانگ دەگا ھەتپو مەتپو
بۆچى ھىندە مندائىن	ھەتاكو كەى لە مائىن

بەراوردەم تەھواوھ تەقەى مازوو شكاوھ

كىتان كۆرى مەيدانە يەئلا مازوو چانە ... تا كۆتايى ھۆنراوھ كە قانع لە ھەلبەستەيكدا ھۆنراوھ بۆ كۆرى موفتى پىنجويىنى ئەھىنىتەوھ وە دەلى :

ئەى براى شىرىن يارى ھاوفاھەردن
 كلىشى و تەنى رەنگە كەى زەردەم
 ھاوړى منالى بقوتابخانە كەم
 ھاوړى چۆل كەردى بيا بانە كەم
 ھاوړى ساراي مەيل مەريوانە كەم
 ھاوړى ھاتووچۆى كەرميانە كەم
 ھاودەرد ھاودەرون " ھاوخەيالە كەم
 ھاوړازى پەنھان " ھاوئەحوالە كەم
 ھاوبىر، ھاوگريان، ھاوشىن، ھاووزارى
 ھاوتىش، ھاوبىر، ھاوبى قەھراوى
 من وتۆ ھەردوو قوربانى خاك بووىن
 بۆجىماوى ھۆز دىدە نەناك بووىن
 بۆجىماوى ھۆز دىدەنم ناك بووىن
 من وتۆ ھەردوو بولبولى گول بووىن
 يەك لە يەك بەدتر گىرۆدەى چل بووىن
 من وتۆ ھەردوو ئاوارەى دەردبووىن

من وتۆ ھەردوو ھەناسە سەرد بویین
چەن تیری تانەى وەتەن فرۆشان
چەن توانجى سارد، يە وختشان
چەن گزەى جگەر، چەن فرجەى دەرون
چەن ئاھى شەوان بەزارو زەبوون!!
چەن شەوى پايز، تا رۆژ دوو بەدوو
چەن ھەولئى بى سود، چەندە ھاتووچوو
بۆھجيت ھيستم رووناگىسى دلەم؟
دەلى گىراوى زىندانى گەم

چەند پارچە ھۆنراوھىكى قانع

يارى دلروبا

دلەم زنجير ئەگەم ئەمما ، لە يارى دلروبا چى بگەم؟
رەگەم وشكە وەگەم پووشە، لە قووى كارەبا چى بگەم؟
كە من يەم پر لە خارى مېخەتە ھەر تاكوو بەر ئەزنىم
قەدەم ئەنداز ئەگەم بۆ لات، لە گەل كەوشى وەسا چى بگەم؟

لە رۆژ يېزارم و مەجرەم بە من ھەر تارىكى شەو بوو
كە سېمەر رەقىم بى، لە رۆژى ئاشكرا چى بگەم؟
دەمى كوزراوى ئەبرۆتەم، دەمى خنكاوى ئەگرىجەت
ئەبى تاوى خەمىكەم بى، لە يارى بى بەقا چى بگەم؟

لەم پارچە ھۆنراوھدا باس لە ژيانى زىندانى خۆى دەكات و روو دەكاتە دوژمن و دەلى
خەياليان خاوە بە زنجير و كەلەپچە ساردمان بگەنەو لە نەتەوھەبووى خۆمان

ئەم كەلەپچە مەرھەمى زامى دلئى دىوانەيە
زۆر دەمىگە جاوھروانى زېزەى زنجير ئەگەم
سەبرى ئەم زنجيرە كە وەك زىوھرى شاھانەيە
بووكى ئازادىم ئەوى خۆتەم خەنەس بۆ دەست و پىتى
حەلقە حەلقەى پىوھنەم بۆ پلەلەو لەمرزانەيە

گهرچی دوزمن وا نهمانیت من به دیلی لال نهم
باش بزانی کونجی زیندام قوتایخانیه
گرتن و لی دان و کوشتن عاملی نهمانیه
توب و شستیر و کلهپچه، لام وه گوو نهمانیه
بیری نهمانیه له زیندان فراوانتر نهمانیت
قوریهسر نهم دوزمنهی هیوای به بندیکانیه
چاومروانی شورشیکم عالمی رزگار بگا
میللتم بو نهم مهبسته کردهوی شیرانیه
چهکی شورشگیری من نووسین و بیرو باوهره
راپهرینه ههمته پر نهمتهی کوردانیه
گهر به نهمانیه نهم مردن خهلاته بو لهشم
نهمکری و سر دانهمهاندن کاری نا مهمانیه
قانع نهمرو له زیندانا به نهمانیه نهم
سد همزار له عنعت لهوهی نهمکری بیگانیه

ماموستا زیوه ر

باشوری کوردستان

(۱۲۹۵ - ۱۳۶۸ ک ۱۸۷۵ - ۱۹۴۸ ز)

په‌نجاو جهوت سال له‌مه‌به‌ر شاعیر و ماموستای په‌روه‌ده‌کاری ناسراوی کورد مه‌لا عه‌بدول‌لای کورپی مه‌لا محه‌مه‌دی کورپی مه‌لا په‌سه‌ول، ناسراو به "زیوه‌ر" له‌شاری سلیمانی له‌ته‌مه‌نی ۷۵ سالیدا کۆچی دواییکرد له‌سه‌ر داوای خۆی له‌گۆرستانی گردی سه‌یوان نیژراوه و که‌لینیکی گه‌ره‌ی له‌ناو شاعیره کلاسیکیه‌کانی کورد به‌جینیشت.

ئه‌و شاعیره به‌ره‌داره زانایه له‌سالێ ۱۸۷۵ له‌شاری سلیمانی هاتۆته دنیاوه و له‌ سلیمانی و له‌شاره‌کانی کوردستانی پۆژه‌ه‌لات وه‌ک بانه و مه‌هاباد و له‌کوردستانی باشووریش له‌هه‌ولێر و که‌رکوک خۆیندوویه‌تی بووته مه‌لایه‌کی زانا و سه‌ردانی نه‌سته‌میبوونی پایته‌ختی ده‌وله‌تی عوسمانی کردووه و هه‌لسوکه‌وتی له‌گه‌ل زانا و نه‌دیبه‌کانی ئه‌و شاره به‌هات و باته کردووه و که‌ گه‌پراوته‌وه شاری سلیمانی له‌مانگی تشرینی یه‌که‌می ۱۹۰۸ دا کراوه به‌ ماموستای قوتابخانه‌ی "پوشدی عه‌سکه‌ری" له‌ سلیمانی و له‌ داوای دامه‌زراندنی میری عیراقیش له‌ سالێ ۱۹۲۱ دا کراوه به‌ ماموستای قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی و ماوه‌ی ۳۰ سال نه‌وه‌ی نوێی کوردی فی‌ری خۆیندنه‌وه‌و نووسین و یژه‌ کردووه . ماموستا زیوه‌ر یه‌کی له‌ هۆنه‌رانی هه‌ره به‌رزی کورده و گه‌لێ هۆنراوه‌ی به‌رز و جوان و شیرینی هه‌یه و له‌ هه‌موو بارێکه‌وه هۆنراوه‌ی داناوه و زۆربه‌ی هۆنراوه‌کانی ساده و ره‌وانن ، وه‌ له‌ رینگه‌ی هۆنراو و ویژه‌وه‌ گه‌لێ راژه‌ی کردوه ، جگه‌ له‌مانه‌ش چه‌ند نامیلکه‌یه‌کی ئایینی و کۆمه‌لایه‌تی به‌ زمانی کوردی نویسه‌وه و که‌ په‌له‌وپایه‌ی زانستی ئه‌و ده‌گه‌یه‌نن ، به‌ هه‌ر زمانێ تری عه‌ره‌بی و ز فاسی و تورکی ناشنایی هه‌بووه و هۆنراوه‌ی هۆنیوه‌ته‌وه .

ماموستا عه‌لانه‌دین سه‌جادی له‌ په‌راوی (میژووی ئه‌ده‌بی کوردیدا) سه‌باره‌ت به‌ هۆنه‌ریه‌تی ماموستا زیوه‌ر هه‌ر له‌ ده‌وری مندالیدا بی‌جگه‌ له‌ دیمه‌نه‌کانی کوردستان و شاخی ره‌نگاره‌نگی وه‌ختی به‌هاران تام و بوونی هۆنراوه‌کانی مه‌وله‌ری و نالی له‌ هه‌موو ده‌ماره‌کانیدا هاتوچۆیان کردبوو ، به‌م بو‌نه‌یه‌وه هات (زیوه‌ر) ی کرد به‌ ناوی هۆنراوی خۆی و که‌لکه‌له‌ی به‌رزی به‌وته‌ی جوانی خۆی زیوه‌ر نارا کرد ...

بهرامبهر ستمی دهولتهی عوسمانیی بهرامبهر به کورد ئه‌ره‌نده دلیان هیناوته کولان و
نملی :

نم وه‌فته که پر فیتنه و رتی به‌سته ئیستا خوشی که بیی مردنه یا نوسته ئیستا
دوو یاری وه‌فادار و به‌بی غمش نییه هرگیز هرچی که تماشای نه‌کم دوژمنه ئیستا
ناشوب و به‌لا و فیانه وه‌کو تهرزه ئه‌باری هرچهرده‌یی و هر دزی و کوشته ئیستا

ماموستا زی‌هر شاعیریکی به‌هره‌داری به‌توانا بووه ، له شیعریی غه‌زه‌لدا ماموستایه‌کی
بالاده‌ست بووه و گه‌لیک نمونه‌ی به‌رزی له‌م بابته ناسکه هونیه‌ته‌وه و یه‌ک له هونراوه
سهرکه‌وتوانه‌ی ئه‌م نمونه‌ی خواره‌وه‌یه‌تی و چهند دیرنکی لی ده‌خه‌ینه پوو:

تکانی ئابرووی چه‌من به‌ رووی ئابداره‌وه
شکانی نرخه‌ نه‌سته‌ره‌ن به‌ زولفی موشکباره‌وه
چه‌مه‌ له‌ مه‌ی ؟ له‌ جام ! نه‌گه‌ر به‌ له‌نجه‌ ییته‌ لام
به‌ روویی تابداره‌وه ، به‌ چاوی پر خومباره‌وه
عه‌ره‌ق نییه‌ له‌ عالهما که لاهیری له‌ دل غه‌مما
جگه‌ له‌ فه‌تره‌ عاره‌قی له‌ رووت که دینه‌ خواره‌وه
نیشانی من چه‌مالی تو به‌راتی من ویسالی تو
خه‌یالی من له‌ خالی به‌ عیشه‌وه لیم مه‌شاره‌وه
عه‌زه‌که‌ی چه‌بیبی من نیگاره‌که‌ی ته‌بیبی من
با شق به‌ری ره‌قیبی من وه‌ره‌ به‌سه‌د و یقاره‌وه
فیدای خه‌د و قه‌دی تو چه‌من به‌ فه‌وجی گوئیسه‌وه
به‌ بولبول و ب چلیه‌وه به‌ قومری و چناره‌وه
فه‌ره‌نگ روو و زه‌نگ کوو عه‌جه‌م سیاق و روو خوو
ئه‌ناسری که کورده‌ زوو ب په‌یچی لارو خواره‌وه

نیشانی زولفی عەنبەری ھەموو ولاتی گولّ ھەمەر

بەھەرد و بەرد و دارمەو بە ئاوی سەرچنارمەو

ئەمن گەیاندمە ئەنوەری فنونی شیعەر و شاعیری

ئەتۆش گەیانته سامری بە جاوی سیحەر گارمەو

زۆر کات شاعیرانی کورد ھۆنراوەی دلدارییان ھەک دلداریکی حەقیقی نەبوو و چونکە لەو سەردەمانەدا ھۆنراوەی بێ دلداری لە ناو شاعیراندا نەدەناسرا و بۆیە شاعیرانی کورد زۆربەیان ئاینی بوون دلدارەکانیان بەئاینی و خوشەوێستانی ئیسلامەو و تۆھ یان بە خەیاڵ بە دار و جوانییەکانی کوردستاندا ووتوو .

مامۆستا زیوەر سەبارەت بە مەبەستی کۆمەلایەتی گەلی دواوە و ھۆنراوەی ھۆنییەو تەو ، ری و رەوشتی چاک و خراپی خەلکی خستوو تە بەر باس و لیکۆلینەو و گەلی ئامۆژگاری خەلکی کردوو و ری چاکی پشانداون و ئەو کارەکی خراپە ھاتوو تە بەرچاوی داوای لە خەلک کردوو کە خۆیان بە دوور بگرن و تووشی خراپە نەبن ، لە پارچە ھۆنراوەیە کدا بە ناو نیشانی (عەرەق ناخۆم) زۆر بە جوانی ھۆنیو تەو ، بە یەکجاری و تەواوی دەری دەخات کە عەرەق بۆ کۆمەل زینانیکی زۆری ھەبە و مەوڵەکان تووشی نەخۆشی جۆر بە جۆر دەکا و ئەو یە کە مەوڵ دەبیّت گوێرایەلی خوا و پیغەمبەر بێ درودی خوا لەسەر بیّت ... دەلی :

عەرەق ناخۆم کە تووشی دەردی سەر بـ

گرفتاری ھزار دەرد و خەفەت بـ

ھەرچی خوا ھەز ئەکا ئەیکەم بە بێ دەنگ

ئیتەر بۆ شەرمەزاری ناو بەشەر بـ

عەرەق ناخۆم کە زینم کوردت و کەم بی

بە جوانی بۆچی من تووشی زەرەر بـ

عەرەق ناخۆم کە دوچارى وەرەم بـ

ھیلاکی خستەگی قەلب و جگەر بـ

عەرق ناخۆم كە بى ھۆش و خىرەت بىم
 لە حاالى دۆست و دوژمن من بى خەبەر بىم
 عەرق ناخۆم لە قاقا و پىگەنىنىم
 بەجارى مەسخەرى ئەھلى نەزەر بىم
 ئەگەر فەزلى و ھونەر لەم كارەدايە
 لەخوا خواستەم وەھايە بى خەبەر بىم
 لە بۆن و بۆگەنى بىزارە تەبىم
 فېداى ئەمرى خوا و پىتەمبەرم

مامۆستا زىوەر لە پارچە ھەلبەستىكى تردا باسى جوانى كوردستان و ئاو و سازگارى
 جوانى كوردستان و گۆلو گۆلزارى ولات .. ھەموو جىھان دەھىنى و دەلى : من چىمە لە
 جلوپەرگى ھەندەران بۆچى رانك چۆخەى دەستكردى مەلبەند و نەتەوەكەم لەبەر نەكەم ، وە
 لە جىنى كۆشك و تەلار و دەردى سەرى شارە گەورەكان بۆچى لەسەر كىوانى بەرز و خوشدا
 لە كەنارەكانى رووبار و كارىزدا دانەنىشم و ئاوى سارد نەخۆووە لە زىدى مەلبەندەكەم وە
 تەماشای ئەو دىمەنە جوانانە نەكەم كە پەر لە جوانى گۆل و گۆلزار و پەلەوەرانى جۆراوجۆر
 و ھەواى فېنك ... بەم شىوہىە بۆمان دەلى ..

من چىمە لە فاسۆنى فەرەنگ و چۆغەى لىوى
 تا شالى مەرز بانە خورى بىتە قوماشىم
 دانىشتنى سەرچاوەيى ئاوانى جياگانىم
 نايدەم بە ھوو مولكى جىھان گەرچى گەداشم
 بۆ سەيرى گۆل مېرگى نزاران لە بەھاران
 چاوم وەكو نىرگش گەشە مەفتوونى ھەواشم
 داخە ئەوہىە ھاووەتەمەنم زۆرى نەزانىم
 بەم دەردەوہ ئەتلىمەوہ ئاو گەوتووەتە ئاشىم

مامۆستا زىوەر سەبارەت بە ئابوورىش گەلى ھۆنراوہى جوانى ھۆنپەتەرە لە پارچە
 ھەلبەستىكىدا روو دەكاتە وەزىرئىك دەلى

مامه هۆمەر سەد شوکر تۆ قووت و چاوت هەییە
 هەر لە دێهەك چەن رەز و عەرد و بەراوشت هەییە
 توتنەكەت قیەمەت نەكا سەد ئیشی تر بۆت قابڵە
 دێهەرت زەرعی پەمووگەکی ئاوپۆس چاوت هەییە
 توتنەكەت قیەمەت نەكا مازوو گەزۆ پیستە و خوری
 شالی زۆر جوان و نەجیبی دەشتی خوشتاوت هەییە
 قول لە بەستەك هەلکێشە و بچۆرە کێوی بۆ شکار
 بۆ تیجارەت وەك دەلەك وەك رێوی سەگلاوت هەییە ... تاکوئایبی

واتە : مامه تۆ سوپاسی خوا بکە که چا و لەشت ساغە و لە دێیدا چەن رەز و بەراوت
 هەییە

توتنەكەت با نەیکرێت مازوو گەزۆ و پیستە و خۆی و شالی زۆر جوانت هەییە هەموو کەسێک
 کێراریەتی ، جگە لەمانەش دەتوانی بچی بۆ شکار و پراو دەلەك و رێوی و سەگلاو بۆ
 پیستەکەیان شکار بکەي مامۆستا زێمەر گەلی هۆنراوەیشی بەسەر سروشت و جوانیدا
 وتووە ، ئەر سروشتە جوانەي که بە فەرمانی پەرۆمردگار نەخشاووە و بەهار و هاوین و پایز و
 زستانی بۆ مڕۆفەکان بەدی هیناوە تا کەلکی لێومر بگرن و تییایا بحەسینەووە ، لە پارچە
 هەلبەستیکیدا که بەسەر وەرزی زستانی هۆنیویەتییهووە زۆر جوان و رازاوانە دەلی :

زستان و جوودی ساغە دەماری بەقووەتە
 ئەرۆ که بیست و پینجی شەباییە
 ئەم هازە هاز و بارشە عوود و روباییە
 دەرەق فەقیر و کوێو و هەتیو بی مڕووەتە
 دویا بوو بە بەحری سەبی شاخ و شیو و دەشت
 ناو دی جەزیرە یەکی رەشە چەشنی مائتەییە
 ئەم بفرە بفری راستە نەوێك بەفری گاتتەییە
 رینگای برارووە پان گە بچیتە گەشت
 گەردن کەچی سویاهی زستانە شاخ و دار

سەر شۆڤ و بى تەراوت و بى مەنزەرى جوان
بى سەوزمەزى رىگەيى ئاوى سەي و رەوان
بۇ قاسەقاسەي كەبەك و بە بى تەفەمەيى ھوزار

مامۇستا زىومەر ھۇنراوئەيشى بە زاراۋەي گۇرانى ھۇنيوئەتەۋە لە پارچە ھەلبەستىكىدا كە بە
بەھاردا ھۇنيوئەتەتەيە ھەللى :

نەۋەھار بەزەمن نەۋەھار بەزەمن
پەرى عاشقان نەۋەھار بەزەمن
ۋەشى دەروونەن سەيرانەن رەزەمن
عالم دىگوشا ئاھەنگش ەزەمن
گەشتوگوزار پۇل يارانەن
ناز و نەزاكەت عىشۋە دارانەن
شەپەن ئاشتەيمەن رازەن نىيازەن
ۋوشى شەۋق نۇور ەين ئەجرازەن
عالم بەرگ سەوز پۇشا سەراسەر
يەكسەر جەننەتەن سارا و دەشت و دەر
قەھقەھەي كەبەكەن ۋەسەر ھەردەۋە
نەۋاي بولۇنەن باز ۋە دەردەۋە
نەرگش دىدە مەست لالە رەنگ سوورەن
گول مەسەدەنشىن بولۇنەن رەنج سوورەن
تەپ تەپ و رەم رەم پوا غەزالەن
شۇخەن شەينەن ئەبەرۇ ھىلالەن
شەۋنە چۈن لوى لوى مەدرەۋشۇ چە دوور
چەن گەۋھەرەن ۋەيا قەترەي نـوور
(زىومەر) ئارەزۋوش ۋەسل دىلدارەن
غافل جەتۇف فەسل بەھارەن

شاعیر له نیشتمانی و سروددی پر سۆزی قوتابیانیش یه کجار لیهاتوو بووه و ناشقینکی شهیدای کوردستان بووه ، بۆیه له هۆنراوهیهکی نیشتمانیدا که کراوه به سرود گوتوو یه تی:

ئهی وهتەن چەند خۆشەویستی رۆحی شیرینی منی

مەززه عەری توخمی نەشات و باعەسی ژینی منی

تیشەیی نادەم لەبەردت تۆی که شیرینی منی

له گۆتایی هنراوه که دا ده لێ ...

ناره زوو و فیکری سیاحت ناکەم ئیتر ئهی وهتەن

تۆ له جینگای قاهیره و تاران و بەرلینی منی!!

مامۆستا زیوهر له پارچه ههلبهستیکی تریدا به بالای ژارباژیردا ده لێ :

چوو مه شار باژیر به ههشتی دنیسا دی به دی گهرام ناودهست و جیا

به چه ئیرانهوه جوانی له شانانی ئهم بهیتهی ئهوت عالم بیزانی

بژی زهکی بهگ بژی ئینحیمار نه جاتیمان بوو له کیشی قینگار

لهو دیوه چوو مه ناحیهی پشدر ناحیهی ماردان جیتی شیروخه بنجر

لاوی لاوکی ئهوت له شاخی زۆر به سهه بهرزی زۆر به گوستاخی

بژی حکومهت بژی ئینحیمار نه جات بووین له دهست دهستهی تهماحکار

ئهمجا رووم کرده ناحیهی سهورداش ناو چهمی (تابین) دهوری (که له باش)

له سهه شاخوه که گویم بۆ راگرت کا برای (ماغای) ئهم فهردهی ئهوت

بژی عهدآلت بژی ئینحیمار له عنهت له قالم نه فرهت له عهددار

له سهورداشهوه چووم بۆ بازسان ئههالی هه موو به شوق و بی زیان

چوو مه قه ره داغ جوانی به قه تار عه کسی دهنگه کهی دا بوو به گو هسار

ئهی وت: هه بژی ره بیی ئینحیمار نه جات بووین له دهست ههشت حوققه به چوار

چوو مه (شاره زوور) مه عه دنی ئالتوون ئههالی هه موو دلشاد و مه منوون

به هۆرهی کوردی ناو ده ره نندی خوش که ئاوازیان ئه که یانده عه رش

خوش بی ولانمان بژی ئینحیمار تووتن له چاره ک گه یشته دینار

سا جەمانەى شاخى ھەورامان ئامۇزا گيان پىنجوئىنى كوئىستان

خالى رىنوار لە كورە گاژاو تەسكىن ئەدا بە دلى سووتاو

خولاصەى قسە، شادىبى ئىنجىصار نەشئەى خستە ناو دەشت و كۆھسار

زىوەر جگە لە شىعەرى غەزەل و وەسفى و نىشتىمانى و شىعەرى فەلسەفە ئامىز، كۆمەلىك
شىعەرى فىركردنى بۇ قوتابىيانى كوردستان داناوہ و دەتوانرىت بووترىت يەكەمىن شاعىرى
كوردە ئەم جۆرە شىعەرە فىركردنى دانابى

بۇمان دەرکەوت كە مامۇستا زىوەر لە ھۇنىنەوہى ھۇنراوہى ئاينى و كۆمەلايەتى و دلدارى
مامۇستا بوہ و لەم مەيدانەدا ئەسپى خوى تاوداوہ و ھەرۋەھا لە نوسىن و پەخشانىشدا
پسپۆر بووہ و لەم بارەيەوہ چەند نامىلكە و پەرتوكىكى نوسىون .

*

*

حاجی قادر کۆچی

باشوری کوردستان

(۱۲۴۵-۱۳۱۴ ک) (۱۸۱۶-۱۸۹۷ ز)

کۆچی مهلا ئەحمەدی کۆچی مهلا سألحی کۆچی مهلا ئەحمەدی گهوارهیه . ناوی دایکی فاتمی (فاتیمه) بووه . له نیوهندی وێژه و پۆشنییری کوردیدا ئەوه باوه وشه "حاجی" پینشاوی چوونه حاجی نییه ، چونکه حاجی نهکردوه ، ناوی قادر یا عهبدولقادر بووه و له مانگی حاجییان له دایکبووه لهبەر ئەوه له مندالییهوه بهحاجی قادر ناویانگی دهکردوه . حاجی له سالی ۱۸۱۶ له گوندی گۆرقهههه له دایکبووه ، ئەم ناواییه کهوتۆته خواروی پۆژئاوای شاری کۆیه نزیک شوینهواری گۆمهلاله‌ی دۆلی مۆردان .

سهبارت به میژووی له دایک بوون و مردنی حاجی قادری کۆچی له نیوان نوسهران و میژوونوسان جیاوازی هیه بهم شیوهیه :

مامۆستا عبدالرحمن سهعید دهلی : سالی (۱۲۳۲-۱۳۱۲) کۆچی داناره .
مامۆستا علائەدین سهجادی و گیوموگریانی و محمدی مهلا کریم سالی (۱۲۳۵-۱۳۱۲) ک داناره . دکتۆر مارف خهزنه‌دار و دکتۆر ئیحسان فوناد سالی (۱۲۳۲-۱۳۱۴) ک داناره .
مامۆستا ئەمین زهکی بهگ بۆ مردنی حاجی قادر سالی (۱۳۱۴) ی کۆچی داناره .
مامۆستا صدیق بۆره‌که‌یی له میژووی وێژه‌ی کوردی دهلی : به پینی کهشکۆلنکی کۆن که لهم دوايانه‌دا کهوتوووته دهستمان میژووی له دایک بوون و مردنی حاجی قادرمان به ته‌واوی بۆ روون ده‌بیته‌وه لهم کهشکۆله‌دا نوسراوه که حاجی قادر له سالی ۱۲۴۰ ی کۆچی له دایک بووه ، له سالی ۱۳۱۴ ی کۆچی له ته‌مەنی هه‌فتا سالی‌دا کۆچی دوا‌یی کردوه .

حاجی زۆر مندال بووه که باوکی مردوه . له ته‌مەنی هه‌وت سالی‌دا فاتمی دایکی ناویه‌تی به‌رخویندن . له نه‌ریتی ناو کورده‌واری ئەوه باو بووه کۆچی تاقانه به‌مندالی باوکی کۆچی دوا‌یی کردبێ دایکی ده‌یخسته به‌رخویندن . خویندنی به‌رایی حاجی لای مهلا ئەحمەدی نۆمه‌ر گۆنبه‌تی بووه . ئەمه خالۆزای حاجی بوو . له دوا‌ی دوو سال فاتمی دایکیشی کۆچی دوا‌یی ده‌کا . بهم جۆره بی‌کەس ده‌مینیته‌وه و مهلا ئەحمەد به‌ختوی ده‌کا .

له خویندنی حوجره تا گه‌یشتۆته قۆناغی فه‌قیه‌تی له کۆیه بووه . له هاوینی سالی ۱۸۵۳ له‌گه‌ل مهلا عه‌بدو‌للا‌ی جه‌لی زاده وه‌ک فه‌قییک بۆ خویندن پوو له گوندی شیخ وه‌تمان له ناوچه‌ی باله‌کایه‌تی ده‌کا . هه‌ردووکیان ده‌بن به‌فه‌قی مهلا محمه‌دی کاک عه‌بدو‌للا .

له داوی ماوهییك حاجی له مهلا عبداللای جملی زانه جیا دهبیتهوه و بهتهنیا بهروه
شارهکانی سردهشت و سابلآغ (مههاباد) و شنۆ دهکویته ری، بۆ ماوهی شەش حەو سال
لەم شارانەدا دەمینیتەوه تا پرۆگرامەکانی خویندنی حوجره تهواو دهکا له زانستییهکانی
نایینی ئیسلام و زمانی عەرەبی. له سالی ۱۸۶۲ مۆلەتی دوازده زانستی وەرگرتوه و
بهریگی دهشتی لاجان و بالهکایهتی گهراوهتهوه کۆیه .

ژیانی حاجی له کۆیه ناسان نهبووه ، لهبەر ئەوه بهمیچ جوړی بۆی نهکراوه مهلايهتی بکا،
یا خۆی نهیوستوه خەریکی پیشه‌ی مهلايهتی بی، ههروه‌ها بی ئۆقره‌یی کاری له ژبانی
تایبهتی خۆی کردوه و بووه بههۆی ئەوهی ژن نههینی و خۆی نهخاته ناو داوی خیزانی و
تووشی بهخێوکردنی مال و منداڵ نه‌بی.

پێوهندی حاجی به‌ئاغا و کاره‌به‌دهستانی سه‌روه‌ی کۆمه‌لی کۆیه بنه‌ماله‌کانی حەویزی
(به‌تایبه‌تی نه‌ختر - ئەمین ناغای شاعیر) هه‌روه‌ها غه‌فووری و مه‌لاکان باش بوو، به‌لام ئەمه
نه‌یتوانیوه له تیر و توانجی سیستیمی دهره‌به‌گی و بزوتنه‌وه‌ی دهرۆشیزم که هه‌میشه له
خزمه‌تی ده‌سه‌لاتی سوڵتانی عوسمانی بوون پزگاری بی.

لێره‌دا شیخ نه‌بی ماویلی پۆلی گرنگی بووه له به‌ریه‌ره‌کانی کردنی حاجی و
ته‌نگه‌تاوکردنی تا په‌ییك ولات به‌جی بیلی و ناواری ولاتان بی. ئەم شیخ نه‌بی ماویلییه
مه‌لاییکی باش بووه ، له پواندز خویندوویه‌تی و له‌وی ژیاوه . شیخی ته‌ریقه‌تی نه‌قشبه‌ندی
بووه ، مالی له کۆیه بووه ، نامانه بووه هه‌رچی خراپه هه‌یه بیکا بۆ به‌رژه‌وه‌ندی خۆی و
دابینکردنی ولات. بی گومان هه‌لوێستی که‌سیکی وا به‌رامبه‌ر به‌بلیمه‌ت و پاستگۆ و زیره‌ک
و نیشتمانیه‌ره‌وه‌ر له‌خۆبه‌دووییکی وه‌کو حاجی له کاری خراپه به‌ولاوه به‌رامبه‌ری هه‌چی
دیکه نابی.

حاجی سه‌ری خۆی هه‌لده‌گری و پوو ده‌کاته ولاتی ناواریه‌ی، له ئەنجامدا له
ئه‌سته‌مبه‌بوول ده‌نیشیتەوه . وه‌کو نالی له‌و شاره گه‌وره‌یه‌دا گوم نابی. له کوردی د‌لسۆزی
هاوپه‌گه‌زی خۆی ده‌گه‌ری، هه‌ندیکیان ده‌دۆزیتەوه ، دیارترینی ئەو کوردانه چه‌ندانیک له
ئه‌ندامانی بنه‌ماله‌ی به‌درخان پاشا ده‌بن.

حاجی له ئەسته‌مبه‌بوول وه‌کو جووتیارێکی دواکه‌وتووی نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌می
کوردستان ناکه‌ویته پوو، هه‌روه‌ها وه‌کو کۆلکه مه‌لاییکی مردووشۆر نایینری، به‌لکو وه‌ک
پۆشنه‌یێکی شاه‌زا و هوشیار و دل و دهرۆن پر له هه‌یزی پیشکه‌وتن و شۆرشی خۆی

دەنواند. لەبەر ئەوە كۆمەڵی تازەپیشكەوتوو لە چا و كۆمەڵە دواكەوتووەكەى خۆى زياتر پرى بۇ خوۆش دەكرد شتى نوئى فېر بېئى. نزىكى ئەستەمبېوول لە ئەوروپا رىنگەى بۇ حاجى خوۆش كرد بىنىنى بەرامبەر بەئەوروپا فراواتر بى. ئۆتۆمۆبىل و شەمەندەفەرى لە وڵاتەدا چا و پى كەوت. لە نزىكەوه

پۆژنامە و كۆزارەكانى وڵاتى عوسمانى دەخویندەوه .

بناغەى بوونى حاجى بەرپۆشنبىر و زانای هاوچەرخ و پاميارى و ستراتىجى و دانا لە كۆبە دەستى پىكرد، لە كوردستانەوه ئەم بىروپا نوپىيانە لە لا دروست بووبوون بەلام لە وڵاتى عوسمانى لەم لاينەوه گەلى شتى نوئى فېر بوو.

حاجى كە پشتى لە وڵاتى خۆى كرد تەنيا شاعىر نەبوو، هەلگرى بىروباوەپى نوپى دەرەوهى دوازە زانستەكەى ئايىنى ئىسلام و زمانى عەرەبى بوو، كۆمەلى نوئى يارىدەى دا ئاسۆى بىروپاى مرقۇفايەتى و نەتەوايەتى زياتر فراوان بېئى پۆژگارانى ماوهى ژيانى حاجى لە وڵاتى عوسمانى زۆر ناشكرا نىيە ، راستە ئىمە دەزانين پىوهندى بەبەدرخاننىيەكانەوه هەبوو، بەلام لەو سەردەمەدا ئەندامانى بنەمالەى بەدرخاننىيان، خوۆيان دەستبەسەر بوون چاواى خەفەى و سىخوپى وڵات بەدوايانەوه بوون، لە هەموو هەرىمەكانى كوردستانى گەرە بلاو بووبوونەوه هەرەها لە ئەستەمبېوول و شارەكانى سوريا و قاھىرەى مىسر و جىگەى دىكە دەبىنران، زىاد لەسەر ئەمە لە مەلبەندى خوۆشيان جزىرى بۇتان دەژيان، جا ئىمە ئەوه دەزانين زۆربەى ژيانى ئەو وڵاتەى حاجى لەگەل ئەواندا لە ئەستەمبېوول بوو، بەلام رەنگە لە جىگەى دىكەش لەگەلىاندا ژيا بى، جىئى وەكو جزىرى بۇتان.

سەرچاوهى هەرە گرنگ بۇ پوونكردنەوهى ژيانى حاجى هۆنراوهكانى خوۆبەتى، چونكە تەنيا هۆنراوهى دلدارى نەوتووە بەلكو چۆتە ناو ناخى ژيانى كۆمەلايەتى نەتەوهكەيەوه ، بىنگومان ئەم جۆرە هۆنراوانە زانىارى زۆر بەدەستەوه دەدەن، لەبەر ئەوه پىويستە بايەخ بەم جۆرە بەرەمەى شاعىر بەدى.

هەرچۆنى بى لە دواى تەمەنىكى درىژ زۆربەى بۇ خوۆى نالەبارى بوو، بۇ نەتەوهى بەختيار بوو لە ئەستەمبېوول لە سالى ۱۸۹۷ كۆچى دوايىكرد. وا باوه لە ئەستەمبېوول نىژراوه ، بەلام گۆپى پىروۆزى ديار نىيە .

لە سالى ۱۹۱۳ دا لە ژمارەى ۲ى گۆفار روۆزى كورددا ، جمال خزنەدار ئەرك بلاوكردنەوه و پىشەك و لەسەر نوسىن كىشاوه ، پىنج هەلبەست حاج بلاوكردووتەوه .

له سالی ۱۹۲۵ دا عبدالرحمن سه‌عید (کۆمه‌له‌ شیع‌ر حاج) ب‌لاوک‌ردوه . ه‌رچ‌نده به نوس‌ین کۆن چاپ ک‌راوه .

له سالی ۱۹۴۱ دا رفیق حیل‌م سه‌رگوزه‌شته و ه‌ندی له هۆن‌راوه‌کان حاجی به شیک‌ردنه‌وه له به‌رگ یه‌که‌م (شیع‌ر و ئە‌ده‌بیات کوردی) دا ب‌لاوک‌ردوه ، ۲۰ لاپه‌ره بۆ تهرخان ک‌ردوه .

له سال ۱۹۵۳ دا گیوموک‌ریانی چاپی دووه‌می دیوان حاجی چاپ و ب‌لاو ک‌ردوه ، وه له سالی ۱۹۶۹ ش‌دا چاپی س‌یه‌م ئە‌و دیوانه ه‌ر له ه‌ولێ‌ر چاپ ک‌ردوه .

له سالی ۱۹۶۰ دا مح‌مدی مه‌لا کریم لیکۆ‌لینه‌وه‌یه‌کی زانستی به ناو نیشان (حاجی قادری کۆی شاعیر قۆناغیک‌ی نوییه له ژیا‌نی نه‌ته‌وه‌ی کورد) چاپ و ب‌لاو ک‌ردوه .

له سالی ۱۹۶۱ دا ک‌ریم شاره‌زا له ک‌تیبی (کۆیه و شاعیرانی) دا حه‌وت لاپه‌ره بۆ ژیا‌ن و شیع‌ر حاجی تهرخان ک‌ردوه .

له سالی ۱۹۶۶ دا دکتۆ‌ر عیززه‌دین مسته‌فا ره‌سول‌ نامه دوکتۆ‌راکه‌ی خۆی به زوبانی عه‌ره‌بی و به ناو‌نیشان (الواقعه فی الادب الکرد) له به‌یروت چاپ ک‌ردوه وه لیکۆ‌لینه‌وه زانستیدا بۆ شیع‌ره‌کانی حاجی شه‌ش لاپه‌ره تهرخان ک‌ردوه . له سالی ۱۹۶۶ دا دکتۆ‌ر ئیحسان فوناد پوخته‌ی نامه‌که‌ی دوکتۆ‌را به زوبان روسی له مۆسکۆ چاپ ک‌رد که ه‌ندی لاپه‌ره‌ی بۆ حاجی تهرخان ک‌ردوه . له سالی ۱۹۴۱ - ۱۹۷۴ - ۱۹۷۶ - مه‌سعود مح‌مد سی‌ به‌شی ک‌تیبه‌که‌ی حاجی چاپ ک‌رد و به ۱۱۷۵ لاپه‌ره‌ی گه‌وره ، له ژیا‌ن و هۆن‌راوه و شاعیریه‌تی حاجی کۆ‌لیه‌وته‌وه ..

چ‌هند چ‌مک‌یک له راستییه‌کانی حاجی قادری کۆی که له دیوانه‌که‌یدا هاتوه :

- حاجی تا نه‌چووه‌ته ئە‌سته‌نبول شیع‌ری نه‌ته‌وه‌ی و کۆمه‌لایه‌تی دانه‌ناوه ، له‌به‌ر نه‌وه‌ی ه‌یچ به‌لگه‌یه‌ک نییه به ده‌سته‌وه که حاجی پ‌یش چوونی بۆ ئە‌سته‌نبول شیع‌ری له سه‌ر نه‌ته‌وايه‌ت و تووب‌یت .

- به زۆری شیع‌ره د‌ل‌دارییه‌کانی حاجی زیاده‌ی بیر و ه‌ستی ژیا‌نی کوردستانی رۆژه‌ل‌ات و باشووری بوون ، چونکه له ئە‌سته‌نبول له هۆن‌راوه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و کۆمه‌لایه‌تی و لاواندنه‌وه گۆی به هۆن‌راوه‌ی د‌ل‌داری نه‌داوه .

- ئە‌گه‌ر مامۆستا کوره‌کانی به‌درخانیه‌کانیش بووه ئە‌وا وا ناگه‌ین که ه‌موو ده‌م له مالی ئە‌واندا ژیا‌بی ، به به‌لگه شیع‌ره‌کانی خۆی مال و ژووری تایبه‌ت بووه .

- : ھەرچەندە حاجى ۋەك رووناكبيرنىكى پىشكەتوئوخوازى سەردەمى خۇبى سەيرى مەسلەلى نەتەوايەتى كىردوۋە و ويستويەتى بە جۇرنىكى زانستىانە چارەسەرى فەلسەفەلى ژيان بىكات بەلام لە سنوورى فەلسەفەلى ئاينى ئىسلام دەرئەچوۋەتە دەرەۋە ، بۇيە دەتوانرئىت بە حاجى بوترنئىت شاعىرنىكى مەلا بىير و رووناكبير .

- : حاجى تا كۆتايى ژيانى ژن و خىزانى نەھىناۋە و بى ژن و مال و مندال ماۋەتەرە . ھەرنەمەش بوۋە ھۇى ژيانى بوۋ بە كۆسپ ئەناكو ژن و مندال ببوايە بۇ كۆكردنەرەى ھۇنراۋەكانى ئاسان بوۋ ساغ كىردنەرەيان و كۆكردنەرەيان .

حاجى قادر لە ھۇنەرانى ھەرە بەرزى كوردە و لە ئاسانى وىژەى كوردەوارىدا ھەتا ھەتايە ۋەكو ئەستىرەيەكى گەش دەدرەوشىتەرە . بە پىي و تراۋەكان حاجى لە سەردەمى لاۋىتتىدا دەستى كىردوۋە بە ھۇننەرەى ھۇنراۋە ۋە ھۇنراۋەكانىشى زۆر سادە و رەۋان و دلگىن ، لە ھۇننەرەى ھۇنراۋەدا سەرى كىشاۋەتە ناۋ دەرگاي ھەموو چەشنە ھۇنراۋەيەكەرە : ئاينى و دلدارى و كۆمەلايەتى بەلام زياتر مەبەستى لە ھۇننەرەى ھۇنراۋە ئەۋەبوۋە كە خەلك سوۋدى لىۋەرېگىرئىت .

حاجى دەكەۋىتە ناۋ كۆپى خواناسانەرە بە چەند ھۇنراۋە ستايشى خۋاي تاك و تەنھا دەكا و گەرەبى و مەزنى و شان و شكۆھى خۋاي مەزئەمان بۇ دەرەخا و لە راستىدا دەتوانىن بلىن كە كەمتر ھۇنەرئىك تۋانىۋەرەيتى بەم چەشنە ستايشى خۋا بكا و لامان وايە يەكەم كە تۋانىۋەرەيتى پىي بكا و بەم جۆرە بە يەزداندا ھەلبىلى و ستايشى بىكات ۋەك دەلى :

ئەى بى نەزىر و ھەمتا ، ھەر تۆى كە بەر قەرارى
بى دار و بى دىبارى ، يىدار و پايسەدارى
بۇ باغى مەردى باغى ، سەرمايەكەى خەزانى
بۇ مەزەرەھەى فەقىران سەرايەكەى بەمبارى
بۇ پادشا نىشانى بۇ ھەر سەۋداى ئەمەزەم
بى سەدر و شانىنى بى پەردە پەردەدارى
جەببارى بى قىۋورى سولتانى بى قىۋورى
رەزاقى مار و مېروۋى ئاۋدئىرى دىمەكانى
فەيروۋى تەختى گەردوۋن مەۋزۋوعى نەخشى تۆيە

ياقوت و لهلى رۆژه ئەستىزگان دورارى
 جى و مهگاني تۆيه ، بى جيه و بى مهگاني
 ليل و نههارى تۆيه ، بى ليل و بى نههارى
 هەر ئەمرى تۆ مهرا بۆ كاروبارى عالم
 هەرچنده بى وهزير و بى سهر و كاروبارى
 سهرا نومردى شهوت خورشيد و ماهى تابان
 دوو جاريم شو و رۆز بى مهحمل و همماری
 معلومه بۆجى (حاجى) مهدحت دهكا به كوردى
 تا كس نەلى به كوردى نهكراوه مهدحى بارى

له پارچه ههلبهستىكى تردا هاوار بۆ پەروەردگار ئەكات و دەلى :

يا ئيلاھى

يا ئيلاھى به ئايەتى مونسزەل
 به جوار يار ئەحمەدى مرسەل
 يئەوايانى مولكى كوردستان
 هەر له گاني تا دهگاني شوان
 له خەوى جەمل و مستيو غەفەت
 به خەبەر بين به نغمەيى رحمت
 پاكي دەرچن له كار نا به مهجەل
 رۆمى رافرتين بۆ دەرى ئەسەل
 حاجيه شيعره گاني وهك گاره
 رۆزى دەبينين دەرەفشی هەلداوه

حاجى عاشقى زىدو مهلبهندى كوردەوارى بووه له چەند ههلبهستىكدا به ناوى بهمار
 هۆنيويه تيهوه باسى جوانى نيشتيما نهكەى ئەكات ئەم هۆنراوهى له كاتىكدا هۆنيويه تيهوه
 ناگرى دوورى و دەردى ئاوارەيى و دەر بە دەرى و بى كەسى جەرگ و هەناوى هەلکزانده و
 سرهوى سهرداي نيشتيما باوه شينى كردووه و ناچار بهو هۆنراوانه دلى پر له زوخاوى

خۆی فینک کردووه تهره که خۆی به نهسته مېبولى غهريبايه تي ژباوه مه بهستي مهلبه ند و
نيشتيماني نهو خا که پاکه يه که خواي مهزن به دىي هيناوه و نيمه ي تيايا دهين و تيايا
دهژين ، نهو تاښکه و کاني و کاريز و سه رچاوانه يه که به ناو نهو خا که شيرينه دا دهروا و نهو
شه مال و ههواي ژيان به خشه يه که بى ترس و لهرز و به نازادي هه موو هه لى ده مژين ، زور
به جوانى باسى مهلبه ندى کورده واري دهکات و ده لى :

وتم به بهختى خهواوو وهره نه توپى خوودا

له خه ههسته زه مانى بچينه وه نهولا

گوهرى به هاريه ئيستیکه شاخ و داخسى ولات

پره له لاله و نه سرين و نه رگسى شه ملا

له گرمه گرمى سه خاب و له هازه ي باران

چيايه پر له ههرا و نه واله پر له سه دا

پره له سه يل و گوڤاو و کاني رووى زه مين

پره له بهرق و بريقه ي بروسکه جهووى سه ما

شکوفه ده رهه مى شاباسى بادي وه عده ده کا

له شهوقى مه قده مى خه مليوه دار و بهردى چيا

پيالهي زه پرى نيرگس له سه ر که فى سيمين

پر له شهونمى وه ک دورى لوئلوئى لالا

گوئيش به پهنجه ي پيروزي جامى ياقووتى

له بو نيسارى موهه يايه پر له زير و نه لا

له شادى وه ک سه فى شايى له کيو و کهز نه زهار

هزار به خه لعتى گولگوون ده کهونه ره قس و سه ما تاکوتايى

حاجى له بابه تيکى تر دا ده دوى نه ویش با به تي کومل و کومه لايه تيبه . وه ده ست ده کا به
په ند و ناموزگارى کومل و به ته وارى بارى چو نيه تي ژيانى خه لکى و سه رده مى خويمان بو

دەگىرېتتەو ، دەلى وىژەوانان و ھۆنەران چاك وايە رەخنەم لىنەگرن بۇ ئەم قسانەى كە دەيكەم ، ھەندى لە نەتەوەكانى تر لەم سەردەمەدا ھەر پېشە و كارىك كە دەيكەن تا تاقى نەكەنەوە ناىخەنە روو و ناوى نابەن و كەوابوو مروۇ دەبى لە كار و تىكۆشاندا بى ، دەبى خانەقا و شىخەكان چ سوودىكيان ھەبى بۇ ئىمە ، واديارە كە لە بى كارى و تەوہزەلى و تەمبەلى فىركردن و كۆكردنەوہى سامان و داراىى بەدەر ھىچ سوود و كەلكيان نىيە ، پىغەمبەرى ئىسلام درودى خواى لەسەر بىت لە فەرمايشتېكىدا دەفەرموى ((بە شوينى زانست و زانىارىيدا ھەتا چىن بېرۆن)) نىرومى لەم فەرمايشتەدا ھىچ توفىرىكى نىيە ، ئەگەر كەسك نەھىلى و بەرگرى لەم كارە بكا ديارە دىنى نىيە . ھەرچى بەمەرەبە لە خویندەوارى دەبنە دەرويش و مارگر و بار ھەلگرم ... بەلى بەم چەشنەش دەست دەكات بە ھۆنراوہكەى و دەلى :

ئودەبا چاكە لىم نەبن درەم
لەم قسە و لەم جىكايەنەى دەيكەم
ئىدىعاي ھەر سەناىعك ناكەن
تاكو نەىخوتىن و ئىمتىحانى نەكەن
خانەقا و شىخ و تەكسەكان يەكسەر
پىم بلى نەفەيان چىسە ئاخەر
غەبرى تەعلیمی تەمبەلى كـردن
جەمعی ئەملاك و خەزەنە كوـردن
دەفەبەك ئىمتىحانىان ناكەن
تى دەگەن رىگرن يانە تریاكـن
مەحەكى لى بدن ئەگەر وەگـو زەر
تى دەگەن رىگرن وە یـا رىسەر
بۆچى فەرمووینەتى نەبى ئەمىـن
(اطلبوا العلم ولو بالصین)

نیر و میّ لهم چه دیسه فخرقی نیسه
کمر مهلا نه می فخرموو دینی نیسه
تو وه ره فیّری فنن به چیته لسه وه
گا وره هیندووه وه یا خو جووه
لازمه خول بخوی وه کو به مرداش
همو قهرنیک ده گوری نمری معاش
تمبهلی کاری حیز و بیّ خیره
دهستی ماندوو له سر زگی تیره
نمعلی جهنمت نه شوان و گوانسه
ساحیبی فنن و عیلم و عیرفانسه
هرچی بیّ به ره به له کسب و کمال
ده بنه دهروش و مارکر و جمال
نوو هموو مدح و باده بیّ دلبر
نوو سراوه له سد هزار ده فتر
یا وه کو سولوسی شیرین و فخرهاد
بهیتی حاجی له بهر هزار ده فتر
نیسته میللت ده بوونه ساحیب جا
یانه هاوتایی نولیا نوللا
عیشق بازی و هوا ی دهروشی
میللته خسته فقر و دهروشی

بەسە (حاجى) دووسەد ھەزار دەفئە
 يىم گوتى ئو قسانە خۇزايىسە
 قورى گام جى بگەم بەسەرخۇما
 ئەمە لىم بووتە عىللەتى سەودا
 بەسەى چاگە دەستيان دەگرم
 تەركى ناکەم بەلۇمە تا دەمەرم

حاجى داخ و موخابىن دەخوا و دەلى : ھەر مالىك كە كرايىتەوہ بو خودا وەك كەعبە وايە بو
 پەرسىنى خواى مەزن ، بەلام لەم ھەموو شىخ و دەرويشانەى كە من دەيانىنىم نايىنىم كە
 تاكىيان بچنە مزگەوت و خوا بپەرسىن ، ئەوہىيە كە مزگەوت و مىجراپ بى كەسە ، تەننەت
 كەسىش گوى بە قوتابخانە و فىرگە نادا دەست دەكات بە ھۇنراوہكەى و دەلى :

يانى ھەر مالى كرابى بو خودا
 كەعبەى عولبايە بو زىكر و دۇعا
 شكلى تەكبە و خانەقا و تەكبەگان
 واقعەن رەنگەين ئەما بو ريان
 لەم ھەموو شىخ و مورىدان رىسا
 تاكىكى ناچىتە مزگەوتى خودا

مەسجىد و مىجراپ و مەنەبر بى كەسە
 ھەر مەپرسە حالى چۆنە مەدرەسسە

موەجىزە و كەشف و كەرامەت و دۇعا
 بۇچى نەبىوو فەخرى عالم موستەفا

جىسمى نوورانى و ددانى گەوھەرىن
 ئەو شكا و ئەمیان بووہ جىگای برىن

حاجى له پارچە ھەلبەستىڭدا ناوى ھەندى له ھۆنەرانى كون و نوڧى ھىناوھ و باس كردون و لەمەرە ئەوھمان بۆ دەردەكەوى كە حاجى زۆربەى كاتى خۆى بەخوڧىندەنەوھى ديوانى ھۆنەرانى كورد بەسەر بردووه و چىژو شەيكەى وىژەيبىانى لىوھرگرتووه ، لەو پارچە ھۆنراوھىدا ناوى ئەم ھۆنەرانەى ھىناوھ (كوردى ، نالى ، رەنجووڧى ، فىكرى ، ئەمىن بەگى دزەبى ، كەففى ، سالم ، مەخوى ، شىخ رەزا ، خەستە ، وەفائى ، جامى ، سەلمان ، مەلگە قور ، شىخ ئەحمەد ، فەقى تەيران ، بىتووشى ، بىسارانى ، مەلكە ، مەلا خدرى رووبارى ، مىرزا ياقۇ ، فەقى ئۆمەر) بە ھۆنراوھكەيدا دەلى :

(نالى) ئوستادىڭى گەلى چا بوو

خدرى ناوى حەياتى مەعنا بوو

بەكى تر بوو (محمدى فىكرى)

مووى دەئەنگاوت بە تىرىڭى فىكرى

بەكى (رەنجووڧى) ئەملى كەركووكە

فىكرى بىكرى ھەموو وھكو بووكە

كەففى حاجەت نىبە بەكەم باسى

ئەم كىتەبە بخوڧتى دەئىناسى

(سالم) و (مەخوى) و شىخ رەزا) و (خەستە)

شاعىرەن ھەر چوارى بەرجەستە

لە كون و قوڧىنى كەلاوھى دەھەر

چەندى تر ھەن مىسالى گەنج و گەوھەر

ئەحمەدى خانى ساخىبى مەم و زىن

شاھبازى فەزائى عالىن

وھكو بىتووشى شاعىرى ھەرەبى

گەر بزانم لەبەر ئەم دەرگەيە دەبمە سەگەوان

نالی و خاکی بەبە ، حاجی و کۆبە بە مەتەل

هەروەکو حافیزی شیرازە کەلیم و هەمەدان

حاجی قادری کۆبی گەلێ جار دیوانەکەي له چاپ دراوه و چاپکراوه ، لەگەل ئەوه شدا
هەموو هۆنراوهکانی له یەك دیواندا کۆنەکراوه تەره چەند هەلبەستێکی هەیه .

حاجی قادر وا دەرکەوتوو له سەرەتاوه هۆنراوهي له جوانی گولەکانهوه وەرگرتوو و
کەوتوو ته داوی روومەت گولانەوه له هۆنراوه یەدا دەلی :

مەه و میهری بە غارەت دا بە شوعلەي شەمعی روخساری

گولستانیش بە یەغما چوو له تەنگي خۆنچەیی زایی

له نەشتەي چاوه کەي مەستی مەه و مەیحانە و ئیرانن

هەموو کەس بەندی زوناره له سەودای زولفی تاتاری

دل و گیان و جیهان و تەن وه کو ئیمان و دینی من

فیدای روخساری گولناری نیساری زولفی ئـسـراوی

ئەشعەي میهری گەدوون و شووع و شەعشەعەي بەدري

له سایەي پرتەوی رووتە به قوربان نووری یا ناری

دەخیل ئەي چاوی جادوگەر بفرموو مەردومان یە کسەر

دەلێن خەوتووی و بێناری دەلێن مەخمور و هۆشیاری

بیرسه (حاجی) تۆ جاری له زولف و پەرچەمی خواری

بلی گەر تاوی بۆژ ماری بللا گەر ماری بۆج تـاـری

حاجی قادری کۆبی له پارچە هەلبەستێکی تردا بو نیشتیمانەکەي هۆنراوه دەهۆنیتەوه و

دەلی

کوردە دەزانی له گوی ساکنەخزمانی تـوـ

گوونگره تاپیت بلیم مهسگه نی قهومانی تو
کیوی تووروس و عومقی حموزه کهی نهسگه نده روون
غربی یه تابه حری رهش سرحدی میدانی تو
به حری رهش و نرده هان ناوی ئهرا سههبران
حددی شیماله نهه کوری بیچوولانی تو
ئهله نده کیوی رومی تاسری کیوی ئهرا
سرحدی روزه لاته جوگه و کیوانی تو
ئهوازو کیوی حمه رین زهنگارو ری ی نووسه ی بین
بو که رهی جهنوبه رهوجه یی ریچوانی تو
داخلی نه سنوره دووانزه ولایهت هه
دهلین دووانزه میلیونه نفوسی کوردانی تو
حاجی درویه نه صلا نفوسیان نه ووسه سراه
ده گانه یست میلیون بنووسری خزمانی تو

پیره میړد

باشوری کوردستان

(۱۲۷۸ - ۱۳۷۰ ک) (۱۸۷۶ - ۱۹۵۰ ز)

پیره میړد، ناوی (توفیق محمود همزه) به، ئەم شاعیر و رۆژنامه نووسه مەزنه، له سالی ۱۸۶۷ی زاینی بهرامبەر به ۱۲۸۸ی کۆچی، له شاری سلیمانی چاوی به دنیا ههڵهیناوه، له رۆژهدا مالی محمود ناغای هه مزاغای مهسرهف، خوشی و بهشاره تیکی زوری تیکهوت. گۆزه بانه دهبه خشرایهوه، مزگینی ئەدراو زهرده خه نه له سه ر لئوی ئەو پیاوماقولا نه دهنه خشا، که پیروزی بایان له محمود ناغا ده کرد، چونکه خوا کورپکی دابوویه، له بهرتهوهی باوکی محمود ناغا، و اقا هه مزاغای مهسرهف، سه رۆک وهزیران و لپی سرای کاروباری داریی ئەحمەد پاشای دوامیری بابانییه کان بوو، له بهرتهوه له رۆژی سیازدهیدا مه ولودنامه یان خویندو خواردن بۆ هه ژاران نیردراو بهرگ بۆ مندالانی بیباوک کردراو مه لاش بانگی به گویی ئەم ساوایه دا داو ناوترا، (توفیق).

پیره میړد له بهاری ژبانی مندالی خۆیه وه له ژباننامه کهیدا ده لئیت: (کاتی هاتمه ئەم کۆنه جیهانه وه، دهوری مندالی لای هه موو پۆله یه ک خوشه، چونکه غه می گۆزه ران نازانیت، بهر سه ودایی مندالییه وه خوشم رابوارد)، پیره میړد بهم نازو نیعمه ته وه به چاودیری و خوشه ویستی وه په روره کرا، تا ته مه نی گه یشته حه وت سالان. ئەوسا ئیتر بردیانه (حوجره ی) مه لا حسینه گۆچه، هه تا خویندنی ته واو کرد له وی مایه وه، ئینجا سمایلنامه ر چه ند کتیبیکی تری وردیله ی خویند.

رۆژنیک (توفیق) ته مه ن هه شت نۆ سالان، له گه ل مامۆستا کهیدا له سه ر شیعریکی (حافز) شیرازی تیکده چن، چونکه پیره میړد خۆی به خاوه ن ماف ده زانی، نایه ویت له قسه ی خۆی پاشگه ز بیته وه داوی لیبوردن له مامۆستا که ی بکات، ناچار حه سه ن ئەفه ندی مامی له و حوجره یه گواستییه وه بردی بۆ حوجره ی مه لا سه عیدی زلزله یی (۴)، که ئەیباته ئەوی. حه سه ن ئەفه ندی ئەلی: (توفیق ئومید ئەکه م دەم و نه فه سی ئەم زاته پاکه بتکا به شاعیریکی وه کو من) به مه دا ده رده که ویت که حه سه ن ئەفه ندی مامیشی هه ر شاعیر بووه. هه رچه نه به داخه وه که ئیمه هه تا ئیستا هیچ شیعریکی ئەومان ده ست نه که وتوه. له م حوجره یه دا سه ره تایی به ره ری شیعیر وتنی تیدا ده رکه وت، خویدایه خویندنه وه ی ئەده بیات و شیعو سه رگوزشته ی ئەدیبان و شاعیران، له سه ر دابونه ریتی کورده واریی و به پیی ئەوه ی که له بنه ماله یه کی عه شایه ردا چاوی هه لئهینابوو، ناره زوی سوارچاکی و

تفنگچیتی پیداکرد، شۆرەتی سوارچاکیی پیرەمێرد بەناوبانگ بوو، وەك مامۆستا سەجادی دەیگێریتەو، لەشاخی ھەرۆتە، كە پیادە بەناستەم پینیدا سەردەكەوئیت، ئەم بەتاو لەسەردا ئەسپی ھیناوتە خوارەو، بەسەر پردی قەشان و تەپادا بەغار پەرپووتەو.

لەدوای ئەوێ كە ئیتر بەرەبەرە لەخویندەكەشی پینشكەوت، واپیویستبوو لەسەر فەقینیەتی دەوام بكات. لەسەرەتارە لەمژگەوتەكە ی باپیری كە ئیستاش ماو (مژگەوتی ھەمزاغ)، كە نزیك مائی خویمان بوو و لەنزیك باخێك بوو پنیان وتوو باخی پوورەبەگی، كە لەگەرەکی گۆزێژەو چاپخانەكە ی پیرەمێرد لەنزیك ئەو مژگەوتە، لای مەلا مەحموود دەرسی عەرەبی دەخوینیت، لە خویندنی عەرەبیدا دەچیتە پینشەو دەست ئەكا بەخویندنی (سوتی)، بەدوای خویندندا وەك ھەر فەقینیەکی ئەو سەردەمە لەشارو و جینگە ی خۆی دوورەكەوئیتەو، بەپینی ئەو عەدەتە، كە لەكام مژگەوتدا مامۆستای چاك بووبی فەقیكان پوویان تیکردوو، وەكو چۆن مامۆستایانی ئیستا ھەریەكە ی لەبوارێكدا شارەزایی پەیدادەكەن و وانە دەلینەو، مامۆستایانی ئەوساش ھەر مەلایە ی لەبوارێکی تایبەتدا شارەزایی پەیدا دەكرد، پیرەمێردیش ھەرەكو حاجی قادری كۆبی و نالی و مەحوی و مەولەوی و زێوەر، مژگەوتداو مژگەوت و شاربەشار گەراو و لە ھەرشوئینێك ماوێەك ماووتەو . دەگاتە مژگەوتەكانی شاری (بانە) لەكوردستانی ئێران و ماوێەك لەوئ ماووتەو و پاشان گەراوتەو بۆ سلیمانی .

بەلام پینش ئەوێ تەواوی بكات، دەستی لەخویندن ھەلگرت و پوویكردە ژانی پۆژانە ی ئەم دنیا یە . لەو سەردەمەشدا ھەر كەسێك خویندنی مەلایەتی تەواو بكردایە و مەلایەتی بكردایە، ئەو دەبوو بەمەلا، بەلام گەر وازی لیبھینایە پنیان دەوت (میرزا)، بەو پینیە ی پیرەمێردیش وازی لەخویندەكە ی ھینا، بوو بە میرزا.

لە ئەیلوولی سالی ١٨٨٢ ی زاینیدا، واتە لەتەمەنی (١٥) سالییدا، دەبیئت بەكاتی نفوسی سلیمانی، زۆری پیناچیت دەكریت بەكاتی (زەبت) لە دادگای سلیمانی، لە حوزەیرانی سالی ١٨٨٢ دا بوو بەفەرمانبەری زەوی و زار و مولکی میری لە ھەلەبجە، نزیكە ی سی سال لەوئ مایەو، بە پینی نووسینەكانی پیرەمێرد بیئت كە لە (ژیان) و (ژین) دا بلاویكردوونەتەو، وادەردەكەوئیت كە ئەو سەردەمە عەشقی شیعەر لەدەررونییدا بوو، خولیای شیعەر كۆكردنەو كەوتۆتە سەری، تا ئەو دەمە ھەر خەریکی لەبەركردنی شیعری (نالی) بوو، بەلام كە چۆتە ئەو ناوچە، شەیدای (مەولەوی) و (بیسارانی) یش بوو، بەمەموو دەشتی شارەزوردا گەراو، كە شكۆلی رەنگینی بوخۆی پینكەو ناو و ھەرچی

شيعرنكى دەسكەوتبىت يان بينىبىت يان بىستى، لە كەشكۆلەكەيدا نووسىويەتپە. پاشان بوو بە سەرنووسەر (باشكاتىب) لە دادگاي چوارتا، لەتشرىنى يەكەمى سالى ۱۸۹۵دا گوازايمە بۇ (كەربەلا) بەموزىفەي مودەي يارىدەدەرىي گىشتى، بەلام بېرارىدا كە نەچىت بۇ ئەم وەزىفەيە بەيەكجارىي دەست لە فرمانبەرىي دەولەت ھەنگرىت ، شىخ مستەفای نەقىب دىخۆشى دايمەم كرىي بە نووسەرى تايبەتى خۆي بۇ راپەراندنى ئىشوکارەكانى. ژيانىكى باش و لەبارى بۇ خولقاندووە

ژيانى لە توركيا

لەبەرئەموى (تۇفيق) لاوينكى زىنگ و زىرەك و بەرموشت بوو و خويندەوارىيەكەشى بەپىنى ئەم سەردەمە باشبوو، لەتەك بنەمالەي شىخانى سلىمانىدا پەيوەندىيەكى پتەوى پەيداكرىد، تاوايلنھات متمانەي زۆر شتىان پىكرىد، خۆشياندەويست، جىنى بېرويان بوو، بۆيە كاتىك لەسالى ۱۸۹۸ شىخ سەعیدی حەفید (باوكى شىخ مەحمودى نەم) لەسەر بانگىشتى سولتان عبدولھەمىد بانگكرا بۇ ئەستەمببولاً، شىخ سەعیدو شىخ مستەفای نەقىب بېرويان لە تۇفيقى مەحمود ناغا نا كە لەگەلىان بچىت بۇ توركيا، ئەمىش بەپىنى ئەم نزيكى و پەيوەندىيەي لەگەلىاندا ھەببوو، دەستى نەم بەرووى داواكەيانەم، بەمجۆرە شىخ سەعید جگە لە شىخ مستەفای نەقىب، چەند كەسىكى ھەلبژارد لەگەلىاندان، يەككىيان تۇفيقى مەحمود ناغاي ھەمزاغاي مەسرف بوو.

ئەودەمە تۇفيق خاوەن ژن و مال بوو، بەلام ديسان ماوەي ئەموى ئەدا كە ژن و مندال بىنە كۆسپ لەرنگەي ئەم سەفەرەدا، ئەودەمە تۇفيق غەزالەخانى كچى عەبدوللاً فەندىي عەزىز ناغاي بابەكر ناغاي مەلا وەيسى ھاوسەرى بوو، دوو كچىشى لىنى بوو بوو (رەحمە) و (نامىنە)، ئەودەمە تۇفيق مالناوايى لە دۆست و ھاوپىيانى و لە (غەزالە)خانى خىزانى كرىد، كە دەستى بەسەرو قزى كچە بچكۆلەكانىدا دەھىنا، ھەرگىز بىرى نەدەكرەمە، كە ئەم سەفەرى ئەمەندە درىژخايەن دەبى، مۆستەفا سائىب لە دەستنووسىكىدا دەلى: (تارىخى پۆشتنى خالم ھەرگىز لەمىر ناچىت، چونكە لەكاتى سەفەريا لەسەر دىوارى مالمەم نووسرابوو، نىتر لەمنداىيەم ھەر لەبىرم مابوو)

تۇفيق لەخزمەت شىخ سەعید و شىخ مستەفای نەقىب و شىخ مەحمودو دەستەم دايمەريانا گەيشتە ئەستەمببولاً، لەوئىش بوونە ميوانى بارەگاي سولتان، لەپاش سائىك لەگەل شىخ سەعید و شىخ مستەفاو گەلى رۆشنبىر و پىاوانى بەناوبانگى سەفەرەكەياندا

مچن بۇ (حەج)، تۇفيق دەبىت بەھاجى تۇفيق، كاتىك لەھەج دەبن وەھايى شاعىر و سەيد نەھمەدى خانەھاي كەركوك، دەبنە ھاورىنى ھاجى تۇفيق .

پىرەمىرد لەمبارەيەو دەئىت: (وھايى كە لەپىشدا موفتى شىعرە جوانەكانى بووم، وارىكەوت لە مالى خوايشا ھاونالەو ئەفغانى بووم، لەپاش ھەج لەرنگەى ھىجازدا مردو سەيد ئەھمەدى خانەھقا لەسەرى بەند بوو، تاناشتنى رەفيقى گريانى بووم). لەپاش ئەو سەيد ئەھمەد پرووھو عىراق دىت و ھاجى تۇفيقىش دەچىتەوھ بۇ توركىا .

بەمشىوھىيە تۇفيقى مەھموود ناغا، لەتەمەنى ۲۲سالىداو لە ھەرەتى لاويدا، بوو بەھاجى تۇفيق. بەھۇى زىرەكى و ھۇشيارى خۇيەوھ، ھاجى تۇفيق زوو دەچووھ دلەوھ، ئەمەيان لەلەيك، لەلەيكەى تىرىشەوھ لەنووسىن و داپشتنى فارسىدا دەستىكى بالاي ھەبوو، لەبەرئەوھ عىزەت پاشاي نووسەرى دەريارى شەھريارى لەئەستەمبىولا، بۇ وەلامدانەوھى نەو نامەيى كە ناسرەدىنى شاي ئىران بۇ سولتان عەبدولھەمىدى ناردبوو، داوا لە ھاجى تۇفيق دەكات بەفارسىي وەلامى سولتان بۇ شاي ئىران بنووسىتەوھ، وەلامەكە ھىندە جوان دەبىت سەرنجى كارىدەستانى دەريارى سولتان رادەكىشىت، بۇ پاداشتى ئەمە، لە ۱۴ئەيلولى ۱۸۹۹ ئىرادەى سولتانى بۇ دەردەچى. دەبىتە ئەندام لە ئەنجومەنى بالادا لە ئەستەمبىولا، ھەروھە پلەى بەگىتىشى دەدرىتتى، ئەمجا ئىتر بەناوى ھاجى تۇفيق بەگى مەھموود ناغاي ھەمزاغاي مەسرەفەوھ، لە ديوانى سولتانى ولەپرەسمياتدا ناودەبرا .

ھەر لەو ماوھىيەدا بەھۇى عزەت پاشاوھ لە ئەستەمبىولا ، لە كۆلجى ياسا (كليه الحقوق) وەردەگىرىت و پروانامەى ھوقوق وەردەگىرىت .

لەم ماوھىيەشدا پىرەمىرد وەك پىياوئىكى خاوەن رەوشت و داوئىن پاك نايەوئىت بەھىچ جۇرىك ناوى گەرد بگىرى، ويستى ژيانى رەبەنايەتى بەجىبىلىت و مالوچكەيەك بوخۇى پىكەوھ بنى، لەئەنجامدا ئافرەتئىكى لەبەنەمالەيەكى ناسراوى ئەردىنەيىيە خواست كە ناوى سامىيە خانم بوو، بوو بە ھاوسەرى ژيانى، لە ۱۹۰۴/۴/۱۷ دا ھاجى تۇفيق و سامىيە خانم كوپرىكئىيان بوو ناويان نا (نەژاد)، دواى سى سال ، لە ۱۹۰۷/۵/۱ كوپرىكى تىرىشيان بوو ناويى ويداد بوو .

لە تەموزى ۱۹۰۵دا، بانگى مەشروتيەت دراو مەجالىسيان تىكچوو، ھەر بۇيە ھاجى تۇفيق ھەتا سالى ۱۹۰۸ لەئەستەمبىول بەكارى محامىيەتى و گۇفارو پۇژنامەوھ خەرىك بووھ .

له سالی ۱۹۰۷ (کۆمهلهی کورد) به نهینی پیکهات به سه روکایه تی (شیخ عبدالقادری کوپی شیخ عبداللای شه مزینی) که پیره میرد یه کیکیبوه له دامه زینه کانی ئەم کۆمهلهیه . پاشان له سالی ۱۹۰۸ دا که حیزبی (اتحات و ترقی) که مالیستییه کان سولتان عبدالحه میدیان لابر، ئەم کۆمهلهیه به ناشکرا خۆی ناساندو پیره میزدیش یه کیکیبوو له ئەندامه کانی .

پاشان له ۱۹۰۹/۹/۵ که فرمانی بو دەرچوو کرا به قائیمقامی (جوله میزگ) و پاشان له ۱۹۱۲/۴/۴ دا، کرا به قائیمقامی (قهره مورسلأ).

پاش سن سال و له ۱۹۱۵/۲/۱ دا، کرا به قائیمقامی (بالاوه)، سال و نیوکیش لهوی مایهوهو له ۱۹۱۶/۹/۲۸ دا، کرا به قائیمقامی (بیت الشابب) دوی پینج مانگ و نیو له ۱۹۱۷/۳/۱۸ دا، بوو به قائیمقامی (گومش کوی) .

له هه مان سألدا و له هه مان پله دا چۆته (نوگه پازاری، هگیلی نوگه) که دوورگه یه کی خوش و ناوداری تورکیایه و هاوینه هواره . واده رده که مویت که پیره میرد ئەوی زور پینخوشبووه گهلی یادوهری خوشی له گه لا ئەم شوینه دا هیه، له ژماره ۹۶۷ ی ۱۹۴۹/۶/۲ ی رۆژنامه ی (ژین) دا، له گه شتنامه ی ژانیا دهیگیریته وه: (له نوگه) دراوسیی ره جانیزانه ئەکره م به گ و عوش شاقیزاده خالد زیانو حسین رحمی بووم، رهزا توفیقیشیان پیناساندم، که و ته به هه شتی سهروه تی فنونه وه، که نیواران له نهسته مبیولنه وه به پاپۆر گه رامه وه بو لانه ی سه عاده تی خۆم که له نه گه بوو، سهروه تی فنونم له کۆگرته ی ئەو پاپۆری سه ر ده ریای مه رمه رده ئە خوینده وه، ته نسیری ئەو شیعرو ئە ده بیاته له سن دیباتی به حریری زیاتر ئە یخسته مه ده ریای خولیا وه، که له گراما فوندا گویم له نه غمه ی به سه ته که ی خۆم ئە گرت که بو (مه ر النساء) م وتبوو، رۆحم ئە چوه وه سه ر ته ختی سلیمانی، وامنه زانی فریشته ی ناسمان و په ریی سه ر کیوی قاف گوئی له ده نگی شیعیری من ده گرن. هه ندیجار شه وی مانگه شه و که ئە چومه که نار ده ریای تریفه ی مانگ ئەیدا له و ناوه و جریوه ی نازو غه مزه ی ئەو که چه رۆمه دل به رانه ئە فسوونی ئەم ئە فسوونگه رانه م ئە بیست، له هه یچه وه ئە که و ته خولیا ی شیعه ر وه، بولبول بۆیه به ده ور یا ئە سوپرته وه شیعیری منی به سه را بخویننه وه .

ئینجا له ۱۹۱۸/۴/۱۷ دا، کرا به موته سه رپی (ئه ماسییه)، که ئەمه دوا وه زیفه ی بوو له تورکیا ، له و کاته دا خزمه کانی له سلیمانییه وه ده سته ده کن به نامه نووسین بۆی، به تاییه تی

مۇستەفا سائىبى خوشكەزى گەلى نامى بۇ ئاردوۋە داۋاي گەرانبەھيان لىكردوۋە كە
بىتمە بۇ كوردستان .

بىرەمىرد ماۋەى ۲۵سال لە توركىادا دەمىنىتەۋە، دەشى پىرسارىك بەرە پوومان بىكىت
كە ئاخۇ بۇچى حاجى تۇفيق ئەمەندە سالە لە غەربى مایەۋە، بۇچى داۋاي گەرانبەھى شىخ
سەئىدى حەفید لەگەلىا نەھاتۇتەۋە بۇ كوردستان و لەۋى مایەۋە؟

لەۋەلامى ئەمچۆرە پىرسارىئەدا و تراۋە

۱- ئەم ئەدىبە مەزئە لەبەرئەۋەى لە قوتابخانەى رەسمىدا نەخوئىندوۋەو لە حوجرەو
مىزگەتەكانىشدا ۋەك لەمەبەر زانىمان لە (سويتى)دا وازىھىناۋو، لەبەرئەۋە كە گەيشتە
نەو ۋلاتە، بۇى دەركەوت كە ئەم لەچار ئەدىبى ئەۋىدا نىۋە خوئىندەۋارە، بۇیە پىرەبدل
ئارەزوۋى لەۋەبوۋە كە ھەلىكى بۇ پىرەخسى و بتوانى بخوئىنى و ئاسۋى بىرى فراۋان بىكات.
ئەۋەبوۋ ئاۋاتەكەى ھىنايەدى، بەۋەى توانى (حقوق) تەۋاۋ بىكات و بىئىتە پارىزەرى رەسمى
خاۋەن بىروانامەى باۋەپىنكراۋ، خۇى لەم روۋەۋە لە ۋەسىتنامەكەيدا دەلى: (بە نىۋە
خوئىندەۋارى لەسلىمانى دەرچوۋم و خوئىندىكى بەرزم ھىنايەۋە) ھەرۋەھا دان بەۋەدا
دەنىت كە زۆرەى روۋناكىرانمان سەرچاۋەى روۋناكىرىيان توركىا بوۋە، كە ۋەك و تمان:
ئەۋدەمە مەلبەندى روۋناكىرىى بوۋە كەلچەرى پۇژئاۋا يەكەمجار گەيشتۇتە ئەۋى، ئەمجا
بەۋلاتانى تردا پەخشىداۋەتەۋە، حەوت سال بەرلەۋەى ئەم جىھانە بەجىئىلى و تويەتى:
ئىمە زۆرمان لەئىۋەۋە پىنگەيشتوۋە.

ئەمانە سەلماندنى ئەۋەن كە مەبەستى بوۋە بىئىتە خوئىندەۋارىكى چاك و شارەزى
ھەموچۆرە زانستىك بى: ديارە ئەمانەش لەۋدەمەدا بۇكوردىكى ۋەك ئەۋ ھەر لەۋى دەسگىر
دەبوۋن.

۲- جگە لەخوئىندەن ۋەك شاعىرىكى ھەست ناسك، ئارەزوۋى لە تىكەلبوۋنى روۋناكىبران
بوۋ، جا كە لەئەستەمببولاً جىگىر بوۋ، ھەستى بەۋەكرد شەپۋلى تازەگەرى و نوئخۋازى
لەبەرھەمە رەنگىنەكانى ئەدىبانى سەردەمى بوژانەۋەدا رەنگى داۋەتەۋەو تازەترىن ئەدەبى
ئەۋروپاى لەۋى دەكرىت بەتوركى و لەبەردەست خوئىنەراندایە، ھەتا پوۋناكىرە
غەرەبەكانىش روۋيانكردە ئەۋى، بەگشتى سەرچاۋەى خوئىندەۋەيان لەۋىۋە پىدەگەيشت،
جا كە حاجى تۇفيقى خۇمان ئەم روۋناكىرىى و بوژانەۋەو روۋناكىرىيەى ھەستىكرد، زۆر

پینی شادومان بوو، بهتایبهتی که بووه گولی کوپو نهنجومهنی نوو ئه‌دیبه کوردیانهی که لهوی بوون، سه‌ره‌رای ئه‌دیبه تورکه‌کانیش.

۳- پیره‌کوردی نه‌سته‌مببول، جگه له هه‌لوانی بۆ خو پووناکیبرکردن و ته‌واوکردنی خویندنی زانستگه، هۆیه‌کی گشتگیریش هه‌بوو که وای لیبکات بيمينیتمه، ئه‌ویش نوو سه‌رگه‌رمی و تیکۆشانهی بوو له‌تک هاورپییانی خه‌باتیا بۆ بزگارکردنی کوردستان.

له‌م سی خالدا بۆمان ده‌رده‌که‌وی که چ هۆیه‌کی گرنگ هه‌بوون بۆ مانه‌وه‌ی (پیره‌میرد) له‌تورکیا. ئەگینا هه‌موو کاتی‌ک دلی هه‌ر بۆ خاک و نشتیمانه‌که‌ی لییداوه‌و هه‌میشه‌ خه‌وی به‌کوردستانه‌وه‌ بینه‌وه. حاجی توفیق‌ک که زۆریه‌ی تانی گه‌نجیتی و هه‌رزه‌کاری له‌تورکیادا رابواردوه، له‌وی ژنیکی هه‌بوو، دوو مندالی لینی هه‌بوو، پاش ئه‌م ماوه‌ دوورودریژ، ناگری نیشتمانی دایک هه‌لیگرت، سۆزی خو‌شه‌ویستی کوردستان و به‌سه‌ره‌اته‌کانی خستییه‌ جموجۆل و سه‌ر سه‌ودای گه‌رانه‌وه، وه‌کو چۆن نالی شاعیر هه‌لبه‌سته‌ به‌رزه‌که‌ی له‌شامه‌وه ناردبوو بۆ سالم له‌ شاری سلیمانی بۆ ئه‌وه‌ی حال و نه‌حوالی شاری سلیمانی لیپرسیت و بۆ بنووسیت نایا ماوه‌ی گه‌رانه‌وه‌ی هه‌یه‌ بۆ کوردستان یاخود ئه‌بێ تادواه‌ناسه‌ی هه‌ر ئاواره‌و ده‌ربه‌ده‌ر بیت و له‌ولاتی بیگانه‌دا بژی، پیره‌میردیش به‌جوژه‌ ده‌ستیکرد به‌نامه‌نووسین و پرسیارکردن له‌ حال و نه‌حوالی کوردستان، به‌لام نوو پۆژانه‌ی که پیره‌میرد ده‌یویست بگه‌ریتمه‌وه‌ بۆ کوردستان، جیاوازییه‌کی زۆری هه‌بوو له‌گه‌لا ئه‌و پۆژانه‌ی نالی هه‌لبه‌سته‌ به‌رزه‌که‌ی ناردبوو بۆ سالم، کاتی نالی و سالم نوو کاته‌بوو که کوردستان له‌ژێر بالی ده‌سه‌لاتی ره‌شی عوسمانیه‌کاندا ده‌ینالاند، به‌لام سه‌رده‌می گه‌رانه‌وه‌ی پیره‌میرد، سه‌ره‌تای جولا‌نه‌وه‌ی هیزی نه‌ته‌وايه‌تی بوو، شیخ مه‌حمود ئالای شوپشگیری و داواکردنی مافی گه‌له‌که‌ی هه‌لکردبوو، پیره‌میرد له‌پرسینی حال و نه‌حوالی نوو سه‌رده‌می کوردستان، ئه‌م چهند دیره‌ی خواره‌وه‌ی بۆ یه‌کیک له‌خزمه‌کانی له‌شاری سلیمانی که موسته‌فا صانیبی خوشکه‌زایه‌تی، ناردوه، ئه‌لی...

له‌نه‌سته‌مببوله‌وه‌ هه‌لسام، له‌خه‌ردابووم هه‌تا ئیره/ له‌سه‌یری (فی المنام)دابووم که چاوم کردوه لیره/ حه‌یاتیکێ ترم دی، خزم و خوشییان ده‌وریان دابووم/ له‌سه‌ر نووی هاتمه‌وه دنیا به‌روح وه‌ک توفی ساوابووم/ ئه‌مه‌ دوو پۆژه‌ جه‌ژنی رۆحه‌مه، ده‌نگی وه‌تن ده‌یبه‌م/ خودا دیداری ئیوه‌شم نسیبکا زۆر نه‌بینی پیم/ هه‌والی ئیوه‌ چۆنه؟ بيمه‌وه؟ یا ئیوه‌ دینه‌لام/ نسیب ئه‌زان، چهند پۆژیکێ تر مه‌علوم ئه‌بێ ئه‌نجام.

پیاویکی ناودارو ناسراو لہناو کۆمەلی پووناکبیرانا، خاوەنی پلەو پایەیی بالا، لەشویئییکی خۆشی دڵگیری وەك (ئوگە پازاری)دا، لەناو کۆشک و تەلاری قەشەنگدا ژیان بەسەر بیات، کەچی بەجۆریک مەیلی لای نیشتمانەکەیی بی، خەو بەشەوانی گوندی (گورگەدەر)هوە بیینی کە بەمندانلی لەتەك خزم و کەسوکاریا بەهاویغان ئەچوونە ئەو گوندە بچوکەو بەئارەزوی دلی خۆیان بەناو پەرزوو باخەکاندا تەراتینیان کردووہو شەوان مندالان چاوشارکی و هەلبەزو داہەزیان کردووہ، ئەوہتا خۆی لە ژمارە ۸۹۴ی رۆژنامەیی (ژین)ی بەرواری ۱۹۴۷/۱۱/۲۱ وتویەتی: (لەئەستەمببولاً بەپروتبەو نیشان و ئەعزاییەتی مەجلیسی عالیہوہ لە (ئوگە) کە مەلبەندی پرنسینسەکانی کۆنی رۆم بوو، لەقەسرنکی مومقازدا، دانەنیشتم. کە شەو ئەنوستم، لەخەوما لە (گورگەدەر) لەباخەکەیی شیخ ئەحمەدی بازلیخا هەنارم ئەدزی) .

یەکیک لەو ھۆنراوانەیی پیرمێرد، ئەوہی ھەموو سالیک لەگەل ئاوازیکی بەسۆز پەشایی و سەرماوسۆلەیی زستانمان بۆ لادەبات و مزگیننی بەھار و سالیکی نویمان پیندەبەخشیت شیعری "نەرۆزە" پیرمێرد خۆی بووہ بە ھۆی ئەوہی خەلکی یادی نەرۆز بکەنەوہ و ئاگر لەسەر گردی مامە یارە لە شاری سلیماننی بکریتەوہ و ئاھەنگ بگینن ، بۆیە دەلی :

ئەم رۆژی سالی تازەبە نەرۆز ھا—
جەژنیکی کۆنی کوردە بە خۆشی و بە ھا—

چەند سال گۆلی ھیوای تیبە پیژەست بوو تا کو پار
ھەر خۆینی لاوہ کان بوو گۆلی ئالی نەوبەھار

ئەو پەنگە سوورەبوو کە لە ئاسۆی بلندی گورد
مژدەیی بەیاننی بۆ گەلی دوورو نزیك—بەرد

نەرۆز بوو ئاگریکی وەھای خستە جەرگ—
لاوان بە عشق ئەچوون بە بەرەوپیری مەرگ—

ئەوا رۆژھەلات، لە بەندەنی بەرزی ولات—
خۆینی شەھیدە پەنگی شەفق شەوق ئەدات—

تا ئیستە رووی ئەداوہ لە تاریخی میللە—

قەلغانى گۈللە سىڭى كېچان بىي لە ھەلمەتتا

بىي ناوي بۇ شەھىدى ۋەتەن شىۋەن و گرىن

نامرن ئەۋانە ۋا لەدلى مىللەتا ئەزىن

ئەم ھۇنراۋەيەي پىرەمىرد ئاگرىكى لە دلى لاۋاندا دروست كرد ، لاۋانى كوردى لە خەم ھەستاند بە شىۋەيەك ھەموو بۇ كردنەۋەي يادى نەروۆز كەوتنە ھەول و تىكۆشان بۇ زىندوو كردنەۋەي يادى نەتەۋايتى كەوتنە خەبات .

پىرەمىرد بە يەكى لە ھۇنەران و نوسەران و زانايانى نەتەۋەي كورد دادەنرىت ، ئەم لە ماۋەي تەمەنىدا گەلىك راژە و خزمەتى بە زوبان و ويژە و كەلەپوورى نەتەۋايتى كردوۋە ، بۇ يەكەمىن جار قوتابخانەي زانستى لە سلىمانى كردوۋەتەۋە .

ھۇنراۋەكانى پىرەمىرد زۆر رەۋان و جوان و پاراۋ شىرىن بون ، ھەر لە خۇيەۋە ھۇنراۋەيشى نەھۇنىيەتەۋە بەلكو ھەركاتىك كە ھۇيەك ھاتوۋەتە پىشەۋە ھۇنراۋەي ھۇنىۋەتەۋە ، ديارە ئاۋ و ھەۋاۋ و سىروشتى جوانى كوردستان كاريان كردوۋەتە سەر پىرەمىرد كە سىروشتى كوردستان پىر بوۋە لە كى و چيا و بالندەي دەنگ خۇش و باخ و گولزار و تاقگەي ئاۋ و دەيان جوانى تر بۇيە بەبالاي جوانىدا دەلى :

ئاۋە جوانەكەي سەرچاۋەكەي زەلم

بۇ گەلارزىانى سەر بە تەم و ھەلم

ئەلىي سەرچاۋەي بەختى كوردانىي

سەرۋەت نىە وئلى ھەردانىي

تاقگەكەت سەرىبەرز ، سارد ، ۋەك تەرزە

دانەي مروارى ، لەنجەي سەد تەرزە

لەو ئاسمانەۋە ئەرژتە خىۋارى

لە چاۋي گەردوۋن فرمىسك ئەبارى

ۋىنەي عاشقى كە نالەكار بىي

سەحرا نە وەرد بى بەيجورى يار بى تا كۆتايى ...

پىرەمىرد لەم پارچە ھۆنراوەدا پىشورى ھۆنەرانى پىشورى شىكاندووە و بە چەشنىكى نوئى
سە سروشت دواوە و شۆرشىكى لە رىژەى كوردیدا بەدى ھىناوە و لەم ھۆنراوەدا باسى
سەرچاوەى زەلمى كردووە كە چۆن گەلای دارەكان دەرژىتە كەنارى ئەو رووبارە و تەم و
مەلم رووبارەكە دادەگرى و وەكو بەختى كوردان ئاوەكەى لىل دەبى و ئەوسا ئاوەكەى پەوان
دەبى و دەرژىتە ئاوە چەمى تانجەرۆ.

پىرەمىرد لە پارچە پەندىكدا بە ھۆنراوەى باسى نەرم و نىانى و سەخاوەت و پىاوەتى
دەكات و تا دەكرىت دور بەكەويتەو لە كارى دوندوتىژى و نالەبارى...:

وەك خاك بە كە دنكى جۆيان تىچەندى بيانەدەرەو بە دە ئەوەندى
وەك ئاگر مەبە ھەرجىت ھاتە پىش وای بسوتىنى بىتە خوئە مپش

پىرەمىرد لە پارچەمەئەبەستىكدا باسى نالەبارى و شپىزەى كۆمەل دەكا و دەكەويتە
دەردە دل و دەلى...:

ئەستىزە بەرزەگان ئەدەرەوشىنەو بە شەو
وەكو من بە داخوون نە سرەوتيان ھەى نە خەو
چەند سائە ئاشناى شەوى بىدارى يەكترىن
وەك سەرسەرىن شەوى سەرى ئاگەينە سەر سەرىن
من خوار و ژوور لە دەست جووھەكەى بۆلەت ئەوان
وەك خىلى خوار و ژوور كەرى كور وئلى ئاسمان
شەو شەونى ئەوانە چىمەن ئاوە ئەخواتەو
رۆژ ھەلمى ئاوى جاوى مە سەحەر بەخاتەو
دوتشەو بەرى بەيان بوو دەگرىان بەسەر منا
منيان كەساس ئەبىنى لە ناو دۆست و دوژمننا
دلسۆزى وام نەدىوو كە بۆم بگىرى وەك خەشىم
فرمىسكەكەى ئەوان بوو بە ئاوانگى تىگەيم
بام راسپارد كە خەفەت بۆچ ئەخون ئەوان
وەك ئىمە نىن نرىكترى لای بارەگای خەوان
راسپىريان نوسى بوو بە شەونم لەسەر گىا

تا ئاسمان پرىشكى لىدى ئۆپە ھەللىبزا
ھاۋارى كوردەكانى سەروو گەيە ئاسمان
بەو دووكەلى ھەناسەيە ئاۋ دىٰ لە چاۋمان

ۋاتە : ئىو ئەستىرانەيى كە لە ئاسماندا دەدرەوشىنەۋە ۋەكو من بەداخەۋەن ۋ خەو ۋ ئاراميان نىيە ، چەند سائە كە ئىمە ۋ ئەوان ئاگامان لە خەۋتن ۋ شەۋنخوونى يەك ھەيە ھىچ شەۋىك نەبوۋە كە سەرىك لە سەر سەرىن دابىتىن ۋ بىھسىنەۋە ، من ئىتر ئىلاخ ۋ قىشلاخ بۇ نەماۋەتەۋە ۋ ئىو خىلەش كە ھەر خەرىكى ھاتوچۇن ئەۋانىش ۋىل ۋ دەرىبەردەن ، دۋىنى شەۋ ھەلم ۋ تەم لە بەرەبەيانا گرىان بەسەر منا چۈنكى منيان بە زەبوونى چاۋ پىكەوت بوۋ كەچى ھاۋارى كوردەكانى باكورىش گەيشتە ئاسمان ۋ ئىوۋە دووكەلى ھەناسەيى ئەۋانە كە دەبىتە ھۆي ئىوۋە ئىمە ئاۋ بە چاۋمانا بىت .

پىرەمىرد گەلىك خۇشەۋىستى خۇي دەربىرۋە بۇ نىشتىمانەكەي ۋ چەندىن ھۇنراۋەي بە خۇشەۋىستى نىشتىماندا ۋوتوۋ ۋەك دەلى :

خۇشەۋى دەۋى ۋلاتەكەم

خۇشەۋى دەۋى ۋلاتەكەم ... كانگاي ھىۋاۋ ئاۋاتەكەم
خۇشەۋى ئەۋى خۇشەۋى ئەۋى ... ئەم نىشتىمانەم خۇش ئەۋى
تا لىدانى دل ئەپىرەۋى ... قەد لەبەر چاۋم ئاكوۋى

ئائەم ھىۋاۋ ئاۋ ۋ گەلە ... بۇ زىانەم خۇشەۋى گەلە
دل كە بولبولى سەرچەلە ... شەيدايە بۇ روى ئەۋ گولە
خۇشەۋى دەۋى ۋلاتەكەم ... كانگاي ھىۋاۋ ئاۋاتەكەم

كوردستانە خۇشەۋىستەم ... ھەتا ماۋم ئەپىرەستەم
بە جوانى دىمەنى مەستە .. ھاۋار ئەكا ھۇش ۋ ھەستە
خۇشەۋى دەۋى ۋلاتەكەم ... كانگاي ھىۋاۋ ئاۋاتەكەم

دلە ئەلى ۋەك زىمانەم ... خۇشەۋى ئەۋى نىشتىمانەم
خۇشەۋىستى نىشتىمانەم ... بوۋەتە سەر لەۋجەي زىانەم
خۇشەۋى دەۋى ۋلاتەكەم ... كانگاي ھىۋاۋ ئاۋاتەكەم

خۆشم ئىمىي خۆشم ئىمىي ... ئاۋاتە خۋازم سىرگىمىي
ئاۋى لە ئاۋا دەركىمىي ... گەشە و روۋناكى بەركىمىي
خۆشم دەۋىي ۋلاتە كىم ... كانگاي ھىۋاۋ ئاۋاتە كىم

سىرۋىشى كوردستان ۋاى كىردۋىۋو لە پىرەمىرد كە بەردەۋان بە جوانىيەكەيدا ھۇنراۋە
بەۋىنىتەۋە دىان بۇ جوانى بەھار دەلىت :

كە دەلىن ئىمىرۋ دەشت و دەرشىنە
چەندە مەلبەندى ئىمە شىرىنە
بىچۆرە سەر كىردى يارە بىنە
لە جىھاندا كۆلىكى رەنگىنە

زەمزمە ۋى بولبولى بەھارانە
ۋوردە بارانى زىر دەۋارانى
لە شەۋى بەزمى سىرچىنارانى
ۋىشكە سۆفى ئەخاتە كۆرانى

ئەۋ دەمە ۋى رۆز دەگاتە ئىۋارە
روۋبىكەرە شاخى كۆتۈرە بىۋارە
عەرشى پەروەردگارى لى دىۋارە
دامەنى ۋەك بەھەشتى ئاۋدارە

يەككى لە كارە گىرنگەكانى پىرەمىرد كۆكردنەۋى پەندى پىشىنەنە كە پەندەكانى دەكرە
ھۇنراۋە و لە رۆژنامە ۋى زىان و زىندا بىۋى دەركىنەۋە ، ژمارە ۋى ئەۋ پەندانە ۋى كە لە
رۆژنامەكەيدا بىۋى كىردۋەتەۋە و بەچاپى كەياندۋەۋە گەشتۋەتە ۶۴۱۰ پەند .

پىرەمىرد دەستىكى بالى ھەبۋو لە كىردى پەندەكاندا بە شىعەرى و زۆر بە جوانى
دەشتۋەتەۋە بۇ ھۇنراۋە ۋى ، لەبەر ئەۋە چەند كۆپلە پەندىكى ھۇنراۋە ۋى دەنوسىن

كۆبى راست سۋوك بى بۇ چاكە بىستىن كۆبى چەپت كەر بى لە فىت ھەلبەستىن
قەسى چاك دەگەن دەگاتە جىيى خۆى ۋاتە ۋى بەد زۆر كەس پۋستەجىيە بىۋى
شۋىن بۇ سەر پىشە ۋى دەجىتەۋە كىا لەسەر پىنجى ۋى دەپۋىتەۋە
روۋبەرو دەبى لەگەل زىنى تىال چۋنگى بەخەيال كەس نەبۋە بە مال

پشيله دەمى بۇ دووگ نەدەچوو..... دەيگوت پىم ناخورى، چەند سوتىرە بەگكو
 چەند خۆشە لە پاش قالى شيرىنىسى..... لەشوتىنى ترسى شو مزدەى ئەمىنىسى
 چاك زوو لە بىر خە لك ئە جىتە وه..... قىنى خرابە هە ر نابرىتە وه
 تۆ قىنە بە رى خە ئقت گرتە دل..... ئە و قىنە بۇ جە رگ ئە بى بە جقل
 هە مېشە دلت خە فە تبار ئەبىسى..... خواردنت لە لا زەهرى مار ئەبىسى
 وا چاكە كە قىن لە دل دەراوى..... ئە و سايە خۆبىشت ئەزانى پياوى
 بە دلىكى خۆش ئە نوويت و ئە خۆى..... شو بە دەردمەوه نا نائىنى بىوى
 ئە گە ر پادشاي جەواهر بۆش بىسى..... هە مووى بە فېداى دلىكى خۆش بىسى
 دلخوشى بەراست هە ر بە خودايە..... خوا نە پىدا نابى رە نجى بە بايە
 زور لە گەل حوكمى چارەنووس ناگرى..... بە بى خواستى خوا هېج سە ر ناگرى
 لە دووى سىياسە ت خۆت مە خە رە بە ندى..... رتوى قق وآلە ي پىتوو پىستيان كە ندى
 كارى نارەوا تاسەر نامىنى..... خوا هەقى بزنى بى شاخ ئەستىسى
 كەتۆ بەخشىت وجىبووان پىداى..... ئىنجا بزانه كە مەردى خىوداى
 كە تۆ خۆت شل كەرد بۇ ناكەسى..... ئەلى بروانە چۆن لىم ئەترسىسى
 كەتۆلى خەلكت بە سەرەوه پىست..... ئەبىت قەلغانت لە بەرمەوه پىست
 كەدەست لەدەست بى قوت لەخوايە..... هېج شوبەت نەبى ئەمە كەوايە
 كە وتيان دونيا ماستى مەيىووه..... ئەوسا بزانه كەس تى نەگەيىووه
 كەسى هېوادار نا ئومىد مەكە..... خىرت ئەنوسى بەقەد رى مەكەكە
 كەچاكە ئەكەيت مەيلى لەلاى كەس..... بۆزەوقى خۆت بى وخوابزانى وبەس
 كەم بخۆو لەشت بى عىلەت ئەبىسى..... كەم بلىنى سەرت سەلامەت ئەبىسى
 كەمى خۆت مەدە بە زۆرى خەلكى..... كەچاوت لەدەست پىت ديارە بى كەلكى
 لەجىك بنوو ناو هات تەر نەبىسى..... سەودايە بگە توشى شەر نەبىسى
 مارو دوپشكى دنيا بە زەبىرن..... بۆياوى زۆردار هاودەمى قەبىرن
 هەمىشە عاقل و عىلم لەپىشە..... لەهەموو شارى نەزان باركېشە
 هېج كەس لەبرى نەبە بە كورى..... تادەبى بە پياو سەد كفن ئەدەرى
 گەورە بەگىگرن مىللەت سەرئەخەن..... ئەلەن دوو رتوى شىرى كۆل ئەگەن
 بە هېواى هاوسى بى بى چىشت ئەمىنىسى..... چاوەرى دەست پىت هەر خەو ئەمىنىسى
 خۆزگە بۇ چاكە هەموو بەك ئەبووىن..... بە هېج قوەتلك قەد دانەئەكەوتىن

كەس واتاي چاكە ناگيرتەوه غەيەتەش لاي كەس ناشارتەوه
 دەولەمەند ئەمرەت بە رۆز و پۆشتە ئەوهى شين دەكات بۆ چىشتو گۆشتە
 ھەقيرەك ئەمرەت كەس پىي نازانەى پاش مانگىك ئەلەين فلان كەس كوانى
 كەسەك دۆسۆز يەت بۆ ھەموو كەسى دەركايشى نەبەت لە دز ناترسەى
 بەخيل خۆى ناىخوات ھەولەشى زۆرە مالى خۆنەخۆر بۆ چەكەخۆرە
 زۆر دار و ھەزار ەك سەرماو ھەتەو بزى ھەولەى كيا و قەساب ھەولەى پىو
 چاو مەپرە دەست ، خراو فەر ئەبەسى بە پاروى خەلگى دەرهنگ تىر ئەبەسى
 بۆ ئىشى بچوك قەد تەمەكۆشە گۆم ھەتا قول بىى بۆ مەلە خۆشە
 ئەگەر قەسەى حەق لە من دەپرسەى تىر ئاگەى نىبە ھەرگىز لە برسەى
 بەو كەسە دەلەين عاقل و وشيار دوو جار لە جىەك پىوھى نەدا مار
 ناورى بن كايە ، بۆسۆى لىنايە دزى خۆمەلى لە گرتن نايە
 ئەگەر بگەويە بەر ھەلمەتى شىر قەت بەنا نەبەى بۆ رىوى يىخىر
 ۋەختەك دەزانى ماناي ھەوسەلە بە كەوچەك ئاوى نەكەويە مەلە
 ميان نايەوى سەرەت رەنگىن بىى نانت جۆبىن بىى و خولەت گەنەين بە
 بۆ ئەم نەزىلەش كوى رابەدزىە چىشتى پر كابان ، يىخۆى يا سو
 كەبى نەگەتى يەتە سەر شانى بەئوولە بختوات ، دەشكى ددانى
 ھەزەكەى دووربى لە گىرە وگىشە بە قەد بەرەى خۆت پى رابگىشە
 ئىش بە بى زەحمەت مەخالە بوونى پياو ماسى بگرى نەر دەبى قولسى
 ئاوت خواردەو جارىك لە كانى بەردى تى مەخە خۆ تو ئىنسانى
 پياو بە خزم و دوست دەبى گۆلەوار ناقەلشى ھۆرە لە خۆى نەبى دا
 لە گەل ئەم بىر و باورە چۆنى ؟ دەلەين چىشتى خۆش ديارە بە بۆنە
 دار وشك دەبى بە ئاواتى باز جارىك لە سەرى بختوئى ئاواز
 بىستومە پارو لە زار بگەوى بۆ كۆش چاكتەرە ، نەك تىرە و ئەوى
 بچۆرە جىەك ھىچ كەس نەتەناسى خۆت ھەلبىكەشە پر بە كراسى
 لە قەدەيمەو ئەم قەسە قاوہ كۆپر ھەتا دەمرى بە تەماى چاوہ
 ئەمەش ھەرموودەى قەدەيمەكانە بەرد لە جىگەى خۆى قورس و گرانە
 لە شار و لادى ئەم نەقلە باوہ گىاي شين بە جىگەى سەختەوہ ماوہ
 دووروو ھەروايە پىشە و رەفتارى ھەم لە نال ئەدات ھەم لە بزمارى

قەدىمى دەلەن بۇ دەستەۋەستان ھېچ فەرقى نىيە گەرمىن و كوئىستان
 رەنگە دەرنەچى لە ئىمتىخانم..... ئەگەر عەيى تۆ تەۋاۋ بزانم
 عەيەگانى خوت يىتە بەرجاۋى..... رەۋا نابىنى بە كەس بەدناۋى
 مەشھورە دەلەن خەزم بە ددان..... گۆشتىش بخوا ناشكىنى ئىستان
 ھەر خويەك مروۋ گرتى بە شىبرى..... بۆي تەرك نابى زەمانى پىرى
 براگيان ھىشتا ئەسپ نەگراۋە..... ئاخوپ ھەلەستن خەيالى خاۋە
 گۆشت خۆرن ھەموو دەعباي ئەم ناۋە كەچى ھەر ناۋى گورگ بەد ناۋە
 قەد لە شوتن چوۋان نەچىمە چاكە..... بەس لەيرە و لەۋى كاي كۆن بە باكە !
 ئاۋ بىنا مەچۆ سەر پىردى نامەرد چىش با بخىكى بە سەد ئىش و دەرد
 پەسەنتر بوۋە ج ئىستا ج زوو..... رتوي گەرىدە لە شىرى نووستوو
 شۋان دەلەن شۋانى بى ئىفتىخارە..... نانچىنەۋەى لا عەيب و عارە
 ۋەك فەرمۋانە پىۋانى خالى قوت بۇ گا نابى گۈنكى خۋمالى
 پەندىكى تىش ھەيە لەم بارە دەلەن گاي جۋوتى ، بە كۈنكى ديارە
 مرىشك بۇ خۆي ۋەسەر نەكا خۋل ناكىرى بەسەربا بە شان و قول
 سەربارى خەلگە تەنبەلى و بىخىر..... دەستى ماندوۋە لەسەزگى تىر
 ئەۋ رۆزە ھەر دى سەرگەۋى لە كەل بەۋ مەرچە بە جى نەمىتى لە گەل
 ۋا مەشھورە شۋان ھەتا بخەۋى مەرەگەى زياتر لى دوۋر ئەگەۋى
 نانسى رۆز پەيدا بەكە و نانسى رۆز..... ھەلمەگرە ھەرگىز منەت لەم و لەۋ
 شوتن بۇ سەر پىشەى خۆي دەچىتەۋە..... گيا لە سەر پىنجى خۆي دەپوتەۋە
 روۋبەرۋو دەبى لە گەل زىنى تال چونكە بە خەيال كەس نەبوۋە بە مال

پىرەمىزد لە گەل ئەۋەى بۇ ماۋەى نىزىكەى بىست و شەش سال خەرىكى رۆژنامەۋانى
 بوۋە و گەل وتارى رامبارى و كۆمەلەيتى و ئاينى و ويژەيى لە رۆژنامەكەيدا چاپ كىردوۋە ،
 ھەندىك پەرتۈكىشى داناۋە كە ھەندىكىيان بىرىتەن لە (مەم و زىن ، دوانزە سۋارەى مەريوان
 ، گالته و گەپ ، كەمانچە ژەن) .

مهولهوی

باشوری کوردستان

(۱۸۰۶ - ۱۸۸۲ ز)

ناوی (سید عبدالرحیم)ی کوپی (مهلا سه‌عید)ه و له نهوی مهلا یوسف جانی کوپی مهلا نه‌بویهکر موصنه‌فی چورییه ، که ده‌گه‌رته‌وه سر خواناسی به‌ناوبانگ سید محمهد سید زاهد، که به پیر خدری شاهۆ ناوبانگی دهرکردبوو. له وه‌چه‌ی حه‌زه‌تی حوسه‌ینی کوپی نیمامی عملی کوپی نه‌بووتالبه . نازناوی شیعریشی مه‌عدومی بووه و له‌ناو خه‌لک و له‌کوپی نه‌دیباندا به مهولهوی ناوبانگی دهرکردبووه.

مهولهوی له‌سالنی ۱۸۰۶دا له دینی سه‌رشاته له ناوچه‌ی تاوگۆزی، له به‌شی باکووری کوردستان له خیزانیکی نایینه‌په‌ره‌ر له‌دایک بووه و هه‌ر له سه‌رده‌می منالیدا مالی باوکی هاتووہ بو دینی بیزاوه له نزیک هه‌له‌بجه. له‌وی لای باوکی قورئانی پیروزی ته‌واو کردووہ و رده‌کتیبه سه‌ره‌تاییه‌کانی فارسی و صرف و نحوی خویندووہ. پاشان له‌سه‌ر ئوسولی فه‌قیحانی کوردستان له پاوه له ناوچه‌ی هه‌رامانی له‌ون چووہ بو خویندن و پاش ماوه‌یه‌ک له‌ویوه چووہ بو چور له مه‌ریوان و له‌وییشه‌وه بو سنه و له مزگه‌وتی وه‌زیر دامه‌زراوه.

ئینجا چووہ بو بانه و له‌وییشه‌وه چووہ بو سلیمانی و له مزگه‌وتی گه‌وره دامه‌زراوه ، که له‌و کاته‌دا هیشتا جه‌نابی شیخ مه‌عرووفی نو‌دی تینیدا ماموستا بووه . ئینجا چووہ بو هه‌له‌بجه و له مزگه‌وتی جامعیه لای مه‌لا سادقی ته‌ویله‌یی، که موسته‌عید بووه له خزمه‌تی شیخ عبدالله خه‌رپانیدا، خویندوو‌یه‌تی. ئینجا چووہ بو قه‌لای جوانرۆ و له خزمه‌تی مه‌لا موحه‌مه‌دی قازیدا خویندوو‌یه . له‌وییشه‌وه بو جاری دووم له سه‌رده‌می ره‌زاقولیخانی والیدا چۆته‌وه بو سنه و له مزگه‌وتی دار‌الإحسان دامه‌زراوه .

ماوه‌یه‌کی زیاتر له جاری پینشو له‌وی ماوه‌ته‌وه، ئینجا دیسانه‌وه هاتوو‌ته‌وه بو سلیمانی و له خزمه‌تی مه‌لا عبدالرحمانی نو‌تسه‌ییدا که موفتیی سلیمانی و ماموستای مزگه‌وتی مه‌لکه‌ندی بووه ، خویندنی ته‌واو کردووہ و ئیجازه‌ی دهرسوته‌وه‌ی وه‌رگرتووہ.

بلآوه ، که مهولهوی له زمانی ره‌زاقولی خانی والیدا له مزگه‌وتی دار‌الإحسانی سنه له خزمه‌تی حاجی مه‌لا نه‌حمه‌دی نو‌تسه‌ییدا ئیجازه‌ی وه‌رگرتووہ، راست نییه. چونکه حاجی مه‌لا نه‌حمه‌د هه‌تاوه‌کوو پاش زه‌مانی فه‌هاد میرزا، که پاش غلام شاخان و ره‌زا قولیخانی برای بووه به حوکمرانی نه‌رده‌لان و پاش سه‌فه‌ری حه‌جی له‌گه‌ل شیخ به‌الدین له‌پاش سالنی

۱۸۷۲ بوو، پوښتووه بۇ سنه و لهو کاتهدا مهولوی تهمنی له ۶۰ سال کهمتر نه بووه.
بەلکو پاش نهوه تنها

چەند سالیك ژیاوه. كهواته چۆن دهگونجیت له تهمنی وههادا نیجازه وهرگریت؟!

ههروهها له سالی ۱۸۵۵دا شیخ سراج الدین مهولوی لهگهڵ حاجی شیخ عبدالرحمانی کورپی دهنریت بۇ سنه بۇ کیشهی ناکوکی نیوان غولام شاخان و مهلاکانی سنه. دیاره دهبیئت مهولوی لهوکاتهدا مهلایهکی پایهبلند بوویئت، نهگینا بۇ ئیشی وهها نهدهنیرا. جگه لهوش پئی تی ناچیت مهولوی نیجازهی لای حاجی مهلا نهحمهد وهرگریتیت، چونکه ههشت سال لهو گهورتر بووه. وهك لهم شیعره فارسییهوه دهردهکهویئت که میژروی لهدایکبوونی حاجی مهلا نهحمهده به حروف ابجد:

هاتقی از سر الهام بتاریخش گفت

بود أحمد خلف أمجد عبد الرحمن

که نهمش دهکاته ۱۸۱۴. بهلگهیهکی تریش ههیه بۇ سهلمانندی نهوه، که مهولوی له سلیمانی نیجازهی وهرگرتوه، نهوش نهو چیرۆکهیه، که پاشان ههر لهم کورتهمیژروهی ژیانیدا دهیگیرینهوه لهبارهی چوونییهوه بۇ سهیران بۇ سهرچار لهگهڵ هندی له میرهکانی بابان پاش تهواوبوونی ئاههنگی نیجازه وهرگرتنی.

مهولوی له سهرهتای مهلایهتیدا له دینی چروستانه له نزیکي ههلهبجه دامهزراوه فهقیی پراگرتوه و دهستی کردوه به دهرسوتنهوه. پاش ماوهیهک ههواي تصوف دهکهویته کهلهی و گرفتاری زهوقی نههلی مهعنا دهبیئت و دهروات بۇ تهویله بۇ خزمهتی شیخ عثمان سراج الدینی خهلیفهی مهولانا خالیدی نهقشبهندی، که یهکهم کهس بووه نهو تهریقهتهی له کوردستاندا بلو کردوتهوه. مهولوی له تهویله دهبیئت به موریدی شیخی سراج الدین و کاتینکی زور به سلوکهوه دهباته سر. پاش چەند سالیك دهگوینزتهوه بۇ بیاویله، که دئییهکه له ژووری ههلهبجهوه.

پاش ماوهیهکی تریش لهویوه بار دهکات بۇ گونه، که یهکیکه له دئییهکانی هۆزی نهورولی. پاش چەند سالیك نهویش بهجیدههینلیت و دهچیت بۇ شه میران، که نهو کاته لهژیر ئیدارهی شیخ علی عهبا بهیلیدا بووه. شیخی ناوبراو زور خزمهتی مهولوی و دهستوپیهندهکانی دهکات، بهلام پاش ماوهیهک به کاریگری موحهمهده پاشای جاف بهرئوهبردنی شه میران له دهستی نهو شیخ علییه دهسهرزتهوه و دهریتته دهستی نوسمانی خاله، که له

پیاوماقوولانی هۆزی یەزدانبەخشی بووه. له ئەنجامی ئەم لابردن و دانانەدا مەولەوی مائی له شەمیران بار دەکات و دەرواتهوه بۆ سەرشانە، که تێیدا لەدایک بووه و لەوی دەمیڤیتەوه تا کۆچی دوايي دەکات.

مەولەوی له دواسالەکانی ژيانیدا تووشی گەلیک پوودوای ناخۆش بووه. ئەو پوداوانەي له چەند پارچە شیعردا بە سۆزەوه هۆنیووتەوه. کتیبخانەکەي سورتاوه. عەنەبەر خاتوونی خیزانی مردووه، که جینگایەکی تاییبەتی له دئی مەولەویدا هەبووه. حەوت سال پێش کۆچی دوايي کۆیتر بووه. هەر ئەم کۆیتربوونەشی بووه بە هۆی مردنی. ئەوه بووه جارێکیان بۆ سەرخۆشیکردن له دۆستیکی دەروات بۆ پریس، که له گەرانەوه دا نزیکي هانە سووره دەبیتەوه بە جلمەپراکیشی و لاخەکەي دەلیت: من چاوم نابینیت، دارتوویەک لەسەر پینگەمانە لقیکی لاری هەیه پینگەکەي گرتووه، که گەیشتیڤه لای پیم بلی، با سەرم دانەویڤنەموه. وەها ری دەکەویت، که دەگەنە ئەو شوینە کابرای جلمەپراکیشی و لاخەکەي لەییری دەچیتەوه، که مەولەوی ئاگادار بکاتەوه. مەولەوی سنگی دەدات بە دارەکەدا و بە پشتدا دەکەویتە خوارەوه لەسەر و لاخەکە و پشتی دەشکیت و له ئەنجامی ئەوهدا له ۱۸۸۲دا مائناوایییەیکجاری دەکات و له گۆرستانی ئەسحابە له نزیکي سەرشاتە بەخاکی دەسپیرن.

مەولەوی پایەیهکی بلندی هەیه لەناو زاناکانی کورددا و بەتاییبەتی له قەسەزانەکاندا دەستیکی بالای هەبووه. ئەو دانراوانەي، که له پاشی ماونەتەوه، بریتین لەمانەي خوارەوه: -الفضيلة ۲۰۳۱ شیعری عەرەبییە و له ۱۸۶۸دا دایناوه و عەنتیکەیهکی هونەرییە و جگە لەمەش، که واتا زانستییهکەي زۆر ورد و بەرزە. یەکەم شیعری ئەم کتیبە ئەمەیه:

بسم الله الرحمن الرحيم

من تاه فيه نبيه الحكيم

-العقيدة المرضية ۲۴۵۴ شیعری کوردییە و له ۱۹۳۳ له لایەن محی الدین صبری النعمیمییهوه له میسر لەچاپ دراوه. وه ماموستا مەلا عبدالکریم مودەریس لیڤکۆلینەوه و لیڤکەدانەوهي بۆ کردووه و فاتح عبدالکریم پێیداچوووتەوه و لەچاپدراوه له سالی ۱۹۸۸، وه له سالی ۲۰۱۱ دا بە چاپیکی نوی و ۷۲۰ لاپەرە چاپکراوتەوه. یەکەم شیعری ئەم کتیبە ئەمەیه:

زوبندی عەقیدە و خولاصەي کەلام

هەر له تو بو توسی حەمد و بەنای تام

مەولەۋى خۇي ئەم عەقىدەيەي كورت كوردوۋتەۋە و باسە گرانەكانى لى لاپردوۋە بۇ
ئەۋەي قوتابىيە تازەپىنگەيشتوۋەكانى لىي تىبگەن.

-الفوائح ۲۵۷ شيعرى فارسىيە و لەگەل عەقىدە كوردىيە باسكراۋەكەدا لەچاپ دراۋە.
يەكەم شيعرى ئەم كىتئبە ئەمەيە:

چو در خود بينم از بس رو سياهى ننگجد اى الهى يا الهى
جگە لەمانەش نامىلكەيەكى بە فارسى هەيە، كە باسى ئوسولى تەرىقەتى نەقشەبەندى
دەكات.

نمونەيەك لە ھۆنراۋەكانى مەولەۋى

ئاماوە وەھمار، وەھمار شادى
بۇي عەتر نەسىم غونجەي ئازادى
خىل خانەي خەفەت بار بەنىش كەردەن
مەنەت پوۋنى يان وە ماۋاي مەردەن
خەم وئەي كەمان قامەت خەم بى يەن
ھەۋارگەي قەدىم نە دەسش شى يەن
بەزم شەۋق و عەيش نە دەروون جەمەن
ئانە ھىچ نەبۇ نە دەروون، خەمەن
ئىنە نەتىجەي دىارى بالاي تىۋن
نىشانەي وصال خال ئالاي تىۋن

ھامفەردەكان و دوۋفەردى مەولەۋى

ھومايۇن ساھىب

شيعرى مەولەۋى لە سەردەمى خۇيدا لاي شاعىرو ھامفەردەكانى بە ئاشكرا دەستى بۇ
براۋە و لە پىرۇسەيەكى زۇر ئاشكراۋ باۋى نوسىندا بە جۇرى كە ئەۋ كات نەنگ و شوۋرەيى
نەبوۋە لاي چەند ھاپىيەكى دەرگەۋتوۋتەۋە و بە مەرھەم و چارەسەرى دەرد و زامى
خۇيانيان زانىۋە. لە نىۋ كەشكۆلەكان و بەرھەمى ھاپچەرخانى مەولەۋىدا ئەم دياردە بە
ئاشكرا دەبىنرەت ، ئەم دياردەيە تا ئەۋشۋىنەي بناسرىتەۋەۋ خاۋەندارىەتى راستەقىنەي

مەلەۋى پېۋە دياربېت كېشە نىە . كاتى دەبېتە كېشە كە شوېنى راستى ھەندى شىعر شوناسى ئەدەبى و زاراۋەى تايبەتى خۇيان لە دەست دەدەن و دەچنە دوون و تەنى ترى شىعېرېۋە جا ھەندى جار ھەر لای خودى مەلەۋى شىعرمان ھەيە فەرد(تاك)ە و وېنەى لە شوېنى تردا دەرکەوتوۋەتەۋە. جارى واش ھەيە شىعېرى لای مەلەۋى فەردە و چوۋەتە نىۋ ساختمانى شىعېرى شاعېرىكى ترەۋە .يان دەشگونجېت بېژىن كە مەلەۋى جارجار دلېردەى تاكە تاكەيەك لە شىعېرى ھاۋچەرخانى بوۋە و شىعېرى ئەۋانى ۋەك پۇ بۇ تانى شىعېرى خۇى ھىناۋە ، يان ئەۋانى كەردوۋەتە ناميانى شىرى زولالى شىعېرى خۇى. لەۋانە (داخى و مەجزووب و كوماسى و....ھتد) تواناى ناسىنەۋەى ئەم دياردەى پۇۋ تانە يان شىرو ناميانە لە دەسلەتلى كەشكۆل نووسان و دواترىش كۆلياران دەرچوۋبېت و بوۋبېتە مايەى تىكەل كەردن لە شىعېرو خاۋەندارىان.

پېش ئەۋەى نەۋونەى پىۋىست بەرچاۋ خەين كە مەبەستى ئەم نووسىنەيە خراپ نىە پىناسە و خاسىەتى فەردەكانى مەلەۋى لە كىتېبە ھىژاكەى دىكتور ئەنۋەر بگۋازىنەۋە و خۇيشمان قسەيەكى لىبەكىن.

فەرد: بابەتېكى زۇرچېر و مەۋدا كورتى شىعېرە، لای مەلەۋى ژانرىكى لىرىكىە و بەشىۋەى ھونەرى جۇزا و جۇردەبراون. لە فەلسەفەى ژيان و ئايىن و پەند و ئەفەين و وېنەى سىروشتى كە تىكرا دەرېرى شەپۇلى يەك لە دۋاى يەكى بەردەۋامى ھەست و ئەندىشەى شاعېرن . فۇلكلورى كوردى بوۋتە ھەۋىن و سەرچاۋەى ئەم ژانرە لای مەلەۋى. ئەۋ يەكىكە لەۋ شاعېرانەى ئەم ژانرەى ھىناۋەتە شىعېرى كوردىۋە و شاعېرانى تر پەپرەۋىيان لە مەلەۋى كەردوۋە .

بەلام ئەم پىناسە و خاسىەتەنە بەس نېن بۇ ناسىنەۋەى ئەۋ ژانرە. چوون دەكرىت ھەر دوو دېرىكى چېر بگرىت و جىاى كەيتەۋە بېتتە فەرد. بەم جۇرە تىكەل و پىكەلى كەۋتەۋەتە نىۋ شىعېر و فەردەكانى مەلەۋىۋەۋە ، چوون فەردمان ھەيە لە دىۋارى شىعېرىكدا بوۋە و رەنگە نەساخىك بە جىاى نوسىبېت. ۋە بە پىچەۋانەۋە رەنگە مەلەۋى فەردىكى و تىبىت و سەلىقەى نووسەرىك لە شىعېرىكى تردا بە پىنى گونجان جىنى بۇ كەردبېتەۋە. بۇ نەۋونە ئەم دوو فەردەى نىۋ دىۋانەكە و كىتېبەكەى دىكتور:

ئاي چەن سەرچەنگ چەرخ چەپ ۋەردەم

چەرخ چەن چەرخاۋ من مام نەمەردەم

ئەم فەردە لە نووسىنەكەى محمد على قەرداغىدا بوەتە شەشەم دېرى شىعەرىك (گۆفارى كۆپى زانىارى كورد بەرگى ۱۶ل ۲۳۸) كە (۵) شىعەركەى پېش خۆى زۆرجيان و وا گومان دەبەى كە ھى مەولەوى بىن. چوون ھەم زمانيان جىايە ھەم دەس و تەقەلىيان .

لە كىتەبەكەى مامۇستا حەكىمىشدا سەرەتاي شىعەرىكى (۱۵) بەيتتە (مەولەوى حەكىم مەلا صالح ل ۱۶۱) لە نووسىنەكەى سىد محمد اسعد سەجادىش ھەمان شوئىنى لاي مامۇستا قەرداغىە و لەوى ۋەرگرتوۋە (كنگرە بزرگداشت مولوى كردل ۲۳۵) ۋە لەم داويەشدا مامۇستا حەكىم بە شىعەرى يوسف بەگى ئىمامى بلأوى كەردەۋە . (ديوانى يوسف بەگى ئىمامى چاپى يەكەم ۱۶۰۲ل ۱۶-۲). كە من لام و ايه شاعىرۆكە و ھەندى كەس شىعەرى شاعىرە گەورەكانيان لە ناو شىعەرى نزمى خۆيان جى كەردەتەۋە بە نيازى ناوبانگ و گەورە بوون . ئەم دياربە زۆر دەردەكەۋىت و نمونەى زۆرە.

فەردى يەكەم:

ئاي چەند سەر چەنگ چەرخ چەپ ۋەردەم

چەرخ چەن چەرخاۋ من مام نەمەردەم

ئەم شىعەرە لە ديوانەكەدا تاكىك و د. انوريش ھەروەكو ديوانەكە ھەلسوكەوتى لەگەندا كەردوۋە لە ژىر ناۋى (فەرد) كورته يەكى چروپىر زانستى باس دەكات و ئەم فەردەيشى: ۋەكو چۆك دانەدان و خۆراگرى شاعىر باس كەردوۋە (لىرىكا ل ۹۲-۹۴) بەلام لە كىتەبەكەى كاك حەكىمى مەلا صالح (مەولەوى حەكىم ل ۱۶۱، ۸۸-۱۶۲) دەبىتتە پانزە بەيت و ئىمەش دەيگوازينەۋە و لە ھەركۆى پىنويست بوو پاقەى دەكەين، ھەروەھا مامۇستا حەكىم لە پىشكىنەكەى دا بەم شىعەروە ۹ پارچە شىعەرى بلأو كەردەتەۋە ، بەلام مامۇستا حەكىم لە چاپ كەردنى ديوانى يوسف بەگى ئىمامىشدا ھەمان شىعەر بلأودەكاتەۋە و بوون كەردنەۋەى خۆيشى دەنوسىت بۇ كارەكەى. (ديوانى يوسف بەگى ئىمامى حەكىم مەلا صالح چاپى يەكەم ۱۶۰۲ل ۱۶-۲) .

ھەروەھا مامۇستا محمد على قەرداغى لە شارۆكەيدا ھەمان شىعەرى بە تىكەلى بلأوكەردە تەۋە لە كەشكۆلى حاجى مەحمودى ياروھىسىشدا كە مامۇستا عوسمان مەمەد ھەورامى ساخى كەردەتەۋە بە شىعەرى يوسف بەگى جاف تۆمار كراۋە لە گەل ھەندى جىاۋازىدا (كەشكۆلى ياروھىس ل ۱۵۲-۱۵۷) سەرە پاي رېزى زۆرمان بۇ دانايى ئەر سەرورەنە ئىمە پىمان و ايه كەسيان نەچوونەتە ئەۋديو باروومى باخى شىعەركەۋە . جا

شيعری مهولهوی بئت يان هي هرکام له يوسفهکان. ئيمه پراهی دهقهکه مان کردوه که زۆر مههستمان ساخ کردنهوهی خاوهنی نهبووه. هر چهنده لهوباره شهوه گومانی خویمان نهبرپيووه.

ئهی هوو چهن سهرحهنگ چهرخ چهپ وهردم

چهرخ چهن چهرخیا من مام نهـمـردم

ئهی هو چهنده چهپۆکی چهپگهردم خوارد، چهرخ چهنده سوپا و له سوپانهوهکانی دا من مام و نه مردم. بۆ نهوهی باری لیدانهکه (دهردهکه) به سهختی و سامناک پيشان بدا له سهر پیتی (چ) پی دا دهگری، تا دهنگی ستهمی چهرخ و نالهباری يهکهی و چهپۆک بارانی دهستی بۆزگار ههست پی بکهیت، مهولهویش پۆحیکي بههیزی موسیقای ههیه، بۆیه ئهو ئيقاعانه لای مهولهوی هۆشيارانه بهکارهاتوون دهرهوه و ناوهوهی شيعری مهولهوی سيخنانه له نمونانه

به گهردوون مودام گهردهلوشهن دلداران دلان های چهنده تولشهن

ئهمه گهردوونه ههيشه گهردو لوليهتی، دلداران، دلان.. های چهنده دريزه. واته سهرهتای سوپانی (گهردهلوی گهردون ديارنی يه و خوا دهزانی سوپانی چهنده توول دهکيشی.

مودام - مه دام: به پینکی يهکتا په رستهيش هاتوه. گه رچی باوهر ناکه شاعیر ئهم مانایه ی پی دا بئت. له ئهده بیاتی عرفانی کرمانجی ژووودا زیاتر بهم مانایه بهکار براوه بهتایبهتی لای عارفی گهوره و سوقی خواناس و خو ناس مه لای جزیری دهلیت:

گووشی ب عامی مهده، ته رکی مودامی مهده اکثرهم فی غما، اغلبهم فی عما

(دیوانا مه لایی جزیری، تحسین ئیبراهیم دۆسکی چاپی دوو ۲۰۰۲ له ۳۷)

ئالهم بهرکه نار، ویم به حالی ویم

ئای چهن گیان سهخت بیم چهن چهرخش دا بیم

دنیا ی خسته لاوه، یانی گهرد و خولی ئالانده من، خویم به حالی خویم، ئای چهنده سهخت بوو گیانم و چهنده خولی پی دام. ئهم شيعرهش يهکینکه لهو شيعرانهی که نزیکه له ههلدانی پشتهکانی دۆن و میژوی پۆح و تن گۆرین. وه زۆر به ژبانی زلیخا دهچیت. ئهو کاتهی عشق و درکاندنێ پازهکهی سووک و پيسوای دهکات و هاوئشینهکان به جینی دیلن و هر خوی بهحالی خویهتی. کۆشک و ته لار و خزمهتکار و سامان و ساز و تهانهت ناموونی خواش له دهست دهوات.

مهجرا و مهحفersh گهیل نه شادی پر

وه باری نیلیس پهردهی حهباسادر

مهجراو مهحفersh: بوخچه و سندوقی پراو پره له شادی و، بهباری نیلیسدا پهردهی
حهبای دبی. ماموستا حکیم (مهجراو مهحفersh) به جوگله و چال راهه کردوو که بهلای
نیلمره راهی تریش هلمدهگری. له کهشکولی یاروهیسدا (مهجرای مهحفersh) هاتوو. که به
ریبازی ناماده بوونی لیک دراوتهوه (کهشکول ۱۵۲) . بو بهراورد و جیاوازی راههکان
بروانره نو سرچاوهیه. وه رهنهگ وشهی (باری) ناو بهیتهکه (باری) بیئت واته یارمهتی
دهرو وینهکesh ناوای لی دیت:

نم گهردونه وهك چهرچی یهکی ساختهچی وینه دهکات که سندوقهکی پر له کالار
وردهوالهی خراپ و لهو دهرو وخول وکسابهتهشدا شهیتان یارمهتی دهرو دهلالیهتی . وه
بهیتهکانی دواتر که کالای سندوقهکن تیگرا (سلین). سنوق و بوخچهی گهردون پپرپره له
شتی سهرنج پراکیش و(وهك وردهواله فروشی منال خهلهتینهی پی بیئت) وه به یارمهتی
شهیتان نم گهردونه فریومان دهوات.

نوهول بارخانهی بهد بهخیش ناومرد ههرویم مزانو چون بارهمندیش گمرد

یهکم جار بارخانهی بهد بهختی هیناو ههرخوم نهرانم چونی پیچاوهتهوه یانی بارخانهکه
(کهل و پهلی بهد بهختی بووه ، زوریشی پیچاوهتهوه) دواتر لهکهل و پهلهکانی دهوینت.

ناومرد پارچهی بهد پوشا نه وهرم روهوسیا، رهنهگ زهره سهرتا گهمرم

هینانی پارچهی (قوماشی)بهدی لهبر کردن (واته خراپهی پی پویشیم). پارچهی بهد لهو
تهرکیبه جوان و ناوازانیه که مهولهوی زور بهریلاو پهرهی پنداون بوی به شیعرهی مهولهوی
دهچیت . کاک حکیم راهی نم بهیتهی بهم جوژه کردوو ، پارچهی قوماشی بهدی هیناوه
بهبالای بریم سهرههتاکو گهمرم به پوو رهشی و رهنهگ زهردی ماوهتهوه.

پارچهی بهدی لهبر کردم (وهرم) پوو دهگرنتهوه تا کهمهر وه نو پارچهی بهده
پارچهیهکی نه بینراوی رهنهگ زهره و رهشی واتایی یه (معنهوی) ناویکی لیکدراوی واتایی
یه دیارنی یه و له خراپه پینکهاوووه ههنگری سیفتهه سلبيهکانه له ناو بارخانهکهی چهرخی
چهپ گهردایه. لهو پارچهی بهده که دارای رهنهگ سلبيهکانه . رهشی بهر پووکهوتوووه و
زهردی بهر سهر تا کهمهری. (پوهوسیا و رهنهگ زهردی) کردووته دهلالهتی خهجالهت.
تهناسوب ههیه له بهیتهکهدا.

نزول كىشا دەست بەخت ئىمۇ راي بەد

پاي ئەدەب نە ئەرگ عادەت كەردم رەد

دەستى بەختم بۆسەر پىنى خراپەكارى شۆپۈبويەوۈ و پىنى ئەدەبم لە كۆشكى عادەت رەت كىرد. راقەكەى كاك حكىم نىزولى پىنچەوانەى صعود، وەرگرتوۈ، ئەمە راستە، بەلام (نزول) فارسى يەكەى ماناى (سودە) لە مامەلە و ئالوگۆپى پارە و بازىرگانى دا و حىرامە، شىعەرەكەش لەبارو بارخانەكەوۈ دىيارە جۆرىك بازىرگانى تىدا كراوۈ و كالاكان كالائى بەدبەختىن بەيەككىەتى بابەتەرە شىعەرە كە پابەندە، بۆيە دىمكىرى بەم جۆرەش راقە كرى.

بەختم لە رىنى (بەدا) دەستى بۆ سوود (پارە و قازانجى حىرام) پاكىشا. پىنى ئەدەبم لە (ئەرگ) كۆشكى بچوك لە ناو قىلاو كۆشكى كەوردەدا، بە پىنى عادەتى شاھان بۆ ھەموو كەسىنى نىيە، شاعىر دەلىنى من زىاتر چووم و رەد بووم. (دەستى بەخت، پاي ئەدەب، كۆشكى عادەت، تەركىبە جۈانەكانى داھىنانى مەولەپىن جىناس ھەيە (رەد، بەد). كەسىنى لە كەل ئەم كەردوۈنە چەرچى يەدا مامەلە بىكات دەدۆپى. وە لە يوسىف و زلىخادا، زولىخا ئىسوود و بەرتىلە دەدات لە دەست خىستىنى يوسىفدا و كەسابەتلىكى حىرامە و ھەروەھا پىنى بىنى ئەدەبىيەكانىشى لە رەسىم و ياساى كۆشك دەردەچن.

لاى مەحمۇود ياروھىس دواى ئەم دىپرە دوو بەيت ھەن كەلاى كاك حكىم تۆمارنەكراون. ئەوانىش:

كەم كەم وە ھەوۈس بەسەد ھەزار گەرز

لاھىا فى الدىن پام بىرى نە ئىمەرز

ئاگاھ بە فرىب پەشتى پا دا لىتىم

چەرخم دا ئىمۇ پىنچ قەلەندەرى وتىم

بۇ بەراورد بېروانە (مەولەۋى حكىم ل ۱۶۲۷ دىۋانى يوسىف بەگى ئىمامى - حكىم ل ۱۸۱۷ و كەشكۆلى حاجى مەحمۇدى ياروھىس ل ۱۵۳-۱۵۴)

رىزە كەرد شىشەى بەزىمى بىساتم

زىنگىا زەنگ نەردى نەھاتم

شوووشەى بەزىمى شادىم (كەيف و راباۋاردن)ى ورد و خاش كىرد و زەنگى نەردى نەھاتم زىنگىايەوۈ (دەنگى دۆپانم دەنگى دايمەوۈ) ئەمەش لەئاو زىاندەكەى زلەيخاۋەيە لە كۆشكى

عزیزا و بنیشته خوښه پازه که یه تی که ده بیټ عاشقی راسته قینه پاز فاش نه کات و نه یه لای دلی له ده ست بچت.

پاره پاره گهرد مه نیام وه مهینهت

بادا له تهری مهینهت وه بهینهت

پاره لای ئه مه بهیته بهم جوړه یه. چاره نووسی وه مهینهت لهت لهت کرد و نه مجا ته شی مهینهتی وه بهینهت بادا. (کاک حکیم) مه نیامی، وه ماموره پاره کردووه و لای ماموستا محمد علی قهره داغیش (مینام) نوسراوه که مانای دروستی ده کاته شووشه و مانای خوازراوی ده بیټه سومعه. (مه نیام) نه گهر وشه که هورامی بیټ واته نام، خو نه گهر (منیه) عهره بیټ (فهرهنگی دهریا ب ۲ ل ۱۳۶۵) و وه هه موو وشه کانی تر که پیش مه لوی تا سرده می نیستاش ده کرینه کوردی - هورامی (محبت - مؤبته) منیه - مه نیا نه وه و اتاکه ی بهو جوړه یه واته (چاره نووس) که هردوو و اتاکه به پاره و ژبانی زلیخا ده خوڼ به لام بهو پییه ی بهیته پیشتر شووشه ی تیا به کار هاتووه ، په نگه ئه مه بهیته له بهیته جادو و بازه کان بیټ و فره مانا بیټ.

له که شکوئی یاروه یسدا وها نووسراوه:

پاری پهره ند کرد من نیام وه... که ساخ نه کراوه تهره

ئهی سر تا نهوسر خو ل ئا وهرده وه هودای هم و غم مه حکم کرده وه

ئهم سر تا نهوسری (دوو تال - یان دوور لونه) پیکه وه پښان و بایدان، هودای هم و خه می توند و مه حکم کرد (تالی ریسراوی مه حکم می هم و خه که پچرانی گران بیټ.

ئیسه نه عه یشن نه سرور نه پاز نه دایره ی ده ف نه چل چنگ نه ساز

نیستا نه ژبانم هه یه و نه شادی و نه پاز و نه ساز و نامیره کانی میوزیک.

عاشق کاتی پاز ده درکیټی و به دناو ده بیټ... عه یش و نوښی ژبانی له ده ست ده دات (زلیخا له پیریدا). ئهم دڅه ده بریت، هه موو عه یش و نوښه که ی له ده ست ده دات ته نانهت نامیری موسیقا که ش.

لای یار وه یس دوا ی ئه مه بهیته ئه مانه هه ن که به راستی مووچرکه دارن:

نه جوښی جلوس سوزی جـوانی نه هازی هه لمـهت زوړی ززانی

هیچ کام نه باغچه ی به دهن نه مه نهن بینای بنجینه ی بیساتم که نـهـدن

یه کسر پهرده ی چرخ چی نه هلی کاره ن مالاو بهرد هر عه کس تا پوم دیاره ن

یەكسەر (نازا - خیرا) پەردەى چەرخ (ناواز و ئاھەنگى چەرخ) چى ئەھلى كارە (پىاوى نىش) وە رەنگە مەبەستى لە ئەندامەكانى جەستە بىت ئەوانەى دەتوانن لە رەنجدانە بەكار بخزىن (دەست و بازوو قول و قاچ).يان(خزمەتكاروکارەکارەكانى زلیخا)كە دواتر پوونى ئەمكەینەو. واتە ئاھەنگى چەرخ بۆ گەپانى مەجلىسى خۆى ئەھلى كارەكانى بردو پراى مالىن و ئىستە ھەر وینەى تا پۆم ديارە (تەنى بى ھەست و قەوارەى بى گيان) تا پۆ : بەلگەى پوونى شتى كە ھەيە بەلام راستەقینەى شتەكە نەبىت. ئەم بەیتەش لاى كاك حەكىم جوړى تر لىكدراوہتەوہ (مەولەوى حەكىم ل ۱۳۶) .

بازھەم كلافەم چون بەدەلى دەرويش

ھەرچەرخ مەدۆ چەنى چەرخ وئش

ھەمتر كلافەم (دەزوى سواو و ئالۆسكاو -يان خەرەك) وەك شەروشيتالى دەرويش نەمسورپنى لەگەل خۆيدا. لاى ياروھيس نيو بەيتى يەكەم وەھايە:

باز ھەم قولآخم چوون بەرئەلى دەرويش

ھەى چەرخ وە بەدى وئت گرفتار بى

ھەى چەرخ بەدەرى ھەرئا ديارسى

ھەى چەرخ گرفتارى بەدى و كەچ رەفتارى خۆت بىت و ھەر تاھەيت ھەر خولت بىت و بسورپنى.

شەرت بۆ چون چەنى (يوسف) بەدكارى

تۆ ئەو چەپگەردى، من ئەو بى عارى

مەرج بىت، چونكە لەگەل يوسف بەدكارى، ئىتر تۆ بە پىگەى (ناپراستى) خۆتاو منيش بى عارى بگرمەبەر.

مامۆستا حەكىم نووسىويەتى ديارە (بۆ يوسف) ناوى نووسراوہ ، مامۆستاي قەرەداخيش نووسىويەتى(يوسف رەنگە زەلامىكى بەدو ئالەبار بووبىت و بۆنموونەى بەدكارى ھىنرايىتەوہ)ئەم سەرنجە زۆردوورە لە پىگەى بىژەى (يوسف)ى ئىو شىعەرەكە . من لە كۆتايى دا دەمەوى لە يەكەيتى بابەتى شىعەرەكە و چىرۆكى يوسف و زلیخاوە سەرنجىكى ناقابيل بەدەم.

وەك وئمان ئەم شىعەرە تا كارەكەى ئەم دوایەى مامۆستا حەكىم (ديوانى يوسف بەگم)مە بەستە ، ھەر بەشىعەرى مەولەوى دراوہتە قەلەم و بەبەرآورد لە گەل شىعەرەكانى ترى يوسف

به‌گدا ئەم شیعەرە بە هینزترە و تام و بۆنی شیعری مەولەویشی پێوهیه. بە هەر حال هێ
هەرکەسی بیټ سەرورەن باش رافەیان نەکردوو.

پاز و بەسەرھاتی پالەوانی لیریکی ئەم شیعەرە زۆر بە موعانات و پازەکی زلیخا دەخوات.
تەنانت هەندی لە شیعەرەکانیش لە سێبەری بەیتەکانی خانا و چیرۆکی یوسف و زلیخادا
نیشتوون. زلیخا چەند جاری خەو بە یوسفووە دەبینی... کاتی چاوی بە عەزیز دەکەویت و
ئەزانی پالەوانی خەوێکی نیه ئاوادیتە گۆ:-

هەمی داد هەمی یی‌داد هەمی چەرخی چەپکەرد
تۆ نەپووی دەوران چیشت بەمن گەرد
قالتی من بەو تەور سیاو زەبوونن
گەشتی ستارەم غەرقابی هونن
نەرد سەخت ئامان بە قالی بەخت
جەرگ پاری تیغ جەللادی سەخت
گەردوونی گە چ باز گەچ نەردی گەچ کار
وستەنم نەگێج جەفای بی شوهار

ئێمە دەزانین کە مەولەوی چاوی بە ئەسەرەکانی خانا کەوتوو (یوسف ناو
شاعیرەکانیشی ناسیووە) و بەهەری لی بردوون ناماژەیهکی گرنگیش هەیه کە ئێمە بتوانین وە
چرایەک بۆتاریکی ئەم شوینە. هەلیکەین. ئەویش دێریکی (داخی) یە بۆ شیوینی مەولەوی.

ئەشعار یوسف ئەیات خان

جەخەیاڵ خاتیش وە هیچ مە نمانا

مەولەوی خۆی ویستویەتی هاوشانی خانا بکات لە حکایەتە شیعریەکاندا و دواتر
زانویەتی سەرکەوتوو نابێ و وازی هیناوە. ئەم شیعەرە گەر هێ مەولەوی بیټ ئەو
چرکەساتانەی ویستەکی مەولەوی بەلام بە پوختی و بە شیعەر، ئەم یوسفی کە مەلای
داخی بۆ بەراوردی مەولەوی هیناویەتی، خەیاڵ ناکەم یوسف بەگی ئیمامی بیټ. و پەنگە
یوسف یان یوسف ناسکی مەبەست بیټ، کە ئەویش بۆخۆی خاوەنی پازنیکی ئەقینداری و
کەشف بوونی سەر چارەنوسیکی بە داخ و جەرگەرە. (بەروانە کەشکۆلە شیعریکی کوردی -
گۆزانی ساغ کردنەووە سەرھتا نویسینی ئەنوەری سولتانی ۱۹۹۸ لەنەدن ۱۱۸-۱۱۹ و بۆ
نمۆنە شیعریشی ۲۲۸-۳۲۳ و ۳۵۱-۳۵۲ و ۳۶۱)

بنیادی شیعره‌که‌ی مه‌له‌وی له سەر (به دل نه‌سوپانی چهرخ و بی دلی) (بی عاری
برامبەر نه‌هامه‌تی چهرخ)... که تیکرای وینه‌کان به ژبانی زلیخا و بی عاری و بی نه‌ده‌بی
یەکانی کۆشک و سوو .

تەواو کەری باسی (ه‌امفەر ده‌کان و دوو فەردی مه‌له‌وی

بنیادی شیعره‌که‌ی مه‌له‌وی له سەر (به دل نه‌سوپانی چهرخ و بی دلی) (بی عاری
برامبەر نه‌هامه‌تی چهرخ)... که تیکرای وینه‌کان به ژبانی زلیخا و بی عاری و بی نه‌ده‌بی
یەکانی کۆشک و سوو دانه‌کانی بو کپینی یوسف ده‌خۆن). ه‌روه‌ها بی عاری یوسف‌که‌ش
به دان پیا‌نانه‌که‌ی یوسف ناسکه ده‌چیت له دوا چرکه‌ی ژبانی‌دا، چەند شیعرێکی میلی به
زاریه‌وه ده‌وترین دیارترینان ئەم تاکه‌یه گوایه برامبەر خان ووتویه‌تی:

ئەمگۆزی نامگۆزی هەر به کێرمه‌وه

خاتو کلاو زەر بوو به ژێرمه‌وه

ه‌هرچه‌نده من یوسف ناسکه به دوورتر ده‌زانم لهو گۆبه‌نه میژوویه و زالم‌ان ئیستاش
ده‌توانن به مه‌یلی خۆیان بو ه‌هر بپاریکیان سیناریو بسازین . ئەو جۆره شیعره
می‌للیانه‌ش دواتر به مه‌یلی دەر نه‌ج‌امه‌کانی سیناریوکه که‌وتوو نه‌ته سەر زاران.
شوینه‌وارناسان و عهدالانی میژووی راسته‌قینه ده‌بیت پوژی پوی پاستی ئەم جۆره
چروکانه ه‌ه‌مانن . ئی‌مه ده‌زانین زێرین کلاه به نابە دلی زه‌ماوه‌نی خان په‌زیرایی ده‌کات و
مل بو نیاز و به‌رژمه‌ه‌ندیه‌کانی کاکای ده‌دات . وه سته‌م و فه‌سادی و به‌د په‌هوشتی ه‌ه ندی له
بنه‌ماله فه‌رمانداره‌کانی کوردستان به گشتی و نه‌رده‌لانیه‌کانیش به تایبه‌تی له میژودا
دیاره و ته‌نانه‌ت میژوونوس و نه‌دی‌بیککی وه‌ک مه‌ستوو‌ره به زۆر براوه ده‌شی کلاو زه‌ریش
پشکوی گپی زلیخای تیا بووبیت و ئالان‌بیتیه یوسفی شاعرو سیابه‌خت و سیاچه‌مانه بیژی
بلیمه‌ت و یوسفی ئی‌مه‌ش ملی نه‌داییت و بووبیته سوپه‌ر به‌لای نابرو نه چوونی خان و
کپینه‌وه‌ی سومعه‌ی دۆراویان له نه‌ج‌امی به‌د نیازیه‌کانی کلاو زه‌رخان . رێک به وینه‌ی
پازه‌که‌ی چه‌زه‌تی یوسف چوونکه ئەو شیعرانه‌ی تا ئیستا له به‌ر ده‌ستن به‌ناوی یوسف
ناسکه‌وه به چروکه‌که‌ی ناخۆن و ده‌بیت لهو مه‌یدانه‌دا ه‌ه‌ولی زیاتر به‌هین و به‌وه‌ی له
خه‌یال‌دانی نه‌ده‌بی نه‌ته‌وه‌ییم‌اندایه دەم و ده‌ست پازی نه‌بین.

پاله‌که پێوه‌ن ده‌ینه‌وه به یوسف و زلیخاوه ، به‌م جۆره‌یه:

سوپرانی چه پگگرد به لای زلیخاوه (بی مهیلی یوسفه، بهرامبهری، وه لای وایه چهرخ به دکاری له گه ل یوسف دهکات که یوسف ناز و نیعمه تهکانی نمو و رابواردنهکانی قبول نیه. یانی به پیوهری عرفانی بو پیناسه ی به لآ کان که پیغه مبهران بهشی گهوره یان بهر کهوتووه، نهوه جوانی یوسف ده بیته به لآ بوی. وه له پووی حیکه مه تی پۆمانه که شهوه دیاره جه مالی یوسف خراب کهوتووه بو زلیخاوه حافظ نیشاره یه کی جوانی لهو حکایه ته درکاندووه

من از فان حسن روز رفزون که یوسف داشت دانستم که عشق از پرده عصمت برون نارد زلیخارا
 من ده مزانی نمو جوانیه ی یوسف سهر نه نجام ده بیته مایه ی دهره یانی زلیخا له په رده ی شهرم و پاکی (مه حره می راز بهرگی ۱ ل ۲۷). نه مامه تی یه کانی زلیخا نه وه ل جار له هاتنی بارخانه ی گهر دوونه وه یه که به ره و میز کاروان دهر وای و یوسفی پی یه. که کو تایی چیرۆکه که به باری عرفانی ته وای ده بیته.

به لآم نه م شیعره دارای ناوه راستی حکایه ته که یه و ته نها مه شهه دی شه یته نه ت و بی عاری و هه و له کانی زلیخا و خۆپاگره که ی یوسفه. وه پرنه گه (یوسف) ناوی کیش هه بیته له نارادا و مه وه ی شیعره که ی ناراسته کرد بیته (گهر شیعری مه وه ی بیته). یان شیعری یوسف به گ بیته بهو جوړه ی که که شکۆلی یاروه یس تو ماری کرده و مامۆستا حکیم له م دواییاندا بلۆی کرده و. به لآم ناشکرایه که شاعیره که ی نیمه له سهخت ترین کوسته کان و کاره ساته کانی دا نه یداوه ته بی عاری، خوینهری وریاو تویر ژهری به تاقه ت ده توانی ته وای چیرۆکی یوسف و زلیخا بخوینیته وه و بهروردی له نیمه باشت بکات. نیمه زیاتر پاقه و خویندنه وه مان کرده ته کاری خو مان ساغ کردنه وه له توانای که م ناوازی نیمه دا نیه.
 فهردی دووه م:

چوون شه ماله ی نوور گهر گرانمه

په ی پاس ماران زهنگ زرانمه

شه ماله ی نوور (نیره قونی- نایره قونی- نییره قووله) زینده وه ریکه شه وان له بن کلکیدا شه و قی نه دره وشیته وه. له هه نبان ه بو رینه دا به (گوستیرک- گوله ستیره) هاتووه.
 پاقه که ی له دیواندا:

چرای عشق و خۆشه ویستیم به دهسته وه یه و مکو گوئه ستیره به دهورتا ده سوپرنه وه و به گوژانی وتن زهنگ لی نه دم و ماری به دکارانت لی دوورنه خه مه وه. مامۆستا گهر گران ی به

گهړان و درهوشانهوه لیکداوه‌توه. به‌لام له پاستیدا واتای ټاگرپازی و به‌رده‌وام گږگرتن و سووتان د‌دات. لای ماموستا حکیم جیاواز له دیوانه‌که رافه‌کراوه و هاتوه: وه‌ک‌گونه‌س‌تیره نمگه‌پښم و د‌دره و شینمه‌وه، بۇ پاسی ماره‌کانیش زمگ لیده‌دم. چرای نه‌فینم به نه‌سته‌ویه و له‌دورت ده‌گه‌پښم و به‌زپه‌ی ده‌نگیشم ماری نه‌گریجه‌کانت له‌سر پوخسارت سوورده‌خه‌مه‌وه. مه‌به‌ستی نه‌ویه من گږی نه‌فین دایگ‌یرساندوم و تیشک ده‌ده‌مه‌وه. به‌لام تو نه‌ی نازنه‌ین نه‌گریجه‌کانت پوخساری داپوشیویت و تیشک ناداته‌وه له به‌رنه‌وه به‌زنه‌گی ناله‌ی د‌هروونم نه‌و ماری نه‌گریجانه دوور ده‌خه‌مه‌وه تا پوخساری پ‌رشنگدات د‌ه‌ریکه‌ویت (مه‌له‌وی و ته‌قینه‌وه‌ی زمان ل ۵۹) من پیم وا نیه مه‌له‌وی وینه‌که‌ی له‌و زینده‌وه‌ره گږ به‌قنکه‌وه و مرگ‌تبیت. خو گه‌ر واش بیت نیمه دیسان جیاواز بۇ رافه‌که‌ی ده‌چین. شه‌ماله‌ی نور: جو‌له و سه‌ما (فه‌ره‌نگه‌که‌ی شیرین و خوسرو محمدی مه‌لاک‌ریم ل ۸۲۸) و له رزانه‌ی گږیکه که به‌رداوم و جول‌او دیته پ‌یش چاو و مکو گولی گږی مؤم یان چرا که ه‌موا لینی بدات و بجولیت. مه‌له‌وی ته‌شبه‌وه نیستی‌عاره چپه‌که‌ی به مه‌به‌ستی هیناوه که زور دوور و دره‌نگ دیته زهنمان. نه‌ویش سوورده‌کانی تین و تاو و پ‌وشنایی ټاگره. جو‌له‌ی گږ و بوونی شه‌وق له که‌پر و که‌ورگ و نیوباخ و مالی کورده‌واریدا نامازهی بوونی پاسه‌وان و بیداری و ټاگایی بووه. (تا به‌یانی ټاگریان ده‌سووتا و به‌خه‌بر بوون). ه‌روه‌ها ټاگری نه‌کوژاوه نامازهی بیداری‌بوون و ته‌نگ‌زه‌یه‌کی‌شی تیدایه. نه‌خه‌وتن و بیداری خووی نه‌خوش و د‌رده‌داران و حه‌سه‌سان و عاشق و پاسه‌وانانه. که مه‌له‌وی جیی بۇ تیک‌پرای نه‌گه‌ره‌کان کردوه‌توه. به پ‌یچه‌وانه‌وه مالی ټاگریان دیارنه‌بوو بیت نیشانه بووه بۇ بی ټاگایی و له گوینی گا نووستنیان و ه‌ل و د‌ه‌رفه‌تی زیان لی دانیان زیاتر بووه. به‌دکار و دز و پیا و خراپان بیخه‌م بوون له زیان لیدانیان. نه‌م نه‌ریته‌ش پاشماوه‌ی زه‌رتوش‌تایه‌تیه و ده‌بیت بۇ ره‌هنده پ‌یروزه‌کانی ټاگر بچین.

له نه‌ده‌بیاتی عرفانی‌شدا بیداری‌بوون نامازهی سه‌گه هوشیاره‌کانی به‌ردم نه‌م ناره‌زووی یار ویستی یه‌ن به جوړی شه‌یتان و سه‌ریازه خویرپله‌کانی نه‌توانن په‌لاماری ه‌ره‌زله پ‌وشنه‌کانی عاشق بدن و واریاته جوانه‌کانی مزراو باخی موحیبه‌ت شه‌تک که‌ن، ناله‌نالی عاشقانی‌ش بۇ ه‌مان پ‌وله بۇ بیداری‌بوونیان تا مزره‌عه‌کانی یار بی زیان بن.

مه‌له‌وی ده‌یه‌ویت بلیت:

نه‌ی یار من تابه‌یان به دیارته‌وه ده‌سووتیم و غه‌رقی تیشک و ټاگر، نانوم و بیدارم. ده‌نالم و وره‌و ده‌نگم دیت. به‌مه‌ش (ماره‌کان) به‌دکارانت لی دوورده‌خه‌مه‌وه و فرسه‌تیان

نادەم. نەرىتى زەنگ لە مل كردنى ئارزۇئىش كە دۆستانى تر بۆى چوون پاستە و بۇ ھەمان مەبەستە.

يان من بە ماری پر پىنچ و سحرى نەئىنى زولفەكانت گە زرام و لە و ھەولەى دام كە دەس بۇ جوانى لەعل و پومانەكانت بەرم وەزەم لىكراو پىنۆە بووم . ئىستاش بۇ پاس و خۇ پارىزى لە مارەكانت ھانام بۇ چەكەكانى بەرگرى كردن بردووه . دەنگو وورە و گپو پۆشنایى .

ھەرچەندە من ووتوومە خۆم لە قەرەى ساخ كردنەوہ نادەم و پەنجە شكىنى سەرورەرانى رابەرم پىناكرىت ، بەلام ئەو بى ئەدەبىەش دەكەم و جارجار ئەوہى بىستوومە و لە لام ھەيە وەك سەرنج دەرى دەبەرم .

سەبارەت بەم تاكەش كەدىسان لە دىوانەكەدا ھەيە دكتور ئەنومریش وەك نمونە بۇ سروشت جوانى مەولەوى گواستوویەتەوہ و نەم بىستووه مەولەوى ناسانى تریش بە دوایدا چوون و سەرنجیان لىدايىت. كەچى زاناو رابەرى ئەدەبىيات سىدگاھرى ھاشمى لە يەكئ لە بەرنامەكانى ھەواراگەى دلاندا دەخوینىتەوہ و لە پىنشەكەكەدا دەفرمئ لام وایە شىعەرى میرزا شەفیعى مامىزەكە. (ھەواراگەى دلان كاسىت) من چوومە خزمەتى میرزا شەفیعەكان كە ھىژا و ماندوى مەيدانى فەرھەنگ و ئەدەبى كوردى مامۆستا محمد عەلى قەرەداغى كە باسى چوار لە شەفیعەكانى كردوہ . واگومان دەبەم ئەم شەفیعەيانى بە میرزا شەفیعى كولىيى ناوبردووه و دەنوسىت لە دىئى رەزئەى ناوچەى كولىيى كرماشان لە داىك بووہ و لە سەردەمى خوسرەو خانى ئەردەلاندا ژیاوہ (كەشكۆلى كەلەپوورى ئەدەبى كوردى بەرگى چوارەم ل ٤٢ . ھەروەھا لە كەشكۆلى بەرگى ٢ لە ل ١١٩ و بەرگى ل ٢٧٦) دا شىعەرى بە ناو شەفیع ھەيە .

صدىق بۆرەكەيىش لە مېژووى وىژەى كوردیدا دەنوسئ لە مامىزك لە داىك بووہ و لە نوسىنى سەرچاوەكانیدا بە كولىيى ناوى دەبات (مېژووى وىژەى كوردى بەرگى يەكەم ل ٤٩٤-٥٠٥) بەلام من مادام لە دەمى سىد گاھر بىستوومە و ئەم (شەمالەى نوورەى) لای مەولەویشى تىايە كە بۇ شوینەكەش گونجاوہ لىرەدا دەینوسمەوہ و بەجئى دىلەم بۇ ساخ كەرەمەكان: نازار مەزانى....

حەرفى مەپەرسوو جە راي نەزانى

جە گوٲ تاوەرەمن فەرۆزەى گانى

نیانت نە تەخت لەعل رومانسى

قەدىم جەۋىتەن يا تازەت سەندەن

كام حەكاك نەشانەى شا ھۆركەردەن ئەم دېرە جوان نايەتە گۆي پەنگە دروستەكەى بەم
جۆرە بېت:

كام حەكاك نەشار نەيشاپوور كەندەن
ئوسات كى بېمەن پەي نیشان كەندەن
پەنجەش نەپزۆ زەر ئەفشان كەردەن
بە جەكۆت بېمەن كى تەرتىب دادەن
يۇنەي كلكى دەست كامىن ئوستادەن
ئانە خەياتەى خام خاۋوددیزەن
يا تووكى تاۋس جقەى پەروئیزەن
بە نە خەزانەى كام خەسرەو مەندەن
ئەودامە چىشەن نە دەورت كەندەن
جەى ۋەجان چىشەن لەو لای دامەۋە
لېۋشان گرتەن ۋە پەنھامەۋە
ئەسلشان سچەن يا زەنگى مارەن
ۋەزە مەكەرۆ يا بى ئازارەن
مار جە دام بەتەر ، دام جەمار بەتەر
ماۋەرۆ نە راي ئەو ماران خەتەر
فەسلئى من تۆم ديت نېمچە نەو رەس بېت
ناشى نە شكار دوور جە ھەۋەس بېت
سپا مارانت ئەودەم مار تول بى
دامت كلف نەبى ھىمەى نە لوول بى
ئىسە مارانت دام جەى سەندەن
دايم ھەر نەگىر گازو ۋەزەندەن
ھەر كەسى لە گيان وئىش ۋەپەردەپۆ
شامۆھرە نە مۆر پەينا كەردەپۆ
بى خوف جە خوف سپاى شاماران
نەتەرسۆ جە زام زەنگى جەيتاران

شاماران به حوكم موهره دام كهرؤ
 دەس بەی كلف باخ كاف و لام كهرؤ
 حەیفەن ئیجازەش نەدؤ وە توون دا
 نەگیتؤ نە مەوج دەریای جەیحوون دا
 ئەلئان بەگى من مار تۆم گەستەن
 تەرۆالەم نە دەور ئاوايى بەستەن
 چوون شەمالەى شەم گر گرانەن
 بەى پاس ماران زەنگ ززانەن
 جەو سەبەب شەفیع زامش پر خارەن
 كوشتەى حەى وە جان سیاى ئاتارەن

مامۆستا پینش خویندەنەوێ شیعەرەكە پەخشانیكى راڤەى نووسیوه . یانى شیعرەكەى
 كردوه بە پەخشان و لە كۆتایەكەیدا كە ئیتمە مەبەستمانە دەلیت:

من لە ئاوايى دووركەوتوومەتەوێ تەرۆالەم بە ستوێ نانوم ، چوون ئەو مارانە
 گەستوویانم، لەترسى ئەوێ جارێكى تر نەمگەزن ، دووركەوتوومەتەوێ و ئیشك دەگرم.
 تەرۆالە :دروستکردنى جینگە خەو یان جینگەى پاس كردنە بە دارو چۆ بە جوړى لە زەوى
 بەرزبیتەوێ (قەرەوینلە) بەمەش لە مەترسیەكانى مارو دپیشك پتوێدان دوور دەكەویەوێ.

خۆشەویستى پینغەمبەر (سرودى خواى لەسەر بیّت) لای مەولەوى

فەلەك نەقشى پتێ دى لەزەمیندا
 خۆى گرینی هاتووه رووى بریندا
 چاوگەى چاوگەى لیل و حەسەرەت مەند
 (لیتنى گنت تراپا) ی دەخوێند
 هەرچى ریفەعت و عزیزو هەستى وى
 فیدای نەبوونى و خواری بەستى وى
 حەق رەحمى ئاورد بەسۆز و تاودا
 دەقیقى پەردەى لابرد لە نـاودا
 سورمەى گەردى پتێ گیشا وە چاودا

به جاوی پر تیش دوری بی خداودا

ئیشی چلووی جوو نهختی پر خەو بوو

له حکمت میعراج، ئەو به کی ئەو بوو

هیمین

رۆژھەلاتی کوردستان

(۱۹۲۱ - ۱۹۸۶ ز)

هیمین ناوی (سەید محەممەد ئەمین) کۆری سەید حەسەنی شێخۆل ئیسلامی موکرییە، لە بنەمالەیی مەلا جامییە ، دایکی ناوی زەینەب کچی شێخ بوورھان بوو کە ئیستا لە بنەمالەییەکی گەورەیی موکریانن . شاعیر و وەرگێڕی گەورەیی کورد بوو لە ساڵی (۱۹۲۱) ز بە شەوی جەژنی بەراتی لە گوندی لاجین نزیک شاری مەھاباد لە دایک بوو.

لە تەمەنی منداڵیدا چوووە بەر خویندن، سەرھەتا ئەلف و بی ی لای مامۆستا سەعید ناکام خویندووھ پاشان باوکی نارادووپیەتی بۆ شاری مەھاباد بۆ ئەوێ لە قوتابخانەیی دەوڵەتی بخوینیت. لە ساڵی (۱۹۴۲) ز کە کۆمەڵەیی (ژ.ک) دامەزرا ، هیمین ئەندامییکی ھەرە چالاکی ئەو کۆمەڵە بوو. لە ۱۹۸۶ کۆچی دواي کردووھ لە مەھاباد گیانی بە خاک سپاردووھ.

هیمین لە رۆژگارێکدا لە دایک دەبی کە پەرزاشا جەلوی حوکمەتی پێھ کە لاسایی ئەتاتۆرکی دەکردووھ ، جلۆبەرگی کوردەواری بەتەواوی قەدەغە دەکری و ئەو دەوی لە دەستی ھات ، سووکایەتی بە خەلک کرد و شەپەکە و تەپلەیی ھینا نیو بازارەوھ ، هیمین لەم کەش و ھواییدا گەورە دەبی ، بەش خوروی و کۆیلەییەتی مرۆفە وەکوو خوین لە مێشک و دەمار و ئیسک و پیستی دا دەگەڕی و دەبیته سەربەندی ژبانی .

لە کاتی منداڵیدا گونجکە بە حەکایەتەکانی دایە دەگری ، کە پەرمۆنیکی دونیا دیو بووھ و زۆر شتی بەنرخیی ئی فێر بووھ ، ئەلف و بی لای سەعدی ناکام دەخوینتی و پیش ئەوێ ئەلف و بی فێر بکا ، بزۆکی و مەرنۆکی خوسینی حوزنی موکریانیی بۆ دەخوینتیوھ و هیمین لەبەری دەکات و ھەرۆھا شیعەرەکانی شێخ رەزای تالەبانی و زۆر شتی دیکەیی ئی فێر دەبی و پاشان بۆ درێژە دانی خویندن ، باوکی دەینیریته مەھاباد و لە قوتابخانەیی سەعادەتی ئەو شارە دەست دەکات بە خویندن ، هیمینیی لادیی کە جگە لە زمانی کوردی ھیچی تر نازانی و لەو قوتابخانەییەش کەس نەیدەتوانی بە کوردی قسە بکات ، منداڵان گالتهی پی دەکەن و پی دەلین کرمانج ، چونکە ئەو کاتە لە مەھاباد بەخەلکی دێیان دەووت کرمانج .

هیمین ئەو ساڵە خویندنی بەسەر کەوتنیکی زۆر باشەوھ تیپەر دەکا و ھاوین دەگەرتەوھ بۆ ناوایی و لە لا مەلای دی و باوکی دەرس دەخوینتی و تەمرینی نوسینی خەت دەکات ،

حوكى له كاتى منداليدا گونچكه به حهكايه تەكانى دايە مرۆت دەگرى، كه پيره ژنيكى دنيا
جو بووه و زۆر شتى به نرخى لى فير بووه.

ئەلفوبى لای سەعیدی ناکام دەخوینی و پيش ئەوهی ئەلفوبی فیڕ بکا، بزۆكى و
مەرزۆكى حوسینی حوزنى موكریانی بۆ دەخوینی تەوه و هیمن له بەرى دەكا و هەر وه
شیعرەكانى شیخ رەزا و زۆر شتى دیکه لى فیڕ دەبى و پاشان بۆ درێژە دانى خویندن،
باوكى دەینیریته مەهاباد و له قوتابخانەى سەعادهتى ئەو شارە دەست به خویندن دەكا.

هیمنیكى لادینی كه جگه له زمانى كوردی هیچى دیکه نەدەزانی و لەو قوتابخانەیش
كەس نەیدەتوانى به كوردی قسە بكە، مندالان گالتهی پێدەكەن و پى دەلین كرمانج،
چونكه ئەو كاتە له مەهاباد به خەلكى دبیان دەكوت كرمانج، هیمن ئەو سألە خویندى به
سەر كەوتنیكى زۆر باشەوه تیپەر دەكا و هاوین دەگەرتەوه بۆ ناوایى و له لای مەلای دى و
باوكى دەرس دەخوینی و تەمرینی نووسینی خەت دەكا.

باوكى كه دەزانی خەتى خوش بووه، دەستی پى له خویندن هەلدەگرى و دەلى: بۆ
دەرسى مەلایەتى بخوینه. هیمن كه هیچ كات خوشى له مەلای نەهاتوو، توشى ئەم تالییه
دەبى و چوار سأل له خانەقای شیخی بورهان دەخوینی، بەلام ئەو خویندنه هیچ كەلكى
نابى، چونكه ئەو چوار سألە به گالته دەباتە سەرى و له خانەقای شیخی بورهان كه ۸-۹
نەفر دەبن، جگه له هەزار و هیمن تەواى خالۆزا و پوورزا دەبن، پاشان دەچیتە لای
مامۆستا فەوزى و رىگای ژيانى پى نیشان دەدا و سأل و نیوىك له لای ئەو دەرس
دەخوینی.

هەزار له پيشەكى دیوانى سەیفولقوزاتدا، بەم جۆرە باسى خوێ و هیمن دەكا:

هیمن و من دوو مندالی كرى و كالى لەر و قرخن، به تەمەن دە دوازده سأل بووین، له
خانەقا گەیبووینه یەك، نا خیری گیانمان دەرس بخوینن، خویندنى چى؟ دوو گیل و حۆلى
پەر بلاو، له یەك دەمدا له لای دوو مامۆستا دامەزراين، یەكى ریش پان، له عەرەبى شارمزایه
و خەتى نییه، ئەوى دى گەردەل، فارسى زانە و خەتى خوشە. جا وەرە شەق و دار بخۆ، خۆ
جنىو هەر باسى ناکرى، سویندى كەسم له سەر نییه، ئەگەر بلیم تلپاتی تەرىش فیڕ
نەبووین، نیسكىك درۆى تیدا نییه، مالم هەقە له ترى دزینی ناو رەزى، له پلار دەداران
گرتن، له راوى دوو پشك و ئەسپى و كنج و جوجه و قور شیلان و هیلكه له هیلانە دەرھینان،
هیچ كەس تۆزى نەدەشكاندین. بۆ نەگبەتى هیمن وە شیعر هاتبوو، هەر وا گارە گارە

دهات، جار و باره شيعرنكى نيوه و كۆلهى خواری لاپانى دادهنا، به فيزهوه نيشانى دهدام. يانى ها بم ناسه، من چيم، منى كلۆل نه مده تواني مي عريش بگم.

بهو جوړه شيعر گوتنى هينم له خانه قاوه سمرى هه لداوه و پينگه يشتووه. له گوندى كوليجه له لاي سهد عه ولاى سهد مينه كه پياويكى نه خویند هوار بووه، به لام زور زانا و تينگه يشتوو ده بى، ماوه يهك دهرس ده خوینى و به گه وره ترين ماموستاي، ماموستا هينم حيساب ده كرى. ته مهنى هينم ده چي ته سر و بو نه وه لىن و دواين جار له گوندى كوليجه عاشق ده بى، عيشق يكي پاك و خاوين و ناسمانى، به لام نم عاشق بوونه زور ناخايه نى و ليد جيا ده بنه وه و هر لهو گونده فيرى سواری و ته قلّه و راهه كس و كه رويشك ده بى.

سالى ۱۳۱۷ى كوچي هه تاوى كه ته مهنى ۱۷ سالانه ده بى، ماموستا كه گوندى كوليجه به جى ديلى و نهو يش ده گه رپته وه بو گوندى خويان واته شيلاناوى كه مالىان چو بووه نهوى و مل له كار و كاسبى هه لده كيشى و به پوز خريكي كارى كشت و كالى ده بى و شهوانه خريكي خویند نه وه و شيعردانان، باوكى پيى ده زانى و ده فته رى شيعره كاني ده سووتينى.

ژيانى سياسى

ناوى هينم ده گه رپته وه بو نهو زه مانه كه له كومه لى ژ-كاف و كومارى كوردستاندا وه كوو پيشمه رگه يهك خزمه تى به نه ته وه كه ي ده كرد و له نيو تي كو شه رانى نهو سه رده مه كه هر يه كه ي ناوى نه نينيان هه بوو، به هينم ناسرا و هر وه كوو بو خو ي ده لى:

شاعيرى هيج قازانجى بو من نه بو بى نهو قازانجى هه بووه كه نهو ناوه دوو رو ديژى «سه يد محمهد نه مينى شينخه لئى سلامى موكرى» بو من كورت كرده وه بو يهك ناو بو هينم

له ۲۵ى گه لاويزى سالى ۱۳۲۱ى كوچي هه تاوى له شارى مه هاباد كومه لى ژ-كاف به ده ستى ره حمانى زه بيحى وچهند كه سى ديكه دانه مەزى. هينم ده بيته نه نامى نهو كومه ليه و شهو وروژ له بيرى نه وده ده بى كه چى بو نهو كومه ليه بكا كه كارى پرزگارى كوردستانه، هينم لهو كومه ليه ده ده بيته ده سته ي نووسه رانى گوڤارى نيشتمان و دوايش گوڤارى ناوات. له سالى ۱۳۲۴ى كوچي هه تاوى كه له سه ر بناغه ي ژ-كاف، حيزبى ديموكراتى كوردستان به ربه رايه تى قازى محمهد دانه مەزى.

هينمن بۇ يەكەم جار لە مزگەوتى سوورى مەھاباد لە بەرامبەر خەلكدا شيعر دەخوينتتەوه و دەبىتە سكرتيرى ھەيئەت رەئىسەى مىللى ديموكرات و دوایە لە كۆمىسيۆنى تەبليغاتى حيزىدا دەست بەكار دەكا. لەو كۆمارەدا بۇ دانانى كتيبى كوردى بۇ فيرگەكانى كوردستان كارى كردووه، لە گۆڤارەكانى ئەودەمى حيزب وەك كوردستان، ھاوارى كورد، ھاوارى نيشتمان، گروگالى مندالان و ھەلەلەدا شيعر و وتارى بلار كردۆتەوه. لە كۆمارى مەھاباددا پيشەوا شانازى پيوه كردووه و رايگەياندووه كە شيعەرەكانى پەرمانان و دەبى تەواوى نەندامانى حيزب لە بەرى بكن و بيكەنە پرۆگرامى تىكۆشىنى خويان.

هينمن ھەر لە پلەى يەكەمى تىكۆشانيدا وەك شاعيرىكى نەتەويى و كۆمەلايەتى بير و

باوەپى

خەلكى بۇ لاى خۆى راکيشابوو، چونكە ھەلبەستەكانى لە راستەقینەدا ببوونە ئاوينەى دلى كۆمەلانى گەل و دەربرى بير و ئاواتيان. هينمن ھەر لە رۆژى يەكەمى تىكۆشانى ھونەرى خۆيەوه بۇ خاوين كردنەوه و پەرە پيدانى زمانى زگماكى قولى ھەلمالى. ھەلبەستەكانى بە زمانىكى ساكار دەھونىيەوه و بەزمانى گەل دەدوا، جا بەو بۆنەوه پيشەوا پىنى سپاردبوو، كە بۇ گەليك وشەى فارسى و عەرەبى كە لە رپرەوى خەباتى سياسيدا بە كار دەھيندرين، وشەى كوردى پەتى بدۆزنەوه و بەكارى بپن، هينمن بە سەرۆكى كۆمىسيۆنىك كە بۇ ئەو كارە ديارى كرابوو، دانرا، بەلام دواى ماوەيەكى كورت بە داخىكى زۆر گرانبەوه كۆمار دەپووخى و هينمن دەلى:

((ئەو رووداوه دلتهزىنە و ئەو كارەساتە جەرگ برە ھەموو كوردىكى بە شەرەفى خەمناك و تازىبەبار كرد)) .

سالى ۱۳۲۵ى كۆچى ھەتاوى داىكى پى لە كەوشان دەكا و پىنى دەلى: دەبى ژن بىنى، بەلام هينمن نايەوى ژن بىنى" بەھەر جۆرىك بى، داىكى، هينمن رازى دەكا و داواى برازاىەكى خۆى بۇ دەكا و هينمن قەتى نەديوه، بەم جۆرە لە ۲۵ى خەزەلۆھرى ئەو سالەدا بووكى بۇ دادەبەزىنن و ھەژار لە زەماوەندەكەيدا ھەلدەپەپى و بەرھەمى ئەم ژن ھىنانەش كورپك بە ناوى سەلاح دەبى. سالى ۱۳۲۷ى كۆچى ھەتاوى وشكە سالى پيش دى و ئەويش وەك خەلكى ديكە دەكەويتە چەرمەسەرى و نارەحەتییەوه و گرانییەكى بە تەوژم ئىران دادەگرى، زۆر كەس لە برسان دەمرن و خەلك لەو سالەدا كوللىرەى جۆ و ھەرز دەخون.

له ۲۵ی گەلاویژی سالی ۱۳۳۲ی كۆچى ھەتاي كۆبونەنومەيك له مەيدانى شارى مەھاباد پىك دى وھىمن شىعەرى دەپرۆ ئەى شامى خائىن، بەغدا نىوہى رىت بى دەخوینىتەوہ. له كودەتاي ۲۸ی گەلاویژی نەر سالتە ھىمن بە تەواوى قاچاغ دەبى و ماوہىەكى زۆر بە كىوانەوہ دەبى و سالى ۱۳۴۴ی كۆچى ھەتاي باوكى دەمرى و ھىمن دەلى:

((دەردى باب مردن، دەردىكى زۆر گرانه و پياو له ھەر تەمەنىكدا بابى بەمرى، ھەست بە ھەتايوى دەكا)) .

دوو سال دواى باوكى، داىكىشى دەمرى و ئەم رووداوانە بە تەواوى پىرى دەكا.

له دواى شوپشى ئىسلامى ئىران

بۇ جارىكى دىكە ھەواى نووسىنى گۆفارى بە مېشكى دادى و بەھارى سالى ۱۳۶۴ى كۆچى ھەتاي بەردى بناغەى گۆفارى سروہ له شارى ورمى دادەمەزىنى و يەكەم ژمارەى گۆفارىكە له سەرەتاي ھاوین گەيشتە دەستى خەلك و ھىمن ئەمە دەلى: ئومىدەوارم ئەم سروہىە ھەر بى و ھەر دلان ببووزىنیتەوہ و ھەر گولان بگەشىنیتەوہ و ھەر دلنى كوردان خۆش بكا.

ھەژار ھەر لەو كاتەوہ چارى كردووەتەوہ و خۆى ناسىوہ و كەوتووەتە ناو كۆمەلەوہ . ژيانى له ئەوپەرى ئاوارەى و دەربەردەى بردووەتە سەر وەكو خۆى دەلى ((سى و چەند سالى تەمەنم دەربەرد و مالانگەر بووم ، نزم و بەرز و پىس و پاك و بەد و چاكى زۆرم دىوہ ، بەدەردى كوردە گوتمنى دونيام قونەكە و كردوہ و بۇ نانە وشكى رۆژانە و بۇ بى خەوىكى شەوانە له شاگر مەبخانە چىيەتییەوہ بگرە تا عەنبالى و قورەكارى و گسگ لىدانى مالان و كاشى مالى و نامان شووشتن)) .

بەرھەمەگان

ديوانى ھىمن بە ناوى نالەى جودايى (۱۹۷۹).

ديارە ھىمن مردوہ و له نىومان دا نەماوہ، بەلام ناسەوارەكانى و يادگارەكى كاتى پىرى ھەر ماون و بە دىتنى ئەوان ھىچ كاتىك ھىمنىش له بىر ناچىتەوہ. ھىمن شاعىرو زاناي فەرھەنگ دۆست و تىكۆشەرى رىگاي بووزاندنەوہى كورد و فەرھەنگەكى بوو، خاوەن بىر و تىفكرين و بىر كردنەوہ بوو. ھىمن دەنگى بەرزى نازادى، ناشتى و دىموكراسى خوازى كورد بوو. خوازىارى يەكەيتى گەلان بوو.

كوردايەتى ھىمن، مروڧايەتى بوو. شاعىرى جوان پەرەست، شاعىرى بابردەلە، كە بىنبەش
لە ئاو و خاك و ولاتى خۆى، پەرىوھى سنوور و موبتەلاى دەستى پۇرگار، پىرى ھەناسە
سوار، دەرکراوى بە زۆر دابراوى يار و ئازىزانى، بولبولى بىنبەش لە گولزار و چەمەن، بى
نەئىس و ھاودەم، عاشقى دل پر لە ئەوین و خوشەويستى ولاتەكەى، ھەنگاو بە ھەنگاو
خەم بە دواى مامۇستاي ئازىزەوھ بوو، ۋەكوو سىبەرى خۆى رۇژىك لىنى جيا نەبۇتەوھ و
رۇژى شادى پووى لە دلە خەمبارەكەى نەكرد، ئەو مروڧە بى نازە خۆ لە ئاسن و پۇلا
دروست نەكراوھ، بەلكوو لە خوین و گوشتە، بۇيە پر بە دلنى خۆى ئەنالىنى و بە ئاوازيكى
بە سۆزەوھ ئەلئىت:

بارچە گوشتىكە، دلنى من روو نىبە نالە نالنى من درەنگە زوو نىبە
لە شىعەرىكى دىكەدا دەلنى:

شىمە زۆر گىراوھ، شادىم كەم دىوھ ئەلئىن ھەيە، بەلام نەمدىوھ

شاعىر، شىنى يەكجار زۆر دىوھ، بەلام شادى و كامەرانى بە دەگمەنىش نەدىوھ و ئەزانى
شادى ھەيە، زۆر كەس لە گەلئيا راز و نياز دەكەن، بەلام ھىمنى خەمبار ھەر نەدىوھ، لە لاي
ھەر ۋەكوو نامۇيەكە، ۋەكوو دوژمىنكە، بۇ ماوھىەكى كەمىش روو لەو ناكات. مامۇستاي
بەرىزمان شىعەرە تەر و ناسكە جوانەكانى، زۆرەي زۆرى بە خەم زاخاوھ، خەم كارى زۆرى
تىكردوھ، بۇيە بە ھىچ جورى ناتوانى خۆى لە شەپۇل لابادات.

ھىمن شاعىرى گەل ، شاعىرى عىشق و ئازادى، دلە گەورەكەى ھەتا ئەو رۇژەي لە لىدان
كەوت، بۇ گەلەكەى و ئازادى نىشتەمان لىنى دا.

بە فەرەوھى خۆى:

ھەتاكوو دوا پشوو رىبوارى رىگەى عىشق و ئازادىم ئەگەر بىجگە لە ناكامىش نەبىنم،
بەرھەمىكى تر

نەمۇنەى ھۇنراوھى نەتەوھىيى

كوردەم ئەمەن

گەرچى توشى رەنجەرۆى و جەسرەت و دەردەم ئەمەن

قەت لە دەست ئەم چەرخە سېلە نابەزم، مەردەم ئەمەن

ئاشقى چاوى كەزآل و گەردنى پىر خال نىم

ئاشقى كىيو و تەلان و بەندەن و بەردەم ئەمەن
 گەر لە برسەن و لەبەر بى بەرگى ئىمرو رەق ھەلئىم
 نۆكەرى يىگانە ناکەم تا لە سەر ھەردەم ئەمەن
 مەن لە زنجىر و تەناف و دار و بەند باگم نىبە
 لەت لەم گەن، بەمكۆژن، ھىشتا ئەلئىم كوردەم ئەمەن

ھىمەن كە يەكئەك بوو لە گەورەترىن شاعىران و نووسەرانى كورد لە سەھەى بىستەمدا، لە بارى پاراستن و بوورژاندنەھەى فەرھەنگ و ئەدەب، گەورەترىن ھەقى خستوتە سەر نەتەھەكەى، چونكە لە تارىك و روونى بەيانى ژيانى دا، بۇ خەر كوردنەھەى كۆماكانى ئەدەبى كوردەھەرى و ورد بوونەھەى لە وشەكانى، بە كەو كوردن و ھەلاواردنى غەوارەكانى و سووركردنى خەرمانى زمانى كوردى، كەوتە كار و تەننەت گول ھەلگرتنەھەى و پاشەرۆكشى بۇ خەلكى دىكە نەھىشتەھەى.

ئاسەوارەكانى مامۇستا ھىمەن برىتەن لە:

۱. تارىك و روون (شىعەر و پەخشەن). ۱۹۷۴

۲. پاشەرۆك (شىعەر و پەخشەن).

۳. توحفەى موزەففەرىيە (فولكلورى كوردى، كە كارى ئۆسكارمانە ھىمەن ھەرىگىراھەتە سەر زمانى كوردى).

۴. شازادە و گەدا.

۵. قەلەى دەمد.

۶. ھەوارى خالى.

۷. چەپكى گول، چەپكى نىرگز.

۸. ئەفسانە كوردىيەكان (كارى قەنات كۆردۆ كە ھىمەن ھەرىگىراھەتە سەر زمانى فارسى).

۹. نالەى جودايى، شىعەر ۱۹۷۹

۱۰. پاشەرۆكى مامۇستا ھىمەن، كۆمەلە وتار، مەھاباد ۱۹۸۲

بە ئاوارەى و دەربەدەرى توانى كتیبى نالەى جودايى بنووسى، ئەگەر بە جوانى لىنى ورد بىنەھەى، دەبىنەن كە نالە و ھاوار و فېغانى دلە، ناسۆرىيە، خول دانەھەى و نزا و ھاوار و ئازارى ناخ و ماندوویەتى ھەز و ئانارامى رۆح و بى تاقەتى جەستەيە بەرامبەر جودايى، جودايى لە خىزان، لە خانوو، مال و گوند و گەرەك، شاخ و دەشت و دراوسى و

كەس و كار و يادگارەكانى سەردەمى مندانلى و لانەى گەورەبوون و گەلى شتى بە نرخى دىكە كە لە ياد ناكړين ولە دەروون دوور ناكەونەوه.

كۆچى دوايى هيمن لەو كەسانە بوو كە تەمەنى ميړمندانلى و لاوى و پيرى خوى لە سەنگەرى فەرھەنگ و ئەدەب و فۆلكلۆر و شوپشدا بەخت كرد و وەك مۆم سووتا و ريگاي پاشەرۆژى بۆ رووناك كردين. پاش دەرچوونى چوار ژمارە لە سروەى رەنگينى كوردستان، مۆمى ژيانى هيمن دوايىن فرميسكى ھەلۆھەرانە و لە ۲۹ى خاكەليۆھى سالى ۱۳۶۵ى كۆچى ھەتاوى بۆ ھەميشە مالاوايى لى كردين و لەسەر وەسيەتى خوى لە گۆرستانى بوداق سولتانى شارى مەھاباد بە خاكيان سپارد.

ئەمن دەمكوت لە دونيا تا بيمتيم
لە بەرگە س ئەستەمبا سەر دانوتيم
كەچى ئىستا لە داوى بسكى تۆدا
گرفتارم گۆلم مـوو ناپستيم
ژيانم پر لە رەنجە و نامـرادى
بە ھەلگەوتيش نەھاتم تووشى شادى
دلم ھىندە تەنگە ھەرجيتى تۆ دەبى و بەس
نەتۆش مەحكومى ھەبسى ئىنفيرادى
قەرار بوو بيتى لە گەل خۆت شادى بيتى
نەھاتى گەرچى پيت دابووم بەلتىسى
لەناو كوردا نەبوو پەيمان شكىتىسى
لە كوى فير بووى گۆلم پەيمان شكىتىسى؟
نەگەرچى بۆلى قەت ناچى لە يادم
دەگەم يادت بە يادى تۆوھ شادم
كە بارگەت بۆ ھەوار تىك نا ھەزىزم
شكا ئەستووندەكى تاوئى مـرادم
ھيمن لە سالى ۱۹۴۲ ئەم ھۆنراوھى ووتوھ ..

گەرچى تووشى رەنجەرۆيى و ھەسرەت و دەردم ئەمن
قەت لە دەس ئەم چەرخە سپلە نابەزم، مەردم ئەمن

ناشقی جاوی کهژال و گهردنی پر خال نیم
 ناشقی کیو و تەلان و بەندن و بەردم ئەمن
 کەر لە برسان و لە بی بەرگی ئیمرو رەق هەلتیم
 نوکەری ینگانە ناکەم تا لەسەر هەردم ئەمن
 من لە زنجیر و تەناف و دار و بەند باکم نیسه
 لەت لەم کەن، بەمکوژن، هیشتا دەلتیم کوردەم ئەمن

ئەم پارچە هونراوەی لە ساڵی ۱۹۴۶ لە شاری مەهاباد وتووہ ...

کۆیلەتی باوی ئەماوە، کیژی کوردی خوشەویست!
 راپەرە، هەستە لەخەو، ئاخر چ وەختی خەوتنە؟
 دەرکە بشکێنە، پەچە بەرپێنە، راکە مەدرەسه
 چاری دەردی کوردەواری خۆتێندنە، هەر خۆتێندنە
 ...دایکی زانایە کۆری ئازا دەتیریتە خەبات
 من گونە تۆش تێبگە (ناگاتە دەریایە زنە)
 گوازەکی زێرت بەکار نایە، لە گوی بگرە قسەم
 لایقی گۆنی تۆ عەزیزم شیعری سادە (هێمنە)

چارە نووسی شاعیر

بەهاربووفەسلی زستانم، ئەگەر یارم لەگەڵ بایسه
 دروێگەر گوتووینایە خونجیکی بـهـهـارنایه
 لەبارانی مەپرسە تا هەوریکری بـهـهـری روژی
 ... دەبی بگریم هەتا رووی تۆ لەژێر چارشویی رەش دایە
 هەناسەم لادەدا چاشوو رووبەندی رەشت ئـسـاـخـر
 هەورەهرچە نەبڕی گواحەرفینی قودرەتی بایسه؟

بیسارانی

رۇژھەلاتى كوردستان

(۱۰۵۳-۱۱۱۴ ك) (۱۶۴۰-۱۷۰۲ ز)

مەلا مستەھاي بيسارانی ھۇنراومنووسىكى بەناوبانگى كوردى شىۋەزارى ھەورامى بووہ.

كورتەى ژيان

مستەھاي بيسارانی كوپى مەلا قوتبەدين كوپى مەلا شەمسەدين سالى ۱۰۵۳ى كۆچى (۱۶۴۳ يان ۱۶۴۴) لە گوندى بيساران لە ناوچەى ژاومرۇ (ئىستا لە شارستانى سەلواادايە) لەدايكبووہ. سەرەتا لاي باوكى و پاشان لە نۆدشە و پايگەلان و سنە دەرسى مەلايەتتى خويندووہ. دواى ۋەرگرتنى ئىجازە گەراوہتەوہ بۇ بيساران و تا دوايى ھاتنى ژيانى لە سالى ۱۱۱۳ى كۆچيدا (۱۷۰۱ يان ۱۷۰۲) ۋەك مەلاى گوندمكە لەوى دەمىنيتەوہ لەسەر ۋەسىيەتى خۆى لە گۇرستانى پىرەھەژار لە نزيكەى سەلواوا بە خاكى نەسپىرن.

بە زمانە شىريەكەى كوردى شىۋەى ھەورامى گەلى ھۇزانى ناسك ۋەبەرزو پر لە ماناۋ سەرۋەيدا نوسيوە بيسارانى لىژدەدا دەلىت.

قىلەم بە ھەيفەن ۋتەى تۆ سايسى بگىرۆ نە دل ھەشمى جودايى

ئەگەر گوناهى ۋەنمگەرى بارا بەسەر، بەشمشیر، بە تەناف بە دارا

ۋەگەر نەھەيفەن بە ۋاتەى بەدگۆ نە پەردە مانۆ رازى مەن ۋتۆ

چەندە بە مەزنى ۋجوانيوە گازاندەى خۆى دەكات و بەو شىۋەيە جوانى ۋ زۆر لە بار ۋگەواراۋە دەردى دلى خۆى بۇ پادشاي ئەو سەردەمانەوہ ھەلدەپىژىت و دلى خۆى زۆر بە گەورىيوە شاد دەكات.

لە پارچەيەكى ترى ھۇزانەكانى ئەو مەلاۋ سەيداۋ سەرۋەرە، خامە پەنگىنەكەى لە دەست دەگرىت و بە دلئىكى پر لە مەزنى ۋ گەورەيىوہ پوو لە يارەكەى خۆى دەكات و دەلىت:

شىرىن زولف لول... شىرىن زولف لول فینداى زولفت بام، گا، گرزەن گا لول

گا چوون سیاو مار بەشيوەن مەلول گا ۋتەى لاۋلاۋ مەنچوون نە تول

گا، تاتان نە دەسى گەردش سەمال گا ھەفتەن ساگىن نە دەوران خال

گاھى بەشيوەن، گاھى گرنجەن گاگا گرە بەند ملە ماى رەنجەن

دەبىنن چەند بە جوانى و ھەستى پېر لە خوشەويستىيە باس لە سىماي يارە
خوشەويستەكەى خۆى دەكات و چلۆن پىيى دا ھەلدەلەيت، كە لە گەلى لە ھۆزانەكانى
كالىسيكى پيدا ھەنگوتن بە ئويين و خوشەويست و كەسايەتى زۆر باو بوو .

بىسارانى لە دوورى يارەكەى خۆيەو دەردى دلى خۆى ئاوا دەربىرەو لە پارچە
ھۆزانىكى تىرىدا ئاوا و دەليت:

قىلەم چىس مەبۆ تايى جەو زولفە
جەو زولف، وەشبو لول سەر كلفە
وەزىم لە گەردەن، ەمەرم وەبرە دەم
تەجديد بې، دەفع ھوناوان وەردەم

لە پارچە ھۆزانىكى تىرى دا لەو دەمەو كە لە بىساران دوور دەكەويتەو، باس لە زىدى
خۆى دەكات و لە دورىدا دەليت: ھەميشە چاوم تەژى ئەسرىنى دوورى تۆيە و دەفرمەيت:

چەوسا و دىدەم دوور كەفتەن جە تۆ
لەلاوئىش لىكەن لەلاوتر مەبۆ
رۆشنى سات، وەنەم. بىەن تار
زىندەگىم تالەن وئەنى زارى مەار
كەسى بەتەور خالى جەستەش بۆ
پئشە جۆياي تۆ ئاوات واتەش بۆ
خاشش ھەرتىدەن مەرگش مېمان بۆ
مەگەرئەو مەرگ دەردەش دەرمان بۆ

لە ھۆنراوئەيكى تردا چەند بە ناسكى ھەستى خۆى دەر دەپرىت و لەم ھۆزانە كلاسكىيەى
دا، ئاوا دەلى ...

چلى بە پەنا چلى بە پەنا
چلى چۆن رەقىب مەدران بە پەنا
ھورئامان مەدران نەروى تەمەننا
مەرياد بە قودرەت بەرۆش فەنا
وہبار قودرەت لە تار لە تار بۆ

نماز و بالای قیلم دیار بو
بسوۆزی باهر بازدی سحر
رشمش جه زمین بهربارؤ وهبر
تابالای قیلم چون شمع خانان
بوینؤ وهچم نه بهرزه بانان

نهم شاعیر مهزنه واته سهیدا بیسارانى مامؤستایهكى زانار بلیممت و زؤر به توانا بووه دهتوانین بلتین كه نهو زاته گهرهیه دلدارینكى دل پر جؤش و ههستی پاك و بیگهردی زؤر بلندی ههبووه فیهلسوفینكى ناینی بووه ، كه مامؤستای گهلی له هؤنهرانى بهرزى كورد بووه، كه دیوانه نایابهكهی پر له ههستی ناسك وجوان و مانای قول له خوشهویستی و بیاههنگوته.

مانیفیستی هونهری-ئهدهبی لیریکای بیسارانى

بیسارانى شاعیری مهزن و ناسراوی سهدی ههفدهی زایینی، میراتبهری «كرکهی هورمزگان» و پهرهپیدهری موسیقای رهسهن و مامؤستا و «بهستهی ههرد»ی مهولهوی . وهك نهستهیرهیهكى پرشنگذار له نیو ئهدهبی کلاسیکی كوردیدا دهرؤشیتهوه. زوان و نهدگاری هؤنراوهكهی نهرم و پاراو و فولكلؤریکه، نهندیشه هونهرییهكهی ساده و پرواتا، مهلوله هؤنراوهكانی پرشور و ههست نامینن.

ئهوهی بۆته هۆی مهزنی و ماننهوه و دهگمهینی و جیلوهبهخشی نهم هؤنهره له چهوزهی لیریکای كوردیدا، ههندی ئهدگاری ئهدهبی و چهپكى شینوازی هونهرییه، كه نهم هؤنهره له رهوتی ئهدهبی باو و ژاواندنهوهی فوهرم و ناوهپۆکی ئهدهبی زالی وهخت به سهر شیعر و ئهدهبی بندهستی کلاسیکی كوردیدا جیادهكاتهوه. لهم وقارهدا به شینوهی دپرنامیز و بابهتیانه نامازه نهكهینه نهم میتۆده ئهدهبی و شینوازیانه وهك مانیفیستی هونهری - ئهدهبی بیسارانى:

(۱) پهرهپیدانی بزافینكى ههملهلایهنی ئهدهبی له سهر ساكاری زوان و واتای فۆرمی «كرکه» - خیرایی دهنگ و هینشوه دهنگ intensite توخمی تهكیه accent له سیستهمی موسیقایی برهگه- كه پینشتر له «هورمزگان» و «ئورامنهكانی بابا تاهیر» و دهقه «یارسهكان»دا سهریههئدابوو.

(۲) کاردانوه و کاربه‌خشی له شیوهی دهرپړینی شاعیرانی پاش خوئی، وهك ریچکه و مننه‌جی فیکری نهدبې. مه‌لوی هونهرکه‌ی بیسارانی وهك «به‌سته‌ی فهد» ناو ده‌بات وهك ده‌لی :

(بیسارانی) یمن نه توئی فهد من
خهم چهنی خهمان زوو مه‌بو ساکن
نهوات ویرانه‌ی دل گه‌رو ئاوا
چهنی «به‌سته‌ی فهد» بیساران ماوا

(۳) ده‌ستپینشخوری له رسکان و فراژوی کردنی هونهریکی نه‌بستراکتی(زه‌ینی) له سر میتافیزیکی‌ای زوان و هه‌ستامیز له هه‌ندی موتیف و وینه‌دا به ده‌ست بردن به چهنی وه‌سف و گیانه‌خشی شته‌کان.

۴ - خورپه و قوستنه‌وی دیارده سروشتیه‌کانی هورامان و به‌شترکردنیان له ریگای پرۆسه‌ی داهینان له مینکانیزمی خه‌ل‌قدا.

۵ - وه‌لاوه‌نانی چه‌مکه فۆرم و ناوه‌پرۆکیه‌کانی نهدبې باو و زالی سهرده‌م و مهرگرتنی جهره‌ره نهدبیه‌کانی خو‌مالی.

۶ « - خه‌زانییه» وهك دیارده‌یه‌کی تاکی و شیوازی هونهری و به گه‌رختنی چه‌پکی وینه‌ی پاییزی، ناویته له گه‌ل نوستالوژی و لاواندنه‌وی پیری و په‌ککه‌وته‌یی ده‌روونیاتی خوئی که رووبه‌ری ئەم کاره جاپده‌ره بو چه‌شنیک رووکردی رۆمانتیکی.

۷ - خولقاندن و که‌شفی هه‌ندی واژه و ده‌سته‌واژه و لی‌کدراوه و موتیفه‌ شیعر له چنراو و تان و پۆ و به‌کگراوندی ده‌قه‌که‌یدا که ریگا خو‌شکه‌رن بو شیوازیکی تاکی به ناو ((شیوازی بیسارانی)).

۸ - به‌زاندنی بازنه‌ی قۆرخکراوی بقه‌کان به ده‌س و بالی ناوه‌لا و ره‌ها له رسکاندن و داهینانی زمانیکی جیاواز و به‌رخوردی نامۆ و ناموته‌عارف له گه‌ل توخمه‌کان له وینه لیریکیه‌کان و لادان له هه‌ندی ریسای چوارچیوه‌دار و توتالیته‌ی بازنده‌داری زوانی زال، واته که‌لک و مهرگرتن له واژه‌گه‌ل و توخمه‌گه‌لیک که نین له ناو بازنه‌ی نهدبې پاونکراودا که به جه‌ساره‌ته‌وه رۆ چه‌وته نینو دل‌ی فه‌زای ئیرۆس نامیزی پاونکراو. که‌چی ئەم گوربزی و جه‌ساره‌ته‌ دوا‌ی بو‌ته ئەدگاریک بو شاعیرانی کورد به تایبعت شاعیرانی هه‌ورامی به چه‌شنیک که ده‌سه‌لاتی ویراژدانی زوانییان زۆرتر هه‌بې. با ئەوه بزانیان ئەم رووکرده

نازارکیشان له حالیکدا نووزیهکی تیا نه‌ماوه، مل ئه‌نی به پیله‌وه، جگ له مردن چی بو
نه‌ماوته‌وه:

وتنه‌ی سه‌رسامان، نه‌زان هه‌موالان
زه‌ده‌ی زامی سه‌خت، (تیری خه‌یالان)
ویل وێل مه‌گیلو، بیزار جه‌ زیان
خه‌می فه‌راوان، که‌م مه‌ندن جه‌ گیان
یان‌ی های دووریت نه‌که‌ردهن گاری
وه‌رنه‌ مهر گلکۆم بوینان جـاری

یان ئه‌م ده‌یه: (خه‌یال) چوون نه‌شته‌ر(چقل) نیشته‌وته هه‌ناوی و دل‌یی له‌ت له‌ت کردوه و له
هه‌ناوییه‌وه بو نێو چاوانی لافاوی زۆخ ده‌قولی.

(خه‌یال) چوون نه‌شته‌ر دل مه‌کاوتو
دل جه‌ دیدهم، سه‌یل زۆخ مه‌تاوتو

یان له‌م دوو به‌یته‌دا: ئه‌مه خه‌یاله که ده‌بیته مایه‌ی جه‌وه‌ری هه‌ر دوو جه‌سه‌ری ژیان
هه‌م قنیاتی مادی و هه‌میشه‌ روحانی و سوکهی شاعیرانه:

چراخ قنیاتم به (خه‌یال) ته‌من
به (خه‌یال)ی لال مشکین خاتهن
دایم جه‌ ته‌ندا (خه‌یال) گیانسه‌ن
هه‌ر به‌و زنده‌نان، به‌و زیانسه‌ن

به هه‌ینانه‌وه‌ی ئه‌م ئه‌م نمونه‌، بۆمان ده‌رکه‌وت که هۆکاری چیکردنی وینه له‌ پرۆسه‌ی
داهه‌یناندا له‌ ته‌نیا خه‌یاله که ده‌وری سه‌ره‌کی ده‌بینی. خه‌یال به‌ مانای نه‌خشی زه‌ینی و
ئیمه‌ژ Image که توخمی سه‌ره‌کی کاری (فۆرمالیسته‌ رووسی)یه‌کان و (رۆژاواویه‌کان) که
داکوکی ئه‌وتویان ده‌کرده سه‌ر ئه‌ده‌بییه‌تی زمان. بایه‌خی بیسارانیشت له‌م گریبه‌سته
هونه‌رییه‌دایه که ده‌بیته خاوه‌ن رنجکه و شتیوازی هونه‌ری-ئه‌ده‌بی له‌ به‌ دنیا ئانینی
ده‌قیکی ساکار و ره‌وان له‌ دوو توخمی «خه‌یال و واقع».

۱۳ - ئەفسونى واژه(واچە): رووكردى شاعىرى رۇمانتىك بۇ واژه رووكردىكى ھونەرى و بايەخدارە. واژه و وتە تا رادەى تەقدىس و كورنوش، پىرۆزكراوہ. ھونەرمەندى رۇمانسى بىنوايە“ واژه تەنيا بۇ دەرىپىنىكى ساكار و مەبەستىكى سادە نىيە: بەلكوو واژه لە فۇرماسىيۇن و تان و پۇى شىعەردا تىزىكە بۇ ئىدىيالىزەكردىنى واتايەكى خەياللاوى و ئىماژىك بۇ نەخشاندى، تەختەنىگارنىكى ھونەرى و موھەندىسى زوان. «ئىكتۇرھۆگۆ» تا رادەى پىرۆزىتى و سەردانەواندن بۇ وتە و واژه دەيگوت: «واژه برىتقىيە لە وتەيەك و وتەيش ھەمان خودايە». (حسىنى سىد رەزا، مکتب ھای ادبى: ل ۷۷) زەوقى ھونەرى و رىبازى داھىنانى بىسارانى لەم مېتودە قوتار نىيە، دەركى بە ئەرزشى واژه كروہ. دەستى بردوہ بۇ ھەندى واژه و دەستەواژه و وتەى ئىستەتىكى، ناتوانىن بلىن رىكەوت بووہ، بەلكوو بە زانىارى و تواناي ھونەرىيەوہ لە ھەمبەر ئەم دياردەدا دانوستاندىنى كرووہ“ شتوومەك و كەرەسە زوانىيەكانى لە دنياى دەرك و كەونىدا وەك «خوداگا» وەرىگرتووہ لە پىرۆسە زىھنىيەكەيدا، لە «ناخوداگا» و مىكانىزمى خەلاقدا، بە پىئودانگى وىنەكارى ھەليخولاندون، ئەنجا وەك دەقى شىعەرى ھاتۆتە رىچكەى ھەبوون، بەم شىوہ بووہتە خالقى تەشكىكى رۇمانتىكى و مانىفېستى شىعەرى بۇ ئەدەبى كلاسىكى كوردى. ئەم بەستە فەردانە كە پىرەمىردى نەمرى ھىنابووہ سۆسكە و لەژىر كاردانەوہىكى ئەوتۆدا وەرىگىپراون بە كوردى سۆرانى:

جراغ دا جارى بۇ وە خاومىدا پا بىنە وەبان ھەر دوو چاومىدا
 ھەواچە موژەت تىژتەرەن جە خار پاي گول ئەندام مەدرۆ ئازار
 مەن موژەى خار يە خەيلى وەختەن بە جاپووكارى نەراى تۆم جەختەن
 شەو و رۆ نەرات، بەرى ئى سەودا يەك يەك بىنى شكستەى مەودا
 بۇ وە بى ئەندىش، پا بىنە لىشان بەدىە بىنايى، ھىج مەندەن تىشتان؟
 ئەگەر تىشان بۇ، غەير جە ھوون نىشتەر ھىجرانت فىشتەر، لىش مەدۆ نىشتەر
 سەھر مەزانى بالا زەرستىتوون بات وىنەى جەنا رۇيا بۇ بە ھوون

ئەم پارچە ھەلبەستە لە لاين مامۇستا پىرەمىردوہ وەرىگىپراوہتەوہ سەر شىوہى سۆرانى بەلام تەنيا ئەم چوار بەيتە لە ديوانەكەى لە لاين كەيۇمەرس نىكەرەفتارەوہ نامازەيان پىكراوو. ئەمە ئەو چوار بەيتە:

يَت بَنِي وَه بَان هَر دُوو چَاوَمَا	گيان له پرخى خهوى خاوما
نُه چَه قَيْتَه پَي ناسكتر له گـول	مهلى برزانگت تيزه وهك چـقل
كه بهر دهرگا كهى توى پى نُه مالم	به برزانگى تيز بويه خوشحالم
بو تى هه لويسنى جهستت دل گهرمه	هر چند تيزيش بى بو پى تو نهرمه

۱۴- رهمزى چراغ: له ههرىمى نهنديشهى هونهرى بيسارانيدا، چراغ دهورىكى بهرچاو دهبينى، تا رادهيك نهو توخمه بوته بهرجهستهيى بو شينوازي نهم شاعيره. نهم ديارده شينوازييه، به داهينانى وينهگه ليكى جوراوجور و خولقاندنى فهزاگه ليكى فره ره ههند و چهن لايهنه - پتر له ههفتاد جار دوپات كراوه تهوه - تا رادهيك بوته بوونه وهرى سهرهكى بو خوربه به خشى و داهينان له پرؤسهى شيعردا بو بيسارانى. وهك ماشوقه يهكى ئوستورويى و خه يالى "نهمادىك بو يوتوپيا و مهدينه يهكى فازله. چما (شاخ نهبات و حه بييه) ماشوقه نايدىالى و ئوستوروييه كهى (حافن) و نالى شاره زورى كه سهرچاوهى بارگه ده لالى و هونهر يه كانى نهم دوو شاعيره بوون. ماشوقه يه كه نزم و زهمينى و ناسووتى نييه بهلكو خاوهن ته شكىكى پله بالا و ناسمانى و لاهووتيه، بى نه وهى حزورويكى فيزيكى هه بى: بوته هنيمايهكى بهرزه فر بو دهقه سهرچله كانى نهم شاعيره.

- چراغ قوربانن، چراغ قوربانن
 غهبرى تو بهى كهس قوربان نهنان
 - چراغم به چين، چراغم به چين
 نهرچينى زولفت بدهو به ماچين
 - چراغم شه ندى، چراغم شه ندى
 تو توخمى هيجران وه به ختم شه ندى
 - چراغم بى تو گولانى وه هار
 مه يان وه ديدهم چون نهشته هه زار
 - چراغ يانى چيش، چراغ يانى چيش
 ئى چه م نيشايه بهى تو يانى چيش
 - چراغم شه هيد، چراغم شه هيد
 وه ختى وه نيگات مه كهريم شه هيد

۱۵- خه زانيه: ههروه ها كه خاقانى شروانى شاعيرى به ناوبانگى سه دهى شه شه مى كوچى مانگى له نه ده بى فارسيدا به خولقاندنى وينهگه لى جوراوجورى هونهرى ناسراوه به

«شاعیری به ره به بیان» و لیرمؤنتۆف شاعیری مه زنی روسی ناسراوه به شاعیری نه خشاندنی «ناسۆی رۆژ» و توانیویانه هه لاتنی رۆژ له ولاتی قه قاز و نا قاری شروان و نهران به باشتین دیمه نی هونهری نومایش بکن، بیسارانیش به توانستی هونهریه وه دیارده ی «خه زانییه» ی کردوه به مؤتیفه شیعرینکی تاکی ده گمه نی خۆی. ئەم رووکرده زاده ی رهفتاری زهینی و په ژواکی دهروونی ئیش و نازای خۆیه تی: له م چامه هونهریه دا، بیسارانی له گه ل وه لگی خهزان (گه لآخه زان) له سه ر شیوه ی که سیتی به خشی وخوازه و میتافۆر دیته دواندن و دیالوگ، له دیتنی سیمای زهرد و لاوازی وه لگ زویر ده بی، دۆخی دهرونی و جسمی و پیری خۆی دیته وه یادی. هۆکاری ئەم زویریه له گه لآ ده پرسی و وه لامی دراوه ته وه: من له خه ومدا له چلی داره میو جیا بوومه ته وه و ناوا که وتومه ته دیاری غوربه ت، زهردیم له هیجرانی یاره و بران له وه تن و ماوای سه ره کی (کاردا نه وه ی مه وله وی رۆمی له سه ر بیسارانی له نه ی نامه دا: بشنو از نی چون شکایت می کند- از جداییها حکایت می کند. پروانه مه سنه وی مه عنه وی مه وله وی). بیسارانی وه لام ده داته وه که هه ردوو زه ده ی دهستی هیجرانین تو له ته رزیک پراوی و من له سه روی بالایه ک، به م جیا وازییه تو له خه ودا نازاری هیجرانت چه شتوه و من به کرده سه رمدا هاته وه.

-نارۆ شیان دیم، رهنگی خه زانان
 حالی شان نیمن، ئیمه نه زانان
 -دیم به ته رزه وه خه زانی بی ته رز
 ته مام حالی وئش په رتم که ردش عه رز
 -په رسام یه چی شه ن ئی زه ردی خه زان
 وات: مه یۆم نه خاو ته ناکی ته رزان
 -واتم: ئیمه و تو هه ر دوو جه سته مان
 ئیش مه که ران زام ماران گه سته مان
 -تو جیا جه ته رز، من جه بالایی
 ته رته ر جه نه رگس سه وئی ئالایی
 -داخی جیایی نه و تو وول نه مامان
 تو جه خاوت دی، من په نه م ئامان

مەھسۇبى

باشورى كوردستان

(۱۸۲۶ - ۱۹۰۶)

مەلا محمد كوپرى عوسمان بەلخى ناسراو بە مەھسۇبى مامۇستاي ئاينى و يەككىك لە ديارترين ھۇنراوھنووسەكانى كورد بووھ ، وھ بە يەككىك لە چلەپۆبەكانى شيعرى كوردى دادەنرئت ، ھۇنراوھكانى لە دەورى چەند تەوھرىكى جياواز ئەسپورتەوھ و سەرجمى ھۇنراوھكانى لە ديوانى مەھسۇبىدا كۆكراوھتەوھ .

ناوى موھمەدە ، كوپرى مەلا عوسمانى بالخييه ، لەنەوھى پير و زاناي ناودار ، شئخ رەشە ..باپيريشى وھكو باوكى ناوى مەلا عوسمان بووھ وھكو شئخ مارقى نۇدى لەگەل دروست كردنى شارى سلئيمانيدا ھاتۆتە شارى نوئوھ ، (بالخ) دئبەكە لە ناوچەى (ماوھت) لە شارىستانى سلئيمانى .

مئژوونويى كورد (محمد ئەمىن زەكى بەگ) دەلى لە سانى ۱۲۵۲ ى كۆچى بەرامبەر (۱۸۲۶ - ۱۸۲۷ ى زايىنى لە داىك بووھ .

مامۇستا علائەدەين سوچجاديش دەلى لە (۱۸۲۰ زايىنى - ۱۲۴۶ ى كۆچى) لە داىك بووھ ، وھ (كاكەى فەلاحيش) دەلى (۱۸۲۱ - ۱۸۲۲ زايىنى - ۱۲۴۷ ى كۆچى) لە داىك بووھ .

باوكى خەلىفەى شئخ عوسمانى سىراجبەدىنى تەوئلە بووھ ، ھەوت سالان بووھ خراوھتە بەر خوئندن و ماوھىك لاي باوكى خوئندوويەتى ، بۇ خوئندن چووتە سنە و سابلاخ و لاي مەلا عبدالله پيرەباب خوئندوويەتى ، پاشان گەراوھتەوھ بۇ سلئيمانى و لاي مەلا ناودارەكانى ئەو ناوچەى خوئندوويەتى ، ئەوجا چووھ بۇ بەغداد و بووھ بە فەقى زاناي بەناوبانگى كورد موفتى زەھاوى ئىجازەى زانستى لاي ئەو وھرگرتوھ .

وھ ديسان علائەدەين سوچجادى دەلى پاش ئىجازە وھرگرتنى لە يالى ۱۸۵۹ ى زايىنى بووھ بە مەلاى مزگەوتى ئىمامى ئەعزەم لە بەغداد ، بەلام لە سانى ۱۸۶۲ دا بەغدادى بەجئ ھىشتوھ و گەراوھتەوھ بۇ سلئيمانى و بووھ بە ئەندامى دادگا .

لە ۱۸۶۸ دا بە ھوى مردنى باوكىيەوھ دەستى لە كارى مىرى كئشاوھتەوھ و بووھتەوھ بە مەلا و دەستى كردهوھ بە وانە ووتنەوھ بە فەقئبە و قوتاببيان .

ئەو فەقئبانەى كە دەرسىيان لاي مەھسۇبى خوئندوھ و فەقئبى بوون لەوانە :

- مەلا ھەسەنى كورى مەلا عەلى قزلچى .

- مەلا محمودى مەزناۋەيى .

- مەلا سەئىد ئەفەندى نايب ئۇغلى كەركوك .

- مەلا غەزىزى موفتى سلىمانى ... لە ناوبانگىرتىن فەقىكانى مەھوى شاعىر بوون .

بە پىچكەي باوكىدا تەرىققەتى گرتتوۋەتە بەر و بوۋە بە خەلىفەي شىخ بەھائەدىنى كوپرى شىخ عوسمانى تەۋىلە ، ۋەكو مامۇستا شىخ محمدى خال لە (موفتى زەھاۋى) يەكەيدا نوسىۋىھتى ، مەھوى لە سالى ۱۹۲۱ ى كۆچى بەرامبەر ۱۸۷۴- ۱۸۷۵ ى زاينى لە گەل چەند مەلايەك لە سلىمانىھەرە نەفى كراون بۇ بەغداد ، بەلام نوسەر ھىچى ترى لەبارەي ئەم نەفى كردنەۋە ۋە ھۆيەكەي و چۆنىھتى گەرانەۋەي مەھوى بۇ سلىمانى نەنوسىۋە .

مەھوى لە سالى ۱۸۸۲ دا بە پىنى ۋتەي مامۇستا سوججادی چوۋە بۇ ھەج و لەۋىۋە چوۋە بۇ ئەستەمببول و لە رىنگەي پىاوماقۇلانى كوردەۋە لە ئەستەمببول چاۋى بە سولتان عبدالحمىد خەلىفەي دەۋلەتى عوسمانى كەوتوۋە ، سولتان رىزىكى زۇرى لىگرتوۋە و فەرمانى داۋە خانەقاھىكىيان لە سولەيمانى بۇ كردەتەرە كە ئىستا بە (خانەقاي مەھوى) بەناۋبانگە ، موچەيەكىشى بەناۋى خزمەتكردنى ھەژارانەۋە بۇ بېرۋەتەۋە ، دواتر گەراۋەتەۋە بۇ سلىمانى ، تا مردنى لە سەرەتاي شەشەلانى سالا ۱۳۲۴ بەرامبەر ۱۹۰۶ ى زاينى .

خانەقاي مەھوى

سالى ۱۸۸۲ ى زاينى چوۋە بۇ ئەستەمببول كە ئەو كاتە پايتەختى دەۋلەتى عوسمانى بوو ، لە رىنگەي پىاۋە ماقۇلەكانى كوردەۋە بە دىدارى عبدالحمىد ى دوۋەك ئەگات و سولتان زۇر بە زانست و عىلم و تەسەۋفى مەھوى بەدل دەبىت ھەر لەبەر ئەمەش بو بېرىارى دا خانەقاھىكى بۇ بىكرىتەۋە لە سلىمانى ، كە بەقانەقاي مەھوى ناسرا ، ۋە مەھوى لە داۋى گەرانەۋەي بۇ سلىمانى لە ئەستەمببولەۋە لەو خانەقاھىدا كە دروستى كرد بە بەردەۋامى بە ۋانە ۋتنەۋە و رابەرايەتى كردنى تەسەۋف بەردەۋام بوو .

مەھوى لەو خانەقادا كاتەكانى بۇ سى بەش دابەش دەكات ، بەشىكى بۇ ۋانەۋتنەۋە و بەشىكى بۇ دانىشتن لە گەل خەلك و نامۇزگارى كردنىان و بەشىكى ترى بۇ نوپۇز يادى خواۋ بىركردنەۋە .

كەسايەتى مەھوى

مەحوى پياۋيىكى بالا بەرز و سوور و سېي و چاۋگەرە بوو ريشىنكى درىژى ھەبوو و بە نەرمى قەسەي كوردوۋە ، مېزەرى سېي و كەواۋ سەلتەي لە بەر كوردوۋە ، و لە سەرەتاي ژيانىيەۋە خولياي گۆشەگىرى بوو و گەرمى ھەست و سۆزەكانى دەرگاي شىعەرى بۇ ئاۋەلا كرد ، ھەرۋەھا ئەو ژىنگە و خىزانەي مەحوى تىيدا پەرۋەردە بوو كوردوۋىەتى بە شاعىرىنكى تەسەۋف ، ھەرۋەھا شاعىرىنكى وردەكار بوو و تەواۋ كوردنى ھەندىك لە قەسىدەكانى لە مانگىكەۋە تا سالىنكى خاياندوۋە .

ئاۋەرۋك و روۋخسارى ھۇنراۋەكانى

شىعەرەكانى مەحوى لەسەر مانا و بىر كوردنەۋەيەكى تەواۋ قول ئەۋەستىت و بەگىشتى ھۇنراۋەكانى لە سەر چەندىن تەۋەرى جياۋاز ئەدۋىت ، لەۋانە شانازى كردن بە نەتەۋەي كورد و زمانى كوردىۋە لە ھەندىك لە شىعەرەكانىيدا ، ھەرۋەھا ھەئۆيىستى توندى شاعىر بەرامبەر ستمەكار و زۆرداران لە شىعەرەكانىدا رەنگ دەداتەۋە لەگەل بەگژداچوونى ئەۋانەي بازىرگاني بەسەر ئاينەۋە ئەكەن و زۆرتىرەن بەشى شىعەرەكانى لە چوار چىۋەي جوانى و خۆشەۋىستى و عشق دەسۋرئەۋە ، ھەرۋەھا چەندىن شىعەرى ھەيە لە بوارى راستى پەرسىتى و فەلسەفەدا و لە ستايشى ئاينى و تەسەۋفدا .

مەحوى ۋەكو شاعىرىنكى سەردەمى و پىشۋوتەر لە خۇي ، كىشى عەروۋزى عەرەبى بەكار ھىناۋە ، ھەرۋەھا يەكىنى قافىيەي پاراستوۋە ، بەۋاتايەك كە سەرانسەرى ھۇنراۋەكە لەسەر يەك قافىيە ، بە ھۇي ئەۋەي زمانى كوردى لەو سەردەمەدا ھىز و توانى ئىستاي نەبوۋە ، مەحوى وشەي فارسى و عەرەبى زۆر بەكار ھىناۋە ، ھەرۋەھا وشەكارى و وردەكارى زۆرى بەكار ھىناۋە ، ۋە بەدۋاي وشە دەربىرنى گراندا گەراۋە . لە ھەمان كاتتدا مەحوى لەگەل زمانى كوردىيدا بەزمانى فارسى و عەرەبى چەندىن ھۇنراۋەي نوسىۋە .

چەند نەمۇنەيەك لە ھۇنراۋەكانى

زۆر لە شىعەرەكانى مەحوى لە چوارچىۋەي غەزەلىياتتدايە ئەمەش نەمۇنەيەكە :

بەنورى بادە كەسفى زولمەتى تەقۋا نەكەم ، چ بگەم !
 بە شەمەيىكى ۋەھا جارى شەۋىكى ۋانەكەم ، چ بگەم !
 لە خەزنى دەلمدا ھەرچى ھەيە ، ھەر داغى سەۋدايە
 دەسا ئەم نەقدە دەردى عىشقى بى سەۋدا نەكەم چ بگەم !
 لە گەل دەستى مەلا رى ناكەۋى زونافى زولنى يىار

وہ گو "شیخ" ئیختیاری مہزہبی "تہرسا" نہ کم چ بگم !
 له رپی ئەو شوخدا خۆم کردە خاک و پێی ئەنا پێما
 دەسا خاکی ھەموو عالم بەسەر خۆما نہ کم ، چ بگم !
 دەمیکە شاری پر شۆری مەحبەت مات و خامۆشە
 بە قانۆونی تەجەننۆن شۆرشێ ئینشا نہ کم چ بگم !
 له چاوانم ئەما بۆ گریه ، نۆبە ی سەجدە بەردەرگە
 سیا سالم نەبارە ، نوێژی ئیستیسقا نہ کم ، چ بگم !
 لەسەر تۆم دوشمە دنیا قەزیم "مانع الجمع" ه
 کہ تەرکی تۆ نہ کم ، تەرکی ھەموو دنیا نہ کم ، چ بگم !
 بەجی ماوم له یاران ، نا بەجی ماوم ، ئەجەل زوو بە
 بەمردن لەم قوسووری زینە ئیستیعفا نہ کم ، چ بگم !
 ئەوا لەیلا بە رۆژی حەشر ئەدا وادە ی لبقا مەحسوی
 ھەتا قامی قیامەت ، ئاھ و واوہیلا نہ کم ، چ بگم !

نایینی

ئەم چەند دێرە ی خوارمۆه نمونە یەکن له ھۆنراوہ نایینیەکانی مەحوی ، لەم بەشەدا مەدح
 و ستایشی پیغەمبەری ئیسلام محمد درودی خوای لەسەر بیئت دەکات کہ له ١٢٤ دیر پیک
 ھاتوہ ئەم بەشیکیەتی : مەحوی بۆ پیغەمبەر (درودی خوا لەسەر بیئت) دەلیت:

و صلی اللہ علی " ئەو بەحری نووری عیلم و عیرفانە
 کہ دەرکی غەوری ناکا "غیر علم اللہ سبحان" ه
 " و صلی اللہ علی " ئەو زاتی پاکی قودوسی ئایانە
 کہ ئەخلاقی پەسەندیدە ی جەنابی حەیی مەننانە
 " و صلی اللہ علی " ئەو حەزرتە ی ساجیب کەمالتە
 کہ ئەعلا و موعجیزە ی، قوریانی بێ من ، نووری قورئانە
 له تاریکی شەوی کوفرا بە یەک دەم لەمعیکی دا
 ھزار و سی سەد و بیست و دووہ، دنیا چراخانە
 چرایەک نووری بیجوونی مومیددی بی، دەبی وا بی
 چرایەک دەستی قودرەت خۆشی کا ، بۆ تا ئەبەد مانە

وه شيعرهكانى مهحوى دابهشكراوه بۇ غەزەلەت و شيعرى ئاينى و چوار خىشتەكيبهكان و تاكهكان و بهشى عەرهىبى و بهشى فارسى هاوكات هەرىهكى: لەم پۆلىئانە بە پىتى رىزبەندى نەلفىبى كۆتايى دىرە ھۆنراوھكان رىزبەندى كراون .

ئەم سەرچاوانەى ديوانهكانى مهحوييان لى وەرگىراوه لەسەرەتادا نوسراوهكانى دەستى شىخ مەلا عومەرى مهحوى كۆپى شاعىر و ھەندىك دەستنوسى تىرى بىنەمالەكەيان بوون و پاشان شىخ محمدى مهحوى بە بەراوردكردنى ديوانهكەى چاپى ۱۹۲۲ لەگەل دەستنوسەكاندا ديوانهكەى نوسىووتەوھ و لە سالانى ۱۹۶۰ و ۱۹۶۱ دا لە گەل گۆزان و كاكەى فەلاحدا راستيان كردووتەوھ و خىستويانەتە سەر رىنوسى نوڤى كوردى . پاشان ھەرىكە لە مامۇستا مەلا عبدالكرىمى مودەرىس و محمدى كۆپى مەلا عبدالكرىم شيعرهكانيان لىكداووتەوھ و ھەروھە بەھاوكارى كاكەى فەلاح و شىخ محمدى مهحوى ديوانهكەيان بە شىوھىهكى جوان بە چاپ گەياندوھ .

مهحوى لە تشرىنى يەكەمى ۱۹۰۶ دا كۆچى دواى دەكات و لە يەككىك لە ژوورەكانى خانەقاكەيدا بە خاك سپىردا .

عیشق لە تېروانىنى مهحويدا

عیشق روحيەتى روھە رووبارىكى خوينىنە كە تەنيا دل مەلەى تىدا دەكات و كەشتىيەكانى ھەستىش خوين بۇ كەنارەكانى موحيببەت دەگوازنەوھ ، جەنكىكە بەبى سەرباز و تانك و توپ و بى ھەرشە وبى جىرپە ، دەشى كەس نەدۆرپىت و دەشىت ھەمووش دۆراوبن تۆبلىي سەرابتانىك نەبىت و لە دواچارىشدا ناوى كولاوى عیشق تىنویتی سەرايىش بشكىنىت عیشق گەرمە وەكو نامىزى داىكىكى زۆر گەرم . سەوزە لە سەوزايى بەھار سەوزترە ، زەردە لە زەردى گەلاكانى پايز زەردتر ، سارده لە بەستەلەكى دلئى خيانەتكارىكى ناموحيببەت ساردتر...

عیشق گەردەلەوول و وزە و رەشەبايە . بەلام بى تۆز رىزى لە ناسكىتى و تەنكىتى دلئى عاشق دەكرىت ، عیشق ھەندى جار درۆزنىكى راستگۆيە و دەوئت لە رىگەى جەستەوھ روھەكانى خۆش بوئت و بەبى جەستەى بېواى بە لىدانى دەرگاكانى روھ نابیت لە نىشتمانى عیشقدا ەقل كۆيلەيە ، زمان دىكتاتۆرە ، بىزە و نىگا زەھرى مار و مەستى نىو مەشروب خۆرەكانى ھەستە و تەنيا نىجىر و جىزى تالى قاوھخانەكانى مەستە ، ئەوھى دەست و بەنجە و مەجەكى عاشق دەژمىرئت لە يەكەوھ تا ھەتا ھەتا عیشقە ، ئەوھش كە

دهيانشکينئى هر عيشقه، عيشق بهرلهوهى مؤم بيت رووناکيهه . بهر لهوى بهروانه بيت سووتانه، بهرلهوهى بپژئى هملقولانه. بهرلهوهى بپورى گوزهره، عيشق زنجيرىکى جهنداز سهره سهرىک خوئين ، سهرىک برژاو، سهرىک سوورباو ، سهرىک زاکاو ، سهرىک داماو، ناهه ونهسلف و ههناسهشه وناسک و بهيرهشه ناروههواى و دووکهلیشه .کووچه و کولان و لانهشه، شهوکیژان و رۆژگيرانيشه . مامانى له دايکبوونى ههميشه زانى.....
 يهکئى له هونراومکانى مهحوى شاعير دهلى .

خهتى دهورى ليوى ئالت ئهى مهسيحا لامو بى
 هر له جا...مهى سهبزهجى بو غهين وجيم وواو هى
 خونجه بازاری نزاگهت نهکيى ودارى شکاند
 هرکه زاپر به لهدهورى باخى جوست لام و بى
 لهب شهکهر تاکهى لهحسرهت خالى موشکيت دلم
 داغدارو خهستهبى وهک لامو ئهلف ولامو هى
 لاله روخسارم لهسايهى نهشكى خوئين رهنگهوه
 چونکه روسورم له قابى عهين وشين وقاف وتى
 عيشقت ئهى جانا منى رسواى عالم کسردوه
 جاگه ئينسافت بى بو ئهلف و سين و تاوهى
 ئسته بو لاف و گهزاف هرکس دهينى عاشقه
 نهک همموکس جان فيدا وهک ميم وحاو واوو بى
 (مهحوى) نهرو زور نهخوشه قهت شيفايى نايه به هيچ
 کمر شيفايى بيتن له بوى زولف و ئهو نهکريجه دى
 مهحوى بهرپارهى خودا پهرهستى و تهزکيهى نهفس دهلى....

عيادهت فلهسهفهى عومره ههتاگو ماوى وريابه
 خريگى تهزکيهى نهفس و رهفيقى نههلى تهقوابه
 ستايشى حهزهرهتى مهولانا خاليدى نهقشبهندى
 دلم نهمشو نهخوشى نيسهتى چاونگى بيماره
 جگهر غهلتانى خوئى حهسرهتى ليوتكى خونخواره
 سهرم شيواوى شيوهى فيتنه ههلهگيرسينى شوخينکه

حواسم تەفرە قەي عیشوہی دلّ ئاشووینگی عەیارە
 خەیاڵی زوئلفی دەر ناچی لەدلّ تادەرنەچی رۆحم
 سەپز اوو خەزینەي بەختی ئیمە بەو سیا مـاـرە
 لەشینی فیرقەتی ئەودا ئەوەندە ئەشکی سوورم ریت
 بەدەوری جینگەما تا پڕ دەکاتن دیدە گـوـلـزـارە
 لەبۆ سەیرانی باغ و سەبزە تەکلیم مەکەن یاران
 کەسەبزەو گولّ لە جاومدا بەبی ئەو هەر خەس و خارە
 نەمامی قامەتی پەرودەدی ئاوی دیدەکەي من بوو
 کەچی گولچینی باخی وەسلای ئەو ئیستاکە ئەغیارە
 بەدەردی خۆمەو کەر گۆشەیک دەگرم بەیئەنگی
 بەلاما دی بەخەشم و رق دەلی : خۆ نەقشی دیوارە
 کەدایم ئیزھاری شۆر و شینی دلّ کەم، بەلکی رەحمی کا
 بەخەندە دی دەلی: خۆلی بەسەردا بێزەن ئەم ھارە
 و تە بابەس وجودی بێ وجودم باری خاتر بسی
 لە گەلّ دلّ گۆشەیکم گرت ئەوم بەردا بەیک بارە
 لە کونجی بیکەسیدا مودەتیکم بردەسەر ، ئاخسـر
 شوی دلّ کەوتە بەحسی بی وەفایی ئەو ستمکارە
 و تە ئەي دلّ لە دولبەر شەکوە کردن حەیفە دلّ دەبیوت
 ئەمە بۆ دولبەریکی دلّ نەوازە ، ئەو دلّ ئسازارە
 و تە خۆشە بەئومیدی وەفا جەررو جەفا ، دەبیوت
 بەسەر جوو عومرم ونەمدی وەفاتیکی لەو جەفاکارە
 و تە بەنھانییە دەرھەق بەعاشق لوتفی مەعشوقان
 وتی: ئەو زاھیر و باتین لەزورمەي ئیمە بێزارە
 وەکەر نا دەفەیک لەم بەینە بۆ دەفەي کە دەبیوت
 ھەوائیکی بیرسن ، جۆنە ئەو مەزلومی بێچارە؟
 لەپڕ بائیک لە گەلج بۆی ئاشنا ھات و وتی: مەحوی
 بەشارەت بێ ئەئیقالت موبارەك، تالیعت یارە
 کەھاتە شوخەکەي غارەتکەري دین و دلت دەبیوت

بېرسه حالى ئو سەودازە دەى بەدبەختى ئاوارە
 دەبى بى ئاقتابى روومەت و سوبح و جەينى من
 ج فەرقىكى بى رۆزى لەشەو سوبحى لە ئاوارە
 وتم: واسەر فەرازت كىردم ، ئەمجا سا دە خىلت بىم
 لەباتى من ، سەبا ، تۆ دە چىپەوہ عەرزى كە ئەمجارە
 ئەكەر جى موددە يىگە من لەزولماتى سىا بەختى
 ونە زەپرەى وجودم رۆزى رووناكە شەوى تىارە
 لەفەيزى ناوى (مەولانا چىا و الدىن) ە وە ئىستە
 ھەممو رۆزە شەوم ، قەترەى وجودم بەحرى ئەنوارە
 ھەتا ئو ناوہ پاكەم كىردە زىكرو فىكرى رۆزۇ شەو
 ھەناسەم بۆنى مىسكى گرتووە لىوم شەكەر بارە
 بەيومنى ئو، بەھارە بايز و زستان و ھاونىم
 كەھەر كايى بگەم بەحسى لەدەورم گول بەخەروارە
 بەئىخلاسى ئوم ئاوينەكەى دل وا جەلا داوہ
 كەچىرەى شاھىدى مەقسودمى تىدا نىمىودارە
 جەمالى رايىتەى وادلبەرە بەختى خەوالىووشم
 بەئومىدى تەماشايەك ھەمىشە چاوى بىدارە

يەككىكى تر لە ھۆنراوەكانى مەھوى ...

بە دەم مەوجى ئەشكى خوينەوہم ، بىروانە چۆنم بىوت
 دەروونم كەبلى زووخى دەرد و غەم ، بىروانە چۆنم بىوت
 رەقىبى سەگ حەزى بو ، كوشتەت ، سەپرى كە چۆنى بۆم
 دوعا بۆ دەست و تىقت من دەكەم ، بىروانە چۆنم بىوت
 بە غەددارى نەوہك ناوت بەرن ، بەئەنجنى وەك من
 شكاتى جەورى تۆ بەر كەس دەبەم ؟ بىروانە چۆنم بىوت
 ھەناسەى ئاگرىنم بىردەوہ بەر ، تا دەروونم سىوت
 بە نالە تا دلەت سەخەتە نەدەم ، بىروانە چۆنم بىوت
 بىانوو بگرە ، شىوہى خۆت بشۆتە بە من گوشىستن

وہا چاوی بہدتی لادہدم ، پروانہ چۈنم بسۈت
 بہ ناوی گریہ ہردہم ناوی چاوم شستوہ ، نەك جیبت
 بہ خوین ناعوشتہ بی تو ، چاوەگەم ، پروانہ چۈنم بسۈت
 غەمی خویشی نیہ ((مەحوی)) لە دلایا ، ہەر خەمی تۆیہ
 لە عیشقا دەگەم غەم بۆ بەغەم، پروانہ چۈنم بسۈت

ھۆنراوەکیکی تر لە ھۆنراوەکانی مەحوی شاعیر و ناوداری کورد....

نفریبی دلبری دلدار ، ھەیی !
 فیتنەگەر ، ھەیی! رەند ھەیی! عەیار ھەیی!
 بوویە یاری غەیر و من بیگانە مام
 بی وەفا ، ھەیی! ھەیی! جەفا کردار ، ھەیی!
 خۆ موسولمانم ، بەناحەق خوینی من
 بۆ دەرتۆژی ، کافری خوونخوار ، ھەیی!
 چا نیہ رەفتاری وا بەد بەس بکە
 دەرەحقی من ، شوخی بەدرەفتار ، ھەیی!
 تۆ دلت دێوانە کردم ، ئیستە کەش
 نانۆینی روو ، پەری روخسار ھەیی!
 قەت لەتیری ناھی مەزلوومانی عیشق
 تۆ نەترسی ، زالمی غەددار ھەیی!
 فەیری بەد نەیدی لە تۆ ((مەحوی)) ، نەتۆش
 ھەر بەدەت ری بی ، بەدی بەدکار ھەیی!

بەشیکی تر لە ھۆنراوەکانی مەحوی

بۆزین بە دەم مەوجی خوینی ئەشگەوہم، پروانہ چۈنم بسۈت!
 دەروونم گەیلی زووخی دەرد و غەم، پروانہ چۈنم بسۈت!
 رەقیبی سەگ جەزی بوو، کوشتەت، سەیریکە چۆنی بسۆم
 دوعا بۆ دەست و تیغ من دەگەم، پروانہ چۈنم بسۈت!

به غەددارۋى نەوەك ناوت بەرن، بەئەنجنى، قەت مەن
 شكانى جەورى تۆ بەر كەس دەبەم؟ بىروانە چۆنم بىئوت!
 ھەناسەي ئاگرىم بىردەوہبەر، تا دەروونم ســـــــــووت
 بە نالە تا دلت سەخەت نەدەم، بىروانە چۆنم بىئوت!
 بىانوو بگرە، شىوہى خۆت بشىوتنە بە من كـــــــــوشتن
 وەھا چاوى بەدت لى لادەدەم، بىروانە چۆنم بىئوت!
 بە ئاوى گرىہ ھەردەم ناوى چاوم شتوہ، نەك جىت
 بە خوئىن ئاغوشتە بى، تۆ، چاوەكەم، بىروانە چۆنم بىئوت!
 غەمى خۆشى نىہ ((مەھوى)) لە دلپا، ھەر غەمى تۆيە
 لەعیشقتا دەكەم غەم بۆ بەغەم، بىروانە چۆنم بىئوت!
 پارچە ھەلبەستىكى تىرى مەھوى ...

كە لىوى خوئىنى نۆشى ، شەوى خەت گرتى دەورى ئەو
 بە قورىانى خوئىنىكم كەوا رۆيى بەسەريا شەو
 لە ئەشك و ئاھما جۆش و خوړۆشى جەولى تەئسىرە
 دەزانن رىئەكى دوورە لە پىش ، ئەئەت دەكەن سەررەو
 بىلا رۆخت موقەددەس بى ، ئەم و ئەو كردنت بەس بى
 ھەتا ئاخىر ھەناسە ئەو بناسە ، ھەر بنازە بەو
 شەوى لەيلا بە مەجنونى وەھا وادەي تەماشاشا دا...
 دەبى رۆزى بىنى من كە تۆرى خەيتە دەشتى خەو
 لە نالىنى منى ئىفتادە زاھىد بۆ رقى ھەستا ؟
 حوزوورى ئاھ ئاھى بوو بە غەيەت ئەو دەكا عەو عەو
 خودا بىدا ئەدەب " جىرز الامان " ئىكە عەتسەي رەب
 چ بوو جەرگى بىرى غەبىرى ئەمەي نامەي دىرى خوسرەو !
 وتى من بىم و " مەھوى " وا بىئىنى ، ئاكرى ، نابى
 ھەتاو و سىبەرىن ئىمە ، دەبى يا من بىم يا ئەو !

بیخود

باشوری کوردستان

(۱۸۷۵ - ۱۹۵۵)

(بیخود)، ناوی (محمود) ه و کوپی موفتی حاجی مهلا ئەمینی کوپی موفتی گهوره حاجی مهلا ئەحمەدی چاومارە که ناویانگی به (پیرحەسەن) دەرکردووه. ئەمیش کوپی مهلا محمودی دیلێژەیی پیرحەسەنی کوپی مهلا ئەحمەدی دیلێژەییبه که له سالی (۱۲۰۶)ی کوچیدا کۆچی دوایی کردووه. ئەمیش کوپی مهلا محمدی دیلێژەییبه که بهناویانگ بووه به مهلاي گهوره) و له سالی (۱۱۷۳)دا له دیلێژە وهفاتی کردووه. ئەم زاته خویندنگایهکی گهوهی مهبووه له دیلێژە و هاوچهرخی شیخ (رضا)ی دیلێژە بووه.

مهلا (محمود) پیر حەسەنی کورەزای مهلا محمدی گهوره، لای زانای بهناویانگ (ابن الحاج)ی جیشانهیی خویندووێهتی، وه پاش نیجازه وهرگرتنی خویندنگایهکی گهوهی کردووهتهوه له دیلێژە، وه پاش دروست کردنی شاری سلیمانی له ۱۱۹۹ دا، چووته ئەوی، وه لهگەڵ شیخ معروفی نۆدییدا پینکەوه له مزگهوتی گهوهی سلیمانی دهرسیان وتووهتهوه. وادیاره پینکەوهش فهقیی لای (ابن الحاج) بوون.

ئەم زاته سی کوپی زانای پایه بڵندی بووه: (مهلا حسن)، (مهلا حسین)، مهلا احمد). مهلا حسینی ناردووهته (مهراگە)ی پزدر، وه مهلا حسینی له دیلێژە بهجی هیشتوو(۱) وه مهلا ئەحمەدی لهگەڵ خۆی بردووهته سلیمانی. وه بهم جۆره بالی زانستی بهسەر ئەو ناوچانهی کوردستاندا کیشاوه. ئەم زاته له سالی ۱۲۳۹ کۆچی دا کۆچی دوایی کردوه.

مهلا ئەحمەد کوپی مهلا محمودی پیر حەسەنی، که بهناویانگ بووه به (چاومار)، لای باوکی و لای شیخ معروفی نۆدی و مهلا عبداللهی رهش خویندووێهتی که بهناویانگ بووه به (مهلا رهش) وه (شیخ الاسلام)ی بابانهکان بووه. نیجازهشی لای شیخ معروفی نۆدی وهرگرتوووه. ئەم زاته له مزگهوتی مفتی دا دهرسی وتووهتهوه له خۆی دروستی کردووه، وه ئەکهوێته نزیکي بهردەرکی سهرای ئیستای سلیمانی.

وه خویندنگایهکی گهورهشی بووه. ئیستا جیگای ئەو خویندنگایه و مالی مهلا ئەحمەد خۆی، ئوتیل و دووکانهکانی (حاجی برایم ناغایه)، زانایانی بهناویانگی وهک مهلائی پینجوتنی و مفتی زههاوی و شیخ ئەحمەد فائز لای ئەم زاته خویندووێانه. له سالی ۱۲۵۵

كوچى دا بووه به (رئيس المدرسين)ى سليمانى، وه له سالى ۱۲۷۹ كوچى دا پايج مفتى يه تىي دراوه تى، وه له رهجهبى سالى ۱۲۸۸ كوچى دا له حيجاز كوچى دوايى كردوه له پاش وه فاتى (چاومان) حاجى مهلا ئەمىنى كوپى جىنگاي ئەگرىتتهوه، وه له ۱۳۰۳ - بووه به حاكمى سليمانى، وه له سالى ۱۳۰۷ كوچى دا بوه به مفتى و مه داليه ي مه جيبى دراوه تى و، كراوه به وه كىلى دائيره ي مه شىخه تى ئىسلامى له سليمانيدا. ئەم زاته له ۳۱۵ كوچى دا كوچى دوايى كردوه. گەلێك نووسراوى به نرخی ههیه.

پاش حاجى مهلا ئەمین، مهلا عبدالعزیزى كوپه گهره ي ئەبى به مفتى سليمانى، كه له وكاته دا تهمنى ۲۱ سال بوو، به لام پايه يه كى زانستى به رزى هه بووه. وه هر به هوى ئه پايه ي زانستى هه كراوه به ئەندامى كوپى زانيارى (المجمع العلمى)ى ده ولته تى عوسمانى و مه داليه ي مه جيبى پى دراوه، وه گەلى ئەركى گهره ي تری پى سپىراوه وه كه سه روكايه تى ئەنجومه نى مه عارىفى سليمانى و، حاكميه تى و وه كاله تى دائيره ي مه شايخه تى ئىسلامى له ده ولته تى عوسمانيدا كه مه ركه زه كه ي له ئەسته ميبوول بووه، هه روه ها به هوى پايه ي زانستى هه كاربه ده ستانى دائيره ي مه شايخه تى ئىسلامى ويستوو يانه له خو يانى نزيك خه نه وه، وه له سالى ۱۳۱۸ كوچى كردوو يانه به مفتى (بۆرسه)، به لام نه چووه. وه له سالى ۱۳۲۰ كوچيش دا كردوو يانه به مفتى (ئهدرنه)، به لام نه وه شى نه ويستوه.

كه ئىنگليزه كانىش سليمانى يان دا گير كرد، مفتى به ربه ره كانى يه كى توندى كردن. له بهر نه وه به توندى له گەلى جوولانه ته وه وه موو ئه و فرمانانه يان لىسه ندووه ته وه كه پى سپىرابوو.

پاش دامه زانى حوكومه تى خو ماليش، مفتى هر به رده وام بوو له به جيه ئىنانى ئەركه ئاينى به كانى سه رشانىدا بو خزمه تى ئىسلام و موسولمانان، وه سه رده ميك سه روكى لقى كۆمه لى (الهديه الاسلاميه) بوو له سليمانى.

ئەم زاته له (۵ ی شوال)ى ۱۳۶۶ كوچى، پرىكوتى ۱۹۴۷/۸/۲۰ دا ئەم جيهانه ي به جيه ئىشت.

(بيخود) يش له سالى ۱۲۹۶ كوچى دا هاتوه ته دونيا وه (۲)، وه لای زانايانى ناودارى ئه سه رده مه ي سليمانى خو يىندنى ته واو كردوه. وه له سالى ۱۹۰۰ زايىنى دا كراوه به حاكمى هه له بجه، وه له گەل مامۆستايان (رفيق حلیمى) و (زىومر) دا خوا لىيان خوش بى دا مامۆستايه تى كردوه، بى نه وه ي به رانه بر به وه هىچ مانگانه يه كه وه رىگرى.

پیش کوچی دوایی مفتیی کاکای، چند سالیکی له ههلهبجه بهسهبردووه. نهوجا
 گهراوهتهوه بو سلیمانی، وه تا مردنی له جیگاگهی نهودا مفتی بووه.
 کاترمیر سی و چارهکی پاش نیوهپۆی ۱۹۵۵/۸/۲۵ بهرامبهر به (۱۳۷۶ی کوچی) بو
 یهکجاری مانئاوایی کرد. به کوچی دوای نهم زاته سهراوهیهکی تری شیعری کلاسیکی
 کوردی وشک بووه..

چهند پارچهیهک له شیعهرمکانی:

دهفهرموی:

ئهو سینه له غمش خالی به، ئهو بی رقی و کینه ئهو خادیمی شهرعی نهبهوی و میللت و دینه
 مهعلووم چوووه بو خزمهتی سالاری مهدینه وام زانی که فهوتاووه نهفهوتاووه دلی من

یان دهفهرموی:

ئهی خودا ، ئهی رافیعی نو سهقنی گهردوون بی عهمد
 نیعمهت بو نیمه (لا یحیی)، صفات (لا یعد)
 (شکر لله) تا دهوامی بی لهگهڵ رۆحا جهسهد
 پر زمان و دلمه یارهب (قل هو الله احد)
 ذیکر و فیکری ظاهر و باطنیمة (الله الممجد)

ههروهها خووشهویستی بو پیغهمبهر (درودی خوا لهسهر بیته) دهردهپریت و دهفهرموی:

ههموو پۆزی به باوباویر و خۆم و کهسهوه سهدجار له سهر تا پای من قوربانی سهر تا پای
 پیغهمبهر

سالی لهدایکبوونی (بیخود)، به حیسابی نهبجهد، دهکاته نایهتی (عسی ان یبعثک ربک
 مقاما محمودا).

بیخود له ههلهبستهیکدا بو پیغهمبهر (درودی خوی لهسهر دهبیته) دهلی ...
 دهخیلتم به نهرهنجینی دلی نهولادی پیغهمبهر
 له دنیا و قیامت خۆت نهگهی رسوایی پیغهمبهر
 رهسوولاللهو عاجز کردنی نهولادی ئهو ههیهات
 (معاذالله) له گهردی خاتری مینایی پیغهمبهر
 زمانت بگره تا پاپۆری نیعانت سهلامتبی
 پهنا به خوا له گیزی حیدهتی دهریای پیغهمبهر

ئەبىتە مانگى گىراو تا ئەبەد رورەش ئەبىّ باللە
بە وەرچەر خاندنى رووى روژى حەشر ئاوايى پىتەمبەر
كە ئىمرو كوندەبوى ئەملائو خانووى عىترەتى ئەبىّ
سەي چۆن ئەچىتە زىر ساپەي ھوما ئاسايى پىتەمبەر
ھەتاكەي ھەر خەرىكى مەجوى ساداتى كە ناترسى
لە قەھرى جەيدەرو كوورەي دلى زەھرايى پىتەمبەر
بە شارەت بى جەھەننەم جىگەتە ئەي باعيسى سادات
بە گووباي قامەت و رووى (جَنَّةُ الْمَأْوَى) پىتەمبەر

حمدی

باشووری کوردستان

(۱۸۷۶ - ۱۹۳۶)

نهحمەد بەگی کۆپی فەتاح بەگ (۱۸۷۶ - ۱۹۳۶) ناسراو بە حمدی ناوی تەواوی
نهحمەد کۆپی فەتاح بەگی حاجی ئیبراهیم بەگی مەحموود بەگی ساحیبقرانە. شاعیریکی
بەناویانگی کوردە و لە شاری سلیمانی لەدایک بوو. مەزموونی خاوەن بیر و باوەڕ بوو و
پێبازی تایبەتی خۆی هەبوو. حمدی لە بنەمەلی ساحیبقران بوو و برازای مستەفا بەگی
ساحیبقرانی کوردی بوو و هەر وەها لەگەڵ سالمیش دا خزمایەتی هەیە. حمدی لە
جەنگی جیهانی یەکەمدا مەلەکی داگیرکراوە، کتێبخانە گەرەکی سووتینراوە، بەمەش
هەول و تەقەلای ۲۴ سالی دەفەوتیت.

حمدی لە مندالییەو دەستی کردوو بە خویندن، لە قوتابخانەی سەرەتایی و پۆشیدیە
عەسکەری و مزگەوتەکاندا خویندوووەتی. لە خویندندا زۆر زیرەک بوو. هەر لە مندالییەو
نارەزووی شیعیی هەبوو و حەزی لە شیعووتن کردوو و سالی ۱۸۹۲، لە تەمەنی
۱۶سالیدا یەکەم شیعیی وتوو و بەردەوام بوو لە سەری تا سالی ۱۹۱۵ کە سالی
داگیرکردن بوو.

نۆخەى نۆخەى چەندە یارم نازەنینه شوخ و خووش
وەك كرى دارە بەخەندە وا بەغەمزە خووفروش
نەوشەكر گوفتارە وەكو تووتى منى خستە قسە
نوخشەبى ئەوجا لەخونجە موزدە بى بولبول لەتوش
ئەو گوڵە دەمووتە كەبى داوێنى ئەگرم وەك درك
نەم ئەزانى ئەوكەبى نابى بىمنى ئەقل و هوش
دل بەر و خالى دەرون عاشقانت مسلى نەى
گەر رەقىب دەمیان لە دەم نى جامەگەر يینه خەروش
تۆكە پر مەغزە بىرا كاسەى سەرت دەست هەنگرە
نۆبەيانە باپرى كەن كاسە خالى كەن لە بوش
من كە مەى خوارم لەگەل شىخ وادەمان پۆزى حەشر
نۆشى گيانى بى بنۆشى خوێنى جەرگى باده نۆش
ئەو ئەوا دەرگەوت و روژئاوا ئەزانى بۆچى بوو

عەيسى بوو چىشاي بەسەريا شەو وەگو سەر پۇش پۇش
(حمىدى) ۱ نەمرۆكە كە عالم گوى قولاغى نالەبن
دەس بە دمتۆ بگرە تۆ دونيايە نابى قەت خامۇش

سالم

باشوری کوردستان

(۱۸۰۰-۱۸۶۶)

عبدالپه‌رحمان به‌گی ساحیبقران (۱۸۰۰-۱۸۶۶) ناسراو به سالم هۆنراوه‌نووسینکی کلاسیکی زمانی کوردی بووه. سالم و مسته‌فا به‌گی ساحیبقران ناسراو به کوردی نامۆزای به‌کترن.

سالم کوپری محمهد به‌گی کوپری نه‌حمهد به‌گی ساحیبقرانه و له سالی ۱۸۰۰دا له شاری سلیمانی هاتوته دنیا. له سالی ۱۸۶۶دا مردووه و له گردی سه‌یوان له شاری سلیمانی به خاک سپێردراوه.

ئه‌مره‌حمان به‌گ ساحیبقران پیاویکی له‌پر و لاواز و نه‌خۆش بووه و له‌سه‌ر ئه‌سپارده‌ی پزیشکینک نازناوی (سالم) ی بو‌خۆی هه‌لبژاردووه و گوايه له پێشدا نازناوی (ره‌نجور) و (بیمار) بووه و به‌م جۆره پزیشکه‌که ویستوو‌یه‌تی نو‌قلانه‌ی له‌ش ساغی بو‌لیبدا و به‌وه دلی خۆش بکا و هینزی پنیبدا .

سالم یه‌کی له هۆنهرانی هه‌ره‌به‌رزی کورده و هۆنراوه‌کانی گه‌لی شیرین و دلگیر و پاراون و له هۆنراوه‌کانی واده‌ده‌که‌وی که گه‌لی حه‌زی له هۆنراوه‌کانی حافزی شیرازی و که‌لیمی هه‌مه‌دانی و مه‌وله‌وی کردووه و زۆربه‌ی هۆنراوه‌کان دله‌دارین و له گه‌ل ئه‌وه‌شدا گه‌لی هۆنراوه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و ئاینی هۆنیوه‌ته‌وه .

عه‌لاه‌دین سه‌جادی له په‌راوی (میژووی ئه‌ه‌بی کورد) دا سه‌باره‌ت به سالم ده‌لی :
هه‌رچه‌نده سالم له هۆنراوه‌کانیدا زۆر جار باسی دلخواز و دل لیچوون ده‌کا ، به‌لام دهرنه‌که‌وتوووه که دل خوازیکی تایبه‌تی بووبی به‌قسه‌ی هه‌ندی که‌س دلی چوووه له به‌هی ناویک له خزمه‌کانی خۆی و ئه‌و بووه‌ته سه‌رچاوه‌ی هۆنراوه‌کانی .

وه‌لی ئه‌وی زۆرتر به‌روای پنی بکری جگه له دیمه‌نی خوا کردی کوردستان تینکچوون و رووخانی بنه‌ماله‌ی بابان ده‌بیته هۆی داخ و دهرد له دلی ئه‌ودا هه‌موو ئه‌مانه ده‌بنه هۆی بناغه‌ی هۆنراودانانی که به هۆی خویندنه‌وه‌ی هۆنراوه‌کانی پینش خویه‌وه ، به ته‌واوی سه‌رده‌باته ناو کوپری هۆنراوه‌وه .

سالام له هونراوی دلداریدا تا بلئی هونراوی سواره و هتا حز بکە ی هونراوهکانی جوان و شیرین و پاراون و که متر هونریک توانیویهتی که وهکو نهو هونراوهی دلداری بهونیتهوه .
سالام که دیته مهیدا هونراوهوه شوپشیککی گهوره بهریا دهکا له پارچه ههلبهستیکدا باسی
دلدارهکە ی دهکا

که کورتژی هونراوی پییهخشیوه و بهم چهشنه روی تیدهکات و دهلی ...

ههوا ی ماجی لهبت رئی بهندهری زولفی بهدل وون کـرد
موسافیر بو سیاحت سووی چین چوو توشی ماجین هات
کهلامی وهسفی حوسن تۆم نهخوئند دوتشهو بهپهناهی
له بهردهی غهریهوه تاروژ بهگوئما دهنگ تهحسین هات
دوعام بو دهفی چاوی بهد له خوسنی تو نهکرد ئیمشهو
لهدم روحول ئەمین تا سوبخهدهم ناوازی تهئمین هات
هه دیسی گوشتنی فهراهادی میسکین پت بلیم چۆن بوو !
له شهو قادی به سهریا تیشه ، وهقتی دهنگ شیرین هات
بهسروهی بای سهحر بهگدهم که نهفخی زولفی موشکین هات

هونراوهکانی

تایبهتمهندیهکانی شیعری سالام بهکارهینانی زۆری وشه ی قورئانی، نامازه به پووداوه
میژوویییهکان و بهکارهینانی وشه ی فهلسهفی و سوفیانهیه.
سالام له وهلامی قهسیدهی بادی خووش مرووری نالی دا قهسیدهیهکی نووسیوه که ناوا
دهست پیدهکات:

جانم فیدایی سروهگهت نهی یادهکە ی سهحر
نهی بهیکی موستهعید له ههموو راهی پر خهتر
نهی میروهحی جهمالی مهاسایی دلبران
وهی شانزهن به کاکولی تورگانی سیمهر

سالام له ئەم قهسیدهیهدا به جوانی باسی بارودۆخی سلیمانی دوا ی پووخاندنی بابانهکان
دهکات و سکالای زۆر له پۆمییهکان دهکات که بوون به هۆی کاول بوونهوهی ولاتهوه، له

داویددا داوا له نالی دهکات که نهو کاتهدا پروو له سلیمانی نهکاتوه، له دوایین بهیتدا دهئیت:

تو خوا بلای به حزرهتی نالی: ده خلی بم
بهو نوهه قمت نهگا به سولهیمانیا گوزهر

نمونه‌ی هونراوه‌ی کوردی

ساقی له پهرده دهرهات، جامی شهرابی هیتا
دلّ خیره ما له خیرهت مهه نافتابی هیتا
یهك زهرپه عهکسی پرتهو، دهرکهوت و تووری سووتاند
ئاوتنه سهختروو بوو، لهو عهکسه تابی هیتا
تیماری چاکی سینهم، راجع به چاوی مهسته
بهختیش موافیقی عشق، بو من خهرابی هیتا
یارم له نهدهروون هات، دهستی رهقیب له دهستا
غهمناک و شادمانم، رهحمهت عهزابی هیتا
بو تۆبه سووی مزگهوت، هاتم بچم له رتندا
بو گوئی مهی فروشان، عهزم شتابی هیتا
روو ههر له من نهپوشی، وا حالیه که جبریل
ههر خاسه بو من و نهو، ئایه‌ی حیجابی هیتا
وهی وهی چ مهجلیسی بوو، دوینی له ده‌بده‌به‌ی دلّ
دلّهر شهرابی گپرا «سالام» کهبابی هیتا

نمونه‌ی هونراوه‌ی فارسی

بر سر مصحف رو زلف جلیها داری
تو پرچهره مگر دین مسیحا داری؟
زده ای گره ی شبرنگ بران صفحه ی رخ
روز و شب مجلس کافر به کلیسا داری
قصد قلم نه به تنها کند آن دیده ی مست

حون صد كايه در كردن مينا داري

زلف يلدا به رخ سال توان ديد شبي

اين چه سري است به يك ماه دو يلدا داري؟

سالم گهئي وشهئي و زاراوهئي تايبهئي له هونراوهكانيدا بهكار هيناوه كه ههندي لهوانه خوي دايهيناون و ههندي تر له هونهراني فارس وهرگرتووه وهكو ويچووني قز و پهلكه به مار و نهژديها ، زولف به زنجير و داماو مهكن ، نهپرو به شمشير و كهوان بهژن و بالا سهول و چنار ، روومت به چرا و گول و مانگ ، بدهم خونچه و پسته و زور حهزي له (جناس) و (تشبيه) و (استعاره) و ايهام) كردووه .

سالم له ويژهئي فارسيدا دهستيكي زور بهرز و بالاي ههبوو لهبهر شهوي ماوهيهكي زور لهتاراندا بووه ، له كاتي هونينهروي هونراودا گهئي وشهئي فارسي تيكنئي هونراوهكان كردووه و هونهراني تريش به پيني رهوشتي نهو روزگار هه كارهيان كردووه و نههشيان به هونهريني زور گهوره دادهنا . وهكو لهم پارچه ههلبهستهيدا شهومان به تهواوي بو نمردهكهوي ..

دلّم شاده لهبهندي سيليلهئي گيسوي دولبهردا

له شانه خوف ناكا دهفهيي لهم داوه دلّ بهردا

گري بهست دلّ له سينمدا له جهسهندا سهرو و مييري تو

كه ههتا ناگري پر گر نهسوئيي له مهجمبهردا

تهحهموول كه زهماني كوشتني من سورعهئي ناوي

له دلمايه بگيرم خو بهدهوري دهست و خهنجبهردا

سالم لهم پارچه ههلبهستههدا (جناس) يكي جواني له وشهكاني (دلّبهردا) (دلّ بهردا) واته دلّبهر و دلّبهردان بهكار بردووه بهراستي ههه له دهستي نهو هاتووه كه بهم چهشنه له هونراودا هونهر بنويئي .

شیخ رەزای تالەبانی

باشوری کوردستان

(۱۸۲۱ - ۱۹۲۰)

ناوی رەزا کۆپی شیخ عەبدولرەحمان کۆپی شیخ ئەحمەد کۆپی مەلا مەحمودی زەنگەنەییە لە ساڵی ۱۸۲۱ی لەناوایی قرخ لە ناوچەی چەمچەمال ھاتۆتە ژیانەو، لەتەمەنی ھەوت سالیدا لەلای باوکی، ئەوێ شاعیر و زانایەکی بە ناوبانگی ئەوسەرەدەمە بوو، دەستی کردوو بە خویندن و لەگەڵ خویندەنەکشدا، ئەوێ زۆربەیی بە فارسی بوو، فارسیەکی زۆری خویندەووە لەپاشان چەند پەرتووکیکی سەرەتایی لای شیخ عەبدولغەفووری مامی ئەخوینتی، بەفەقییەتی چۆتە کەرکوک، ماوەیەک لەوێ ماوەتەووە لای مامۆستا سەید محەممەدی بلاغ و حاجی سەعید ئەفەندی حیلمی زادە وانەیی عەرەبی ئەخوینتی و پاشان دەچیت بۆ کۆییە، لەلای زانای بەناویانگ جەلی زادە مەلا ئەسەدی باپیری مەلا محەممەدی کۆییە دادەمەزری، لەگەڵ حاجی مەلا عەبدوللای کۆپی مەلا ئەسەد و شاعیری بەناوبانگ کەیفیدا پێکەووە فەقی ئەبن لە مزگەوتی گەورە کۆییە و ھەرسینکیان لە ژووریکدا ئەبن و ئەخوینن، پاشان زوویری و ناخۆشی ئەکەوتتە نێوان شیخ رەزا و کەیفی یەوێ چونکە ھەردوولا ھۆنراوەی توانج و پلاری زۆر سەخت بەسەرئێکا ھەلئەدەن، لەدواییدا مەلا ئەسەد کەیفی دەر دەکا لەسەر شیخ رەزا.

لە دەوری فەقیەتیدا ھاتۆتە شاری سلێمانی و لە مزگەوتی گەورە، ئەوێ بە مزگەوتی کاک ئەحمەدی شیخ بەناوبانگ بوو، خویندووێتی، ئەو کاتە زمانی تورکی باوبوووە دەبواوە بخوینرایە و شیخ رەزا ناچار کراوە سەرپرێتە ناو وێژەیی فارسی و فێربوونی زمانی تورکیشەو.

شیخ رەزا تا ئەگاتە دەوروبەری ۲۵ ساڵی خۆی بە خویندنی زمانی عەرەبی و وێژەیی فارسی و تورکیەووە خەریک دەکا. پاش ئەوێ خویندن تەواو دەکا بوو بە نێمام لە دینی رەمەزان مامک لە ناوچەی زەنگەنە.

پاشان دەکەوتتە خولیای سەردانی وولاتان و پایتەختی میری عوسمانی، لە ساڵی ۱۸۶۰ی زایینی دا بەسەر ھەلبەدا ئەچێ بۆ ئەستەمبۆل و دوو ساڵ لەوێ ئەبێ و دەگەرێتەووە بۆ کەرکوک لەناو ھەولێردا لە کاروانچێکان دەبیسیتێت کە ھەر لەو ساڵدا باوکی کۆچی دوای کردوو، ئەم مردنەیی باوکی زۆر کاری تێدەکا و دلگران ئەبێ لەگەڵ

ئەۋەشدا ھەر دىئەتەۋە بۇ كەركوك بەناچارى، لەپاش شەش مانگىك لەبەر تىكچوونيان لەگەل
شىخ على برايا ، ئەچى بۇ كۆيە و دەچىتە لكاي شىخ غەفورى مامى .

شىخ غەفور ئەيھىلىتەۋە بەر نيازە كە كچەكەى خۇى بداتى، بەر ھۆيەۋە شەش مانگ لە
كۆيە ئەمىننىتەۋە و ئىش و كارىكى زۆرى پى ئەكەن و بەزۋىزى دەرى دەكەن و كچەكەشى
ناداتى ئەۋىش گەرايەۋە بۇ كەركوك و بە دەردى سەرى و پەزرايەكى زۆرەۋە لە كەركوك
ژيان بە سەر دەبا تا سالى ۱۸۶۶د بۇ جارى دووم ئەچىتەۋە بۇ ئەستەمببول .

لەم كاروانەيدا ئەرز رۆم دەبىنى و ماۋىيەك لە ئەستەمببول ئەمىننىتەۋە و بە ھۆى
شاعىرىنى خۆيەۋە لە كامىل پاشا نزيك ئەخاتەۋە .

لەۋىشەۋە ئەكەۋىتە بەر چاۋى پىارانى بابى ەالى دەنگ و ناۋازى ھۆنراۋەكانى لەر ناۋەدا
دەنگ ئەداتەۋە ، ھاتۇچۇى ھەمور دىۋە خانىكى كردوۋە لەگەل ھەمور جۆرە كەسىكدا
ھەلسوكەۋتى بوۋە و زۆر چۆتە لاي ئەحمەد پاشاى بابان و مستەفا پاشاى مىسرى .

بەھۆى كامىل پاشاۋە ئەنئىردى بۇ حەج و لەپىنگەى مىسەرۋە حەج ئەكا و ئەگەرتەۋە بۇ
ئەستەمببول لە سالى ۱۸۷۴ى زايىنى ئەگەرتەۋە بۇ كەركوك و بەتەۋاى ئەستەمببول
بەجى دىلى . لەلايەن مىرى عوسمانىيەۋە مۇچەيەكى كەمى بۇدايىن دەكرى، خۆشى وردە
وردە بە بەريەۋە خەرىكى كارى كشتوكال دەبىت و ژيانىكى بىياك و پەندانە و ويزەيانەى
پاۋاردوۋە .

زۆر جار ھاتۇ چۆى ۋەسمان پاشا و مەحمود پاشاى جاف و پىاۋە ناسراۋەكانى ئەر
ناۋەى كردوۋە ، تا سالى ۱۸۹۸د بەتەۋاۋەى كەركوكى بەجى ھىشتوۋە چۆتە بەغدا .

لەتەكەيەى تالەبانى دانىشتوۋە ، لە بەغداش ژيانى لەگەل پىاۋە ناۋدارەكان و ويزەيەكانى
سەردەمەكەى بەسەر بردوۋە .

پەيۋەندى لەگەل بىنەمالەى سەلىم بەگى بابان و سەيد عەبدولپەرحمانى نەقىبى بەغدادا زۆر
خۆش بوۋە ، تا سالى ۱۹۱۰د لە تەمەنى ۷۹ سالىدا بە نەخۆشى زەھىرى كۆچى
دواییكردوۋە و لە گۆرستانى گەيلانى لە نزيك شىخ عەبدولقادرى گەيلانى لە بەغدا نىژراۋە .

لە پاش خۇى دوو كوپى لە پاش بە جىماۋە يەكىكىيان مەمەد خالسى شاعىرە ، ئەۋەى
دوای باۋكى ۱۰ سال ژياۋە و سالى ۱۹۲۰ كۆچى دواییكردوۋە ، دوۋەمىيان شىخ عەبدوللا،
ئەۋەى پاش خۇى بوۋ بە جىنشىنى ئەۋىش لە سالى ۱۹۴۱د لە بەغدا كۆچى دواییكردوۋە ،
ھەردوۋكىيان لە گۆرستانى گەيلانى لە تەنىشت باۋكىانەۋە نىژراۋن .

تەننات شىخ عبدوللا سى كوپى لە پاش بەجىماو ، موقەدەم رەحمەتوللا بەگ و خەسەن بەگ، ئەوھى لە سالى ۱۹۴۶ پارىزگارلى سلىمانى بووھ و شىخ على، ئەوھى سالى ۱۹۴۶ ديوانەكەھى شىخ رەزاي بۇ يەكەمجار چاپ كرد.

ساغ لە دنيا دا نەماو گەر قەھى ساغ ئەھوى

بى ھەزارت بى نىشانەم گەر قورمىساغ دەھوى

چەند نوكتە و بەسەرھاتەكانى شىخ رەزا :

- جارىك شىخ رەزا بە كۆلانىكى شارى سلىمانىدا دەھوات، دەبىنىت كوپىك سەگىكى بە دەستەوھىيە و جار جار نازارى ئەدات. شىخ رەزا زۆرى پىناخۇش دەبىت و بە كوپەكە دەلىت: ئەم باوكت بۇ كوى دەبەيت؟ يەكەوراست كوپەكە دىتە وەلام و دەلىت: ئەوھ دايكتى گاوھ دەبىيەم ئوسلى دەرئەكەم.

شىخ رەزاش دەلى: توبە لەگەل ئەھلى سلىمانى.

- پوزىك شىخ رەزا بە كۆلانىكى شارى سلىمانىدا دەھوات دەبىنى مئالىك لەسەر سىنيەك حەلوا و گەزۇ و مەسكەت دەفروشىت. شىخ رەزا لىنى دەچىتە پىشەروھ و دەلىت: ئەمانە چۇن دەفروشى؟ ئەوېش دەلى بە پارە بە گەنم بە جۇ، شىخ رەزا دەلىت ئەھى بە گوو؟ مئالەكە دەلىت بەلى ئەگەر بەمەھى خۇم دەرى بىنم.

- جارىكيان كابرايەك لەلای شىخ رەزا زۆر ستايشى غەزەلىكى نالى ئەكات، شىخ رەزا پىنى ئەلى باشە بۇم بخوئىنەرەوھ كابرا ئەلىت:

ئەھى سەرووى بلىند قەد برو تاغ و مەمك جووت

كابرا لىرە ئەوھستى ھەرچى ئەكات ھىچى تىرى لەم ھۇنرايەوھىيەھى بىر ناكەوئىتەوھ . شىخ رەزا زۆر لەسەرى ئەوھستى ھەر بىرى ناكەوئىتەوھ دواى پىنى ئەلىت: ھۇنراوھكە لە سەروھ بخوئىنەرەوھ . ھەر ئەو نىو بەيتە ئەخوئىنئىتەوھ و ھىچى تر، شىخ رەزاش دەلىت:

فەرقى ئەبوو ئەم شىعەرە لەگەل مىزوو لەگەل گووت

- ئەم تىكچوونەھىان زۆر لەسەرچاوەكان دەلین لەسەر مىراتى بووھ ، بەلام دىكتور نورى تالەبانى لە پەرتووكەكەيدا گەشتىكى تر بە جىھانى شىخ رەزاي تالەبانى دەلىت: لە سەر دەھى شىخ رەزا بووھ كە زۆر جىنوى داوھ .

- ده‌لین شیخ ره‌زا سی کوپ و کچیکی هه‌بووه وه کچه‌که‌ی تا سالی ۱۹۷۳ هه‌ر مابوو له ژیاندا.

شیعری هه‌جوو

زۆرینه‌ی شیعره‌کانی شیخ ره‌زا بابه‌تی هه‌جوو و داشۆرین بوون به‌تایبه‌تی به‌رامبه‌ر سدقی زه‌هاوی که له‌وینای شاعیرانی عه‌ره‌ب بووه (فه‌رزده‌ق و نه‌خته‌ل هتد...)

نمونه‌ی شیعری

پوژی نه‌بوو ئەم دوله‌ره بی ره‌حه وه‌فا کا
جاری نه‌بوو ئەم گافه شه‌رمی له خودا کا
حه‌یرانن ئەگیا له عیلاجی مه‌ره‌زی من
لوقمانی و‌یسالت مه‌گه‌ر ئەم ده‌رده ده‌وا کا
کاری که غه‌م و ده‌ردی فیراقت به‌ منی کرد
سه‌رما به‌هه‌تیو با به‌ده‌واری ش‌ری نا‌کا

نمونه‌ی نشتیمان په‌روه‌ری له‌م دێ‌ره‌ی خواره‌وه نه‌ر په‌ری نشتیمان په‌روه‌ری شاعیر ده‌نۆینیت له‌کاتی پووخانی میرنشینی بابان و داگیرکاری عوسمانه‌کان و سه‌فه‌ویه‌کان نووسیویه‌تی

له‌بیرم دی سوله‌یمانی که دار و لملگی بابان بوو
نه مه‌حکومی عه‌جه‌م نه سوخره کیشی ئالی عوسمان بوو
له‌به‌ر قاپی سه‌را سه‌فیان ده‌به‌ست شیخ و مه‌لا و زاهید
مه‌تافی که‌عه بو ئه‌ربابی حاجت گ‌ردی سه‌یوان بوو

وهفایی

رؤژهه لاتی کوردستان

(۱۸۴۴-۱۹۰۲)

میرزا عبدوپرەحیم کوپی مهلا غه فوور کوپی مهلا نه سپروللا، یه کیکه له شاعیرانی کورد زمان.

وهفایی له شاری سابلأغ (مههاباد) له سالی ۱۸۴۴ ز له دایکبووه. خویندنی سه ره تایی و بهرنامهی حوجرهی مزگهوتی له زانستییهکانی نایینی ئیسلام و زمانی عه ره بی له مههاباد تهواو کردووه و ههر له ویش مۆلهتی مهلا یهتی وهرگرتووه، بهلام له ناو خه لکی به مهلا نه ناسراوه و تهنیا میرزایان پی و توه. هیچ به لگه ییک به دهستهوه نیه مهلا یهتی کردبی، بهلام قوتابخانهی تایبهتی خوئی هه بووه و وانهی به مندا لان و توه و پینی ژیاوه.

وهفایی فیزی زل بووه، زهکات و سه رفتره ی وهر نه گرتووه، موچه ی فه قیباتی نهویستوه.

شینخ عوبهیدوللای نه هری شیعیی وهفایی به دل بووه، لهو ریگه یهوه ناسیویهتی، خویشی ویستوه له بهر نهوه لی نزیك بوتهوه. ماوه ییکی دریز لای ژیاوه، شیعیی بو خویندو تهوه، سکرترییهتی نووسینی بو کردووه و کاروباری خویندهواری بو بهر یوه بردووه.

وهک له ژیا نی شاعیر دهر ده کهوی چوونه هج له لای جۆره نارهنزوویکی لادروست بووه له وانیه بههوی هه لوئستی بهرام بهر نایین و هه زکردن بهگهشت نه نارهنزووهی لادروست بووی.

له دوا گهشتیدا بو سلیمانی له سالی ۱۹۰۰ ز و دهر ده کهوی ماوه ییک تنیدا ژیاوه و له سالی ۱۹۰۲ ز هه جی سنیه می کردووه. قسه ی واش هیه له سالی ۱۸۹۸ ز له گه ل شینخ سه عید هه فید چووه بو نهسته مبهوول و لهویوه لهگه لی پووی کردو ته ولاتی حیجان.

هه رچو نینی وهفایی له گه ل کاروانی شینخ سه عیدی هه فید و سه عید نهحمه دی خانه قا و شینخ مسته فای شینخ عه بدولسه مه دی قازی و حاجی توفیقی پیره میرد چوه بو هه ج، نهگه ر هه مووشیان لهو کاروانه دا نه بووین له ریگه ی گه رانه وه نهو که سانه پیکه وه گه رانه ته وه.

له سارای عه ره بستان له سه رده می گه رانه وهی نهو حاجیانه وهفایی تووشی نهخووشی زهحیری ده بی، مه رگ ماوه ی نادا و لهو ولاته دووره دا کوچی دوایی دهکا و له ناو لهی

بادیهی عیراق یان بیابانی شام له لایهن هاوه له کانییهوه له سالی ۱۹۰۲ ز دور له نیشتمان به خاک ده سپێردری.

پیره میرد ده لی: "به دهستی خۆم له بیابان وه فاییم ناشتوه."

وه فایمی سهردهمی مندالی و میرد مندالی له مه له بندی خۆی مه هاباد بردۆته سهر. له ماوه یه دا خه ریکی وه گرگرتنی زانستی و زانیاری بووه.

له دواي ئه وه له جینگه یێک ئۆقره ی نه گرتوه له هه کاری ولاتی شیخ عوبهیدوللای نه هری و شاری سلیمانی ژیاوه. چوونه هه جیشی له و سهرده مانه دا کاتی زۆری ژیانی شاعیری بۆ خۆی بردوه.

شیعری وه فایمی

وه فایمی له شیعردا شوین که وتووی (نالی) وه زۆریک له وشهکان و جوانیه ئه ده بیه کانی شیعری نالی له شیعری وه فاییش دا نه بینین. ئاره زوی له لهف و نه شر بوه وه ئه م خاله له زۆری شیعره کانی دا نه بینین.

نه خوش و مهستی دوو چاوی گالم

حهقم به دهسته ئه گهر بنالم

به غه مزه ی چاوت به خنده ی زارت

بردیان به غارهت خمو و خیالم

فهرموت چلونی ج بلیم عزیزم

دوو له زولفی تو، کافر به حالم

سهبا ده خیلیم هه تا کو مام

بلی به زاری برۆ به خالم

ده میکی بابی ده وای دلم کا

به چاوه کانی گه لی بی حالم

(وه فایمی) چی دیت له سهر بگیری

نه ما له سهر تو نه سهر نه مالم

نمونه یهک تر له هه له بهسته کانی وه فایمی ...

دل و دین هرچی بوو قوربانی تو بوون هه تا که ی ئیدی ئه م ناز و عیتابه؟

بلا بهو رۆژه نه یلوفهر نه سووتی به مهرگی من سهری زولفت وه لا به

له عهكسى عاريزت فرمىسكى چاوم گولآوى پووته هم خوونابى نابـه
 وهره بنوئنه خۆت، بـمكوزه قوربان به دينيك كوشتنى عاشق سهوابـه
 وهره بنواره بهزى عالمى دلّ چ خۆش دهوړنگه هوشيارى خـرابـه
 نهگـرچى نالـهيه هـر زهوق و شهوقه نهگـرچى گـريهيه عهينى سهوابـه
 به نالينى دلّى سوونآوى عاشق هموو هـر نهغمهـيى چـنگ و روـبابـه
 به چاو و گـمـردـن و رووخـسارى ساقى هموو هـر شـاهـيد و شـمـع و شـرابـه
 گوتم: با قيمتى وهـسـلت به دلّ بـي به ماچيـكـيش له زارى خۆت پـمـزا به
 كهچى فرمووى: دلت نهـشـكى 'وهـفـايى' نهوه سهودايه، زهـرپـرـكـيش حـيـسابـه

هـمـندى له هـونـراړمـكانى وهـفـايى ...

كه شاندى دا له زولفى تار و مـارى
 له هـر تـايـكى بارى نافه بـسـارى
 به داو ... هـر تـاره بو من بوته تـارـك
 له پيم نالـوه زولفى تار و مـارى
 مهـگـر تـوبـوى به گـريـم هـاتـيه خـنـده
 كه گولـ پـشـكوت بهدم همورى بهـمـارى
 وهره سـر هـردوو چاوم تا بزـانـن
 كهوا شـيرـينه سـروى جـويـسـارى
 به بهردا زولفى بهرداوه كه تاـنا
 شـوى گـيـرا بهـرؤز باغى نهـمـارى
 لهـبـر ناورى دـهـرونـمـدا دهـگـريـم
 به بهرق نهـنگـوتـوه همورى بهـمـارى
 گوتم: نهى تازه تازه غونچهى باغى جهـنـمـت
 گوتم: نهى سـروى چين ماهى حمـمـارى
 لهـبـر نهـوقى فـيراق و ئـيـشـتـياقـت
 فـيراقى كرد دلـم تـوقى بـهـزـارى
 بهـجـارى بـمـكـوزه خـونـم بـرـيـزه
 خـهـلاـسـم كه له دـهـردى ئـيـتـيـزـارى
 برؤى تـيـكـنا بهـرودا تـارهـقى رـيـت

له ماهی قهوسی دا شهبنم نهباری
ودها شیوا "وهفایی" دور له زولفت
له داخی تو که هر گریانه کاری

ئهئنهان سر تا قدم سووتام و جانانم نههات
چاو له سورمه‌ی خاکی ری بووم راحتی جانم نههات
خال و خت گوئزار و رهنگی شوخی بی‌باکم نه‌دی
زولف و روو هیندوو فیره‌نگی شاهی خووبانم نههات
ئه‌ی عه‌جب گریام وه‌کوو هه‌وری به‌هاران و که‌چی
پتکه‌بینی ئه‌و گوله‌ی کاکۆل پهرتشانم نههات
چاوی خوتنین غه‌رقی په‌روین بوو له بی‌مه‌ری گۆلم
مات و هه‌یرانه له‌سر چی ماهی تابانم نههات!
هه‌لقه‌یی زوناری زولفی بوو بو میجرایی دوعام
تورگی کافرکیش و یاری نا موسولمانم نههات
تمشه‌له‌ب دئیوانه بووم، سرگه‌شته‌یی زولماتی غم
دولبه‌ری بالا بلاوم، ئابی هه‌یوانم نههات
که‌عبه‌یی روحم، هه‌یبی من، عه‌جب په‌یدا نه‌بوو
قیله‌که‌ی دینم، ته‌یبی ده‌ردی په‌نهانم نههات
نه‌ی سیفت نالینه‌م، بولبول ته‌ریقه‌ت شینه‌مه
شای شه‌کمر لیوان گول و نه‌گریجه له‌رزانه نههات
بوو به خوتن خونچه‌ی دلم، نهمدی هه‌وای خنده‌ی گۆلم
سووت دهر و ژوورم، سه‌دای به‌رقی به‌هارانم نههات
چهند به‌چهند گریام هه‌وای عیشقم له‌سر خالی نه‌بوو
غهرقی توفان بووم که‌چی ته‌سکینی سووتانم نههات
وه‌ک وه‌فایی تا به‌که‌ی بگرییم، بنا‌لینم، بلینیم :
ئهئنهان سر تا قدم سووتام و جانانم نههات
وه‌کو نه‌ی کون کونه جه‌رگم، له‌تاو هه‌جرانی تو بویه
به‌سوژی نه‌ی ده‌سویتیم و به‌نه‌غه‌ی نه‌ی ده‌نالیتیم

ئەگەر زۆلەت ۋە گەمەن عاشقى پۈۋى تۆ نىە بۆجى؟!
...سەرەپا تىكچۈە، كەتۈتە بەر پىت دەست و داۋانە!!
بە تىرى غەمزە بەلاۋنەمە، زۆلەم لە گەردن كە
بە سەر ھاتومە مەيدانت، بە دل بۆت بوومە نىشانە
دەمىكى مەست و بىمارم، دەمىك بى ھۆش و ھوشيارم
چ كەس نازانى دەردى من، مەگەر ئەو چاۋە كالانە
ھەناسە عاشقان بانەتگرى، بى مروەتى تا كەي؟
بترسى ئەي گۈلى نازت بەم لەو باي زىيانە!!
(ۋەفائى) بۆ گۈلىكى سەر و بالات شىت و شەيدايە
ۋەگە قومرى دەنالىنى، ۋەگە بولبول غەزەل خوانە

وہلی دیوانہ باشوری کوردستان

وہلید کوپری کوپنجا محمەد ناسراو بہ وہلی دیوانہ ہونراوہنوسینکی کوردی سەدەدی
ہەژدەمەم بووہ. ہونراوہکانی نەم شاعیرہ کہ بہ شیوہزاری ہەورامی بوونہ پشتاوپشت
بیستراون. بۆ یەکەمجار ہونراوہکانی لە پۆژنامەدی ژیان و ژین بلاو کراونەتەرہ، پیرەمیژدی
شاعیر گرنگیەکی زۆری بہ ہونراوہکانی داوہ و کردوونی بەشیوہزاری سۆرانی. مەحمود
خاکی لە سالی ۱۹۷۰ و عوسمان ہەورامی لە ۱۹۷۶دا ہونراوہکانی وہلی دیوانەیان
کوکردوہتەرہ و چاپیان کردوہ. وہلی دیوانہ شارەزای زمانی فارسی بووہ.

ناوی وہلید کوپری کوپنجا محمەدی تیرەدی کەمالەیییہ. باوکی پیاوینکی خانەدان و
مولکداربووہ. لە دەشتی شاگل و شیروانہ ہاتۆتہ دنیاوہ. لە سەرچاوہکاندا سالی لە دایک
بوونی ناشکرا نییہ، بەلام گومان لەوہدا نییہ کہ لە سەدەدی ہەژدەیەمدا ژیاوہ و مردوہ (لە
سالی ۱۷۵۶دا ہینشتا لە ژیاندا بووہ).

لە تەمەنی مندالییەوہ باوکی حەزی کردوہ فیژری خویندن و نووسین ببیت، لە شاری
سلیماننی فەقینیەکی بۆگرتوہ فیژری خویندنی بکات و لەسەر دەستی مامۆستاکی مەلا
یوسف فیژری خویندن و نووسین و و قورئان بووہ. خویندەواری وہلی دیوانہ و ناوبانگی
مامۆستاکی گەیشتۆتہ ہۆزەکانی تر. کوپنجا قادر شیروان کہ یەکیک بووہ لە سەرۆک
خیلەکانی تیرەدی کەمالەیی و کچیکی مەبووہ بہ ناوی شەم (شەمسە) داوای لە مامۆستاکی
کردوہ نەمیش فیژری خویندن بکات و پیکەرہ لەگەل وہلی دیوانہ خویندوویانہ. وہلی
شەیدای شەم دەبی و پەیماننی خویشەویستیان بەستوہ. دەچن بۆ خوازینی و بەلام
بەریاریان داوہ تا لە کوپستان بگەریننەوہ بەدەستگیرانی بماننەوہ. لە کاتی کۆچی ہاوینەدی
جاف بەرہو کوپستان، ناکۆکی لە نیوان بنەمالەدی شاعیر و بنەمالەدی خویشەویستەکی لە
کەلی پەیکوولیدا، پوویداوہ. بەہۆی ئەو ناکۆکییەوہ، دوو دلدار بە یەک نەگەیشتن و
لەیەکتیری دابراون و یەکتریان نەدیوہتەرہ. خویشەویستی شەم زۆر کاریگەری مەبووہ لەسەر
نەم شاعیرہ و زۆربەدی شیعەرەکانی بۆ خویشەویستی و لیک دابراونی شەم بووہ.

گۆپی وہلی دیوانہ بہ قەد پالی کینوی سەید سادقەویہ لە شارۆچکەدی سەید سادقی
ناوچەدی شارەزوردا.

شیوہنی رەنجوری بۆمەرگی وہلی دیوانہ

یاران بی هستم ، یاران بی هستم ..
 یاران له داخی دلم بی هستم ..
 حال و بهریشان و دل ماران گکهستم ..
 ژبان وشادی دهرچوو له دهستم ..
 بهنگی خواردهوه هونراوهی جوانم ..
 خففت وه کو کتو باره له شانم ..
 به لیلی نهرین له چاودیته خوار
 دیدهی بینیم تاریک بوو بهک جبار
 ناگر له دل و دهر نوم بهریم وووه
 دوو که لئی نا هم چیا ی گرت وووه
 بوکوچی دوکوچ لوهلی دت وووانه
 ناوداری عشق میرزای زه مانه
 خاوه نی شیری ناودارو به تمام
 میرزاوهلی بوو دیوانه ی پرفانم
 بهزم ونهزم تهر، خاوه ن خه یال بووو
 دانا و زانا ساجیب ناساریم وو
 لهه له بهستی جوان یتکه وتوو دیاریم وو
 ویردی سهرلیوی خاوه ن وه زیر بووو
 بهیتی پرمانا زور روشن بیر بووو
 چرای رووناککی عیکی جافان بووو
 شانهی لهت لهت ی پرچ کلان بووو
 دهنگی دابوهوه لهه مووش ساران
 بهرزی گردبوهوه ناوی نساوداران
 همرچند کم دو بوو شیری خوش تهرزه
 له سایه ی شیری تیره ی سهریم هرزه
 زهند و زهنگه نه جاف و بالانسی
 هموو سهر بهرزن به قهیس ی سانسی
 له شیری شیرین تهواو مه شهووریم وو

لههلبهستی جوان سهعدی دستوربوو
نازدارو جوانی بن کوره وزههساو
خانهدانانی ئیره ئهوبهرئساو
همیشه دلشاد بهشیری خوشی
عشقیان کهرم وگا عشقی لهجووشی
سینگی سهدهفی گهنجینهی دوربوو
دل و دهروونی لهزانی پربوو تا کوتایی

وهل دیوانه دیسان له پارچه ههلبهستیگ تردا دهلی
.....

ههی شمی بهشوق چل چرای شهوان
ههی ژبانی من ههی پوچسی رهوان
ههی گلینهی دیدمی بی شهوان
ههی ئاسکی سهرگهل لهسپهر سل کهر
ههی ههواي سازي گوستانان لهسههر
ههی عهنبهرین خال سوسهنی کسلاف
ههی پوناگایی رهشالانی جفاف
ههی من پهروانهی په سوتاوی تـو
ههی من گهرودهی زولفی خاوی تـو
تو جاری نایهی بو سهروهختی من
گوی نادهی به ئاه زامی سهختی من
ناپرسیت ئاخو من بوئو چونه
بی باگی لهتین قرجهی دهرون
ههواي گوستانت وابو بهوهوه
حهیفت کرد منت لهبیر جهوهوه
بی مروهتیت کرد ههی شهم دهرهسارهه
من بو تو قهیسی سیا ستسهسارهه
وادهی من و تو دیوانهی خوابسی
مهگهر ئهو پوژه دادم رهوا بسی
شمی شهم رووممت تو بهسهلامهت

سكالاى دلم كهوتنه قيامهت

وهلى ديوانه ديسان له پارچه ههلبهستىك تردا دهلى

كولم نهموست بو ههموو زيان له روچ و جاو و دلما بى...

بو جرگهيك ليم ون نهيبى و بو ههموو زيان له كهلما بيت...

بو بهين هو بهجيت هيشتم و مائناوايى بهكجارت كرد...

نهنزانى دل ماندووم و بهم كوچمت سرده نيمهوه.....

لهدواى تووه نهين دلم خوشى بو جى بى.....

لهدواى تووه نهين دلم ههر رهنجه رو بيت.....

لهدواى تووه نهين مينش دلم دهريتم.....

بهلتييت بهلين بو دل.....

هيج كهس نهديوتم.....

دواى تو روناكى جرام روو له كز بوونه....

سهروهت و كهنجى دنيا م وهك مهم بو زينه...

ديوانهم سا دواى تو بشت له خيل نهكهم.....

ههر وهك وهلى ديوانه ههواهى شهم كهم.....

عەلانەددین سەجادی

باشووری گوردستان

(۱۹۰۷ - ۱۹۸۴ ز)

ئەگەر ئۆزىگە لاپەرەي پىرشنگدارى ئەدەبى كوردى ھەلبەدەينەو، بۇمان دەردەكەويت كە كورد ميللەتتىكى پىشكەوتوو، لەو رووھە لەنىو لاپەرەي ميژووي ئەدەبو فرھەنگى كوردیدا بەسەدان شاعىرو ئەدىبو نوسەرو رۇژنامەنوسى پايبەرز دەبىنرەت، كە ھەولنى پىشخستنى ئەدەبى ميللەتەكەمانيان داو، لەنىو ئەوانەدا نوسەرىكى ديار بەناوى (عەلانەدين سەجادی) بەدى دەكرىت كە توانى گەشە بەويژھو ئەدەبى كوردى بدات .

ناوى تەواوى (عەلانەدين نەجمەدين عيسامەدين) ھو لەبنەمالەي ناودارى (سەجادی) يە . سالى (۱۹۰۷) ھاتۆتە دنياو لەخيزانىكى نايىندا گەرە بوو .

سالى (۱۹۲۷) بۇ خويىندن ھاتوو تە شارى سلىمانى و لەمزگەوتى شىخ جەلالو مزگەوتى حاجى مەلا رەسول بەفەقىيەتى دامەزراو، سالى (۱۹۳۸) مۆلتى مەلايەتى لاي ماموستا شىخ بابەعلى تەكەيى وەرگرتووو چوو بۇ بەغداو لەمزگەوتى نەعیمە خاتوون لەمەيدان بوو بەپىشخوئىژو دانىشتنو كارى پۇژانەي لەو مزگەوتەدا بوو، لەبەغدايش لاي ماموستايان شىخ ئەمجد زەھاوى و شىخ محەمد قزلىجى بەھەندى لەزانستە ئىسلامىيەكاندا چوو تەو، لەسالى (۱۹۳۹) دا چوو تە مەيدانى پۇژنامەنوسى و لەسالى (۱۹۴۱) دا بوو بەبەريو بەرى گۇفارى (گەلاويژو و وردە وردە گەشەي پىكر دوو تا داخستنى لە (۱۹۴۹) دا .

لەسالى (۱۹۴۸) دا پاش راپەرىنە مەزەكەي كانون، گۇفارى (نزارى) بەعەرەبى و كوردى دەركردوو كە گۇفارىكى نىشتمانپەرەرى سياسى بوو، پاش شوپشى پىرۆزى ۱۴ تەموزو تا سالى (۱۹۷۴) ماموستاي ئەدەبو ميژووي ئەدەبى كوردى بوو لەكۆليژى نادابى زانكۆي بەغدا، ھەر لەسالى (۱۹۷۴) دا كراو بەئەمىندارى گشتى ئەوقاف و (۳) سال لەو كارەدا ماو تەو، سالانى پاشەوئى بەخانەنشىنى و خزمەتى ئەدەبەو بەرى كردوو، ۱۹۸۴/۱۲/۱۳ كۆچى دوایی كردوو لەگۇرستانى شىخ عەبدولقادرى گەيلانى لەشارى بەغدا لەنزىك شىخ عەبدوپەرھمان ئەبولوئى نەقشەندى و شىخ رەزاي تالەبانى بەخاك سپىردراو .

لەو كىتەبەي (دلىر عەلادىن سەجادی) كە بەناوى (يادى سەجادی) لەسالى (۱۹۸۷) وەك رەفايەك بەئەدەبى كوردى و بەباوكى دەرىكردوو، لەو بابەتە بەپىزانەي كەك وەرگىرم .

سالى (۱۹۸۴) سالى پرسەو ماتەم بوو، چونكە لەو سالىدا ھىندى ئەدىبو نوسەرو پۇشنىبىرى ھەك (ئەمىن مىرزا كەرىم، توفىق ۋەھبى، جگەر خوتىن، حسين خانەقا، خالە رەجەب، حەبىبى على مىرانى، تاھىر سادق، عەلادىن سەجەدى ۋە محەمەد فىدا) كۆچى دوايىيان كىردى ھەرىكەتچىيان بەجۇرىك خىزمەتى مىللەتەكەمانىيان كىردۈۋە، لەناو ئەم ناۋانەدا مامۇستا (عەلادىن نەجمەدىن سەجەدى) چىل سالى پىتر ژىيانى خۇى لەپىناۋى زىندىۋوكىردنەۋى كەلەپۋورۇ نوسىنەۋەى مېژۋى ئەدەبماندا بەخت كىردۈۋە، ئەو سەردەمەى مامۇستا سەجەدى چۈۋەتە بەغداۋ بزوتنەۋەىيەكى پۇشنىبىرى كوردى سەرى ھەلداۋە (كوردى ۋە مەرىۋانى) دوانزىدە كىتەبىيان چاپ كىردۈۋە، لاۋانى كوردىش (يادگارو دىيارى)يان بىلاۋوكىردۆتەۋە (يانەى سەركەۋەتن)ىش لەچالاكىدا بوو، (ژىيان) لە سەلىمانى ۋە (رونكى) لەھەۋلىر دەردەچۈۋن، سەجەدى پەيۋەندى لەگەل پوناكىرانى ئەو سەردەمەدا پەيدا كىردۈۋە ۋەئوانىش كارىيان تىكىردۈۋە، لەدوا مانكى سالى (۱۹۳۹)دا گۇفارى (گەلاۋىژ)لەبەغدا ھەلەت ۋە تىشكى پىر شەۋقى چىۋا ھەردو دۆلەكانى كوردستانى پوناك كىردۈۋە مامۇستا سەجەدى ئاشنايەتى لەگەل بەرپۆۋەبەرانى ئەم گۇفارىدا ھەبوو .

لەبەر ئەۋەى بەرپۆۋەبەرى گۇفارىكە لەبەغدا نەما، كاروبارى گەلاۋىژ خرايە نەستۆى سەجەدى ۋە ھەر خۇى كەرەستەى بۇ كۆ ئەكىردەۋە لەچاپخانەدا سەرپەرشىتى ئەكىردو پىتاك ۋە ئابۋونەشى بۇ داىىن ئەكىرد، سەجەدى لەسالى (۱۹۴۸)دا شانەشانى گەلاۋىژ گۇفارىكى نىۋ مانكى رامىارى بەناۋى(نزار)ۋە بەكوردى ۋە عەرەبى بىلاۋوكىردۆتەۋە، پاش ئەۋەى بىستو دوو ژمارە لەو گۇفارى دەرىچو، كاربەدەستان (گەلاۋىژ)ۋە (نزار)يان لەسالى(۱۹۴۹)دا داخست

پاش ئەۋە مامۇستا دەستى داىە كىتەب نوسىن، ئەۋەبو لەسالى (۱۹۵۲)دا (مېژۋى ئەدەبى كوردى) بەقەۋارەى(۶۵۲) لاپەرە پىشكەش كىردىن كە تىايدا ۋەتوئەتى (خۇم گەلى بەبەختىار ئەزانم كە خوا يارمەتى دامو توانىم لەماۋەى چەند سالىكىدا بەكۆششى فىكىرو مالى خۇم، ئەم كىتەبە كە مېژۋى ئەدەبى كوردىيە يا بەۋاتايەكى فراۋاتىر (داثرە المعارف)ى كوردى يە، بىنمە بەرھەمو پىشكەشى بگەم) لەدوايىدا ئەلئىت:(ھىنام ئەدەبى كوردىم كىرد بەكۆشكىك ۋە دىنبايەك بەلام نەك كۆشكىكى داروپەردو، چونكە ئەو جۆرە كۆشكانە لەبەر پلارى گەرمای ھەتاۋى ھاۋىنداۋ سەرمای بەفرى زستاندا خۇيان ناگىرن، كىردم بەكۆشكىك نە باكى بەكلىپە ۋە بلىسەى ھەتاۋو ھاۋىن بى، نەبەتۇفۇ كىرپۆۋەى بۇرانى زستان).

كاتىكىش بەدرزايى سىو پىنج سال كە ئىمامى مزگوت بوو، ھەموو پۇژىك نىوان نوپزانى مەغرىب و عىشا لەمزگوتە بچكۆلانەكىدا ئىدىبو پۇشنىبو ناسىاوانى لەدەورى كۆ ئەبوونەھو دەست ئەكرا بەگفتوگۇ نوكتە قسەى خۇش. بۇيەش ئەو ھەلەى لەدەس نەداھو ئەو قسە خۇش و نەستەقانىەى كە بەدىلى بووئىت تۇمارى كىردوونو سەرلەنوى داپرشتوونەتەھو، ئەمەبوو لەسالى (۱۹۵۷)ھو تا سالى (۱۹۸۳) ھەشت بەرگە كىتىبى بەناوى (رشتەى مرورى)يەھو لى چاپكىردن، كە بوو بەجۇرە ئەدەبىكى زىندووى مىللەتەكەمان .

لەسالى (۱۹۵۳)يشدا سىپارەيەكى نارى كوپو كچى كوردى پىشكەش باوكو دايكان كىرد. لەناوھراستى پەنجاكاندا گەشتىكى (۱۸۱۶) كىلۇ مەترى بەناو كوردستاندا كىردو ئەم گەشتنامەيەى كىردە كىتىبىكى سەرىخۇ، كە شۇرشى چوارەدى تەمموزى (۱۹۵۸) بەرپابوو. ھات شۇرشەكانى بەدرخان و سىكۆو ھەمەپاشاى رەواندزو شىخ مەحمودى لەكتىبىكىدا بۇ لەچاپداينو ھەلۇئىستى كوردى بەرامبەر كۇمار نەرىپى.

ھەرەھا لەفۇلكۇرى كوردىشەھو سى چىرۇكى لەكتىبى (ھەمىشە بەھار)دا لەسالى (۱۹۶۰)لەچاپ داو نەرىارەى زمانىش لەسالى (۱۹۶۲)دا كىتىبى (دەستور و فەرھەنگى كوردى) بلاوكردەھو، لەسالى (۱۹۶۹)دا خوالىخۇشبوو لايەكى لەرەخەنى ئەدەبى كوردى كىردەھو بەكتىبى (نرخ شناسى) ئەو كەلەبەرەشى پىركردەھو، پاش ئەو بەدە سال جوانكارىەكانى ناو ئەدەبى كوردى لەكتىبى (خۇشخوانى)دا خىستى بەردەست و نەرىارەى ئەم دوو كىتبە دەلئىت ((ھىنام رىستەى خۇشخوانىم كىرد بەوشەيەكو كىردم بەناو بۇ ئەم كىتبە كە قسە لەرەوانىزىيەھو دەكات، وەكو لەكاتى خۇشىدا رىستەى نرخ شناسىم كىرد بەناو بۇ ئەم كىتبە كە باس لە لىكۆلئىنەھى ئەدەبى كوردى دەكات))!!

ئەگەر بەشىوہەيەكى گىشتى بىروانىنە بەرھەمەكانى دەبىنن زۇرەى زۇرىان نەرىارەى ئەدەبى كوردىنو ھەندىكىشىان لەخانەى كەلەپوورو فۇلكۇردا دادەنرئىنو لەھەموو بەرھەمەكانىدا ئەمانەتى زانستى پاراستوھو ھەموو سەرجاھەيەكى دىارى كىردوھو لەنوسىندا شىوہەيەكى نوئى گرتووتەبەرو لەھەندى بابەتە نوسىندا بەداھىنەر دەدرئتە قەلەم

(مستەفا نەرىمان) لەچلەكەيدا دەلئىت: (لەو چلو دوو سالەى كە مامۇستا سەجادىم تىادا ناسىوھو تىكەلەوئىم لەگەل پەيدا كىردوھو، خوپرەھوشتو ھەلسوكەوتى پۇژانەى وەك نووكى

قەلمەكەى خاویڭو بىڭگەرد بوو، لەپاشمە ناوی كەسى بەخراپە نەھىناوھو دلى كەسىشى نەرمەنجاندووه).

بەو ھىزمەتوھ لەماوھى سىو يەك سالدآ بىستو يەك كىتیبى بەقەوارەى (۵۲۶۶) لاپەرە چاپكردووه ئەمەش دەكاتە ۴٪ى كىتیبى كوردى ئەو ماوھى، ھىچ نوسەرىكى كوردمان بەقەوارەى كىتیب نەگەيشتووتە پادەى خزمەتى ئەو جگە لەمامۇستای پایە بلىند (مەلا عەبدولكەرىم مودەرىس) كە بەسى ھەزار لاپەرە كەوتووتە ژورىوھ.

سەرپەراى ئەو ھەموو بەرھەمە چاپكراوانە، سەجادی چەند بەرھەمىكى حازرە چاپى بەجى ماوھ وەك (بەرگى نۆھەمى رشتەى مروازى) و (بەرگى دووھەمى دەقەكانى ئەدەبى كوردى) و (كىتیبى زىندەمەر)، ھەرۇھا پۇژانە بىرەوھرى تايبەت بەخۆى ياداشت كوردبوو .

لەگەل ئەوانەشدا ھەرگىز لەخۆبایى نەبووھو ھەولى ئەوھشى داوھ بەرھەمى پوختەرمان پىشكەش بكات، پۇشنىرو ئەدىبو نوسەر دەبىت لەژياننامەو خورەوشتەكانى كەلك وەرېگرنو بىكەنە مەشخەل لەگۆرەپانى پۇشنىبىرياندا، بەمە رۆحى مامۇستا شاد دەبىتەوھ .

ھەرۇھەك خۆى لەپىشەكى كىتیبى (مىژووى ئەدەبى كوردى) دا دەلى: دەمى سالى، بگرە ئەوھتەى ھۆشم كەردۆتەوھ، لەكانگای دلەوھ حەزم لەئەدەبو ئەدەبىيات كەردووه، بەو بۆنەوھ گەلى جار خووم ئەدايە خویندەنەوھى ئەو شتانە كە ئاشنايەتبان بەئەدەبەوھ ھەيە، بەتايبەتى ھىنەكانى پۇژمەلات چ عەرەبى، چ فارسى، ئەمە بىجگە لەئەدەبىياتى پۇژئاوا - جۆشو خرۆشنىكى ئەدامى و ئەيخستەمە عالەمىكى ترمەو، ماوھىەكى باش ئەمە ئىشم بوو، بەبى ئەوھ بچم بەلاى بىروباوھرىكى ترا ! دواتر دەلىت (پۇژىك شتىكم ئەخویندەوھ، كە لىبومەوھ سەرلەنووى لەدلى خۇما وردم ئەكردەوھ، لەمەوھ كتوپر ئەوھ ھات بەبىرما كە ئايە من چىم؟ ئىنگلىز؟ نەو . عەرەبىم ؟ نەو . بەلكو كوردم باشە كە كوردم ئەبى لەنەتەوھى كوردبم، كە لەنەتەوھى كورد بووم ئەمەى تى گەياندن، كە كورد ناوى لەلاپەرەى پۇژگاردە ھەيەو ئەمىش ئىمىكە بۆ خۆى، زۆرى پى نەچوو لەو زەمىياى خەيالە كەوتەمە سەر ئەوھ كە مىللەت مادام مىللەت بوو، بى گومان دەبى زمانو ئەدەبىياتو تارىخى (مىژووى) بى، ئەگەر نەبى بەھىچ ناژمىررى و ھىچ نى يە، لىرەدا سەرم لى تىكچوو . تەماشای خۆم ئەكەم ھىچى تەنم تەنھا كورد نەبى، تەماشای بارەكەى تەرى ئەكەم سەمىر ئەكەم تەنیا كورد نەبى ھەموو شتىكى تەرم! كەسپەيەك لەدلەمەوھ ھات، بەوھ دلى خۆم داىوھ كە نەتەوھى قەومىكم كە لەبەرە بەيانى مىژووه بەم زمانە كە من قەسەى پى ئەكەمو پىنى ئەنوسم قەسە ئەكەنو ھىچ كۆسپىك لاى

نەداون لەپرنگەى خۆيان، بەتايبەتى كە ئەمىر شەرەفخانى بەدلىسى لە (۱۰۰۵)ى ھىجرى و (امىن زەكى بەگ) لە (۱۹۳۶)ى ميلادى، مېژوويان بۇ قەومەكەم نوسىو، بست بست گەشكەم ئەكردو ھىوام بەخۆمو بەقەومەكەم تازەتر ئەبووھ ...)

مومتاز ھەيدەرى لەچلەى ماتەمىنى مامۇستاي نەمردا دەلئەت: ((مردوو لنگى درىژ دەبىتەو) ئەوھتا بەر لەسالو نىوئەك و تارىكەم لەخولى دووھى ژمارەى (۱۲)ى نوسەرى كورد لەژىر ناوى (مامۇستا سەجادى، خەرمان بەرەكەت)دا نوسى، داواى ئەوھم كرد تا مامۇستا سەجادى لەژيانە مېھرەجانىكى ئەدەبى گەورەى رېزگرتنى بۇ ساز بىرى، بەلام بەداخوھ زۆرىش بەداخوھ، بەتاقە دېرىكىش پىشوازى پىشنيارەكە نەكرا ... !! ئىستاكەش وا پۇپۆى بۇ دەكەين، فرمىسكى بۇ دەرىژىن، ئەرى تاكەى، زىندووكوژەى مردوو پەرسەت بىن (!)

مامۇستا (ھەژار موكرىانى) لەوتارىكىدا بۇ كوچى سەجادى نوسىوئەتى (پۇژىك سەيرى دوكانىكى بەغدام دەكرد، چەقەلئەكى مۇمىيى كراوى لىدانرابوو، لەژىر قاچىوھ لىنى نوسرابوو (بىستو پىنج دىنارى تەواو) من سەرى زمانى خۆم گەست، ھات بەدلما، ھەياران ! ئەم مام چەقەلە موختەرەمە ناخو دەبىت بە زىندووئى سەر شاعىر، نوسەر، ھونەرەندىكى كورد بوئى لەژيانىدا لەبرسانو لەترسان ئوقرەى نەبوئى و ئىستاكى لاشەى مۇمىيى بەم دەردو مەخسەرە چوبى؟ كى ئەزانى؟ ھەزار دانە بەزىندوى فلسى ناژى) .

ھەژار درىژەى بەوتارەكەى دەداو باسى چەند پۇشنييرىكى كورد دەكات (مەلا مارقى كوئەى) ئەگەر بىژم لەبرسا مرد پەنگە باوهرم پىنەكەن، چونكە ئەو دەم نانى وشك زۆر ھەرزان بوو ... قانىع ھەتا مرد نانو دۆى خوئى لەپەنايەك نەدى ... فايەق بىكەس كە چرىكەى گوئى دوژمانى كەر دەكرد، دوو لىفەى لەمالدا نەبوو كە خوئى مندالەكانى پىداپوشى بەقەرزدارى عارەق بەقەرزدارى مرد ... گۆران ئەو ئەستىرە گەشەى ناسمانى ئەدەبىياتى كورد، بۇ داىنبوونى بژىوى دەگاتە يافاى لەلەستىن و تارىبىژى رادىوى (شەرقى ئەدنا) بى ... جگەر خوئىن پەنجا سال پتر بۇ شىعرو چىركى كوردى چەوسايەوھ لەجىياتى نان خوئىنى جگەرى خوئى دەخوارد، چەند لەكوردستان ژىاو من دەمناسى گەسكىندەرى كوئانان لەو تىرتىبوون، كەس ئىرەى پى ئەدەبرد، ئەوانە لەژيان ئاوابون لەپاش مردنيان چاوا بوون ؟)

بەداخوھ ئىستا كە مردوپەرستىشمان نەماوھ ئەوا (۲۳) سالن بەسەر كۆچى دوايى مامۇستاي ھەمىشەزىندودا تىدەپەرىت كەس لەپەرەى پۇژنامەيەكدا ساليادى كۆچى دوايى نەكردوھ، يان بابەتئىكى دەستنوسى نەكرا بەكتىب بۇ؟ لەم (۲۳) سالەدا تەنھا لەژمارە (۲۸)ى گۇڧارى (پۇڧار) كە تايبەتە بەدامەزىنئىك يادى كردۇتەوھ، بەلام دەرچوونى ژمارەكەى ھاوكات نى يە لەگەل سالى كۆچى دوايىيەكەى، گۇڧارەكە ۲۰۰۴/۲/۲۵ دەرچووه، واتە ۲/۲۵ بەلام، مامۇستا ۱۲/۱۳ كۆچى دوايى كردوھ، من لەلايەن خۇمەوھ زۇنۇر دەستخۇشى لەكارمەندانى ئەو گۇڧارە دەكەم كە گۇڧارەكە سەر بەچاپو پەخشى سەردەمە، ھىواى سەرکەوتنيان بۇ دەخوازم .

ھەرچەندە مامۇستا لەسەر بواری ئەدەبو پۇشنىبرى دەستى دەزگای مىرى مامۇستايان لەگەل دەستەيەك لاوانو قوتابياندا راپيچى بەنديخانە كردهوھ، ھەر لەو سەردەمەدا كورپكى بەناوى (دانا) شەھيد كراوھ، وابزانم سالى شەھيدكردنەكەى (۱۹۸۲-۱۹۸۳) بووھ . ھەتا لەژياندا مابوو قسەى جوانى كردبوو، يەكئىك لەو قسە بەنرخانەى ئەوھيە وتبوى (ئەگەر خۇت سەرى خۇت نەخورئىنى، كەس بۇت ناخورئىنى) ئەگەر بەرپىز (دلئىرى) كورپى كتئىبى (يادى سجادى) كەپئىكھاتووھ لەكۆمەلئىك وتارو شىعر لەيادەكەيدا خوينزاوونەتەوھ يان لەگۇڧارو پۇژنامەكاندا بلاوكرائونەتەوھ، نەكردايە بەكتىب لەوھ نەدەچوو كەس ئەو ئەركەى بختايەتە سەرشانى، زۇربەى شانۇكارو ھونەرمەندان سودىكى زۇريان لە (رشتەى مروارى) كردوھ، كردويانە بەنواندنو دراما كەچى كەس لەوانە شتىكى بۇ نەنوسيوھ وەك وەفايەك، دەبئت بە بەوھفايان و نوسەران ئەو دەستنوسانەى كە مامۇستا مەرگ رىنگەى پىنەدا بيكات بەكتىب، بيكەن بەكتىب يان زۇربەى كتئىبەكانى لەبازاردا يان لەكتئىبخانە ئەھليەكاندا نەماون يان كە كەم بونەتەوھ لەچاپى بدەنەوھ بۇى، نەفەوتىنو كتئىبخانەى كوردى پى دەولەمەند بئت و گەنجانى ئەمرۇش بتوانن سودى ليۇەربگرن .

ئەمەش ناوى كتئىبەكانى و سالى دانانايان:-

۱. مئىژوى ئەدەبى كوردى، (۱۹۵۲) و (چاپى دووھ ۱۹۷۱) .
۲. ناوى كوردى، (۱۹۵۳) .
۳. رشتەى مروارى، بەرگى يەكەم، (۱۹۵۷) و (چاپى دووھ ۱۹۹۹) و (چاپى سىنيەم ۲۰۰۵)
۴. رشتەى مروارى، بەرگى دووھ، (۱۹۵۷) و (چاپى دووھ ۱۹۹۹) و (چاپى سىنيەم ۲۰۰۵) .

۵. پشتەي مرواري، بەرگي سنيەم، (۱۹۵۸) و (چاپي دووہم ۱۹۹۹) و (چاپي سنيەم ۲۰۰۵).
 ۶. پشتەي مرواري، بەرگي چوارەم، (۱۹۶۸) و (چاپي دووہم ۱۹۹۹) و (چاپي سنيەم ۲۰۰۵).
 ۷. پشتەي مرواري، بەرگي پينجەم، (۱۹۷۲) و (چاپي دووہم ۱۹۹۹) و (چاپي سنيەم ۲۰۰۵).
 ۸. پشتەي مرواري، بەرگي شەشەم، (۱۹۷۹) و (چاپي دووہم ۱۹۹۹) و (چاپي سنيەم ۲۰۰۵).
 ۹. پشتەي مرواري، بەرگي حەوتەم، (۱۹۸۰) و (چاپي دووہم ۱۹۹۹) و (چاپي سنيەم ۲۰۰۵).
 ۱۰. پشتەي مرواري، بەرگي هەشتەم، (۱۹۸۲) و (چاپي دووہم ۱۹۹۹) و (چاپي سنيەم ۲۰۰۵).
 ۱۱. گەشتيک لە کوردستاندا، (۱۹۵۶).
 ۱۲. شوڤرەشەکانی کورد (۱۹۵۹) و (چاپي دووہم ۲۰۰۵).
 ۱۳. هەميشە بەھار (۱۹۶۰).
 ۱۴. دەستوور و فەرھەنگي زمانى کوردى، (۱۹۶۱).
 ۱۵. ئەدەبى کوردى و ليکۆلینەوى ئەدەبى کوردى، (۱۹۶۸).
 ۱۶. نرخ شناسى، (۱۹۷۰).
 ۱۷. دوو چامەکەى نالى و سالم، (۱۹۷۳).
 ۱۸. کوردەوارى، (۱۹۷۴).
 ۱۹. دەقەکانى ئەدەبى کوردى (۱۹۷۸).
 ۲۰. خۆشخوانى، (۱۹۷۸).
- وہ دوو نامليکەى دەرکردووه، يەكەميان بۆ يادى شاعىرى پاىەبەرز (پىرەمىرد) كە بەناوى (يادى پىرەمىرد) ھوہ لەسالى (۱۹۵۱) دەرئى کردووه كە (۱۱۲) لاپەرەيە، دووھميان بۆ يادى ميژوونوسى پاىەبەرز (محەمەد ئەمىن زەكى بەگ) كە بەناوى (يادى كوچى محەمەد ئەمىن زەكى) ھوہ لەسالى (۱۹۴۸) دا دەرئى کردووه كە (۸۰) لاپەرەيە.

شهید قازی محمد

رۆژه لاتی کوردستان

(۱۹۰۱ - ۱۰۴۷ ز)

محمد به هادین مهلا ساحیب . شهید قازی محمد کوری قازی شهید قازی محمد کوری قازی علی کوری میرزا قاسم کوری میرزا نهحمده، له سالی (۱۹۰۱) ز له شاری مههاباد له دایکبووه، دایکی له تیره ی فهیزوللا به گبیه، که نهوانیش له میژموه ناو بانگیکی گرنگیان بووه له ولاتی موکریاندا.

پیشهوا له ۲۱ مارت ۱۹۴۷ به دهستی کۆنه پهرستانی ئیران له مههاباد و له مهیدانی (چوارچرا) له سیداره درا له گه ل هاورپیکانی له پیناوی نهو بیرو باوه ره ی که له گه ل خوینیا تیکه ل بوو، و له سه ر نهو سوینه ی له کاتی خو یا خواردی، که تا دوا هه ناسه ی له گه ل خه لکابیت.

قازی محمد پیاوینکی، که له گه ت، چوارشانه، وه به خووه بوو، ریشیکی ته نکی کاره بابیی هیشتبووه وه، هه میشه زه رده خه نه به دوو لیویه وه دیار بوو رووخوش و له سه رخوو هیمن بوو، جلو به رگیکی ساده ی مه لایانه ی له به رنه کرد، که نه گه ر ناشاره مزایه ک چاوی پیبکه وتایه وای نه زانی مه لای لادییه کی نهو ولاته یه.

هه موو علوم ی نایینی ته واو کرد بوو، و هه ر له سنوری نهو علوو مانه دا، نه وه ستابوو، به لکو له زانیاری نویدا ده ستیکی بالوو پایه یه کی به رزی هه بوو، و له خویندنه وه ی په راوی بیگانه دریقی نه نه کرد، ته مانه ت زمانی رووسی و ئینگلیزی به گه توگو خویندنه وه زانیوه.

لهو سه رده مه دا که بو یه که م جار قوتا بخانه ی تازه له مههاباد کراوه ته وه قازی محمد کراوه به سه روکی فره هنگی نهو ناوچه یه، بی نه وه ی یارمه تی و موچه له میری وه رگرینت و خه لکی زور هاننه دا بو فیریونی زانیاری و هه موو جو ره هونه ریک، پیاوینکی پینشکه وتوو و دلپاکبوو، به ره له ستی عه شیره تگه ری زور به توندی کردوه، بهو بو نه یه وه زور جار ده ره به گه کان دوژمنایه تیان له گه لا کردوه چونکه هه رگیز لایه نی ره نجبه ران و جوتیارانی کوردی به رنه داوه، گیانی دیموکراتی و نیشتمانپه روهری کارینکی گرنکی کردبووه سه ر هه ست و بیرو باوه ری.

به ره وبه مه له ی قازی محمد هه ر له سه ره تای شه ری جیهانی یه که مه وه ناو بانگیان ده ر کردوه له موکریاندا، قازی محمد له دواییدا به هو ی چالاکی و وریایی خو یه وه توانی نه م

دهسه لاته مهعنهوويهوه سهرانسهرى كوردستانى ئيرانى پيىگريتهوه، ئەم بنه مالهيه به لاي زۆربهى كوردهكانهوه بهريزو خوشهويست بوون، پياوى ههلكهوتوو و ناوداريان زۆر بووه. وهك: ميرزا فهتاحى قازى كه له پيىناوى هينانى ياساى دهستوورى (مهرىوگ) دا زۆرتيىكو شاوله بهو بۆنهيهوه ماوهيهكى زۆر له تاران له زيندانا بهندكراوه، چونكه له دژى رژيمى دكتاتورى ئەو سهردهمه خهباتى كردوو، پيشهوا ههر له سهر رهويهى باوك و باپيرانى بهردهوام بوو. وه رابوردووى خاوينى ئەوان پالى پيوهنا كه زياتر له پيى ولاتى كوردستان تيىكوشان بكات.

له سالى ١٩٢٨ كه "قازى عهلى" باوكى كوچى دوايى كرد نهركى سهرشانى زياتر بوو و كرا به قازى مههاباد، له راستيدا ههر چهنده به ميرات بوو، به لام خوى زۆر شايستهى ئەوپايهيه بوو، و توانى به شيوهيهكى ريك و پيك فهرمانهكانى جيبه جى بكات.

نمونهيهك له تيىكوشانى

له پيش ئەوه دا كوومه لى ژيانه وهى كوردستان بيته كوچى خهباته وه، قازى محمد له سييهكانى ئەم سهديه (پلاپيىنات) دا پهيوه ندى به (حزبى خويبون) وه هه بووه كه له سالى ١٩٢٧ ئەم حزبه له كوردستانى توركييا به هاوكارى (احسان نورى پاشا) شوپشيان به ريكارد.

هروه ها له كاتيىدا (ژ.ك) ژماره ي ئەندامانى له (٢٠) كه سيىك تيىپهريان نه نه كرد، پهيوه نديان كرد به قازى محمده وه ئەويش به دلتيى خاوين و نيازتيى راسته وه چوه ريزى تيىكوشان له گه ليانا، پاش ماوهيهك، زۆر له ئەندامانى دامه زرينه رو سهر كردايه تى له ناوچهكانى كه دا بلا بووته وه، بۆ ئەوه ي له هه موو لايهك ئامانج و بهرنامه ي "ژ.ك" بگه يىنن به خه لك و ريشه داكو تى.

هروه ها پهيوه نديان كرد به كوردستانى توركييا و عيراقه وه، بۆ ئەم مه بهسته "محمد ئەمين شهريفى" ئەندامى سهر كردايه تى كه وته گه فتوگو كردن له گه ل چه ند نيشتمان پهروه رينيى كوردستانى عيراق وه كو نه ته وهيهكى سى قولى له نيوان مه لا وه هاب نوينه رى كوردهكانى توركييا، شيوخ عبدالله نوينه رى كوردهكانى عيراق، قاسم قادري ئەندامى دامه زرينه رى (ژ.ك) له سهر سنورى هه رسى به شى كوردستان، له ئەنجامدا چه ند به رياريارتيى گرينگيان موركرد. كه برينيى بوو له وه ي ده ستي يارمه تى بۆ يه كتر دريىزىكن و پهيوه ندى ته واويان له نيواندا به هيزبييت

لەھەموو بەشەکانی کوردستاندا تا لە پاشەرۆژدا گەلی کورد پزگارکەن، و مافی نەتەوایەتی خۆی وەرگیرێت. ھەرۆھە تەوانیان گۆڤاری (نیشتمان) یەکەم ژمارە ی لە حوزیرانی ١٩٤٣ بەشیۆھەکی جوان و پێک و پێک لەچاپ بەدەن، و بیلۆی بکەنەر، بەوجۆرە ھەموو مانگیک ھەموو بەرنامە و وێژە و میژووی رابوردی کوردی تیا بنووسن و بەخویندەواری کوردی بگەینن.

کۆمەڵی "ژ.ک" لەسەرەتاو بەنھێنی خەباتی ئەکرد تاتوانی ئەندامانی زۆر بکات وە لەسەر بیرو باوەریکی راست و لەپیناوی پزگاری کورد تیکۆشانی ئەکرد.

لە کاتیکیا رژیمی تاران ھیشتا لەگەڵ خۆفروشەکان و ھەندی لە خاوەن زەوی و زارە گەرەکان دەسەلاتیان ماوو لە بەرگریکردنی خەلکی و قەدەغە کردنیان لە ھاوکاری کردن و یارمەتیدانی کۆمەڵی "ژ.ک"، تەنانت لەناوچە ی شارویران ناغایەک گویی پیاویکی بریبوو چونکە وتبوی لەسەر ھەموو کوردیک پیویستە بەدلیکی خاوینەرەو بچیتە ناو کۆمەڵی "ژ.ک" بۆ پزگاری کوردستان لەژێر چەپۆکی داگیرکەران و کۆنە پەرستان، بەلام لەگەڵ ئەو ھەموو قەدەغە یە لاوان و خویندەواران گوییان کەربوو لە ناستی نۆکەران و دەرەبەگەکان و بەدلیکی خاوینەرەو ئەھاتنە ریزی ئەندامە تیکۆشەرەکانی "ژ.ک" لەوانە دوو ھاوپی بەناوی (شیرکۆوپیروت)، بەو نیازەرە بەرەو مەھاباد کەوتنە پزگا پاش ماوھەیک بەپیاویک گەیشتن لە کۆمەڵی ژیانەرە بوو بەرەو خۆشیەرە بەخیرھاتنی کردن، ئەوانیش وەلامیان دایەرە و لییان پرسسی نایا نئیمە چۆن ئەتوانین پەییوھندی بە کۆمەڵەرە بکەین تاکو شانبەشانی ئەندامەکانی پیویستی سەرشانی خۆمان جیبەجی بکەین؟

میرزا قوتیاس وتی من ئەندامیکی کۆمەڵە ی ژیانەرە ی کوردستانم و، ئەتوانم بەناسانی پزگا و شوین بۆ ئیوہ دابنیم، وائیسستە منیش بۆ مەھاباد ئەپرۆم لەگەڵم وەرن، ھەرسیکیان بە دلئیکی پز لەھیوا و ئاواتەرە کەوتنەپز، ئیوارە وەختە نزیکی شاربونەرە، میرزا وتی باوچانیک لەباخی قازی بەدین، تا دنیا تاریک ئەکات، پاش ئەوہ ئەچین بۆ مالی کاک سوار کە مەردیکی تەرەو و ئەندامیکی بەرزی دلسۆزە، و من پەییوھندیم لەگەڵ ئەوا ھەییە، پاش ئەوہ ی دنیا تاریک بوو ھەرسیکیان روو مالی کاک سوار دەستیان کرد بەرۆین، و میرزا ھەردووکیانی پینشکەش کرد، و چەند گەلتوگۆیەکیان دەربارە ی ریکخستنی ناوی نەھینیەرەو درێژەپیدا لە ئەنجامدا کاک سوار وتی سبە ی شەو (نارژەر رو برا) ئەبەین بۆلای (کاک بینایی،) ھەندی لە ھەئالەکانی ترمان لەوی ئەبن تابزانین چیمان بۆ دیارینەکەن، کۆمیتە ی سەرکردایەتی کۆمەڵی (ژ.ک) لە چەند ھۆدەییەکی پیاویکی دەولەمەندی نیشتمانپەرەردا

كۆبۈنەنە يان ئەكرد، كە ئەم پيا وە لە فەرمانپروھايى پەزاشادا نۇرچار توشى گىروگرفت و چەرمەسەرى بووبو، و يارمەتییەكى دلسۆزانەى كۆمەلەى ئەداو، كەم كەس گومانى پىئەكرد، بۇسبەى شەو ھەرچوارىان مېزاد نازەر وبراو كاك سوار، بەرەو جىنگاى كۆبۈنەنەى نەينى كاك بىنايى پۇيشتن.

كاك سوار وتى ئىوہ لەم كۆلانەدا رابوہستن تامن ئەرۆم و ئەگەرئەمەوہ بۇلاتان، ئەوسا ھەموومان ئەچىنە ژوررەوہ، پاش ئەوہى كاك سوار گەرايەوہ ھەموويان پۇيشتن و تەقەيان لە دەرگادا، بۇيان كرايەوہ ،بەژئىر خانىكى تارىكدا چوونە ژوررەوہ، سەرکەوتن تا گەيشتنە ژوررىك ، چرايەكى كزى تىاداگىرسابوو، كەسى تىانەبوو، پاش ماوہيەكى كەم پىاويك ھاتەلايان وتى شەوتانباش، كاك سواروميرزا دەست بەجى ھەستانە سەرىى ،نازەروبرا ئەوانىش بەچاو بېرىن لەوان ھەستان، چوونكە قازى محمدىان نەئەناسى ھەرچەندە ناو بانگيان بىستبوو، كاك سوار وتى قورىان ئەو دولوواوہى باسم كردن ئەم ناوانەن، ناوى نەينى و ناشكرائى ھەردووكيانى پىئوت، كاك بىنايى پەردەيەكى ھەلدايەوہو لە ناوتاقىندا نەخشەيەكى ھىنايە خوارەوہ و دەستى كرد بە باسكردنى خاكى كورد كە چۆن تائىستا بەبەشكرائى ماوہتەوہ؟ و ھۆيەكانى چىيە؟ و چۆن لەدواروژدا ئەتوانىن يەكى بخەينەوہو ولاتىكى سەربەخۆى خاوەن سنورى لى پىك بەينىرت .

پاش چەند گفئوگۆيەكى تر كۆبۈنەنەى ئەوشەوہ تەواويوو و ھەموويان ھاتنە دەرەوہ، ھەر لەو ماوہيەدا رۆژىك بلاوكرايەوہ كە قازى محمد لەمەيدانى چوارچرا وتارىك ئەدا، پاش ئەوہى خەلكىكى نۇر بۇ گوى گرتنى كۆبووہوہ، كاتى پىئشەوا چووہ سەر شوئىنىكى بەرز، نازەر وبرا لە پىاويكىان پەرسى كەلە نزيكايەنەوہ وەستابوو گويى لە وتار ئەگرت، ئەرى براگيان وتيان قازى محمد وتار ئەدات، خۆئەوہ ئەونىيە ئەوہ ھاپرى ئىمەيە، ئەويش كەبۇى دەرکەوت ئەو دوو كەسە خەلكى مەھاباد نىن و نەشارەزان، وتى: بەلى ئەوہيە قازى محمد، كە ئەمەيان بىست لەبەر خۇيانەوہ شەرم دايگرتن و سەيرى يەكتريان ئەكرد، چوونكە لە كاتى كۆبۈنەنەوہدا بە گوئىرەى پىئويست پىزىان نەگرتوہ بەھەر جۇربوو ئەوانىش گوئىان شلكرد تا وتارە بەنرخەكەى تەواوكرد، دوايى ئەوانىش لەگەل ھەموو خەلكى بلاوہيان كرد، پىارواوو كەسبەى شەوى ئەورۆژە، لەگەل كاك بىنايى كۆبىنەوہ وەك جارن، بەلام بە كاك سوارىان وت، ئىمە تائەمرۆ نەمان زانىوہ كە ئەوہ قازى بووہ، كاك سوار ھاتە زمان: ھەتا خوا حەز بكات خۆى بەسادە ئەگرى، ھەركاتى بچنەوہلاى نەكەن شەرم بەكن.

لەو ئىوارەيدا كەبەيك گەيشتەن لەشونى جاراند، كاك بينايى دانىشتبوو ويستيان
 حسنى ماچ كەن ،بەلام قەدەغەى كردن وه نەيهيشت، وه فەرموى دانىشن، كوتوپر كاك
 بىروت خۆى نەگرت وتى قورىان جەنابى قازى لىمان بىورە تا ئەو كاتەى وتارەكە نەمان
 ناسىويت ئەويش ئەمەى پى ناخۆشبوو، پىنى وتن ئەو لەكەيەو بۆ ئىوہ بووم بەجەنابى
 قازى، مەگەر ناوى منتان لەبىرچووہ تەوہ من لاى ئىوہ ناوم كاك بينايىيە نەك جەنابى قازى
 و بەس، تەنيا مەبەستم ئىوہنە بەلكو ھەموو برادەرىك پىويستە ناوى نەيىنى بەكاربىنى
 نەوہك دوزمن شارەزايى پەيداكات بەسەر ناوى ئەندامانى كۆمەلەى(ژ.ك)، براكانم منىش
 وەك ئىوہم ھىچم لە ئىوہ زياترنيە لەمەولا ئەگەر ھەر وەك دەستە برايەكى خۆتان سەيرم
 نەكەن لىتان دلكيرنەبم، ئەوسادەيى و گفتوگو شىرىنەنەى كاك بينايى پەردەى شەرمى
 لەرووى نازەروبرا لا برد، لەپاشان بە درىژى باسى ميژووى كوردو چەند ناموزگارايەكى ترى
 بۆ كردن، بۆ بەيانى رۆيشتن بۆ ناوچەى "تەرگەوہر" بەفەرمانى كاك بينايى، پاش ماوہيك
 ئەندامانى سەركردايەتى ھەموو بىريارىان لەسەرئەوہدا، كە قازى محمد بىيەت بەسەرۆكى
 كۆمەلەى (ژ.ك)، ھەر چەندە لە ئەندامانى دامەزىنەر نەبوو، بەلكو لەبەر دلسوزى و زيرەكى
 وزمانزانى ئەويان ھەلبژارد، وەنەبى بەھەلەدا چووبن، چوونكە تا دوا ھەناسەى لەو رۆيەدا
 بە نيازىكى بيگەرد بەردەوام بوو، زۆر لەپياوہ ئاينەكان ھاتنە ريزى تىكۆشانى كۆمەلە، و
 زۆر لەو پياوہ ئاينەكان بەناو خەلكا بلاويان كردەوہ كە ئەوہى يارمەتى كۆمەلە نەدات
 تووشى گوناھ ئەبىت.

چوونكە بۆ رزگارى نىشتەمان و كوردستان خەبات ئەكات، بەو جۆرە لە ناو رۆشنبيراندا
 ئەم بىرو باوہرە تارادەيكە جىگىرەبوو و ريشەى داکوتا، لە تشرىنى دووہمى ۱۹۴۵ز قازى
 محمد لەگەل چەند كەسىكى تر لە ئەندامە بەرزەكان بانگكران بۆ "باكو" لەيەكىتى سۆقيەت،
 بۆ گفتوگو كردن لەگەل نوينەرانى ئەوئى بە سەرۆكايەتى "جعفر باقروف"، پاش چەند
 كۆبوونەوہيكە لە نيوان ھەردوولادا، چەند بىريارىكيان مۆركرد، لەو بىريارانە ئەوہبوو
 بەپيشنيارى پيشەوا ناوى كۆمەلەى ژيانەوہى كوردستانيان بەكۆمەلەى ديموكراتى كوردستان
 گوپى، چونكە قازى محمد لەو باوہرەدابوو كە ديموكراتىيەت تىكەل بەبزوتنەوہو
 جوولانەوہى گەلى كورد بكرىت تابەشئوہيكەى فراوان، دەرگا لە جوتياران و كرىكاران
 بكرىتەوہ بۆ ناو كۆپى تىكۆشان و خەبات ،و ھەتا كۆمەلە پىويستىە ميژوويەيكەنى
 سەرشانى بە شئوہيكەى رىكوپىك جيبەجى بكات وە بەرنامەو ياساى نوئى بۆ ئەم مەبەستە
 داينىت.

پاش گەرآنەوہیان ئەندامی کۆمەڵی (ژ.ک) و زۆر لە خەڵکی مەھابادو ناوچەکانی تر و مەندی لەسەرەك ھۆزەکان بانگ کران، بەو بۆنەییەوہ کۆیوونەوہییەکی گەورە کرا، و ھەموویان پریاریان لە سەرناوی تازەیی کۆمەڵەدا، و قازی محمد بلاوی کردەوہ، کە بەرنامەیی نوویی کۆمەڵەیی دیموکراتی کوردستان بەم جۆرەیی خوارەوہییە کە بەنچینەیی کۆمارییکی دیموکراتین.

۱. لەسەر کۆمەڵی دیموکرات پیویستە ھەول بەدات و تییکۆشی بۆپتەوکردنی دۆستایەتی و بریایەتی لەگەڵ دانیشتونانی ئازەربایجان و مەسیحەکان، تاکو ھەردوولا یارمەتی یەك بەدەن بۆبەرگری لەدژی چەوسینەرانی گیانی نەتەوایەتییان.

۲. ھەموو توانایەك تەرخان بەكەن بۆ بلاوکردنەوہیی زانیاری و پارێزگاری باری ئابووری و تەندروستی.

۳. پینشخستنی بازگانی ناوخۆ، ئالوگۆپکردنی لە دەرەوہیی ولات، ھەروہا ھینانی کارگە و پیویستییەکانی تری ولات.

زەوویوزار دابەش کردن بەسەر جوتیاران و فیئکردنیان لەسەر تازەترین ریگی پەرەسەندنی کشتووکال و زۆر کردنی تراکتۆرو ھۆییەکانی تری پینش خستنی ھەموو جۆرە چاندنیک.

۴. لەسەر ھەموو کوردەکانی ئێران پیویستە ئامادەبەن بۆ تییکۆشان و خۆیان بخەنە ژیر فەرمانەوہ بۆ دامەزراندنی کۆمارییکی خۆیی و دیموکراتی لە کوردستانی ئێراندا، و ئیشوکاری ئەم کۆمارە ھەموو بەدەست خۆیانەوہ بیئت، و ھەموو فەرمانبەرانی کوردبەن.

۵. زمانی کوردی پەسەمی بیئت لە ولاتاو لە ھەموو فەرمانگە و قوتابخانەکاندا و لەھەموو پۆلیکدا.

۶. ئەنجومەنی تازە ھەلبژێرن بەگۆیرەیی یاسای نوویی لەھەموو ھەریمەکانی کوردستاندا بۆ ئەوہی چاودیری ھەموو ئیشوکاری ولات بەكات بە شیوہییەکی ریکوپیک.

ھەلکردنی ئالای کوردستان

کۆمەڵی دیموکرات لەفەرمانەکەیی خۆیی دوانەئەکەوت و بە وردی ئیشوکاری خەڵکی ناوچەیی جیبەجیی ئەکرد، پۆژ بە پۆژ زیاتر پەییوہندیان بە تارانەوہ کزتر ئەبوو، لە رۆژی(۱۶/۱۲/۱۹۴۵) خەڵکیکی بیشومار لە مەیدانی(چوارچرا) کۆبۆوہ و بەو بۆنەییەوہ ئاھەنگ و زەماوہندیکی گەورەیان بەریاکرد، کە ھەمووی خۆشیوئاوات و بەختیاری بوو. لەو رۆژە مێژووییەدا قازی محمد بلاوی کردەوہ کەلەئییستەوہ ولاتی موکریان لە رژیمی

كۆنەپەرستى تاران جىابوۋە، ئەمەش نىمۇنەيەكە بۇ ھەموو بەشەكانى تىرى كوردستان وە تۆۋىكە بۇ يەكگرتنى ھەموو كورد بەر جۆرەۋە بەدلىكى پىر لەھىۋاى تىنۋى سەدان سالەى ئەم گەلە.

ئالای رۇئى تاران لەسەر ھەموو فەرمانگە و قوتابخانەكانەۋە داگىرايە خوارەۋە، و لەجىئى ئەودا ئالای كوردستان ھەلكرا، ئالاکە لەسەرەۋە سوور، لە ناوہراستا سىپى لە خوارەۋە سەوز لە ناوسىپىيەكەدا كە چوار ئەۋەندەى ھەرىكە لە بەشەكانى تر ئەبوو نىوكوپە رۇئىك كە دووگولەگەنم لەم لاۋەلايەۋە بەرەنگى زەردەھەبوون، وەبە سەرىەۋە پىنوسىك ھەبوو لە سەراوردى ھەمويائەۋە نوسرابوو (دەۋلەتى جەمھورى كوردستان)، ئەم ئالایە لەھەموو ئەو ناۋچانەدا كەلەزىر دەسەلاتى كۆمەلەو سوپاى شۆرشگىردابوون ھەلكرا، بە ئاھەنگ و وتارو ھەموو خۇشەيەكەۋە.

لە شارى نەغەدە كاپىتان محمد قودسى لەكاتى ھەلكردنى ئەم ئالایەدا وتارىكى مېژوۋىيى بەنرخى بەم بۇنەيەۋە لەناو خەلكىكى زۇردا خوئىندەۋە، وتى گەورەكانم ئەى گەلى بەشەرف، خۇشەويستان، ئەى كرىكارو جوتيار سەپان و پالەى بەنرخ، رۇژ بەسەر شۆرشى پىرۆزى مىللى كوردا ھەلەت، ئەمىرۆ گەورەترىن و پىرۆزترىن رۇژە، بۇيە ئەبىنن ھەلۆى بەھىزى كورد بە چنگى ئاسنىنى خۇى ئەو ئالای پىرۆزە ھەلەكەت.

براىان پىرۆزبايى خۇم و گەلى كوردستان پىشكەش ئەكەم و پىرۆزبايى لەھەموو مىللەتىكى براو ئازادىخوا ئەكەم، ھەروەھا وتى ئەى گەلى كورد ئەزانى ئەم ئالایە چى ئەئىت؟

ئەلى رەنگى سوورم نىشانەى جەنگاۋەرى و نەبەزى گەلى كوردو رەنگى سىپىم نىشانەى خاۋىنى و دىپاكىەتى كە مىللەتىكى نەجىبە و گىانىكى راستى ھەيە.

رەنگى سەوزم ھاۋارنەكات خاكى كوردستان پىر لەدەغل و دان وزىپرو زىۋە، ھەروەھا ئەلى ۋا رۇژى سەربەستىمان ھەلەت، دووبارە ئەى جوتيار ئەو دو گولە گەنمە نىشانەى تۆيە تۆش ھەول بىدە بۇبەرەم ھىئانى بەرو بوومى ۋلاتەكەت.

پىنۋوس ھاۋارنەكات بۇ پەرەسەندنى زانىارى و ھەموو جۆرە خوئىندەۋارىەك لە ناۋگەلدا.

ھەلبۇزاردنى قازى محمد بەسەر كۇمار

لە رۇژى ۲۲ى كانونى دوۋەمى ۱۹۴۶د، كۆبونەۋەيەكى زىاتر لە ۲۰ھەزار كەسى پىكھاتبوۋە، دامەزانى كۇمارىكى دىموكراتى لەبەشىكى گىرنگى كوردستانا بلاۋكرايەۋە بە

سەرۆكايەتى قازى محەمەد، كۆمارىكى پيشكەوتوى ساوا، بۆھىنانەدى پاشەرۆژىكى روون
 و پر لەبەختيارى بۆ گەلى كورد كە سالەھاي سالبوو چاوەرئى رۆژىكى وابو، بەجۆرە لە
 مەيدانى (چوارچرا)دا كە رەنگين كرابو بەنالای كوردستان و بەشنيوەيەكى جوان پازابووە
 كە شايانى رۆژىكى ميژوويى وابيت، پيشەوا بەجلوبەرگى ژەنەرالىپووە لە شويئىكى بەرز كە
 بە تايبەتى بۆ ئەو رۆژە دروست كرابوو، و لەھەموو خەلكەوھە دياربوو، تاقىكى پازاوە كە
 بەگول و نالای ولات و وينەى سەرۆك نەخشين كرابوو، لەو شويئەدا راوەستاوو فرموى
 (واھەمبۆ گەلى كورد توانى كۆمارىكى خۆيى پىك بەنيئت و بتوانى وەك گەلىكى سەربەخۆ
 لە خاكى خۆيا بە نازادى بژى .

ھەرھەما فرموى: بائيئەمش تەكانىك بەخۆمان بەدەين و دواى خويئندن و صنعتە كەوين
 فەلاحەت و كشتوكالى وەك خەلكى ليكەين، و ميللەتەمانى پى دەولەمەندكەين، كارخانان
 بينين، ئەو ھەموو كانگا و مەعدەنانەمان باوەدەر خەين، و بە صەنەعتى ئەوانە ولاتى خۆمانى
 پى برازئىنئەو، ئىمە چى قازانجى ميللەتى كوردى تىدايە دەبى بيكەين، و سەعیش بەكەين
 نەتيجەى ھەول و تەقەلاكەمان وابيت كەلەپيشدا رەچارمان كردوو، جا ئەگەر وا دەرچوو
 ئىمە وەزىفەى ميللى خۆمان بەجى گەياندوو، و نابى ئاوميديش بين.

دلى خەلكەكە ھەموو وەك گول گەشايبووە بەم وتارە بە نرخە لەو رۆژە پىرۆزەدا، ئىنجا
 محمد حسين سەيفى قازى ئەويش بەجلوبەرگى ژەنەرالىپووە لەتەنيشت پيشەواوە راوەستاو
 ھەلبژاردنى قازى محمدى بەسەر كۆمار بلاوكردوو بەرەزامەندى ھەموو چينەكانى گەل،
 دووبارە سەرکۆمار سوپاسى ھەموو خەلكى كرد بۆ ئامادەبوون و ھاتتيايان بۆ ئەم ئاھەنگەو
 ئەويان ھەلبژاردو جىيى باوەرى ھەموويانەو لىيى دئنيان، سەر بازانى كوردو قوتابيان
 نەيشىكى (استعراضى) رىكويئىكيان بەبوئەيەو گىرا، لە دواى كوتايى ئەم ئاھەنگە
 ميژووييە، خەلكەكە ھەموو بلاويان ليكرد.
 پاش ئەوھى قازى محمديان بەسەر كۆمار ھەلبژارد ئەويش كەوتە پراويژو گفتوگو لەناو
 ئەندامانى كۆمەلى ديموكرات و ھەندى لەنيشتەمانبەرورەكانى تر، بۆ پىكەينانى وەزارەت،
 و لە رۆژى ۱۹۴۶/۲/۱۱ وەزارەت بەم جۆرەى خوارووە دانرا:

۱. حاجى بابە شىخ سەرۆك وەزيران
۲. محمد حسين سيف جىگرى سەرۆك وەزيرى بەرگرى
۳. مەنەفى كەرىمى جىگرى سەرۆك وەزيرى پەروەدەو زانيارى.

۴. محمد امین معینی وزیر ناوځو
۵. عبدالرحمن ئیلخانی زاده وزیر دهرهوه
۶. محمد نهیوبیان وزیر تهنډروستی
۷. محمود وهلی زاده وزیر کشتوکال
۸. خلیل خسرهوی وزیر کاروفهرمان
۹. نه محمد نیلاهی وزیر ثابوری
۱۰. ملا حسین مهجدي وزیر داد
۱۱. موستهفا داودی وزیر بازرگانی
۱۲. صدیقی حیدری وزیر رابهری
۱۳. اسماعیل ئیلخانی وزیر ریگاو بان
۱۴. کریم نهحمه دی وزیر پوښته و تلهفون

سوین خواردنی

وهك له هه مووو ولاتیکا باوه سهروکی نوی، یا هر فرمانبرهوایهکی بهرز پیویسته سوین بخوات که وهك شتیکی قانونی و دهستورییه، له بهرتهوه پیشهوا فرمانیدا به ئەندامانی کۆمیتە ناوهندی پارتی دیموکراتی نهجومهنی وزیران ئەمادهبن بۆ ئەم مهبهسته، قورنانی پیروزو ئالای کوردستان به دهست وزیر داو مهلا حسین مهجديهوه بوو، پیشیان کهوت تا ژووری قازی محمد دهست بهجی ئەویش ههستایه سهر پی و بهرگهکهی لابرده هه موو ئەندامان و وزیران به پیوه پارهستان، پیشهوا ئەم سوینهی خوارد: (سوین نهخۆم به خواو قورنانی پیروز، وهبه نیشتمان، شهراهتی قومی کوردو به ئالای پر له ئیفتیخاری کورد، تادوا ههناسهی ژیانم وهتا دوا تنوکی خوینم به گیان و بهمال له ریگهی مانهوهی نازادی کورد و بهرزکردنهوهی نهونالایه، کهمایهی شانازی هه موو کوردیکه کۆشش بکهم و دوانهکهوم، و به سهروکی کۆماری کوردستان و یهکگرتنی کوردو نازهربایجان ئیفتیخار نهکهم کۆشش نهکهم بۆ مانهوهی ئەم نامانجه).

دواي ئەوه نهجومهنی وزیران و هه موو ئەندامهکانی کۆمیتە ناوهندی پارتی دیموکرات بپاریاندا که ئەوانیش به نیازنکی خاوین و دلنکی پاکهوه هه موو کۆسپ و گپروگرفتیک

چاسەرىكەن كە لەكاتى ھەلسۆپانى ئىشوكاردا دىتەپرىيان و ھەول و تەقەلا بەدن بۇ بەختىارى و نازادى نەتەھەى كورد كەدەمىكە چاوەپىنى ئەم رۆژەيە.

گرنگترىن فەرمان لە سەردەمى كۆماردا

پىكەينان و دامەزراندنى كۆمارىكى كوردى لە ئىراندا بە سەرۆكايەتى قازى محمد . گەورەترىن گۆپانىك بوو لە مېژووى نووى گەلى كوردا، ھەلھاتنى رۆژىكى روونبوو كە بەتېشىكى زېپىنى رىنگاى تارىكى بۇ پوون كوردىنەھە كە ھەر چەندە ماوەيەكى نۆرى نەخاياند و لە ناوبرا، بەلام ھەموو كاتى بە يادكردنەھەى سوود وەردەگرىن و ھانمان ئەدا بۇ تىكۆشان بۇ پىكەينانى كۆمارىكى ديموكراتى يەكگرتوو كە ھەموو بەشەكانى كورد يەك بخات لەپاشە رۆژدا.

ئەم كۆمارە دەنگىكى وايداىەھە كەتەختى نۆكەران و ئىمپىريالىستەكانى ھىنايە لەرزىنو لە ماوەيەكى كەمدا توانى بەسەرۆكايەتى قازى محمد و تىكۆشانى كۆمەلى ديموكرات زۆر لە فەرمانەكانى سەرشانى جىبەجى بكات وەك:-

۱. پەردەدان بە پەروەردە و زانىارى لەھەموو ناوچەكەدا، پىشەوا لە سەرەتاي بلاوكردنەھەى لەدايكبوونى كۆمار قوتابخانەيەكى بەرزى بۇ كچان كوردەھە لە ناو كۆپى زەماوەندىكى گەورە ئاھەنگىكى پەر لە شادمانىدا ، و دەست كرا بە كوردنەھەى قوتابخانەى نووى لە زۆر شويندا، بەرنامەپەرپتوك و پىويستى تر لە چاپدرا بۇ و تەنەويان لەھەموو پۆلەكان، و كتيبى بىنگانەيان وەرگىرا بۇ كوردى بۇ ئەو مەبەستە، و بىراردرا بەنەھىشتنى نەخويندەھەارى لەولآتا و ھەموو كەس فىرى خويندن و نووسىن بكرىت، بۇ يەكەم جار (۵۰) قوتابيان نارد بۇ يەكىتى سۆقيەت بۇ ئەھەى لەدانىشگا بەرزەكان بخوينن ھەروەھا دەيانى تر لە قوتابيان بۇ تەورىز بۇ خويندن لە زۆربەى لەقەكانى زانىارىدا.

۲. چاپخانەيەك دانرا بۇ لە چاپ دانى پەرتوك و رۆژنامەو گۆقارو ھۆيەكانىى فراوانكردنى رۆشنىبىرى لەناوگەلدا لەو چاپكراوانە رۆژنامەى "كوردستان" بو كە بەناوى كۆمارەھە ئەينوسى، ھەروەھا لە لىكۆلەينەھە لە مېژوو ئەدەبى كۆنى كورد درىفى نەكرد و ھانى نووسەرى كوردى ئەدا بۇ لىكۆلەينەھە لەبەشە جۆرەجۆرەكانى فۆلكلورى كورد و وىژەو زانىارىتر و بلاوكردنەھەى.

۳. رېځخستنی سوپای میلی بۇ بەرگری و پاراستنی ولات له جیی سوپای پڑیمی کۆنەپەرست، که لهپیش دامەزاندنی کۆماردا چەوسانەوی نەتەوی کورد ئەوپەری هیواو ناواتی بوو.

۴. دانانی حوکمی خوئی و هەلسوپاندنی ئیشوکار، بەهۆی فرمانبەرانى کوردەوه، هەرەها رەنگرشتنی ولات و پیوانی، و پاراستنی ناسایش له ناوخەلکاو دانانی یاسایەکی نوی بۇ ئەم مەبەستە پیروزانە.

۵. کوردنەوی خەستەخانەو دەرمانگاو لەزۆر شوین بەپینی توانا، هینانی دەرمان و پیویستیهکانی تەندروستی لەدەرەوی ولات وەفراوان کردنی هۆیهکانی پاراستنی تەندروستی بۇ هەموو خەلک.

۶. ئیستگەیهکی نوی بە زەماوەندیکی جەماوەری کرایەوه له مەهابادەوه بەرنامەى کوردی و بیگانهی تیاבלاوکرایەوه .

۷. پیکهینان و رېځخستنی یهکیهتی لاوان و ئافرەتان بۇ ئەوهی وەک ولاتە پێشکەوتووەکان ئافرەت شانبەشانی پیاو بتوانی زۆر له ئیشوکاری ولات جیبهجی بکات، مافی خوئی پاریزی، هەرەها یهکیهتی کرێکاران و جوتیاران وبنج بەست کردنی نیش وکاریان کهبتوانی زهوی و زار بگرنهوه ژێر دەستی خویمان و له چنگ دەرەبهگەکانی بسیننەوه هەرەها فراوان کردنی ئیشوکار بۇ زەحمەت کیشان و رەنجبەران، ئەم هەموو رێکخراوانە تینئەکووشان بۇ چەسپاندنی دیموکراتیەت و بەختیاری بۆگەلهکیان.

۸. لیژنەیهکی تایبەتی دانرا بۇ چارەسەرکردنی کشتوکال و دابەشکردنی زهویوزار به جۆریکی یەکسان له ناو جوتیاراندا که له ئەنجامدا بوو بەهۆی بزوتنەوهیهک لهناو جوتیاراندا ،و هەندی له خاوهن زهویوزارەکان بهمه دلگران بوون وه خویمان خستەباوهشی دۆزمنەوهو له میژوودا رویان رەش بوو، و له تۆماری خۆفروشاندا ناوی خویمان نوسی .

۹. پتەوکردنی پهیوهندی دۆستایهتی لهنیوان کۆماری دیموکراتی کوردستان و یهکیهتی سۆفیهت هەرەها لهگەل کۆماری نازەربایجاندا.

۱۰. هاوبهشی گەشەپیدان (شرکەتی ترقی) (مۆرکا له نیوان سۆفیهت و کوردستاندا بۇ ئالوگۆرکردنی کەلوپەل و پیویستی ژیان بۆ یەک، وەک ئاردنی تووتن و بەرهمە دەستیەکانی ولات بەرامبەر به تراکتۆرو دەرمان و پیویستی تر ،هەرەها کارخانەى سیفاری کوردستان له مەهاباد

۱۱. پاراستنی سەربەستى يىروباوەر بەبى گوندا بەرەگەزى ئايىن و زمان لە ولاتاو، پتەو کردنى براىەتيويەكبوون لە ناوياندا بەهۆى رىكخراوە گەلبەكانەوہ بو پاراستنى دەسكەوتەكانى گەلى كورد.

۱۲. ھاوكارى كردن لەگەل كۆمارى نازەربايجان بەتايبەتى لەگەل سوپاو رىكخراوەكانى ھەردوو كۆمار.

ھەر وھا بىگانەكان لە كاتى سەردانىان بو ئەم ولاتە بو سەير كردنى چۆنەتى كۆمارى ساواى كورد، وردنەبوونەوہو سەرنجيان ئەدا كە ھەنگاوى پىشكەوتوو ئەنى بو پىشەوہ لە ھەموو رويەكى ژيان و كۆمەلایەتییەوہ و ھەرمانبەرانى كورد نىش و كاربان بەرىكۆپىكى ھەلنەسوورنن و بەرئۆھنەبەن.

(ئارنى رۆزفيلد) لە ژنر ناوى (كۆمارى مەھاباد) نوسيوەتى: شارى مەھاباد لە پىشەوہ نمونەيەكى دىھاتى ھەبوو وەدواكەوتو پەستبوو، بەلام ئەمرو جولان و پىشكەوتنىكى ترى ھەيە، كەپرە لە ژيان و بەختيارى و زۆر بەگەرمى ھول ئەدەن بو ئەوہى بنچينەيەكى پەروەردەى بەھيز دابنن، بە پىچەوانەى بەشەكانى ترى ئيران و نازەربايجان.

كوردستان پووسى تيا نىيە كە دەستيان لە نىشو كاردا ھەبىت، لە نازەربايجان ھوكمىكى توندوتىژ بەرپايە، لە كوردستان ئەمە نىە، لەم ولاتەدا بەندكرائى سياسى نىە تەنيا يەكدوو كەسيك لەناوبرا ئەوئىش دوورنىە لەسەر سياسەت بوو بىت، وەچەند كەسيكى كەم ھەزيران بەرژىمى تازە نەكردووہ پەنايان بەكار بەدەستانى ئيران بردوہ و لەتاراندا ئەژين چونكە بەچارەسەر كردنى كشتوكال و دابەش كردنى زەوى وزار، رازى نەبوون.

لەسەر شەقامەكانى (مەھاباد) ئەتوانىت بەسەربەستى گوى لەرادويى ئەنقەرەو ھەموو شوئىنك بگرىت، بەلام لە تەوريز كە پايتەختى نازەربايجانە گوى گرتن لەمانە ئەبى بەھۆى توش بونى خاوەنەكەى بو سزايەكى توند، ئەم سەربەستىش ئەگەر پتەوہ بو بىرى وردى پىشكەوتوى كورد لەگيانى نازادى و نىشتمانپەروەپى (قازى محمد) و ئەندامانى وەزارەتەكەى، لەمانەوہ بو مان روون ئەبىتەوہ كە ئەم كۆمارە تا چ رادەيەك خۆشەويست بووہ لای كوردەكان و، ئەم ماوہيە بەدەورنىكى زىرپىن دانەنرا چونكە بى دادى و ستەمكارى زۆريان چەشتبو لەپيش كۆماردا، قازى محمد لەگەل پەيامنيرى "ئەى، ئى، پى" لە رۆژى ۱۶/۱/۱۹۶۶ كەوتە گفتوگو وتى كوردەكان بەوہش قايل ئەبن ئەگەر كار بەدەستانى ئيران بپريارى ئەوہ بەن لەسەر ديموكراتى نازم بپون بەرئۆھو سەربەستى قەدەغەنەكەن، و

ئەو دەستورەى بۇ كوردستان دانراوہ لەسەرى بېرۇن كەئىستا بەرپايە لە كوردستاندا بۆسەربەخۆىى زاتى، و بەرئۆه بېردنى كاروبارى كوردستان لەلایەن مەحويانەوہ لەگەل ھىزى سوپاى خېران، پەيامنيزەكە لىى پرسى نایا لەوہ سل ناكەيت كە ئەم بەرامبەرى و ناكۆكيە لە نيوان كوردو كاربەدەستى مەركەزى ئىران بىتتە ھۆى ئەوہى بىگانە دەست بخاتە نیشوكارتانەوہ؟

پىشەوا وەلامى داہەوہ، بارى كوردستان زۆر جياوازى ھەيە لەگەل بارى ئازەربايجاندا چونكە كوردستان لەلایەن ھىزى سوپاى سۆفیتەوہ داگیرنەكراوہ، ھەر لەو كاتەوہ پەزاخان لە سەر ھوكم نەماوہ نەژەندرمەو نەئەمنىيەو نەھىزى سوپاى نەيتوانىوہ بىتتە كوردستانەوہ و پى بېرى ئەم ناوہ بوہ لەبەر ئەوہ ئىمە لەم كاتەوہ ھەر بەسەربەخۆىى ژياوین، لەگەل ئەوہدا نايەلین بىگانە دەستبخاتە ناوئىش و كارمانەوہ، لەھىچ پووېكەوہ، كەواو باری ئىستای كوردستان پەيوەندى بەناوخۆى ولاتەوہ ھەيە، پىويستە لە ناو كاربەدەستانى كوردستان و ئىراندا جىبەجى بكرىت و نەمىنى، چونكە ئەم گىرگرفتە پەيوەندى بە دەرەوہ نىيە، داوى ئەوہ قازى محمد روونى كردهوہ بۇ پەيامنيزەكە كە گەلى كورد لە رابوردووہوہ ھەتا ئىستە چ خەباتىكى خویناوى كردووہ بۇ رزگاربوونى لەدەست چەوسىنەران وە چەند سزاو ئازارىان لەم رىگەدا چەشتوہو چەند قوربانىان داوہ لەم پىيەدا، و چۆن لە كۆتايى شەپرى جىھانى يەكەمدا بېريار درا كە كورد دەولەتێك بۇ خۆى پىكبەيتى و لە پەيمانى "سىفەردا" بېريارى لەسەردراو لە نەجامدا نەيانھىشت بىتەدى بەھۆى كۆنەپەرستان وداگیركەرانەوہ.

بەلام ئەمپرو ئىمە بەشانازىوہ داواى ھەقى خۆمان ئەكەين، و ھەموو تواناى خۆمان لەم رىگەدا ئەخەينەكار بۇ ئەوہى سەربەخۆىيەكى زاتىمان ھەبىت لە خاكى خۆماندا، و چەوتىو ئەركى ئەم گىرگرفتە ھەمووى ئەكەوئتە سەرشانى كاربەدەستانى رژیى ئىران كە تانىستا ھىچ ھەنگاوىكىيان لەم رووہوہ بۇ پىشەوہ نەناوہ و ئاوپريان لە ماق نەتەوايەتيمان نەداوہتەوہ، و ئىمە زۆر بەگەرمى و دلسۆزىوہ، و بەسۆيايەكى بەتینەوہ چاومان بېيوہتە ھەموو رىگايەكى پىشكەوتوو بۇ سەركەوتن لەم مەبەستە پىرۆزەدا، و نامانەوئى لاسايى يەكىتى سۆفیت يا ئەمەرىكا بەكەينەوہ.

لەگەل ئەوہدا دەرگا لەسەر خۆمان داناخەين و پەيوەندىو دۆستايەتيمان لەگەل ولاتە پىشكەوتووہكان بەھىز ئەكەين، بەپىى بەرژەوہندى گەل و نىشتمان، بەبى جياوازى تابەم بۆنەيوہ بارى ئابوورى ولاتمان پەرەپى بەدەين، بتوانین ھەموو نیشوكارىكى خۆمان بەرئۆپىنى ھەلسۆپىنن.

له سیداره دانی پیشهوا قازی محمد

قازی محمد پاش نویسی وه سیتنامه که ی له بهرواری (۱۹۴۷/۳/۳۱) به دهستی پژی می دیکتاتوری ئیران له گوږه پانی چوارچرای شاری مهاباد له سیداره دران و گه یشتنه پله بهرزی شهادهت.

به پیی مادهی (۲۹۶) ی یاسای دادگا سهربازییهکان، هر که سیک له لایه ن دادگای سهربازییهوه حوکمی مردنی رابگه یه نریت، ده بی گولله باران (ره می) بکریت . سه عات چواری نیوه شهو قازی محمد ده به نه گوږه پانی چوارچرا، به لام ناحهزان و دورژمان به نه زمونی کورد حوکمی رابگه یه ندرا و پیشیل ده کهن و کاتیک که قازی محمد چاوی ده که ویته داری سیداره . به بی نه وهی وره و دلیری له ده ست بدات ، ده لیت "له نایینی ئیسلامدا داری سیداره مه کرووه و بیجگه له وهش به پیی یاسای دادگای سهربازی مافی نه وه تان نییه له سیداره مان بدن ، به لکو ده بی گولله باران مان بکن . له کاتی جیبه جیکردنی حوکمی له سیداره دانی قازییهکاندا، جنایه تکاره کانی نه و له سیداره دانه تووشی ترس ببوون، چونکه له نیوه شهوه دا نه گهر دهنگی گولله بهاتایه ، خه لک ناگادار ده بوون و بو نه وان دژوار ده بوون که رینه رانی خوشه ویستی کورد بکوژن .

قازی محمد له پای داری سیداره، کورته قسه یه ک دهکات و داوا له نه ته وهی کورد دهکات بو نازادی دریزه به خه بات بدن . قازی محمد ده لیت: " بروا به ده وه له تی خو فروشی په هله وی مه کن، قسه و به لینه کانیان هه مووی درویه، درویان له گه لماندا کرد . ده ست له شوږش هه لمه گرن ، بژی نازادی . قازی ههنگاو بو لای سیداره که هه لده گریت و دورژمان واقیان ورده مینیت و هوکاره که ی له پیشهوا قازی ده پرسن . وقازی ده لیت : " نه و مرگه پیروژه و نسیبی هه موو که سیک ناییت، شه هیدبوون له رنگه ی سهر به خو یی و نازادی میلله ت شانازییه کی گهره یه ده بی پیشوازی لینکریت ، بویه به باوه روه نه و کاره نه انجام ده دم . " نه میره رو یز و تبووی : " کاتیک که قازی محمد له سهر چوار پایه ی سیداره ئیجازه ی نه داچاوی ببه ستن و تی :

نه ی خائینه کان ، من له بهرام بهر نه ته وه و نیشتمان ه که مدا شهرمه زار نیم تا چاوم ببه ستن ... ده مو ی له دوا یین چرکه کانی ژیاندا به باوه رو سهر به رزییه وه سه یری ناسوی نیشتمانی خوشه ویست و جوان و دلرفینم بکه م که به چ شیوازیک تاریکی له ناو ده بات . من رو له ی وه

فادارى مىللەت بووم و ئىستاش ھەم. مەرگ بۇ داگىر كەران ، مەرگ بۇ پەھلەوى ، بىزى ئىرانى نازاد ، بىزى نەتەھوى كورد و سلاوبۇ كورد و كوردستان"

عەلادىن سەجەدى " لەبارەى قسەكانى قازى دەلى) ئىئوہ ئىستا يەك قازى محەمەد دەكوژن ، بەلام لەداھاتوودا ھەزاران قازى محەمەد لە ئىران سەر ھەلدەھن و كاروانى شۆپش ، دەگەيەننە سەرکەوتن.... و لەسەر ئەو باوھەرەم ئەو قازى محەمەدانە لەبەرامبەر داگىر كەراندا زۆر دلپق ئەبن بەرامبەر بەو كەسانەى كە بوون بە جەللادى شەعبى كوردى) ئەمەى وت و پەتەكەى كەردە مى خۆيەوہ

مورتەزا زەر بەخت لە كتيبى (لە كوردستان عىراقەوہ ھەتا ئەوبەرى چۆمى ئاراس دا دەگىرئەتەوہ و دەلى : ھەلۆئىستى جياوازى قازى محمد رىبەرى كۆمەلگەى كورد و ھەلۆئىستى پيشەوہرى رىبەرى نازربايجان شوئىنەوارى جياوازيان بەسەر خەلكەوہ ھەبوو ، كاردانەوہى دوور لەيەكيان ھىنابوہ پيش ، پاش تىپەربوونى ۲۲ سال پيشەوہرى و فىرقەى ديموكراتى نازربايجان ، ھىچيان نەيانتوانى خۆشەويستىەك لە دللى خەلكدا بۇ خۆيان پەيدا بكن ، لە كاتىكدا لە مەھاباد گۆپى قازى محمد بوو بە مەزارگە و لە دەسپىكى شۆرش و سالوہگەرى شەھىدبوونىدا سەد ھەزار مرؤف لە دەورى كۆبوون و لە بىرناينى ئەو رىزيان نواند و بە گەرمى يادىان كەردەوہ .

شیخ سه‌عیدی پیران

باگوری گوردستان

(۱۸۶۰-۱۹۲۵ ز)

شیخ سه‌عیدی کوری شیخ محمودی کوری شیخ علی، له سالی (۱۸۶۰) له قهزای "پالو"ی هریمی "نالازغ"ی کوردی له کوردستانی باکور له‌دایکبووه. شیخ علی باپیری دواي نیشته‌جی بوون له "پالو" نازناوی شیخ علی پالوی وه‌رگرتووه. شیخ سه‌عید له سر دهستی باوکی و موریده‌کانی باوکییه‌وه فییری نووسین و خویندن بووه و ، زانستی فیه و شهرعی نیسلامی و میژووی خویندووه. دواي ته‌واو کردنی خویندن مؤله‌تی وانه ووتنه‌وهی شهرعی پیدراوه و ، وانه‌ی شهرعی به قوتابیان و تووه‌ته‌وه.

دواي وه‌فاتی باوکی ده‌سه‌لات و کاروباری خه‌لکی نه‌و ناوچه‌یه دراوه به شیخ سه‌عید و . نه‌ویش بوته‌هه‌ری ته‌ریقه‌تی نه‌قشبه‌ندی له "پالو" و ، زیاتر له هه‌زار موریدی هه‌بووه. له‌ناو موریده‌کانیدا تورکیش هه‌بوون ، به‌لام زۆریه‌ی هه‌ره زۆریان کورد بوون.

شیخ سه‌عید وه‌ک شیخه‌کانی سه‌رده‌می خۆی نه‌بووه ، به‌لکو زانایه‌کی زیره‌ک و چالاک بووه و ، به‌یه‌کیک له نوێکه‌ره‌وه‌کانی نیسلامی نه‌و سه‌رده‌مه ناسراوه. شیخ پراوی به‌و شتانه نه‌بووه که شیخه‌کانی نه‌و سه‌رده‌مه به‌کاریان هیناوه بو‌کۆکردنه‌وه‌ی مورید له ده‌وری خۆیان. شیخ رازی نه‌بووه که ده‌رویش و موریده‌کانی ، یان خه‌لکی تر ده‌ست ماچ بکه‌ن و کړنوشی بو‌به‌رن.

هه‌میشه خۆی له ناستی خه‌لکدا راگرتووه و ، خۆی له‌وان به‌گه‌وره‌تر نه‌زانیه‌وه. پیاوی بیرمهند و نازا و زانا له مه‌جلیسیدا دانیشتون و ، هه‌موو کاتی خۆی بو‌بلاو کردنه‌وه‌ی زانستی شهرعی ته‌رخان کردووه. له گه‌ل ده‌رکه‌وتن و دامه‌زاندنی کۆمه‌له و پێکخراوه سیاسییه‌کان له سالانی (۱۹۰۸) و (۱۹۲۲)دا سه‌رگه‌رمی سیاست بووه و ، په‌یوه‌ندی باشی له گه‌ل بنه‌ماله‌ ناو‌داره‌کانی کوردی نه‌و سه‌رده‌مه هه‌بووه ، له‌وانه: بنه‌ماله‌ی به‌در خان و . بنه‌ماله‌ی شیخ عوبه‌یدولای نه‌هری و ، بنه‌ماله‌ سیاستمه‌داره‌کانی تری کورد.

شیخ سه‌عید نازناوی "پیران"ی له‌و کاته‌ره وه‌رگرتووه که له گوندی "پیران"ی نزیک به قهزای "پیلو" یه‌که‌م شه‌ری ده‌سته‌ویه‌خه‌یی له گه‌ل سه‌ربازه‌کانی تورکدا کردووه .

شۆپرشەكەى

له مانگى تشرىنى دووهى (۱۹۲۴)دا على رەزاي كۆپى شىخ سەئىدى پىران له رىي دياربەكرهوه چۆته شارى "حەلب"ى سورىا ، تاكو له سەر راگەياندىنى شۆپرش گەتوگۆ له گەل سەرۆكەكانى ترى كورد لهوى بكات. دواى گەيشتنى على رەزا كۆنگرەيهك دەبەستى و ژمارەيهك له كەسايەتییەكانى كوردى توركيا و عىراق و سورىا تيايدا بەشدار دەبن.

له كانونى يەكەمى (۱۹۲۴)دا حكومەتى توركيا "على خالد جوبرانلى" و "حاجى موسا" و "يوسف زيا" كه له كۆمەلەى نازادى (نىستقلال) بوون ، دەگرى. كوردەكانىش بۆ وەلامدانەوهى ئەو كارەى توركيا شىخ سەئىدى پىران بە سەرۆكى كۆمەلەى "نىستقلال" هەلەبژىرن و ، له هەمان كاتيشدا پۆژى نەورۆز (۱۹۲۵/۳/۲۱) ديارى دەكەن بۆ ناشكرا كردنى راپەرين بە سەرۆكايەتى شىخ سەئىدى.

له (۱۹۲۵/۲/۸)دا شىخ سەئىدى دەكەويته جەولە كردن و ، سەردانى هەرىمەكانى پۆژەلەت دەكات. لەو كاتەدا كه بۆ سەردانى "عەبدولرەحيم"ى براى چۆته گوندى "پىران" هيزىكى سەربازى تورك بە سەركردايەتى مولاژم "حوسنى ئەفەندى" دەگاتە ئەوى بۆ دەستگىر كردنى هەندىك له خەلكى ئەوى. خەلكى پىران ناچن بە پىر لەشكرەكەوه و ، شەر دادەمەزى. ژمارەيهك له سەربازەكانى تورك دەكوژىرن و ژمارەيهكىش ، كه "حوسنى ئەفەندى"يش لەناوياندا دەبیت ، بە دىل دەگرىرن.

له (۱۹۲۵/۲/۱۱)دا "تاھىر پىران"ى براى شىخ سەئىدى بە خۆى و چەكدارەكانىيەوه دەست دەگرن بەسەر كاروانىكى پۆستدا كه له شارۆچكەى "لجە"وه بەرەو "سىرى" دەچىت و ، هەموو نامە و دۆكۆمىنتە گىراوەكان تەسلىم بە شىخ سەئىدى دەكات. هەرچەندە هیشتا (۴) پۆژى مابوو بۆ كاتى ناشكرا كردنى شۆپرشەكە ، بەلام ئەم رووداوانە دەبنە سەرەتاي دەست پىكردنى شۆپرشى شىخ سەئىدى پىران.

له (۱۹۲۵/۲/۱۴)دا شۆپرشگىرەكان دەست دەگرن بە سەر پارىزگای "كىنجۆ"دا و ، پارىزگار و هەموو فەرمانبەرە توركەكان بە دىل دەگرىرن و ، "فەقى"حەسەن"ى سەرۆكى خىلى "مودان" دەكرىتە پارىزگارى "كىنجۆ" و ، بەيانىك كه مۆرى شىخ سەئىدى پىرانى پىنوه دەبیت بلاو دەكرىتەوه كه ئىتر "كىنجۆ" دەبیتە پايتەختى كاتى كوردستان. ئىتر دەسەلاتى بەرپۆوهبردن و دىنى دەكەويته دەستى شىخ سەئىدى پىران و ، هەموو باج و دىلەكان له "كىنجۆ" كۆدەكرىتەوه و ، بە برىارىك زەربەى "دەيهك" نامىنى و ، داوا له

دانیشتوان دهكهن لهبرى نهوه كۆمهك و يارمهتى شوپشگيپرهكان بدن. ئەم بېريارهى شىخ له لايەن خەلكهوه پيشواى لىكرا و ، دەستيان كرده يارمهتى دانى شوپشگيپرهكان له (۱۹۲۵/۲/۲۲)دا ئەنجوومەنى وهزيرانى توركييا كۆيوونەوهيهكى به پهلهيان كرد و ، سەرۆكى ئەرکانى سوپا "فەوزى پاشا" ناماده بوو،حالهتى نانااسايى بۆ ماوهى مانگيك لهو ناوچانه راگهيهندرا كه شىخ سهعيد و شوپشگيپرهكانى لىبوون و ، ناوى شىخ و چهكدارهكانى به خائن لهقهلم دران.

له پۆژى (۱۹۲۵/۲/۲۵) تا (۱۹۲۵/۳/۱) شوپش پهرى سەند و ژمارهى چهكدارهكان له (۲۰) هەزار تىپهپى و ، هيزهكانى سالىح بەگ و حاجى حەسەن و عومەر فار و خيلى مستيان و بوتانى و شىخ شەمسەدىنى دياربەكر پهيوهنديان به شوپشەوه كرد و ، هەلوئىستى حكومهتى توركييا شپىزه بوو.

له (۱۹۲۵/۳/۲)دا حكومهتى فەتى بەگ له ئەنقەرە دەستى لهكار كيشايهوه و ، پۆژى دوايىتر حكومهتئىكى نوئى به سەرۆكايهتى "عيسمهت پاشا" راگهيهندرا.

له (۱۹۲۵/۳/۴)دا ئەنجوومەنى گەلى تورك ياساى ژماره (۵۷۸)ى دەرکرد. ئەو ياسايه دەسهلاتئىكى زۆرى دا بهر دەزگايانهى دەولهت كه دژ به بزوتنەوه ميللييهكان دەوهستنهوه. ئەم ئەنجوومەنه له بېريارىكى تردا دوو دادگاي به ناوى دادگاي ئىستقلالهوه دروست كرد. يەكئىكيان له ئەنقەرە بوو و ، دەسهلاتى ديارى كرا بوو و به بى ناگادارى ئەنجوومەنى گەل نهيدهتوانى حوكمى لهسىداره دهرىكات و ئەنجامى بدات. دووميان له ناوچهكانى پۆژهلات بوو و هەموو دەسهلاتئىكى هەبوو ، لهوانه: دەرکردن و ئەنجامدانى حوكمى لهسىداره دان.

له (۱۹۲۵/۳/۱۱)دا شىخ سهعيد فەرمانى دەرکرد بۆ چوونه سەر شارى دياربەكر. بهلام لهشكرى توركييا كه خاوهنى توپ و جبهخانەى باشتەر بوو ، توانى لهشكرهكهى شىخ سهعيد بشكىنى. شىخ سهعيد فەرمانى كشانهوهى دا و ، شوپشگيپرهكان گهپرانهوه بۆ دىرخانى.

له (كۆتايى مانگى مارتى) (۱۹۲۵)دا لهشكرى توركييا دەستى دايه هيزش كردن بۆ سەر ناوچهكانى بن پركيفى شوپش و ، له هەموو لايهكهوه گهمارۆى دا. شوپشگيپرهكان ناچار بوون بهرهو "پالو" بگهپرنهوه .

له (۱۹۲۵/۴/۶)دا شىخ سهعيدى پيران به ناچارى خوى و (۲۰۰) چهكدار گهپرانهوه بۆ "سالخان" و ، لهناوهندى مانگى نيسانى (۱۹۲۵)دا له "كىنجو"ى پايتەختى كاتى

كوردستاندا گەمارۆي شىخ سەئىد و شۆرشگىرەكانى درا و ، سەرانى شۆرش ، بە شىخى
بىرانىشەو ، بەدىل گىران .

لە (۱۹۲۵/۵/۱۴) دا دادگايى ژمارەيەكى زۆر لە سەران و لىپرسراوانى ئەو شۆرشە كرا و ،
ژمارەيەكيان لە (۱۹۲۵/۵/۲۷) دا لەسىدارە دارن و ، ژمارەيەكيش خزانە زىندانەو .

لە (۱۹۲۵/۵/۲۹) دا دادگايى شىخ سەئىد دەستى پىكرد و يەك مانگى خاياند . ئەوانەي لە
گەل شىخ سەئىد دادگايى كران : شىخ عەبدوڵا ، شىخ ئىسماعىل ، شىخ عبداللطيف ، پاند
قاسم ئىسماعىل ، حاجى خالد عەبدولحەمىد ، رەشىدى چەركەسى و ، ھەندىكى تر لە
سەركرەكانى ئەو شۆرشە بوون .

لە (۱۹۲۵/۶/۲۹) دا حوكمى لەسىدارەدان بۆ شىخ سەئىد دەكرا و ، لە (۱۹۲۵/۶/۳۰) دا لە
گۆرەپانى مزگەوتە گەورەكەي شارى دياربەكر لەسىدارە درا .

لە بەردەم پەتى سىدارەكەدا شىخ ووتى : وا ژيان خەرىكە كۆتايى دىت و ، ھەرگىز
پەشىمان نىم لەوھى لە پىناوى خوادا كردوومە . ئىمە دلمان خۆشە چونكە كوڤ و
كچەزاكانمان لە بەر ئىمە شەرم دايانناگرى لەبەردەم دوژمناندا .

دکتۆر ماریف خەزەندەدار

باشووری کوردستان

(۱۹۴۰ - ۲۰۱۰ ز)

ناوی تەواوی مەعروف عەبدولقادر مەعروف عەزیز خەزەندەدار، لە ۱۹۳۰/۱۱/۱ لەشاری هەولێر لەدایکبوو، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لەشاری هەولێر و ئامادەیی لەشاری کەرکوک تەواوکردووە. سالی ۱۹۵۲ دەبێتە مامۆستای سەرەتایی و پاشان دەبێتە فەرمانبەر بەپەڵی نووسەر لەبەرێو بەرایەتی پەروردهی ئەوکاتە تا سالی ۱۹۵۷.

سالی ۱۹۵۷ خوێندنی زانکۆی تەواوکرد لەکۆلیژی ئاداب لەبەغداو بەکالۆریۆسی لەزمانی عەرەبی بەدەستھێناو بوو مامۆستای زمانی عەرەبی. لەئاداری ۱۹۶۰ پەيوەندی بە البعثة العلمیة العراقیة کردو بۆ ماوەی نۆ مانگ بوو بەخوێندکار لەمۆسکۆ، پاشان لەشاری سانت پترسبۆرگ نیشتهجێبوو بوو خوێندکاری خوێندنی بالا لەبەشی لیکۆلینەوی کوردی لەپەیمانگای دیراساتی رۆژھەلات سەر بەئەکادیمیای زانستی روسیا و پڕوانامەیی ماستەری بەدەستھێنا، لەکۆلیژی رۆژھەلات لەزانکۆی سانت پترسبۆرگ پڕوانامەیی دکتۆرای بەکۆی دەنگی لیزنەیی گلتوگۆ بەدەستھێنا لەسالی ۱۹۶۳. سالی ۱۹۶۸ بوو مامۆستا لەبەشی کوردی زانکۆی بەغداو هەلبژێردرا بەسەرۆکی ئەو بەشەو تیایدا بەردەوامبوو تاکو خانەنشینیبوونی لەسالی ۱۹۸۱ دا.

لە ۱۹۷۳ دا ناوێشانێی مامۆستای یاریدەدەری وەرگرت.

لە ۱۹۷۹ دا ناوێشانێی مامۆستای بەپەڵی پروفیسۆر وەرگرت.

سالی ۱۹۷۳ بەشی کوردیی لەکۆلیژی پەروردهی زانکۆی بەغدا دامەزراند.

وێکو نووسەر و سەرنووسەر لەچەند گۆڤارو رۆژنامەییەکاندا کاریکردووە.

۲۲ کتیبی چاپکراوی هەیە لەنوسین و وەرگێران و لیکۆلینەوو بواری خوێندن، لەگەرنگترین ئەو چاپکراوانە میژووی ئەدەبی کوردییە، کە لەحەوت بەگ پێکھاتوو.

ئەندامی سەندیکای رۆژنامەنووسانی عێراق.

لەسالی ۱۹۶۰ مە ئەندامی یەکییتی رۆژنامەنووسانی جیھانە.

ئەندامی کارای کۆپی زانیاریی کوردستان بوو.

لە ۲۵-۱۰-۲۰۱۰ لە هەولێر بە نەخۆشیی دل کۆچی دوايي کرد.

ههروههها چهند ژمارهیهکی گوڤاری (دهفتەری کوردەواری)ی دەرکردووو له گوڤاری (رۆژی کوردستان- شمس کوردستان) دەستەئە نووسەرەن و له گوڤاری (کاروان) راونیژکاری ئەدەبی و رۆشنییری بوو. له بواڕی ئەکادیمییدا له بەشی کوردیی زانکۆی ئەدەبیاتی بەغدا و ههروههها بەشی ئەدەبیاتی زانکۆی عەننابی جەزائیرو بەشی ئەدەبیاتی زانکۆی سەلاحەدین له ههولێر مامۆستا بووو ئەندامی کۆپی زانیاری .

بەرهمەکان

مارف خەزنەدار هەر له (۵۰) کانهوه دەستی به نووسین کردوو و وتاری بڵاوکردۆتەوه. یادداشته پۆژانەکانی خۆی له ساڵی ۱۹۳۰ هەتا ساڵی ۱۹۹۱ له دووتوینی ۷ بەرگدا نووسیوهتەوه بەناوی دیجلهی هزرم. دوا بەرهمهیشی بریتییه له کتییی میژووی ئەدەبی کوردی، که له ۷ بەرگدا چاپی کردوو. دکتۆر مارف خەزنەدار، خاوەنی نزیکە ۳۰ کتییی چاپکراوه، لهوانه:

به کوردی:

کیش و قافیە لەشیعری کوردیدا، بەغدا، ۱۹۶۲.

کورد، تیپینی و تیپوانین، ئیلادمیر مینۆرسکی، وەرگیڕان و پیشکەشکردن و لیکۆلینەوه، بەغدا، ۱۹۶۷.

بووکه شووشه، چیرۆکی کوردی، بەغدا، ۱۹۶۹.

ئەلەمان و چەند چیرۆکی تری کوردی، بەغدا، ۱۹۶۹.

عەبدولاً بەگی میسباحولدیوان، بەغدا، ۱۹۷۰.

زمان و ئەدەبی کوردی، بەغدا، ۱۹۷۱.

دیوانی نالی و فەرهنگی نالی، بەغدا، ۱۹۷۷.

نالی لەدەفتەری نەمریدا، بەغدا، ۱۹۸۱.

لهبابەت میژووی ئەدەبی کوردیهوه، بەغدا، ۱۹۸۴.

کوردیاده، لەندن، ۱۹۸۵.

گەشتیک بۆ نەرمزپوم، وەرگیڕان لەپروسیهوه، سوید، ۱۹۹۵.

ئەدەبی کوردی و کیشەئە پاسترناک، ههولێر، ۱۹۹۵.

کوردی تورکمانستان، ههولێر، ۱۹۹۵.

بە عەرەبى:

العدل الاجتماعى، بەغدا، ۱۹۴۵

هفانى كوردستان، بەغدا، ۱۹۵۶

الأكراد، نووسىنى: مینورسكى، ۋەرگىرانى لە پووسىيەۋە بۇ عەرەبى، بەغدا ۱۹۶۸

مخطوطات فريده ومطبوعات نادره، بەغدا، ۱۹۷۸

تارىخ الاستشراق، بغداد، ۱۹۸۰

الرحاله الروس فى الشرق الأوسط، نووسىنى: ب.م. دانتسىغ، ۋەرگىرانى لە پووسىيەۋە

بۇ عەرەبى، بيروت، ۱۹۸۱

بە پووسى:

دوانزه سوارهى مەريوان و پازده چيروكى ترى كوردى، مۆسكۆ، ۱۹۶۸

مىژووى ئەدەبى كوردى نوى، مۆسكۆ، ۱۹۷۶.

شیخ محمد خال

باشوری کوردستان

(۱۹۰۴ - ۱۹۸۹ ز)

ماموستا شیخ محمەدی خال کۆپی شیخ علی کۆپی شیخ ئەمینی خالە ، که به پینج پشت دهگاتوه به مهلا مستهفای موفتی بابانهکان، مهلا مستهفای باپیره گهره‌ی شیخ محمەدی خال پاش گواستنه‌وه‌ی میرنیشنی بابان له قه‌لاجوالانه‌وه بو سلیمانی، سالی ۱۷۸۴ له‌گه‌ل خۆیدا ده‌ستنوسه‌کانی هیناوه ، نه‌و ده‌ستنوسانه له باپیره گهره‌یه‌وه ، که "مه‌لا ئەبویه‌کری موسه‌نیفه" بۆی ماوه‌ته‌وه ، ئیستا میژووی به‌شیک له ده‌ستنوسه‌کانی شیخی خال، که نزیکه‌ی ۶۳۶ ده‌سنوسه ده‌گه‌رێته‌وه بو چوارسه‌د سال له‌مه‌وه‌بر.

ماموستا خال له سالی ۱۹۰۴ له‌شاری سلیمانی له بنه‌ماله‌یه‌کی ئایینی ناوداری کوردستان له‌دایکبووه ، له سالی ۱۹۴ باوکی به‌نه‌خۆشی کۆچی دوایی ده‌کات، باپیری "حاجی شیخ ئەمینی خال"، که پیاویکی ناوداری خواپهرست بووه ، خال و هر چوار براکه‌ی به‌خێو کردوه ، سه‌ره‌تای خۆیندنی لای باپیری بووه و له قوتابخانه‌ی باپیریدا به‌راستگۆیی و ده‌ستپاکی و خواپهرستی و پارزبوون و دوورکه‌وتنه‌وه له هه‌له‌په‌ی جیهان په‌روه‌رده بووه .

ماموستای خال هر له مندالییه‌وه ئەوینی خۆیندن و نووسین و خولیا‌ی په‌رتووک و ده‌ستنوس بووه ، به‌شی زۆری خۆیندنی لای ماموستا شیخ عومه‌ری قه‌رده‌اغی بووه ، که زانایه‌کی ئایینی به‌ناوبانگ بوو، نه‌ک هر له کوردستاندا، به‌لکو له‌ناو زانا ئایینه‌ عه‌ره‌به‌کانی عێراقیشدا، به‌شیکیش له خۆیندنی لای مه‌لا حوسینی پیسه‌کەندی و شیخ جه‌لالی قه‌رده‌اغی بووه .

له‌سالی ۱۹۳۱ باپیری کۆچی دوای ده‌کات، ئەحمەد به‌گی توفیق به‌گ له‌وسه‌رده‌مه‌دا به‌پێکاری سولیمانی بووه ، ئاهه‌نگیکه‌ گه‌وره له مزگه‌وتی حاجی شیخ ئەمینی خال ساز ده‌کات، که زۆربه‌ی پیاو ماقوولانی سلیمانی بانگه‌یشت ده‌کرین و هر له‌م ئاهه‌نگه‌دا به‌فرمانی فه‌رمیی شیخ خال ده‌کریت به‌ پێشنویژ و وانه‌بیژی مزگه‌وته‌که‌ی باپیری.

له کۆتایی سالی ۱۹۳۱ تا کۆتای سالی ۱۹۳۸ به‌وانه‌وتنه‌وه و پرۆژه‌ی دانانی فه‌ره‌نگی خال و رێزمانی کوردی و چه‌ند په‌رتووکیکه‌ ئایینی وه‌ک "فه‌لسه‌فه‌ی ئایینی ئیسلام و ژبانی پیغه‌مبه‌ر" وه سه‌رقال ده‌بییت.

هەر لەم ماوه کورتەدا دوو پەرتووک بەچاپ دەگەینیت، پاشان لەسالی ۱۹۳۹ لەلایەن شالیاریتی دادەوه بانگەواز دەکرت بۆ پینویستی چەند قازیبەک، ئویش بەشێوهی تاقیکردنەوه .

شیخ خال یەکیک دەبیت لەوانە تاقیکردنەوه ئەنجامەدات و پەلی یەکەمی بەدەست دەهینیت. بەفەرمانی پادشایەتی دەکرت بە قازی و لە هەلبەجە دادەمەزیت، نیتەر ناچار دەبیت دووربکەوتە لەوانە وتەوه ، لە ژبانی فەرمانبەرتیدا یەکیک بووه لە قازیبە ناوداره شارەزاکانی عێراق و لە ماوهی ۲۸ سال کار وەک قازی لە "چەمەمال و سولیمانی و کەرکووک و مووسل" ئەنجامداوه .

لەسالی ۱۹۶۲دا لەناو هەموو قازیبەکانی عێراقدا هەلبژێراوه بە ئەندامی دادگای جیاکردنەوهی شەری لە بەغدا، لەم ماوه زۆردا جی پەنجە لە شالیاریتی دادا دیار و ناسراو بووه ، بەوهی کە بەهیچ جوړیک لەیاسا و شەریعت لاینەداوه ، هەرچەندە چەند جاریک لەلایەن کاربەدەستانی زۆر گەرەوه فشاریان خستۆتە سەر بۆ ئەوهی لەیاسا لابەت. بەلام بی سوود بووه .

شیخی خال لەبەرئەوهی نووسەرێکی خاوەن بیرونیاتوو بووه ، خاوەنی بەرھەمی زۆر و بەکەلک بووه ، بۆیە یەکیکە لەو کوردە زۆردەگمەنانەکی کە لە زۆر زوووه بووه بە ئەندام لە کۆپی زانیاری عێراقدا، تەنھا خوالیخۆشبوو "توفیق وەهبی بەگ" لەپیش ئەوهوهیە لەمبوارەدا، شیخی خال لەسالی ۱۹۵۳وه ئەندامی کۆپی زانیاری عێراق بووه و لە سالی ۱۹۷۲وه جینگری سەرۆکی کۆپی زانیاری کوردیش بووه ، جی پەنجە زۆر دیارە لە هەردوو کۆرەکەدا، بەرھەمەکانی باشتەین بەلگەن لەم پوووه و توانیووەتی خزمەتی ئەتەوهکە بکات لە بواری پۆشنبیریدا و لەرێی هەردوو کۆپی زانیارییەوه ناوی گەرە پیاوانی کورد بگەینێ بەجیھان، وەک "موفتی زەهاوی"، کە باوکی شاعیری گەرەی بەناوبانگ "جەمیل سدیق زەهاوی"یە ، هەرۆھا "بیتوش"، "شیخ ئەحمەد فانیز بەرزنجی"، "بابەتایەری هەمدانی"، "مەلا محەمەدی خاکی" و چەندین زانای دیکی ناودار.

مامۆستای خال کەسایەتیەکی کۆمەڵاتی پەشت جوان و زمانپاک و دلفراوان و مینشک کراوه و لەسەرخوا بووه و تاراوەی خواپەرستی باوهری بەراستگۆیی و لیبوردن و پزنگرتن

له ماف و دادوهری هه‌بوو، لهو باوه‌په‌دا بوو، که کوردایه‌تی خواپهرستییه ، بۆیه له‌ناخی ده‌روونییه‌وه دژی هه‌موو جه‌ور و سه‌ته‌میک بوو، که له نه‌ته‌وه‌که‌ی ده‌کرا.

یه‌که‌م وتاری که گوڤاری گه‌لاویژدا له کانونی دووه‌می ۱۹۴۰ له‌ژێرناونیشانی "خۆشه‌ویستی نیشتمان" دایه‌که‌سانی تر، نه‌گه‌ر ته‌نیا هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی هانده‌ربوایه‌ بۆ به‌ریه‌رکه‌انی نه‌و پزێمانه‌ی که به‌رده‌وامیوون له کاولکردنی کوردستان و زه‌وتکردنی خاکی کوردستان، ماموستا شیخ محهمه‌دی خال له‌گه‌ل هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تیدا هه‌ستی نایینیش پۆلیکی گه‌ره‌ی هه‌بوو له زیادکردنی گه‌ر و بلیسه‌ی تۆله‌سه‌ندن تێیدا به‌رامبه‌ر به‌ دۆزمنانی کورد و کوردستان، و له‌و باوه‌په‌دا بوو، که ده‌بیته‌ ئایین ئاویته‌ی نیشتمانی و نه‌ته‌ویه‌تی بیته‌ و خه‌باتی نیشتمانی‌ش پێویسته‌کی نایینی بیته‌.

شیخ محهمه‌د خال پۆژانه ۱۰ کاتژمێر به‌نووسین و خویندنه‌وه‌وه سه‌رقال ده‌بوو، له‌سه‌ر نه‌م پرۆگرامه‌ش تامر دن هه‌ر به‌رده‌وام بوو، سه‌ره‌تای خویندنه‌وه‌ی له ده‌مه‌به‌یانیه‌کی زوه‌وه تا نزیکه‌ نیوه‌پۆ، که ده‌یکرده‌ نزیکه‌ی ۶ کاتژمێر له‌جیهانی په‌رتووک و ده‌ستنووسدا و دوانیوه‌پوانیش پێش نه‌وه‌ی په‌روات بۆ مزگه‌وت ۲ کاتژمێر له‌ خویندنه‌وه‌ و پێداچوونه‌وه‌ی نه‌و په‌رتووکانه‌ی، که له‌ژێر چاپدا‌بوون و راستکردنه‌وه‌ی هه‌له‌کانیان، شه‌وانه‌ش پێش نووستن ماوه‌ی کاتژمێرێک به‌ خویندنه‌وه‌وه خه‌ریک ده‌بوو، له ناوه‌پراستی هه‌فتاکانه‌وه ته‌نها یه‌ک چاوی ما‌بوو و به‌رده‌وام زه‌ره‌ییی به‌کارده‌هینا بۆ خویندنه‌وه‌ و هه‌ندی‌ک جار پێیان ده‌گوت: "که‌وتویه‌ته‌ ته‌مه‌نه‌وه و نیتر نه‌وه‌نده‌ خۆت ماندوومه‌که" له وه‌لامدا ده‌یگوت: "ته‌ندروستیم به‌نده‌ به‌خویندنه‌وه‌ و نووسینه‌وه‌ ، نه‌گه‌ر دوورم بخه‌نه‌وه لی، نه‌ک هه‌ر ته‌ندروستیم خراپ ده‌بیته‌، به‌لکو له‌وانه‌شه‌ به‌رم، من وه‌ک ماسی چۆن، که له ئاو ده‌رت هینا ده‌مریت، منیش گه‌ر دوورم بخه‌نه‌وه‌ له په‌رتووک و نووسین شه‌وا ده‌بی مألئاواییتان لیبکه‌م، بۆ نیوه‌ چاوه‌که‌شم، تو خوا چاوی‌ک له‌م پزێگایه‌دا کوێر نه‌بیته‌ بۆچی باشه‌؟"

ماموستای خال له‌ پۆژی ۱۹۸۹.۰۷.۱۵ مألئاوایی له‌ جیهانی زانسته‌ و زانیاری کرد و به‌ره‌ و جیهانی کۆتایی که‌وته‌پێ، ماموستا شیخ محهمه‌دی خال له‌ دوا‌ی خۆی ۴۰ په‌رتووکێ له‌ چاپ‌دراوی به‌جیه‌نیشته‌وه‌وه ، که زانسته‌کانی "لیکدانه‌وه‌ ، زمانه‌وانی، وێژه‌یی، بانگخوازی، میژوویی،...هتد" له‌ خۆی ده‌گریت

مەلای گەورە کۆیە

باشووری کوردستان

(۱۸۷۶ - ۱۹۴۳ ز)

مەلا محەمەدی کۆیی ناسراو بە مەلای گەورە زانایەکی نایینی چاکسازو شاعیریکی لیھاتووی شیعری کۆمەلایەتی بوو، ئەو کەسە گەورەییە لە نیوانی سالی ۱۸۷۶ و ۱۹۴۳دا ژيانیکی پر لە خەبات و بەرھەمی زانستی و وێژەیی بەسەر برد و ھەلویستیکی راست و دروستی بەرامبەر بە نازادی نیشتمانەکی و مافی ئافرەتانی کوردستان ھەبوو.

ئەو زانا و شاعیرە خاوەن ھەلویستە ھەو گەیشتبوو تا کو ئافرەتی کورد نازاد نەبی و، لە مافی پامیاری و کۆمەلایەتی و پۆشنبیری لەگەڵ پیاویدا یەکسان نەبی، کۆمەلگای کوردەواری پیش ناکەوی و ناچیتە ریزی نەتەرە پیشکەوتووەکانی جیھان.

ئەم شاعیرە چاکە خوازە ھۆنراوەی تایبەتی لەسەر مافی ئافرەت داناو و کچی خۆی. ئەو "نەجیبە خانی جەلیزادە" بوو، لە سالی ۱۹۲۴دا ناردوویەتیە قوتابخانە کۆپان لە کۆیە تا کو بخوینی و ئەم ھەلویستە لە دەمە بوو کە زۆرەیی مەلاکانی سەردەمی ئەو ھەزبان نەدەکرد کۆر بچنە بەر خویندنی قوتابخانە فەرەمی کۆپان نەبادا دینیان بی ھیز بی.

مەلای گەورە ویستوویەتی لە کۆمەلگای کوردەواری دا کچ و کۆر بە چاوی یەکسانی سەیر بکرن، چونکە بەبی ھەول و کۆششی نیرومی میللەتی کورد پیش ناکەوی و ناچیتە ریزی گەلانی جیھان و بۆ ئەم مەبەستەش ھۆنراوەیەکی کۆمەلایەتی بەنرخە بەناوی (تەلاق) داناو و ئافرەتی لە پووی مافی کۆمەلایەتی و ئابووری و پامیاریەرە لە تایی تەرازووی پیاو داناو و نەفرەت لەدیاردەیی تەلاقدانانی ئافرەت دەکات و بەم جۆرە دەست بە ھۆنراوەکی دەکات:

بۆین بە قەومی گوردان دەستی من و دامینیان

عەییە بە حەقی بەزدان ژن ھێنان و تەلاقدان

ئینجا شاعیر دەکەویتیە سەر وەسفی ئافرەت و پۆلی لە ژيانی ھاوسەریدا و نرخیکی زۆری پێدەدات و بەجوانی جیھان و سپاردەیی خودا و خۆشەویستی پێغەمبەر و پشتیوانی پیاوی دادەنی و دەلی:

ژن زینەتی دنیا یە ئەمانەتی خودایە

حهیبی موسته‌فایه! قه‌لاتن له بو میردان!!

ئینجا شاعیر له‌سه‌ر نو‌تیرین تی‌یوری په‌روه‌ده‌کردنی ئاده‌میزاد، داوای ئه‌وه ده‌کات گهر ئافره‌ت پ‌یزی پ‌ابگیریت و به چاکی په‌روه‌ده بکری و له‌ناو ده‌ورو به‌ریکی پ‌ر له شادیدا ب‌ژیت، ئه‌وا پ‌وله‌ی ئازاد و دلیری ده‌بی‌ت و وه‌کو شیر ئازا و دانا ده‌بی‌ت و به‌دل و ده‌روون ده‌ولمه‌ند و به‌چاو به‌خشنده ده‌بی‌ت و ئه‌و پ‌وله‌یه‌ی که ده‌شیبی له دووا پ‌وژدا ده‌بی‌ته گه‌وره و سه‌رداری می‌لله‌ته‌که‌ی و ده‌لی:

ژن نه‌گهر به‌حورمه‌ت بی	زینلله‌ت و زه‌حه‌مه‌ت بی
به‌ته‌ریه‌و ره‌حه‌مه‌ت بی	گوشادو لیو خندان
کو‌ری ده‌بی وه‌کو شیر	قل و داناو دلیرا!
به‌دل غه‌نی به‌چاو تیر	ردارو مه‌ردی مه‌یدان!!

دوا به‌دوای ئه‌مه شاعیر وه‌ک زانایه‌کی سایکۆلۆژیای ئه‌و پ‌استیه‌مان بو ده‌رده‌ب‌ری که دایک مامۆستای یه‌که‌می منداله‌و کو‌شی ئه‌و دایکه یه‌که‌مین قوتابخانه‌ی پ‌وله‌که‌یه‌تی و په‌روه‌ده‌کردنی له‌ئه‌ستۆی دایک دایه و باوک ئه‌وه‌نده ناگای له په‌روه‌ده‌کردنی ساواکه‌ی نییه و له‌م پ‌وه‌وه ده‌لی:

ته‌ریه له‌لای دا‌که
داک جابی ئه‌ولاد چا‌که
باب له ئه‌سلا بی با‌که
فه‌رقیکی نا‌کا چه‌ندان!!
داله مامۆستای فیت‌یه
ته‌شه‌کولت له ویه
ماددی یا مه‌غه‌نویه
روشه یا له‌ری لادان!!

ئینجا له دوا هه‌نگاوی هۆنراوه‌که‌یدا دووباره له‌یه‌کسانی ژن و می‌ردو (نیرومی) وه ده‌دوی ئه‌وه‌مان بو ده‌رده‌ب‌ری که ئافره‌تیش وه‌کو پ‌یاو وایه چاوپۆشی پ‌یویسته و هه‌ردووکیان له ئاستی یه‌ک ده‌سه‌لاتدان و ده‌لی:

ژنیش وه‌ک موزه‌که‌ره
عه‌ینی ئه‌ویش به‌شه‌ره

چاولادانی له ســـمره

مەردووك لەیهك حوكمەدان!

بەم جۆره مەلای گەوره دوای حاجی قادری كۆیی یەكەمین مەلای شاعیر بووه نەرمەندە
گرنگی بە یەكسانی نژیرومی و مافی ئافرهت له ژیان و خویندن و هەموو بوارەكانی
كۆمەلایەتی ئابووری دا بی و بەشیکی دیوانەكەیی بۆ تەرخان كرد بیّت .

سه عیدی نوورسی

باکوری کوردستان

(١٢٩٤ك / ١٨٧٦ز)

له نیوان چیا بلندهکان و له بهره‌بیانی یه‌کێک له پوژده‌کانی سالی (١٢٩٤ك / ١٨٧٦ز) له گوندی "نوورس"ی سەر به پارێزگهی "به‌دلیس"ی کوردستانی ژێر ده‌سته‌لاتی ده‌وله‌تی عوسمانی "بدیع الزمان ماموستا سه‌عیدی نوورسی" له بنه‌ماله‌یه‌کی کوردی دیندار له‌دایک بووه.

"صوفی میرزا"ی باوکی به‌خواپهرستی و پیاوچاکی به‌ناوبانگ بووه و هر خۆراکێک جه‌لال نه‌بووبیته‌ دهرخواردی مناله‌کانی نه‌داوه.. خاتوو "نووریه"ی دایکیشی به‌پاک و خاوینی و ده‌ستنوێژه‌وه نه‌بووبیته‌ شیری به‌ مناله‌کانی نه‌داوه!

هر له قو‌ناغی منالییه‌وه هه‌لکه‌وتوویی و زیره‌کیی پێوه دیار بووه و، لای زانا به‌ناوبانگه‌کانی ژینگه و سه‌رده‌می خۆی زانسته ئیسلامیه‌یه‌کانی خویندووه و، به‌شیکێ زۆری کاته‌کانی به‌تاوتوینکردن و لیکۆلینه‌وه‌ی دیارده‌کانی ده‌وروبه‌ری به‌سه‌ر بردووه و، له‌گه‌ڵ زانایاندا که‌وتوووته‌ وتو ویژ و گه‌فت‌وگۆی زانسته‌یه‌وه. تا له ته‌مه‌نی چوارده‌ سالی‌دا په‌روانامه‌ی "عالمی"ی وه‌رگرتووه!

هر له تافی لای و له خه‌ونیکی راست‌دا به‌خزمه‌تی پێغه‌مبه‌ر صلی الله علیه وسلم شه‌ره‌فمه‌ند بووه و داوای (زانستی قورئان)ی لێ کردووه، جه‌ززه‌تیش له‌و خه‌ونه‌دا مژده‌ی داوه‌تی که: "سیوه‌بُ لك علمُ القرآن ما لم تسأل شیئاً من الامة!" واته‌ زانستی قورئانت پێ ده‌به‌خشیت به‌مه‌رجێک "سوئال"ی هه‌یج شتی‌ک له‌ نه‌ته‌وه‌که‌م نه‌که‌یت. نه‌ویش تا له ژیان‌دا ما سوئالی له‌کس نه‌کرد، نه‌ به‌ واتای "پرسیار" و نه‌ به‌ واتای "سوئالکردن" ته‌نانه‌ت له موحتاجترینی کاته‌کانی ته‌مه‌نیدا دیاری و سه‌ده‌قه و زه‌کاتیشی له‌ خه‌لکی وه‌رنه‌گرتووه!

زیره‌کی و زه‌ین‌پۆشنی و توانای له‌به‌رکردنی هه‌نده که‌موینه و له‌په‌راوه‌ده‌مه‌ر بووه که‌ توانیویه‌تی نزیکه‌ی "نه‌وه‌د" کتیبی مه‌ته‌نه سه‌ره‌کییه‌کان له‌به‌ر بکات، له‌ بابه‌ته‌کانی: (نه‌حوو، سه‌رف، ته‌فسیر، جه‌دیث، مه‌نتیق، فیه‌قی ئیسلامی ... هتد). جگه‌ له‌مانه‌ش هه‌ر له سه‌ره‌تای فره‌هنگی به‌ناوبانگی "قاموس المحیط"وه تا ده‌گاته "باب السین"ی ئه‌و فره‌هنگه‌ی له‌به‌ر کردووه که‌ کۆی لاپه‌ره‌کانی ده‌کاته: (٧٠٨) لاپه‌ره، ئینجا به‌ ماوه‌ی یه‌ک

حەفتەش كۆتیبى "جمع الجوامع"ى سەر بە زانستى ئوصولى فىقەى خويندووه و لەبەرىشى
کردووه!

بۇ مەبەستى مۆتالاکردن و خويندەنەوهى ئەو كۆتیبانەى پىنویستى بوون سوودى لە
كۆتیبخانە پەر لە كۆتیبەكانى "عمر پاشا"ى والىي "وان" و "تایەر پاشا"ى والىي "بەدلىس"
وەرگرتووه كە پىزى
زۆريان لى ناوه و بايەخيان پى داوه.

لە ئەنجامى موناژەرە و وت و وىژى لەگەل هەندى مامۇستای زانستە نوێكانى سەردەمدا
هەستى كردووه كە پىنویستى بەو زانستانە هەيە، بۆيە لە شارى "وان" دەستى بە
خويندەنەوه و لىكۆلینەوهى كۆتیبەكانى ئەو زانستانە كردووه، وەك: (بىركارى، فەلەك، كىمىيا،
فىزىيا، زەوىناسى، فەلسەفە، مېژوو، جوگرافىا... هتد" تەننەت تۆانىووتى لە
هەندىكيشياندا كۆتیب داينىت!

لەبەر ئەم زىرەكییه بىوینەيهى، ناوبانگى بە: (سەعیدی مەشهور) و پاشان بە: (بديع
الزمان) بلاويووتەوه.

لە سالى ۱۸۹۷زدا مامۇستا "بديع الزمان" هەوالىكى لە پۆژنامە ناوخۆيىيەكاندا
خويندەوه كە بریتى بوو لەوهى: "گلاستۆن"ى وەزىرى موستەعمەراتى بەرىتانىا لە
پەرلەمانى ولاتەكەىدا نوسخەيهكى قورئانى پىرۆزى بە دەستەوه گرتووه و بە ئەندامانى
پەرلەمانى وتووه:

(هەتا ئەم قورئانە لەناو موسلماناندا بىمىنىت ئىمە ناتوانىن حوكمرانىيان بكەين، كەواتە
چار تەنها ئەوهيه كە قورئان لەسەر زەوىدا نەهیلین، یاخود پەيوەندىيى موسلمانەكانى پىنوه
ببچرین)!

ئەم هەوالە تەزوىي بە جەستەى "بديع الزمان"دا هینا و جەوانەوه و سەرەوتى لى پىرى
و، بۇ هەموو كەسانى دەوروبەرى خۆى بە ئاشكرا پاگەياند كە:

(دەبى بە بەلگە بۇ هەموو جیهانى بچەسپىنم و پىيان بەسەلمىنم كە قورئانى پىرۆز خۆرىكى
مەعنەويیه، تىشكى ئەو خۆرە هەرگىز كز نابىت و پووناكییهكەشى بە هىچ كەسنىك
ناكوژتەرە).

دواى ئەم پووداوه پۆشت بۇ ئەستەمببوول و پىرۆزەى دامەزراندنى زانكۆیهكى ئىسلامىي
لە كوردستاندا بە ناوى "زانكۆى زەهراو" = بە وینەى زانكۆى ئەزەهرى پىرۆز =

پیشکەشی کاربەدەستان کرد، زانکۆیەک کە ئەرکی بلاوکردنەوهی راستییەکانی ئیسلام بگرتنە ئەستۆی و، زانستە نایینی و زانستە گەردوونییە نوێکانی پێکەوه تێدا بخوێنرێن، بە پێی نەخشە و بۆچوونی ئەو وتە بەناوبانگەیی خۆی کە تیایدا دەلێت:

(پووناکیی دڵ: زانستە نایینییەکانە و، نووری عەقلیش: زانستە گەردوونییە نوێکانە. بە تێکەڵکردنی ئەم دوانە "راستی" دەردەکەوێت و، بە لێکجیا بوونەوهشیان، لەمیاندا فرۆفیل و گومان و، لەویشیاندا دەمارگیری بێکەڵک و نەفرەت لێکراو، سەرھەڵدەدات)!

لەم ھەولەیی ئەم جارەیدا و لە ھەولێکی تریشدا کە لە ساڵی ۱۹۰۷زدا بۆ ھەمان مەبەست ڕۆشت بۆ ئەستەمببول و ھەول و تەقلاوی خۆی خستەکار، ھێچ سەرکەوتنێکی بەدەست نەھێنا، بەلام لە ساڵی ۱۹۱۱زدا توانیی قەناعەت بە سولتان ڕەشاد بکات و، سولتانیش ڕێک پاری بۆ ئەو پڕۆژەییە تەرخان کرد و، لەسەر لیواری "دەریاچەیی وان" دەست کرا بە کارکردن لە بنیاتنانی ئەو زانکۆیەدا، بەلام ھەلگیرسانی یەکەم جەنگی جیھانی پەکی تەواوکردنی پڕۆژەکەیی خست.

ھەر لە ساڵی ۱۹۱۱زدا سەردانی ولاتی "شام"ی کرد و، لەسەر مینبەری مزگەوتی ئەمەوی لە دیمەشق و تاریکی گەرنگی بە زمانی عەرەبی ئاراستەیی زانیانی ئەو ولاتە کرد کە دوایی بە ناوینیشانی "الخطبة الشامیة" (واتە وتاری شام) چەند جارێک چاپ کرا و، پاشان ھەر خۆی بە درێژە پێدانی ھەری گێرا بۆ زمانی تورکی و ئەم دەقەیی دواییش سەرلەنووی چەندین جار کراوەتەو بە عەرەبی و بۆ چەند زمانیکی تریش ھەرگێراوە.

ھەرچەند رای ماموستا سەعیدی نەورەسی لە یەکەمین جەنگی جیھانی دا لەگەڵ ئەو نەبوو کە دەولەتی عوسمانی بە جەنگەوہ بگلی، بەلام ھەر ئەوئەندەیی بەشداریی دەولەتی عوسمانی لە جەنگدا ڕاگەییەنرا، یەکسەر خۆی و قوتابییانی ھاوبەشییان لەو جەنگدا کرد دژی روسیای قەیسەری، کە لە بەرەیی قەفقاسەوہ ھێرشی بۆ شارە سنوورییەکانی کوردستان دەبرد. فەرماندەیی سوپایش سەرکردەیی (ھیزە یارمەتی دەرەکان)ی پێ سپارد کە لە قوتابییانی نەورەسی و خۆبەخشەران پێک ھاتبوون.

"بدیع الزمان" و ھیزەکەیی لە چەندین جەنگی گەرنگدا لە دژی ڕوسەکان بەشداریی ئازا و بەجەرگانەیی جیھادیان کرد و، ھێندە ئازایەتی و توانا و لیھاتنی لەو جەنگدا نواند کە سەرنجی فەرماندەیی سوپا و تەنانت چاودێرە بیانییەکانیشی ڕاکیشابوو!

کاتیک که سوپای پروس به ژماره‌یه‌کی زور زیاتر له سوپای بهرگری‌کمران پڑانه ناو شاری به‌دلیسهوه "بدیع الزمان" و قوتابییانی بهرگریه‌کی مردانه و فیداکارانه‌یان له شاره‌ک‌یاز ده‌کرد، تا له نه‌نجام‌دا به سه‌ختی پیکرا و له هوشی خوی چوو، نجا پروسه‌کانیش له ۱۹۱۶/۳/۲ زدا به برینداری "دیل" یان کرد و بردیان بۆ به‌ندیخانه‌ی نه‌فسره دیله‌کان له شاری "کۆسترا"ی سیبیریا. له ماوه‌ی "دیلی" دا به‌رده‌وام وانهی ئیمانی به نه‌فسره دیله‌کانی هاوپی دهوت، که ژماره‌یان نه‌وه‌د دانه بوو.

هر لهو ماوه‌یه‌دا و له‌بهر نواندن هه‌لۆستیک‌ی به‌جهرگانه‌ی نه‌وی زانا و موحامید و خاوه‌ن عیززه‌تی ئیسلام و، هه‌لنه‌سانی له‌بهر سه‌رکرده‌یه‌کی گه‌وره‌ی سوپای پروس که خانی قه‌یسه‌ر و سه‌رکرده‌ی به‌ره‌ی قه‌فاس بوو، له په‌تی سینه‌اره و به‌ده‌سه‌ته‌ینانی "پله‌ی شه‌هیدی" نزیك بووه‌وه، به‌لام خوای گه‌وره له‌بهر نه‌وه‌ی بۆ نه‌رکیکی گه‌لێ گرنگ و گه‌وره‌تر هه‌لی گرتبوو، لهو تاقیکردنه‌وه‌یه به‌سه‌ری‌به‌رزوه هه‌نایه‌ده‌ر و له حوکمی ئیعدام پزگاری کرد!

پاشان به جوړیکی گه‌لێ سه‌رسووپه‌ینه‌ر و ناوازه و به چاودیرییه‌کی ناشکرای په‌روه‌دگار له

دیلی هه‌له‌هات و، له پرسی (وارشو - ئه‌لمانیا - فیه‌ننا) وه گه‌رایه‌وه ولات.

که له به‌رواری ۱۹۱۸/۶/۱۷ زدا گه‌یشه‌وه نه‌سه‌ته‌مببوول "مه‌دالیای جه‌نگ" ی خه‌لات‌کرا و، له لایه‌ن خه‌لیفه و شینخولنیسه‌لامی ده‌وله‌تی عوسمانی و سه‌رکرده‌ی گه‌شتی سوپا و قوتابییانی زانسته شه‌رعیه‌یه‌کانه‌وه پینشوازییه‌کی ناوازه و په‌نگینی لێ‌کرا. هه‌روه‌ها کاربه‌ده‌ستان داویان لێ‌کرد که هه‌ندێ کارمه‌ندی به‌رز له ده‌وله‌ت‌دا بگه‌رته نه‌سته‌وی خوی، به‌لام مامۆستا هه‌یجانی نه‌ویست جگه له نه‌ندامه‌تی (دار الحکمه الإسلامیه) که ده‌زگایه‌کی زانستی نه‌وتۆ بوو ته‌نها گه‌وره زانایانی تیدا ده‌کران به نه‌ندام.

له ماوه‌ی ئەم نه‌ندامه‌تییه‌ی‌دا زۆربه‌ی نووسراوه عه‌ره‌بیه‌کانی خوی چاپ‌کرد، وه‌ک: ته‌فسیره به‌نرخه‌که‌ی که ناوی "إشارات الإعجاز في مقان الإيجاز" و له گه‌رمه‌ی جه‌نگ‌دا داینا‌بوو (که ئیستا له به‌شی خویندنی دوکتۆرای وانهی "ته‌فسیر" له زانکۆی نه‌زه‌ر به‌ ده‌رس ده‌خوینرێت). هه‌روه‌ها به‌و مووچه‌یه‌ی که له لایه‌ن ئەم ده‌زگایه‌وه وه‌ری‌ده‌گرت نامیلکه‌کانی کۆمه‌له‌ په‌یامی "المینوی العربی النوری" ی له چاپ‌دا و به‌ خو‌پایی به‌سه‌ر موسه‌لمانان‌دا دابه‌شی کردن!

ئىنجا ھەر كە شارى ئەستەمبىبول لە بەروارى ۱۸/۳/۱۹۲۰زدا لە لاين دوزمناى ئىسلام بە تايبەت ئىنگلىزەو داگىر كرا، مامۇستا سەئىدى نەورەسى ھەستى كىرد كە تىرىكى گەرە و جەرگەر ئاراستەى جىھانى ئىسلامى كراو. لەبەر ئەو، قۇلى لىپرانى لى ھەلكرد و نامىلكەى "خطوات ستە"ى دانا كە زۆر بە توندى ھىرشى تىدا كىردبوو سەر داگىر كەران و، ھۆكارەكانى ناومىدى تىدا پوچەل كىردبوو ھە كە زۆر كەس لەو پۆزگارەدا دووچارى بووبون. ئەم نامىلكەى ھەشى چەند جار كە بە نەئىنى لەناو ئەستەمبىبولى داگىر كراودا لە چاپ دا و بلاوى كىردو ھە، كارىگەرى (تائىر) يەكى گەلى كىرنگى لە دل و دەروونى خەلكى - لەو بارودۇخەدا - بەجى ھىشت.

ئىنجا لەبەر ناوبانگە فراوان و جىھادە بەردەوامەكەى، دوو جار لە لاين سەر كىردەكانى بزوتتەو ھى ئازادىخوازەو، بۇ شارى "ئەنقەرە" بانگىشت كرا. ھەرچەند يەكسەر لەو كاتەدا بەدەم خواستەكەيانەو نەپۇشت، چونكە پىنى وابوو نايىت لەو دەمانەدا سەنگەرەكانى پىشوو چۆل بكات، بەلام دوایى لە پىنى گەرەنەو ھىدا بۇ "وان" سەرى لى دان. ئەو بوو لە سالى ۱۹۲۲زدا پۇشت بۇ ئەوئ و لە لاين گەرە پىاوانى دەولەتەو لە ئىستگای شەمەندەفەر پىشوازى لى كرا. بەلام ھىندەى نەخاىاند لەم كار بەدەستانەى "ئەنقەرە" ش ناومىد بوو، چونكە سەرنجى دا زۆر بەيان فەرز و ئەركە ئايىنىيەكانىان جى بەجى ناكەن.. لەبەر ئەو، وتارىكى ئاراستەى ئەنجومەنى پەرلەمان (مجلس مبعوثان) كىرد، كە بەم دەستەواژەى خوارەو سەرەتای وتارەكەى داپشتبوو: (يا ايها المبعوثون! انكم لمبعوثون ليوم عظيم...)

ھەر لەو ئىدا جار كى تىر پىرۆژەى دامەزراندنى زانكۆكەى شارى وانى پىشكەش كىردن و خستىە پىش چاوى بەرپىرسانى نوئ، ئەوانىش بەلنىيان پى دا كە بەدەم خواستەكەى ھەو بىرۆن، بەلام چەند بارودۇخىكى پامىارى پىنى لە ھىنانەدى پىرۆژەكە گرت.

لە سالى ۱۹۲۳زدا "بدىع الزمان" لە ئەنقەرەو گەرەپەو بۇ كوردستان و پۇشت بۇ شارى (وان) و لەسەر چىاي "ئەرك"ى نىزكى شاردا ماو ھى دوو سالى بە خواپەرسىتى و بىر كىردنەو و گۆشەگىرى و دەرس وتنەو بە قوتابىيانى بىر دەسەر، كەچى ھىشتا ھەر لە پىرىشكى كارەسات و بووداوەكان پىزگارى نەبوو، چونكە لە گەرەمەى شۆپشەكەى شىخ سەئىدى پىراندا، ئەمىش (وەك زانا و كەسايەتتىيەكى گەرەى كورد) لەگەل كەسانىكى تىرى زۆر لە بەروارى ۲۵/۲/۱۹۲۵زدا، پەھەندە (نەفى)ى شارى "بوردور" لە باشورى خۆرئاواى

تورکيا کرا، پاشان به تنها خوی بۇ شارۆچکە يەکی دور پەهەندە کرا که ناوی "بارلا" يە و له بەرواری ۱/۳/۱۹۲۷زدا گەيشته ئەوی.

دورمناي "ئيمان" پتيان وابوو که له "بارلا" دا مامۆستا نەورەسی لەناودەچیت و ناوی کوپر دەبیتەوه و له بیری خەلکی دەچیتەوه و ئەم کانپیه يەخوڤەمەي زانست و ئيمان وشە دەکات..

بەلام لەبەر ئەوهی خوی گەوره خاوهنی لوتف و سۆز و بەزەيبیە سەبارەت بە سەرچەم بەندە پاک و دلسۆزەکانی، ئەوا نیازە چەپەلەکەي ئەوانی پووجەل کردەوه، ئەم بەندە زانا و پاکەي بە فەزل و بەخشایشی خوی وها چاودیری کرد که لەسەر دەستی ئەود "بارلا" ی کرد بە سەرچاوهي پەخشاندنی تیشکيکی گەورهي نووری قورئانی پیرۆز. چونکه مامۆستا نوورسی زۆریه ي "پەيامەکانی نوور" ی لەوی دانا، ئینجا بە شیوهي دەست نووس له سەرانسەری تورکیادا بلأوبوونەوه! ئەوهبوو هەر که مامۆستا نەورەسی - بە دریزایی چارەکه سەدهیک - لەم شارەوه بۇ ئەو شار پەهەندە دەکرا و له زیندان و بەندیخانەکانی گەلی پارێزگای تورکیادا دووچاری بەندی و گرتن دەبوو، خوی گەوره کەسانیکی دلسۆزی بۇ نووسینەوه و لەبەرگرتنەوهي ئەم پەيامانە دەرەخساند و ئەم ریزنە بەپیت و بەرەکەتانەي ئیمانیان بلأو دەکردهوه، تاکو گیانی نوستووی ئیمانیان لای ئیمانداران بیدارکردهوه و لەسەر چەندین ستوون و پایه ي زانستی و مەنتیقی، بە پەوانبیزییەکی بەرز، دامەزراند. بە چەشنیک کەسانی عوام لیی تەدەگەن و مروئانی تایبەتمەند و شارەزایش بەهەرەمەندی تیشوولی وەرگرتنی دەین.

پاش ئەوهی هەشت سال و نیوی بە پەهەندەيی له بارلادا برده سەر، له چەند جینگایەکی تری وهك شاری "ئیسپارته" و "قەستەمۆنی" و شارۆچکەي "ئەمیرداغ" دا بە "پەهەندەيی" و "دەست بەسەری" و، له شارەکانی: "ئەسکی شەهر و ئەفیوون و دەنیزلی" یش دا بە "بەندی" ژيانی بەسەر بردووه. که ئەمانەش چارەکه سەدهیک له ژيانی پر له ناسۆر و ئەشکەنجە و جیهادی مەعنەويی

تەمەنی ئەم زانا پایەدارە دەگرئەوه.

بەم جۆرە، مامۆستا نەورەسی له سەرەتای رۆشتنیهوه بۇ "بوردوور" (۱۹۲۶) و پاشان بۇ "بارلا" (۱۹۲۷) هەتا سالی ۱۹۵۰ز له نووسینی "پەيامەکانی نوور" دا بەردەوام بوو، تاکو له

(۱۲۰) په پیام (کتیب و نامیلکه) تپه‌پریان‌کرد و، هموویان له ژیر ناوونیشانی "سرجه‌می په‌یامه‌کانی نوور" دا کوکرانه‌وه و،

بریتین له چهند کوّمه‌له په‌یامیکي سره‌کی که ئەمانه‌ن:

۱- (سۆزلەر) واته "وته‌کان" ..

۲- (مه‌کتوبات) واته "نامه‌کان" ..

۳- (له‌معه‌لەر) واته "بریسکه‌کان" ..

۴- (شوعاعلەر) واته "تیشکه‌کان"

۵- (لاحیقه‌لەر) واته "پاشبه‌نده‌کان" ..

هه‌روه‌ها کوّمه‌له په‌یامه‌کانی تری جگه له‌مانه‌ش، که هه‌ر هه‌موویان تا سالی ۱۹۵۶ز پئی چاپخانه‌کانیان به سه‌ربه‌ستی بو نه‌گیرایه‌به‌ر، به‌لام له‌م به‌رواره‌وه، بریاری نازادیی له‌چاپ‌دانیان ده‌رکرا و، ماموستا نوورسی خۆی سه‌رپه‌رشتیی له‌چاپدانی کردن هه‌تا هه‌موویانی به چاپ گه‌یاندن و، پیش مالئاوایی‌کردنی له‌م ژیانی دنیا‌یه و به‌چاودیری خۆی سرجه‌می په‌یامه‌کانی له‌چاپ دان.

گرنگترین تایبه‌تکاریی ئەم په‌یامانه له‌وه‌دایه‌که: ته‌فسیریکی خه‌ست‌وخۆلی راستییه‌کانی قورنانی پیروژه و، به "مه‌وسوعه‌یه‌کی ئیمانی" ی بایه‌خدار داده‌نرین و، به‌دهم خواسته ئیمانییه‌کانی خه‌لکی سه‌رده‌مه‌وه ده‌رۆن و، ئیمانی ته‌حقیقی له‌دل و ده‌روون و بیر و ژیری مروّقی هاوچه‌رخ‌دا داده‌مه‌زینن و، بینای کوفر و ئیلحاد له‌بنج و بنج‌دا هه‌لده‌ته‌کینن و، قه‌لای مه‌حکه‌من بو ئیماداران و، گرنگترین چه‌کی پیشکه‌وتووی "ئیمان" ن له‌م سه‌رده‌مه‌دا، که نوئ‌ترین چه‌کی فرت و فیلی کوفر و ئیلحادی تیدا به‌کار ده‌هینریت!

له‌سه‌عات سئ و نیوی شه‌وی قه‌دری مانگی په‌مه‌زانی پیروزی سالی ۱۳۷۹ک به‌رامبه‌ر ۱۹۶۰/۳/۲۲ز به‌دهم بانگی په‌روه‌ردگاریه‌وه پوشت و کوچی مالئاوایی له‌م دنیا فانییه‌کرد. خوای گه‌وره‌نوقمی میه‌ره‌بانیی فراوانی خۆی بکات و به‌به‌هشتی به‌رین شادی بکات. نامین.

چهند مانگیك دواي كوچي دوايي، کاربه‌ده‌ستان له‌گوڤه‌که‌ی ده‌ریان‌هینا و له‌شوینیکی نه‌زانراودا ناشتیانه‌وه!

نۆموسلمان: ماری ویلد(شکران واحده)هوه کراون به ئینگلیزی و تا ئیستا چوار بهرگی گهرهیان به چاپی جوان و پهنکین بهو زمانه لئى بلاو کراوهتهوه.

سوپاسی بئى کۆتایی بۆ خواوهندی میهرهبان که یارمهتی و تهوفیقی نووسهری ئەم چهند دپهرشی دا که زیاتر له سهد دانهمان لهو پهيامانه کرد به کوردی و، تا ئیستا و له ماوهی پازده سالدا (چل و دوو) نامیلکه و پهيامان لهو وهرگیراوه کوردییانه و له دووتویی (بیست و چوار) کتیبدا بلاو کردهوه و، دهیان پهيامی تریش نامادهی چاپن. وا ئیستاش له نیازدایه که به پشتیوانی خوی گهوره سهرجهمی ئەم وهرگیراوه کوردییانه، وهکو تورکی و عهرهبی و ئینگلیزییهکان، له شیوهی بهرگی گهوره و نایابدا بلاویکرتیهوه. بهشیکى ئەم پهيامانه بۆ ئەم زمانانهی خوارهوش وهرگیراون، که تا ئیستا کاری وهرگیران تیاياندا بهردهوامه: ئەلمانی، فهرهنسی، پووسی، ئۆردی، فارسی، ئیتالی، کۆجاراتی، مهلايا، پۆمانی، بۆسنی... ههروهها گهلی زمانی تریش.

له چهند زانکۆیهکی جیهاندا زانست و بیرى " نههرسى " له ناوهندی مهنهجه رهسمیهکان و سهرچاوه زانستییهکاندا دانراون، وهک زانکۆی ئەزههری میسر و، زانکۆی محمد الخامس له مغرب و، زانکۆی ئیسلامی جیهانی له مالیزیا.

هیوادارم گهلی کوردمان - به تایبته توێژی زانا و پۆشنبیران و خوینهرانمان - پتر ئاوپ لهم کهسایهتییه گهورهیهی نهتهوهکهی خۆیان بدهنهوه و زیاتر به ژيان و نووسینهکانی ناشنا بین و، لهم پوهوه ئیمهش له گهلانی تر دوانهکهوین. زۆر به دلنیاویییهوه دهئیم: گهوره پیاوانی نهتهوهکانی تر هیندهی بهشیکى کهمی زانایی و گهوهیهی ماموستا نههرسى زیرهکی و بلیمهتی و زانست و نازایهتی و ئیماندارى و دلسۆزییان نهواندوه، کهچی نهتهوهکانیان له شان و بالی ئەوانیان بهرز کردوهتهوه و به جیهانیان ناساندوون و له ناستی جیهاندا شانازییان پێوه دهکن، بهلام ئیمه هینشتا ئاوپى پێوستمان لهم گهنجینه زێر و گهوههرانهی خۆمان نهداوهتهوه. لهگهڵ ئەوهشدا زۆر هیوادارم که پۆزگارانى ناینده به زیادبوونی سهربهستى فیکری و بهرز بوونهوهی ناستی پۆشنبیری و زانستی لای ههموو توێژ و چینهکانی گهلهکهمان، پتر نرخ و بههای بهخششه فیکری و زانستی و ئیمانیهکانی ئەم کهله زانایهی نهتهوهکهمان دهردهکهوینت و، سوودی زیاتری لئى وهردهگیریت.

له خوی گهوره داواکارم که به سۆز و میهرهبانى خۆی له بلاوکردنهوهی سهرجهمی پهيامهکانی نووردا به زمانى کوردی پشتیوانمان بێت و ئەم کارهمان بۆ ئاسان بکات و،

نیازی خاوین و گیرابوونی لای خویمان پی ببه خشیت و، له خۆم و دایک و باوکم و خیزان و منال و یارمهتی دهرانم لهم خزمه ته پیروژهدا و له سهرجه مومسلمانان خوش بییت. إنه علی ما یشاء قدیر و بالاجابة جدیر. زور سوپاس بو بهریز ماموستای بهرز و خوشهویستی کورد فاروق رهسول یحیی که خزمه تینکی گهره ی به گه لی کورد و کورد زمانه کان گه یاند ، وه ماموستای نه رهسی به گه لی کورد و زمانی کورد شاد کرد نم ژیانامهش له لایهن بهریزانهوه ناماده کرابوو ...

چەند ئافرهتتىكى ئاۋادارى جاف

عادىلە خان

زىيا خان

جەبى خان

ئافرهتانى كورد ھەر لە مېژەۋە خاۋەنى پلەۋپايەى كۆمەلەيتى بەرز و، مايەى پىز و حورمەتى كۆمەلگەى كوردەۋارى بوون. ئەم راستىيەش سەرنج و بايەخى گەلەك مېژوونوس و پۇژھەلاتناس و گەپىدى بيانى پاكىشاۋە، لە نووسىنەكانياندا پەنگيان داۋەتەۋە. مېژوونوس و لىكۆلەرەۋە مېنۇرسكى لەم ميانەدا كوردى بە پىشكەوتوتور و ئارستانى تر لە مىللەتە موسلمانەكانى تر داناۋە .

ھەرەھا مستەر پىچ - ىش ئامازەى كردوۋە بە پلەۋپايە و سەربەستى ديارى ئافرهتانى كورد بە بەراوردكردن لەگەل ئافرهتانى عەرەب و تورك و فارسدا، ھەمدىسان ستايشى لە داۋىنپاكى و پەشتەبەرزى ئافرهتانى كورد كردوۋە . بەھەمانشېۋە ئافرهتانى كورد مايەى پىز و ستايش و ئامازەى گەلەك گەپىد و پۇژھەلاتناسى تر بوون .

سەبارەت بە ئافرهتانى جافىش كە ژمارەيەكى زۆر لە ئافرهتانى كورد پىكىدېنن ، مايەى راندەيەكى بەرچاۋ لەو بايخە فراۋانە بوون، كە بە ئافرهتانى كورد دراۋە. لە راستىشدا ئافرهتانى جاف پۇلىكى كارىگەر و گرنگان لە ژيانى كۆچەرىي عىلەكەياندا بېنىۋە، كاتىك سالانە ھاتوچۇى نىۋان گەرميان و كوئىستانيان كردوۋە .

ئافرهتانى جاف جگە لە بەخىۋكردن و پەروەردەكردنى مندال و ئەنجامدانى كاروبارى ناۋ مال، بەزۆر نىش و چالاكى قورس ھەلساۋن ۋەك: باركردن و بارلىكردنەۋەى ولاخان و ناۋھىنان لە جىگەى دوورەۋە و كۆكردنەۋە و گواستەنەۋەى دار لە شاخ و دۇشىنى مەر و مالات لە مالەۋە يان لە لەۋەرگادا و چىنىنى ھۆپ و قالى و گلەم و مەۋج... ھتد .

ئەمە جگە لەۋەى ئافرهتانى جاف خاۋەنى بېرۋا و قسەى بېستراۋى خۇيان بوون لەنىۋ كۆپ و كۆمەلى عىلدا، لە دانىشتنى پياۋاندا ئامادە دەبوون و تاۋتۇيى ئەۋ مەسەلە گرنگانەيان دەكرد كە پىۋەندىيان بە ژيانى عىلەۋە ھەبوو .

لەلەيەكى ترەۋە زۆر لە ئافرهتانى جاف لە بوارى سوارچاكى و تەفەنگچىتېدا ھەلكەوتوۋ بوون و بگرە ھەندىكىشىيان لەۋ بوارەدا پىش پياۋان كەوتوون. ھەمدىسان لە بوارى شىعر و ئەدەبىشدا، چەند ئافرهتتىكى جاف لە مېژەۋە، ناۋيانگان لەۋ بوارەدا دەرکردوۋە.

وہلیٰ بہداخوہ بہدریژی میژوو بہرہمہکانیان فہوتاون، مہگر چہند نمونہیہکیار۔
نہبیت کہ دہماوہم دہگوترینہموہ (یان لیڑہ و لہوی زور بہکمی توہمار کراون) . لہوانہ . لز
خانم جاف لہ سہدہی پینجہمی کوجیدا ، نہرگس خانم شارہزوری لہ سہدہی شہشمی
کوجیدا .

لہنیو پوزہہلاتناس و گہریدہکاندا، میچہرسون (خاوہنی گہشتہ بہناوبانگہکھی بؤ عیلاق
و کوردستان سالی ۱۹۰۹) یہکیک لہوانہی زور سہرسامی خہسلت و پرفتاری نافرہتانی
کورڈ بہگشتی و نافرہتانی جاف بہتایہتی، بووہ . ناوبراو زور بہ بایہخ و ستایشوہ باس
لہ ریز و دلوفانی و کراوہیی و سہریہستی و چالاکیی نافرہتانی جافی کردوہ .

دہتوانین بلین نایابترین و بہپیزترین بہشی کیبہکھی (گہشتنامہ بہناوبانگہکھی)نہ
بہشہیہ کہتیندا باسی عادیلہ خانی ژنی وہسمان پاشای جاف و توانا و دہسہلاتہ کارگیڑی
و کومہلایہتی و بازرگانییہکانی و، دہسکہوتہ شارستانی و بیناسازیہکانی لہ ہلہبجہدا
دہکات .

جالیرہدا کوتایی بہم دہسپیکہ کورتہمان دینین و دہچینہ نیو کرؤکی باسہکمانوہ و
بہپنی توانا و دہرفت لہمہر چہن نافرہتی ناوداری جافوہ دہدوین:

عادیلہ خان

(۱۸۵۹ - ۱۹۲۴ ز)

عادیلہ خان کچی عہدولقادر بہگی ساحینبقہران و خیزانی وہسمان پاشای جاف ناسراو
بہ نازناوی (خانم) یہکیک لہ نافرہتہ ہمرہ ناودارہکانی میژووی کوردستان و ناوچہکہ کہ لہ
میژوودا بہلیوہشاوہیی وسام و توانا ناویانگی دہرکردوہ .

کاتی خویشی لہ کوتایی سہدہی نوزدہہمد، کہ وہسمان پاشا ئەم نافرہتہ
ہلکہوتوہی بہماوسہری خوی ہلبراردوہ، مہبہستی سہرہکیی نہوہ بووہ، لہ
خانوادہی پہسہن و بہشکوئی (خانم) کہ سہر بہ وہزیرہکانی میرنشینیی نہردہلانی جاران
بووہ، نزیک بیتوہ و ناشنایہتییان بکات .

ہر کہ خانم لہ ہلہبجہدا نیشتہجی دہبیت یہکسہر دہست دہکات بہ پتہوکردن و
جیگیرکردنی ہیز و دہسہلاتی خوی، نہویش بہ پشتبہستن بہتوانای خوی و شورٹ و
ناوبانگی خانوادہکھی، ہروہا بہسوودوہرگرتن لہو نازادیہی کہ وہسمان پاشا بوی
فہراہم کردبوو .

ئەمە وپراي ئەوئى وەسەمان پاشا ، مېرى جاف و قايمقامى ھەلەبجە ، بەھۆى كاروبارە
 فەرمىيەكانىيەوہ لە مووسل و كەركوك و سلیمانیدا ، زۆر جار لە ھەلەبجە دور دەكوتەوہ .
 ئىدى بەو ھۆيانەوہ ، خانم بووبە فەرمانرەوای راستەقىنەى ھەلەبجە و ئەو شوینانەى سەر
 بە ئەوئى بوون (ھورامان و پىنجوین و شارەزور...) و لەسەر رېبازى وەسەمان پاشاى
 مېردى گەلىك دەسكەوت و پىشكەوتنى شارستانی و ئابوورى لەوئى وەدیھینا . ئەوہبوو
 دور خانووى قەشەنگ و نایابى لەسەر شىوہى (سنە) دروستکرد كە لە سەرتاپاى سلیمانیدا
 بى ھاوتا بوون .

ھەرەھا رېنگاى بازركانىی لەگەل سنە (پايتەختى ئەردەلانى جاران) و شارەكانى
 دراوسىدا بە والایى ھىشتەوہ و ، بازارنىكى پاراوەى بنیاتنا كە لە چوار ریز دوكانى
 گومەزىدار پىكھاتبوو ، بۆیە بازركانى لە شاردا گەشەى كرد و پەرى سەند . ھەمدىسان خانم
 بەندىخانەىەكى نوئى و دادگایەكى لە شاردا دامەزراند و خۆى بوو بە دادوہرى دادگاگە . ئەمە
 وپراي چاندنى چەند باغچە و دارگەلىكى زل و خوشسېبەر لە ھەلەبجە و دوروبەرىدا .

جگە لەمانە ، شارى ھەلەبجە لەسایەى خانم و وەسەمان پاشاى مېردىدا و تاهىرەگ و
 ئەحمەد موختار بەگى كورپانیدا ، گەلىك بىنا و دامەزراوى گرنكى دىكەى بەخۆوہ بىنى
 وەك ، قوتابخانە و مزگەوت و گەرمائ... ھتد .

بەو شىوہ ھەلەبجە لە گوندىكى پشتگوئىخراوہوہ بووبە شارنىكى گەشاوہ و پىشكەوتوو ،
 ئەمەش بووبە ماىەى ھەسوودى كاربەدەستە عوسمانىيەكان كە وىستیان لە رېنگەى
 دامەزراندنى ھىلى پىوہندى (تەلەگراف)وہ دەسەلاتى خۆيان بەسەر شاردا بسەپىنن .
 بەلام دانىشتوانى ھەلەبجە ھەر زوو ئەو ھىلەيان پرى ،

بەوہش نازەزایى خۆيان بۆ سەپاندنى دەسەلاتى عوسمانىيەكان بەسەر شارەكەياندا
 دەرپرى . خانم - یش لەلایەن خۆیەوہ نامۆزگارىی كاربەدەستانی عوسمانىی كرد كە نەكەن
 ھىلەكە چاك بكەنەوہ ، چونكە خەلكى ناوچەكەى خىرا دەپىرنەوہ!

بەگشتى خانم خاوەنى خەسلەتگەلىكى بەرز و دەسەلات و شكۆ و سامى تايبەتى خۆى
 بوو . ئەمە وپراي ئەوئى خولیا و زەوقىكى ئەدەبى و ھونەرى و بىناسازى بەرز و توانایەكى
 بازركانى و ئابوورى سەبرى شك دەبرد .

ئەمانەش بەگشتى وایانكرد ، خانم ماىەى باىخ و سەرسامىی خەلكانىكى زۆرى ئەو
 سەردەمەبىت بەگشت چىن و توئز و پلە و پایە فەرمى و كۆمەلایەتى و

پۆشنبیرییه کانیانهوه، نهخاسمه توێژهر و پۆژهه لاتناسهکان که مهتعی کهسایهتی و بههره مهندی و لیها توویی و سهخاوت و دهسهلاتی ئهم زاتهیان کردووه.

محهمد ئهمین زهکی بهگ ئاماژهی به ههلهکهوتوویی و هۆشیاری خانم و کاریگهری لهسهه میزدهکهی و عیلهکهی و تیکرا ناوچهکهدا کردووه، ههروهها بهبایهخهوه ئاماژهی بهتوانای خانم له بواری شارستانی و بیناسازی و کاروباری فهومی و کۆمه لایهتی و خێلهکیداداوه.

ئهمۆندزیش باسی لهوه کردووه که گشت دهسهلاتی وهسمان پاشا، له پاش مردنی. کهوتووته دهستی خانمی ژنی که له راستیدا شارژی (تاج پی نهدراوی) شارهزوور بووه. ئینگلیزهکانیش له لایهن خویانهوه نازناوی بهرزی هیندی (خان به هادوور) یان پی بهخشیووه.

مینۆرسکییش ئاماژهی به دیدهنی خانم له ههلهبجهدا (سالی ۱۹۱۴) کردووه و به فهمانهروای راستهقینهی ههلهبجهی، له پیش و پاش مردنی میزدهکهی، داناوه، ههروهها ستایشی له سهخاوت و میوانداری کردووه.

میجهرسونیش که به شیوهی بازگانیکی فارسی و بهناوی (غلام حوسین شیرازی) هوه سالی ۱۹۰۹ سهردانی ههلهبجهی کردووه و، پتر له شهش مانگ له مالی وهسمان پاشادا. نزیک له عادیله خان و تاهیر بهگی کوپیدا، ماوهتهوه، بیرهوهری و باسیکی قهشهنگی له بارهیهوه له کتێبه ناو دارهکهیدا (گهشتنامهکهی) تۆمار کردووه.

خانم سالی ۱۹۲۴ له تهمهنی ۶۵ سالییدا به سام و شکۆه کۆچی دوایی کرد و له گوندی (عبابهیلی) دا له نزیک گۆپی تاهیر بهگی کوپیدا نيزرا، ههروهها ئهمهد موختار بهگی کوپیشی له پاش شهید بوونی نزیک بهوان بهخاک سپێردرا.

زینا خان

خاتوو زینا خان کچی کهریم بهگی فهتاح بهگی محهمد پاشای جاف یهکیکه له ئافرهته ناودار و هههه بهریزهکانی عیلى جاف و تیکرا گهلی کوردمان که به پهروشت و خهسلهت و ههلوئست و بهخششه بهرزهکانی خۆی توانیویهتی شوینیکی شایسته له یاد و بیرهوهری خهلی گهرمیان و ئهوانهی له نزیکهوه ناسیویانه، بۆ خۆی بکاتهوه و به زیندوویی بمینتتهوه.

زىبا خانى دلوغان و پەسەن زادە و لىھاتوو سالى ۱۹۲۲ لە كەلاردا ھاتۆتە دونياوہ و، لە ساپەي خانەوادە شىكۆدارەكەيدا، نەخاسەمە كەرىم بەگى باوكى پەروەردە بووہ و ھەلكەوتووہ.

لە راستيدا زىبا خان گەلىك خەسلەت و پەفتارى بەرز لە باوكىيەوہ فىرپووہ و لەسەريان راھاتووہ وەك: دلپىرى، جوامپىرى، بەخشندەيى، مېھرەبانى، دلپاكى، خوشمەشەرى و زمانشېرىنى و... ھتد، بەو ھۆيەشەوہ ھەمىشە ماپەي ستايش و خوشەويستى و پىرز و حورمەت و پىزانىنى خەلك بووہ.

ھەروەھا بوونى زىبا خان بە ھاوسەر و ھاوپىزابى نووسەر و تىكۆشەرى ناسراو، ھەمە سەئىد بەگى ئامۇزاي، ھەلىكى زياترى بۇ پەرخساند كە وەك شۆپەژنىكى تىكۆشەر و بە ھەلوئىست و خىرۆمەند زياتر دەرگەويىت و بناسرپىت و، لە پىناوى بەختەومەرى و كامەرانى وسووكکردنى مەينەت و ئازارى نەداران و ھەژارانى عىل و گەل و نەتەوہكەيدا، كۆشش بىكات و قوربانى بە ئاسوودەيى و ژيانى خۆى بدات .

بەلى، زىبا خان باشتىن ھاوسەر و ھاوئەلى ھەمە سەئىد بەگ بوو لە ژيانى پەر لە خەبات و تىكۆشانيدا و، پىكەوہ ھەندىك شېرىنى و زۆر لە تالىى ژيانى چەشت و، چاكتىن نەمۇنەي خزمەتکردن و قوربانيدان و ھەلوئىستبەرزىيان بۇ گەل و نىشتمانەكەيان بەرجەستەكرد و لەو پىناوہدا گەلىك مەينەتى و ئازار و دەرەسەرى ژيانى چەشت .

بەلام ئەوان تا دواھەناسە دەستبەردارى ئەو خەسلەت و ھەلوئىستە پىرۆزانەي خويان نەبوون و بەشانازىيەوہ لەسەرى بەردەوام بوون . ھەمديسان زىبا خان گەلىك دەستپىشخەرى و ھەول و خزمەتى مەوۇغانە و خىرۆمەندانەي پىشكەش بە ئافرەتانى سەردەمى خۆى كرد و، بەگشت توانايەكىيەوہ دەكۆشا بۇ ئەوہى كۆسپ و تەگەرە و ئاستەنگە خىزانى و كۆمەلايەتپىيەكانى ژيانى ئەو ئافرەتانە نەھىلىت و سووك كات و، چارەسەرى بۇ كىشەكانيان دابنىت .

بۆيە كۆپ و دانىشتەكانى ئەم خاتووہ مېھرەبانە لە مالىكەي خۇيدا، ھەمىشە ئاوەدان بوون بەو ئافرەتانەي دەھاتنە لاي و، ئەمىش لەلەين خۆيەوہ بە دل و سنگىكى كراوہوہ پىشوازى لىدەكردن و بە ھەموو توانايەكىيەوہ ھاوكارىي دەكردن و ھەولنى چارەسەركردنى كىشەكانيانى دەدا و ئاسوودەيى پىدەبەخشىن .

پاشانیش که بو ئیران گواستیانهوه، سالانی غیریبی و دورهولاتی و پر له مهینت و ناخویشی هرگیز نهیانتوانی له بریوی برز و وره پۆلایین و ئیمانی چهسپاوی نهم نافرته مهزنه کهم بکهنوه، ئومبوو تا دواپوژی تهمنی له ئیراندا به ههمان گوپرتین و هیواوه له پینا و ناوات و خواست و پرنسیپه بالا و پیروزهکانیدا دهکوشا، ئهو پرنسیپ و بهها بالایانهی که له پیناویاندا ههمیشه قوربانیی به هیژ و توانا و مال و سامان و تهنروستی خوی دها.

نابهو شیوه زینا خان، بیوچان، خزمهتی میوان و ههژار و نهدار و ریبار و لیکهوماو و نهخویش و غیریانی له مالهکهی خویدا دهکرد، له پیناویاندا شهمی دهدهیه دهمی پوژ و شهونخونی و زهحمهتی دهکیشا تا له پوژی ۱۹۷۴/۴/۲۶ دا له گهره و میهرهبانهکهی له دورهولاتی له لیدان کهوت و کوچی دواپی کرد. تهرمهکهی له گوپستانی (بهشت زهراء) دا ههر لهوی له تاراندا نیژا.

حهبی خان

حهبی خان، کچی کهریم بهگی فهتاح بهگی حهمه پاشای جاف بهکینه له نافرته بلیمت و ناودارهکانی میژوی هاوچهرخمان. نهم خاتوونه سالار و ههلهکهوتوووه سالی ۱۹۲۷ له کهلاری کوندا چاوی به ژیان ههلهیناوه،

له سایه باوکیدا، کهریم بهگ، سهروکی عینی جاف، و له نامیزی خانهواده ناسراوهکهیاندا پیگهیهنراوه و، لهسهر خوشهویستی کورد و کوردستان و دابونهریتی خیلهمکی و کومهلایهتی پهسهنی نیو کوردهواری گویش و پهروهده کراوه.

حهبی خان ههر به مندالی لهسهر خواستی باوکی، بو ئهو قوتابخانه سهرهتاییه که تازه له کهلاری کوندا دامهزرا بوو، نیردراوه و لهوی وهکو بهکهمین کهچه قوتابی له میژوی ناوچهکهیدا شانبهشانی کورانی هاوتهمنی خوی خویندوییهتی. نهوجا حهبی خان له ژیر چاودیری و پینمای باوکی و کهسوکاریدا، دهچیته مهیدانی سوارچاکی، جریدبازی و تیرهاویژی و تینیدا پهیتا پهیتا وهک شوپره سواریکی تفهنگچی شوخ و شهنگ و کارامه ناوبانگ دهرهکات و دهناسریت.

حەبى خان بە وىنەى كەرىم بەگى بابى، ھەر لە سەرھەتاي ژيانىيەوہ نمونەى بەخشندەىيى و كوردپەرورەىيى پىوہ ديار بوو، ئەوہبوو لە تاقى لاويتىيدا، لە سەرھەتاي چلەكانى سەدەى رابردودا، ھەرچى خشل و زىرئىكى ھەبووہ لە پىناوى رىبازى پارتى ھىوادا بەخشىويەتى . چونكە ئەو دەمە (ھىوا) لە سنورى گەرمياندا گەشەى سەندبوو، زۆر لە كەسايەتى و پياوماقولاتى ئەو دەقەرە- بە كەرىم بەگ و خزمانيشەوہ- لە خۆگرتبوو. پاشانىش، حەبى خان وەك زۆر لە ئەندامانى بنەمالەكەى دەچىتە ريزى خەباتى پارتى ديموكراتى كوردستانەوہ و لە پىناوى پتەوكردن و گەشەپىندانى رىكخستەكانى ئەم پارتە تىكۆشەرەدا بۆلىكى كوردانە و مەردانەى بەرچا و لە سنورى گەرمياندا دەبينىت و، لەر پىناوہدا چەندىن جار ھاتووچۆى نيوان كەلار و كەرى و خانەقەين و بەغدا دەكات ، لە بوارى رىكخستەكانى ئافرەتاندا بە تايبەتى شوئندەستى ديار دەبىت . ھەر لەو ميانەدا حەبى خان لىھاتوووانە شانبەشانى ھەقالانىدا، لە چوارچىوہى بارەگاي (رىكخراوى خەبات) لە كەلاردا (كۆتايى پەنجاكاني سەدەى رابردو) كۆمەلىك ئەرك و چالاكىيى سياسى، كۆمەلايەتى، رۆشنىيرى.. ئەنجام دەدەن.

سالى ۱۹۶۲ پاش ئەوہى مەحمود بەگى مىردى دەچىتە ريزى شوپشەوہ لە سنورى قەرەداغ، حەبى خان لەبەر بارى ناھەموارى كەلار ناچار دەبىت بگوازىتەوہ بۆ گوندى بانسندوق (خوارووى كەلار)، وەلى زۆرى پىناچىت لەسەر دووزمانى و راپۆرتى كوئخاي گوندەكە، حەبى خان بەتۆمەتى ئەنجامدانى چالاكى سياسىيى نەينى لە پىناو پارتيدا، راپىچى بنكەى پۆلىسى ناحىيەى (قەرە تەپە) دەكرىت و پووبەپرووى لىكۆلىنەوہ و سەر ئىشەيەكى زۆر دەبىت .

سەرئەنجام بەرپۆبەرى ناحىيەكە، چۆنكە پياوچاكيكى سەر بە ھۆزى (عەزەى) عەرەبى دەبىت و ريزى زۆر لە بەگزادەكانى جاف دەكرىت، ھەولى خۆى دەخاتە گەر و حەبى خان لەو كىشەيە دەرباز دەكات.

ئىدى حەبى خان دەگەرىتەوہ بۆ كەلار و سەر لە نوئى لەوئىندەر نىشتەجى دەبىتەوہ و تا دواساتەكانى تەمەنى ھەمان رىبازى كوردانە و مروقانى نەگۆزى خۆى پەبىرەو دەكات و، بەھۆى خەسلەتە بەرزەكانىيەوہ وەك: راستگۆيى، بەخشندەىيى، خواپەرستى، ھەژار دۆستى، مېھرەبانى، خوشمەعشەرى، ھەقىبىزى، بوئىرى....

ھەمىشە مايەى پۈز و حورمەتى خەلك دەبىت. نابىت ئەۋەشمان لەبىر بچىت كە حەبى خان ۋەك زۆر لە ئەۋەكانى بنەمالەكەى ئەدەبدۆست و شىعەرىيۇ بوۋە، لە كات و بۆنەى جىاجىادا كۆمەلىك ھەلبەستى نەتەۋەبىى و كۆمەلەتەبىى و لاۋاندنەۋەى بەپۈز و ھەستبزوۋىنى ھۆنىۋەتەۋە و راستەۋخۇ لەبەر پىشكەشى خزم و دۆست و بىسەرانى كەردوۋە.

ۋەلى، (مخابن) زۆرەبى ئەۋ شىعەرانە بزرېوون و بە دەستمان نەگەبىشتوون. ئەۋانەشيان كە ماون ھىشتا تۆمارنەكراون بەلكو دەماۋدەم دەگوترىنەۋە. ئەمە لە كاتىكدا شىعەركانى مینە جافى براى بەھۆى تۆماركەردىنەۋە، گەبىشتنە دەستى مامۇستا مستەفا نەرىمان و سالى (۱۹۹۰) لە دىۋانىكى قەشەنگدا بە چاپى گەياندن و كەۋتنە بەر دەستى خوۋنەران.

پۆزى ۱۹۹۷/۷/۱۱ حەبى خان، شاژنى گەرميان، پاش تەمەنىكى دەۋلەمەند و پەر لە خزمەت و ھەلوۋىستى بەرز مالتاۋاىبى يەكجارەكىلى لى كەردىن.

شیخ عوبەیدوللائی نەهری

(۱۸۲۰-۱۸۸۲ ز)

(لەدایکبوون: ۱۸۲۰ لە شەمزینان - مردن: تشرینی یەكەمی ۱۸۸۲ لە حیجان شۆرشگێڕیکی کورد بوو که لە سالی ۱۸۸۰دا لە ناوچهکاني شەمزینان و ههکاری و مههاباددا شۆرشیکي رنخست که به دهستی سوپای عوسمانی و قاجارەکان سەركوتکرا.

ژیان

شیخ عوبەیدوللا کورپی سەید تەهای نەهری کورپی شیخ ئەحمەد شەهابەددینە و لە گوندی نەهری لە ناوچەي شەمزینان لە سالی ۱۸۲۰ لەدایکبووه. سەید تەهای نەهری توانی شیخنشینییەك لە نەهری دابمەزینیت، پاش مردنی ئەو، شیخ عوبەیدوللا جینگەي باوکی گرتەوه و بووه رنبرەي تەریقەتي نەقشبەندی و سەرۆت و سامانیکی زۆری بە میرات بۆ ماوه تەوه.

شۆرش

لە شەری ۱۸۷۷-۱۸۷۸ لە نیوان رۆوسیا و عوسمانیدا یارمەتي سوپای عوسمانی داوه و چوونکو چاوه‌ڕوانی ئەوهي کردووه که سود لە ئەنجامه‌کاني شەڕ وه‌ریگرت و هەول بەدات لەو شەڕدا ببی بە سەرکردهي ئەو کوردانهي که بە ناوی «غەزا» وه کۆبوونه‌تەوه، هەتا بتوانیت لە کاتی پنیوستدا ئەو هیزه بۆ بەرژوه‌ندی کورد بەکار بهینیت. بەشداریکردنی شیخ عوبەیدوللا لەو شەڕدا هۆشیاریی سیاسی قولتر کرد و لە راستی و سروشتی دینی دەولەت و رواله‌تەکهي و مەبەست و مەغزا جیهادییه‌کهي عوسمانییەکان گەیشتووه، زۆرتر لەگەل کوردانی تردا ئاشنایه‌تي پەیدا کرد و هەر لەو شەڕدا هەندی چەکیشی دەست کهوت.

لەو ساتەدا خەلک لەژێر باری نەبوونی و ناھەمواریی ژياندا بوون، بۆیه پەنایان بۆ شیخ عوبەیدوللا برد، چونکه وه رابەرکی نایینی و رزگارکار تەماشایان کردووه، ئەویش لەسەر داوای خەلک نوینەري خۆي نارد بۆ ئەستەمببول، تا سنوریک بۆ ئەو ناپەرھایانە دابننن، بەلام ئەم هەولانە بی ناکام بوون.

جگە لەوهش شیخ گومان و ترسی هەبوو لە پەیمانەي بەرلین، که دەرەئەنجامی شکستی عوسمانییەکان بوو لە شەری ۱۸۷۷-۱۸۷۸ لەگەل رۆوسدا، بەپنی مادەي ۶ی ئەو پەیمانە هەموو دەولەتانی ئەوروپی بەیەکهوه داوای پاراستنی مافی کۆمەلنی ئەرمەنیان کردبوو.

شیخ بەسەر سوپمانەوه لە کاربەدەستێکی تورکی پرسیبوو: «چیم گوێ لێ دەبی»
نەرمەنییەکان و لاتێکی سەربەخۆ لە وان دروست دەکن و نەستورییەکان نالای بەریتانیا
لەسەر مالهەکانیان هەلەدەکن».

بۆیە شیخ عوبەیدوڵا کەوتە یەكخستنی خێلەکان بۆ ئەنجامگەیاندنی نامانجەکانی و
نوینەری نارد بۆ لای شەریفی مەكکە و خدیوێ میسر، هەروەها بۆ لای کونسولەکانی پووس
لە وان و ئەرزپووم تا بزانیت دەولەتی پووس هەستی بەرامبەر بە کورد چیبە. هەولێشی دا
خۆی لە ئینگلیزەکان نزیک بکاتەرە و نامەیهکی ناردووه بۆ دکتۆر کوهران.

شیخ پێی وابوو تاقە دەرامانی چارەسەرکردنی کێشەیی کورد دامەزراندنی کوردستانیکی
گەورەیه، ئەویش بە یەكخستنی کوردەکانی ئێران و کوردەکانی سنووری عوسمانییه و، لە
یەكەمین بەیاننامەیی نووسراوی شیخدا و بە یەكێک لە نوینەرانى هیزە رۆژئاواییەکان دەلێت:
(میران و سەرانى کوردستانی چ لە تورکیا لە کوردستان چ لە ئێران، هەر هەموویان رایان
وایه ناکرێ بەم جۆرە لەگەڵ دوو حکومەتدا هەلبکرێ، دەبی کارێک بکرێت کە دەولەتانی
ئەوروپا لە دۆزەکە ئاگادار بن و لەم بارەیهوه لیکۆلێنەوه ئەنجام بدەن کە خەلکی کورد
نەتەوهیهکی جیا، ئێمە دەخوازین کاروباری خۆمان لە دەستی خۆماندا بێت).

پاشان شیخ نوینەری ناردە لای پیاوه چالاکەکان و زانایانی کوردستان لە شارەکانی
پهواندوز و موصل و هەولێر و وان و دیاربەکر و بەدلیس و ورمێ و سنە و سابلاخ و سەرۆک
هۆزە گەورەکانی کوردی بانگ کرد و لە سالی ۱۸۸۰ دا دوو کۆنفرانسی بۆ سەرانى خێلە
کوردەکان گری دا و کۆمەڵەیهکی کوردی دروست کرد، کە ناوی «ئەنجومەنی کورد» بوو و
پێکهاتبوو لە نەتەوهپەرورانی کوردی، رەنگە ئەمە سەرەتای پێکهوژنای رێکخستن و
کۆمەڵەیی سیاسیی بێ لە نێو کورددا. نزیکەیی ۲۲۰ سەرۆک هۆز و پیاوی ئایینی لە
شەمزینان کۆبوونەوه، هەتاوهکو نەخشە بۆ دەستپێکردنی بزوتنەوهیهکی شوێشگێری
دابنێن. ئینگلیزەکان پێیان ناخۆش بوو شیخ ئەو هەنگاوانەیی ناوه، بەتایبەت کەوتنە
مەترسی لە دروستکردنی ئەنجومەنی کورد.

دوچار شیخ لە بەردەم نامادەبوواندا و تارێکی گرنگی خویندەوه، کە رۆلێکی گەورەیی لە
یەكسختنی ریزەکاندا هەبوو، لەر و تارەدا دەلێت دەولەتی عوسمانی لە پێی ئیسلام لایداوه
و زولمان لێدەکات و ئەمڕۆ فارسەکان بە شەری تورکمانەکانەوه خەریکن و هەموو

هیزهکانیان بۇ شەر ناردوو، كهواته هەلگیرساندنێ جوولانەوہیەك دژی دەولەتی ئییران گونجاوه .

لەبەر ئەوەی بەشیکى بەپیت و دەولەمەندی کوردستان لەژێر دەسەلاتی ئییراندا، ئیمە لە سەرەتادا دژی دوژمنی بیهیز جوولانەوہ بەرپا دەکەین و لە ئەنجامدا دەتوانین براکامان و ولاتە ھەرە بەپیت و دەولەمەندەکانیان رزگار بکەین، ئەمەش کاریکی وا دەکات سەرچاوەیەکی گرنگمان چنگ بکەوێت، دەتوانین بەم سەرچاوە شەر لەگەڵ تورکە عوسمانییەکان بکەین.

کیشەى دیکە مەسەلەى ئەرمەنییەکان بوو. رۆژنامەى پۆلتیشن کۆرسپۆندیت لە ژمارە ۸ى سالى ۱۸۸۱ دەلێت: «شیخ هەولێ داوہ لەگەڵ سەرۆکی ئەرمەنییەکان یەکتەر ببینن لە باشقەلا بۇ دانانی

رێبازیک بۇ خەباتی ھەردوولا دژی عوسمانی».

کۆنگرەى خیلە کوردەکان بەو گەیشتن کە بەرھنەگاری ھەردوو لەشکری عوسمانی و ئییران لە یەك کاتدا مەترسیی لى دەکرت، بۆیە بریاریان دا سەرەتا هیزهکانیان لە ئییران بدەن، چونکە لەو کاتدا ئییران بە شەری خیلێ تورکمانەوہ خەریک بووہ و ھەندى لە هیزهکانى تری ناردووہ بۇ سەر سنووری ئەفغانستان. لەگەڵ ئەوہشدا شیخ عوبەیدوللا چەند گوندی لە کوردستانی ئییران بە میرات لە باوکیەوہ بۇ مابووہوہ و دانیشتووہانەکەى خۆیان بە پشتیوانی شیخی نەھری دادەنا.

بەم جۆرە شوپشی چەکارانەى شیخ عوبەیدوللا لە تشرینی یەكەمى ۱۸۸۰ دەست پى دەکات و هیزهکانى خۆی دا بەش کرد بەسەر چەند بەرەیەکدا:

-- بەسەرکردایەتی شیخ عەبدولقادر و ھەمزە ناغای مەنگوپى و مامش، بۇ رزگارکردنى ناوچەکانى موکرى، سابلاغ و میانداوا و مەراغە

-- بەسەرکردایەتی موھەممەد سدیق کوپى شیخ عوبەیدوللا بوو، بۇ رزگارکردنى شارى ورمى

-- بەسەرکردایەتی خەلیفە موھەممەد، بۇ رزگارکردنى ناوچەکانى خۆی و سەلماس

لەگەڵ ھەلایسانی شوپشدا عەرەبەکانى ویلايەتى بەغدايش نامادەبى خۆیان دەربەرى بۇ بەشداریکردن لە شوپشدا، بە مەرجى شیخ عوبەیدوللا ویلايەتى موسلیان بۇ رزگار بکات. لەو کاتدا زۆریەى هیزه کوردییەکانى کوردستانی ئییران و عیراقى ئیستا دایانە پال

بزوتنهوهكەى شىخ عوبەيدوللا و شىخ ئىدارەيەكى كاتىبى پىنكەينا و توانيان ناوچەكانى سابلاغ و ميانداو و مەراغە نازاد بكن.

بەھۆى نەبوونى ديسپلین لە ريزى جەنگاومرەكاندا و نەبوونى شارەزايى سەربازى لە لای سەرکردەكان، جگە لەمە ھەر خىلىك ھىزەكانى لەژىر سەرکردايەتیی رابەرەكانى خۇيدا ھىشتىبووھە و چەكى پىويستيان نەبوو، سەربارى ئەوھ كە ئەو ھىزانە كەم مەشق بوون و خواردن و نازوقەكەش ھەر عەشیرەتێك دەبوايە خۆى دابىنى بگردايە، ھاوپى لەگەل ئەمەشدا ژمارەيەك خەلكى نەفس نزم لە ھۆزەكان بە مەبەستى تالانى و زەوتكردن چووبوونە پال بزوتنەوهكەى شىخ، ئەوان بارودۆخەكەيان بە ھەل زانیبوو، بۆ فەرھودى گونە نازەرى و شیعەكان و سەرھەت و سامانى گاور نەستورىيەكانى ناوچەى ورمى، كە كەوتبوونە ژىر دەسەلاتى ئىدارەى كاتىبى كوردەوھ، ئەمەش خالى لاوازى دا بە دەست دوژمنانى كوردەوھ.

ھەرچۆنێك بىت شىخ عوبەيدوللا كاتێك نزىكى شارى ورمى بوويەوھ، چەند نوینەرىكى خۆى نارە ناو شار بۆ دانوستان بە مەرجى خۆبەدەستەوھدان. حاكى شارىش فەرمانى دا كە نمايندەكان بكوژىن. ئەمەش پقى كوردى وروژاند و چوونە شارەكە و بەپىنى ھەندى سەرژمىرى نزیكەى ۲۰۰ كەسیان كوشت و گەورەترین ھەلە بوو كە ھىزەكانى شىخ كردیان و حكومەتى ئىرانیش خراب سوودى لى وەرگرت بۆ ناشرىنكردنى جوولانەوھكە لە ناوھەندە پەسەمىيەكاندا. بەلام خەلكى شار بە سەرۆكايەتیی ئىقبالدوھولە بەرگریيەكى سەختیان لە شارەكە كرد و نەياندا بەدەستەوھ.

ھەر لەو كاتەدا دوكتور جوزيف كاكرن (Joseph Cochran) كە لە كۆمىسيۆنى موزدەبەرانى ئەمريكايى كارى دەكرد، چووھ لای شىخ و تكای لى كرد مەرجەكانى خۆبەدەستەوھدان پوون بكاتەوھ و ئاگادارى پى دا كە نابىت ھىچ زيانێك بە فەلەكان و گاورەكانى شار بگات. داواى لى كرد پىويستە بۆ ماوھى ۲۴ كاترژمىر ھەلمەتەكەيان بۆ سەر شارەكە رابگرن تا ماوھى خەلك بەدرىت لە شارەكە دەرچنە دەرەوھ، بەلام ئەمە پلانێكى نىوان دوكتور كاكرن و فەرماندەى سەربازى ئىران بوو. ئەوان دەیانزانى يارمەتیی ئىرانى بەپىوھە و ويستيان ئەم دەرڤەتە وەرگرن، ھەتا لە نازەربايجان ئەو ھىزە بۆ شكاندنى گەمارۆكەى سەر ورمى، ئەمەش بە كوردەوھ پووى دا و شىخیش ئەو دەرڤەتە مێژووييە گرنگەى لەدەست دا.

دوچار شهرکه له برژوهندی ئیران شکایهوه، چونکه هیزهکه گه‌یشت و چهکی به‌سهر
جنگاوه‌راندا دابه‌ش کرد. ئیتر بو ماوه‌ی ده پوژ شهر قوما به بی نهوه‌ی هیزه‌کانی شیخ
بتوان سهرکهوتنی تیدا به‌دهست بهینن و بگره به‌پنچه‌وانه‌وه‌ی شیواوی و لیک‌ترازان
به‌ناشکرا به هیزه‌کانیان‌هوه دیار بو. نهو هینده‌ی که هاتبوو بو فریاکهوتنی شار هیزه
ئیرانییه‌که له‌سهر دهستی نه‌فسهرانی ئینگلیز و فهرنسا و ئیتالیا و نه‌مسا و پوسیا
مه‌شقیان پی کرابوو. به‌م تهرزه سوپای ئیران توانی سهرکهوتن به‌دهست بهینیت و بکه‌ویته
راوه‌دوونانی شوپشگی‌پرانی کورد. چونکه نهو هیزانه‌ی که بو تالانی هاتبوون، مه‌یدانی
شهرکه‌یان به‌جی هیشت“ نه‌مه‌ش کاریگری مه‌عنه‌وی له‌سهر هیزه‌کان ه‌بوو.

له لایه‌کی تریشه‌وه عوسمانییه‌کانیش که‌وتنه خو‌یان و هیزه‌کانی خو‌یان له کوردستان
قایم‌تر کرد و که‌وتنه گه‌مارودانی هیزه‌کانی شیخ. به‌م جوړه شیخ عوبه‌یدوللا پوانی
هیزه‌کانی که‌وتونه‌ته نیوان به‌رداشی هیزه‌کانی عوسمانی و شا و خیله کورده نه‌یاره‌کانی
شیخ، نه‌وجا فهرمانی دا به سهرکرده‌کان که له‌شکر له‌ناو ئیران بکیشیته‌وه. له‌دوای
گه‌رانه‌وه‌ی شیخ بو باره‌گاکه‌ی خو‌ی، داوای له پاشماوه‌ی هیزه‌که‌ی کرد که بلاوه‌ی لی بکن
و نه‌وکات حکومه‌تی ئیرانی داوای له حکومه‌تی عوسمانی کرد سهرانی شوپش ده‌ستگیر
بکات“ له‌وانه‌ش شیخ عوبه‌یدوللا. هه‌ریه‌که له حکومه‌ته‌کانی نه‌مسا و به‌ریتانیا له‌م داوایه‌دا
پشتگیری ئیرانیان کرد، له‌گه‌ل نه‌وه‌دا نه‌م داوایه‌ی سه‌ری نه‌گرت، چونکه عوسمانییه‌کان
ده‌یانویست له کاتی موپاده‌ره‌ی سیاسیدا له‌گه‌ل ئیران وه‌ک کارتی فشار به‌کاری بهینن.

شیخ عوبه‌یدوللا له‌و کاته‌دا داوای له کونسولی پوسیا کرد بو یارمه‌تی، به‌لام وه‌لامیان
نه‌دایه‌وه و جه‌ختیان له‌سهر نه‌وه کرده‌وه که پیویسته شیخ خو‌ی بخاته به‌رده‌م ده‌وله‌تی
عوسمانی، چونکه نه‌و کاته په‌یوه‌ندی نیوان پوسیا و عوسمانییه‌کان باش بو و نه‌و
زله‌یزانه وه‌ک هه‌میشه نایانه‌وی برژوهندی خو‌یان بخه‌نه مه‌ترسییه‌وه له‌به‌ر مه‌سه‌له‌یه‌کی
نه‌خلاق‌ی یان مرو‌فایه‌تی.

له کو‌تاییدا شیخ ناچار کرا بجیته لای سولتان و له‌گه‌ل گه‌یشتنی شیخ عوبه‌یدوللا به
پایته‌ختی عوسمانی، ئیدی جه‌نگی دیپلوماسی توند له‌نیوان ده‌وله‌تی عوسمانی و ئیران
هه‌لگیرسا. ئیران به رینماییی پوسیا ده‌یویست زیانی نه‌و هیرشه‌ی شیخ (عوبه‌یدوللا‌ی بو
ببژین. شیخ له گه‌رمه‌ی نه‌و جه‌نگه دیپلوماسییه‌دا له نه‌سته‌مببول رای کرد به به‌رگی
بازرگانی و په‌ساپورتیکی دروستکراو سواری پاپوړیکی شه‌رکه‌ری (پاک‌ی فهره‌نسایی
ده‌بی و خو‌ی ده‌گه‌یه‌نیته (پو‌تی) و له‌ویوه ده‌جیته‌وه کوردستان و هه‌رکه هه‌والی گه‌یشتنی

بلاو دەبىتتە، كوردستان جوولەي تى دەكەويت. چەند عەشیرەتیک چەكدارەكانى خۇيان كۆ كىردەو و بەو پەپرى رېزەو چوون پېشوازی لە شىخ بكن. شىخ عەبدولقادى كوپى ھىزىكى بە چەند ھزار كەسىيەو چو بەپىرى باوكىيەو. كە ئىران بەمە دەزانىت، يەكسەر ھاوارى لى ھەلدەستىت و رايەدگەيەنىت كە حكومەتى عوسمانى. خۆي لەپشت پاكردنى شىخەو. ھە.

شىخ لەو كاتەدا ويستى سوود لە كات وەرېگرىت و سەرۆكە كوردەكان نامادە بكات بۆ راپەرىنىكى نوئى و لە لايەكى تىرشەو دەستىك بەسەر قەلاكانى ناوچە دراوسىكانى بەينىتەو و نۆزەنيان بكاتەو. كاتىك حكومەت بەمەي زانى، كۆلۆنىل يوسىف بەگى نارد بۆ ئەوئەي بەرەسى داوا لە شىخ بكات كە واز لە شەرېكردن بەينىت. بەلام لەو ھەولەيدا سەرگەوتو نەبوو. دواچار كەمال بەگى سىيەم سكرتېرى سولتان چوونە وان بۆ ئەوئەي داوا لە شىخ بكات لە يەكەك لە شارە پىرۆزەكانى عەرەب نىشتەجى بىت. بەرامبەر بەوئەش دەولەت خەرجىيەكەي دەخاتە ئەستۆي خۆي و مانگانە بىرى ۱۵۰ ھەزار لىرەي بۆ دەبىتتەو. بەلام شىخ ئەم داوايەي رەت كىردەو و چوونە قەلاتى ئۆرمار و خۆي قايم كىرد. ئىنجا عوسمانىيەكان بەپەلە ھىزەكانى خۇيان گەياندە قەلاكە و ئابلوقەيان دا. شىخىش بۆ ئەوئەي خۆين نەپزىت، ناچار خۆي بەدەستەو دا. ئەو بوو گرتيان و نەفيان كىرد بۆ شارى مەكە. لە تىرىنى يەكەمى ۱۸۸۲دا بەنەفىكراوى لەوى كۆچى داويى كىرد.

شەرفخاننى بەدلىسى

(۱۵۴۲ - ۱۶۰۴ ز)

ھەرۈك ئاشكرايە كە شەرەفنامە بە گەرەتەرىن شاكارى مېژوۋى گەلى كوردستان دادەنرى، بەسەرەتاۋ دەسپىكى مېژوۋى نوۋى گەلى كورد دادەنرىت.

شەرفخاننى بەدلىسى خۇى لە خۇيدا ۋەرچەرخانىكى گىرنكى مېژوۋى رامبارى ۋ ئابورى ۋ كۆمەلەيتى ۋ كلتورى گەلى كوردستانە، شەرفخانەى بەدلىسى كە گەرەتەرىن پووناكىپو نووسەرى سەردەمى خۇيەتى بەنووسىنى شەرەفنامە نەك ھەر زانىارى زۇرو زەبەندى لەمەرپ جوگرافياۋ ژيانى رامبارى ۋ دەسەلاتى كوردو زمان ۋ پوو ھەمەجۇرەكانى كۆمەلگەى كوردى بۇ تۇماركردوين.

شەرفخان كورى شەمسەدىن بەدلىس لە سالى ۱۵۴۲.۰۲.۲۵ لە گوندى "گەرمەپروى" سەر بەشارى "قوم" لە ئىرانى عەجەم لە دايكبووھ .

لەدىۋەخاننى "شاتەمان سىپى يەكەم" لەسالى (۱۵۴۲ تا ۱۵۷۶) لەگەل كورەكانى ئەودا ژياوھ . لە ئىران شا ئىسماعىلى سەفەوى سالى ۱۵۷۶ پايەۋ نازناۋى مىرى مىزان دەبەخشىتە شەرەفخان ۋ دەيكاتە سەرۆكى ھۆزى كوردەكانى ئىران.

لە كانوونى دوۋەمى سالى ۱۵۷۸ لە جەنگى نىۋان ئىرانىيەكان ۋ عوسمانىيەكان دا پىشتى ئىرانىيەكان بەردەدات ۋ لايەنگىرى عوسمانىيەكان دەكات بەخۇى ۋ ۴۰۰ چەكدارەۋە دژ بە ئىران دەۋەستى سەرکردايەتى عوسمانىيەكان دەكات لە سالى ۱۵۸۹ سولتان مورادى سىيەم دژ بە ئىرانىيەكان پايەۋ نازناۋى خان دەبەخشىتە شەرەفخان ۋ دەيكاتە مىرى ويلايەتى بەدلىس لە سالى ۱۵۹۰ ۋاتا لە تەمەنى ۵۳ سالىدا جەلمى فەرمانرەۋايى خۇى دەداتە دەست كورەكەى خۇى شەمسەدىن بەگ.

لە سالى ۱۵۹۱ تا ۱۵۹۲ دەست دەكات بە نووسىنى شەرەفنامەۋ لە ۱۵۹۷.۰۸.۰۴ لە نووسىنى شەرەفنامە تەراۋ دەبىت ۋ پوختەى نووسىنەكانى لەدوا دواى سالى ۱۵۹۷دا كۆتايى پىھىنا بەم جۇرە پىرۆزەى تۇماركردنى كوردى ئەنجامدا.

مىر شەرەفخان لە سالى ۱۰۱۲ى كۆچى دا بەرامبەر بە سالانى ۱۶۰۳-۱۶۰۴از كۆچى دواى كردووھ. بەسالنامەى زايىنى ۶۰ سال ژياوھو بە سالنامەى كۆچىش ۶۳ سال ژياوھ .

شەرەفنامە گەلى بابەتى سەرەكى ۋ گىرنكى گرتۆتەخۇۋەكو ئەمانەى خوارەۋە :

۱- ھكۆۋمەتە كوردىيەكانى مەروانى ۋ ھەسنەۋى ۋ فەچلەۋى ۋ ئەيوۋى.

۲- حاکمه کوردییه‌کانی پشتاوپشت حوکمرانیان کردوه .

۳- نهو حاکمه کوردانه‌ی پاره‌یان لیداوه و تاریان به‌ناو خویندراوه‌تهوه .

۴- جگه له‌مانه‌ش به‌دووو دریزی باسی حکومه‌تی بتلیسی کردوه .

نهم پرتووکه‌ی شهرنامه له کۆنه‌وه گرنگییه‌کی زۆری پیندراوه له سالی ۱۹۷۸ی کۆچی به‌رامبه‌ری ۱۶۶۷ی زایینی له‌زمانی فارسیه‌وه له‌لایه‌ن شامی ناویکه‌وه وهرگیندراوه‌ته‌سه‌ر زمانی تورکی و له دواییدا "وليامینوف"ی پووسی کردوو‌یه‌تییه پووسی و به چاپی گه‌یاندوو و "کارمۆی" میژوونووسی فه‌ره‌نسیش کردوو‌یه‌ته‌یه فه‌ره‌نسی و له میسریش میژوونووسی کورد له چله‌کانی سه‌ده‌ی پابردوو به‌فارسی چاپی کردوه و مه‌لا جه‌میل پۆزبه‌یانی له‌سالی ۱۹۵۳دا به‌په‌راویزی به‌نرخه‌وه کردوو‌یه‌تییه عه‌ره‌بی و به‌چاپی گه‌یاندوو و اجاریش هه‌ژار موکریانی به‌په‌راویزو پیشه‌کیه‌کی دریزه‌وه کردوو‌یه‌تییه کوردی و له‌سالی ۱۹۷۲دا له چاپخانه‌ی کۆری زانیاری کورد له به‌غدا له چاپ دراوه .

حوسینی حوزنی موکریانی

رۆژهلآت کوردستان

(۱۸۹۳ - ۱۹۴۷ ز)

حوزنی موکریانی میژوونوس و پۆژنامهگه‌ری لیهاتووی کورد ناوی ته‌واوی "سه‌ید حوسینی کوپی سه‌ید عه‌بدولله‌تینی کوپی شیخ نیسماعیل" ه و له سالی ۱۸۹۳دا له شاری مه‌هاباد چاوی ژبانی هه‌له‌یناوه و هه‌ر له مندانیه‌وه نیشانه‌ی به‌هه‌رو بلیمه‌تی لی به‌دی کراوه و سه‌ودای کورد په‌روه‌ری بووه .

له‌ته‌مه‌نی ۱۲ سالی‌دا که‌س و کاری خۆی و مه‌هابادی به‌جیه‌یشتووه پووی کردۆته مه‌راغه‌و ته‌وریز و په‌ریقان و ۱۲ سالی‌ش به‌به‌رگی نه‌فغانی هه‌موو کوردستان و هه‌نده‌ران گه‌راوه بۆ کۆکردنه‌وه‌ی میژووی کورد و تۆمارکردنی و یه‌که‌مین که‌س بووه بایه‌خی تایبه‌تی دابی به‌ نووسینی میژووی کورد به‌زمانی کوردی.

حوزنی له هه‌موو چه‌شنه زانیارییه‌ک ده‌دا، له میژوو، وێژه ، پۆژنامه‌گه‌ری، مۆه‌له‌که‌نی، وینه‌گری و خۆشنووسی و کلێشه‌ی وینه‌هه‌که‌ندن له‌دار. بۆیه ده‌بینین گه‌لیک به‌ره‌می وێژه‌ی و میژوویی داناوه‌و چاپی کردوون و تا خۆی له ژباندای بووه له نیوانی ۱۹۲۵ تا کو ۱۹۴۷ هه‌ژده په‌رتووکێ به‌نرخێ چاپکردوه که زۆربه‌یان له‌سه‌ر میژووی کورد و کوردستان و بایه‌خی زانیاری خۆیان هه‌یه .

له‌ناو کورد دا یه‌که‌مین که‌س بووه چاپخانه‌ی بۆ به‌رژه‌وه‌ندی زمان و میژووی و وێژه‌ی کوردی دامه‌زراندوه و له سالی ۱۹۱۵دا له‌شاری "حه‌له‌ب"ی داناوه‌و له دوا‌ی دا له سالی ۱۹۲۵دا گواستویه‌تییه‌و بۆ کوردستانی باشوور و له‌شاری په‌واندزی داناوه و له سالی ۱۹۲۶-۱۹۳۲دا گو‌فاری "زاری کرمانجی" پی چاپکردوه‌و له‌ ماوه‌یه‌دا ۲۴ ژماره‌ی پته‌وی لی بلا‌وکردۆته‌وه‌و له سالی ۱۹۳۵ و ۱۹۳۶شدا له‌شاری هه‌ولێر له‌گه‌ل پارێزه‌ر شیخ مسته‌فا گو‌فاری پووناکی ده‌رچوواندوه‌و له سالی ۱۹۴۳-۱۹۴۷شدا گو‌فاری پۆژنامه‌ی (ده‌نگی گیتی تازه‌)ی به‌ هاوکاریکردنی له‌گه‌ل مامۆستایان توفیق وه‌هبی و هه‌سه‌نی شیخ حه‌مه‌ ماره‌ف له‌ شاری به‌غدا‌ی پایته‌ختی عێراق ده‌رچوواندوه‌و و گه‌لیک و تاری میژووی و کۆمه‌لایه‌تی و ده‌قی وێژه‌ی فولکلۆری کوردی له‌و گو‌فاری و پۆژنامه‌یه‌دا بلا‌وکردۆته‌وه‌و دوا‌ی گه‌یاندنی خزمه‌تیکی زۆری زمان و کلتووور و میژووی کورد و پۆژنامه‌گه‌ری .

لە پۆزی ۲۰ی ئەیلوولی سالی ۱۹۴۷دا لە بەغدا كۆچی دوايي كردوو و تەرمەكەي
هاتۆتەمە شاری هەولێر و لە گۆرستانی نیمان محەمەد بەرپزێكی زۆرەو نێژراو .
هەندێك لە پەرتوكانەي كە حوزنی لەسەر مێژووی كوردی نوسیونی ئەمانەن:

- مێرگەي دلان .
- خونچەي بەهاریستان .
- پێشكەوتن .
- ئاوپێكی پاشەو .
- میرانی سۆران .
- كوردستانی موکوریان .
- بەكورتی هەلکەوتی دێریكی .
- لاپەرەيەك لەدێریكی كوردستانی موکوری .
- ناودارانی كورد .

حوزنی گەلیك پوپەپی گۆفار و پۆژنامە و بەگەلیك نامیلکەي هیژا خزمەتی زۆری وێژە و
مێژووی كورد كردو .

ره‌فییق حیلمی

باشوری کوردستان

(۱۸۹۸ - ۱۹۶۰ ز)

ماموستا ره‌فییق حیلمی له سالی ۱۸۹۸دا له شاری کهرکوک له دایک بووه و خویندنی سهرتایی و ناوهندی له کهرکوک و سلیمانی و نامادهیی له به‌غداو په‌یمانگای ئەندازهی له ئەسته‌مببۆل ته‌واو کردوو له سالی ۱۹۲۰دا گه‌راوه‌توو کوردستان و بووه‌ته ماموستایه‌کی پسیپۆری ئەندازه‌و بیرکاری له‌ماوه‌ی خویندنی له ئەسته‌مببۆل فییری زمانی تورکی فه‌ره‌نسی بووه جگه له کوردی که زمانی زگماکی خۆی بووه .

که شیخ مه‌حمودی حه‌فید بۆ جاری دووم له مانگی تشرینی یه‌که‌می ۱۹۲۲ کابینه‌یه‌کی تازه‌ی داناوه‌ ناوی خۆی نا مه‌لیکی کوردستان، ماموستا ره‌فییق حیلمی کرده‌ پراویزکاری رامیاری خۆی و ئەم ناو‌داره‌ گه‌لیک و تازی رامیاری له پۆژنامه‌ی "پۆژی کوردستان" زمانی میری مه‌لیک مه‌حمود نووسی .

کاتیك که میری کوردستانی باشوور به پیلانی به‌ریتانیا و به‌زه‌بری هیزی چه‌کداری له‌ناوبرا، ماموستا ره‌فییق حیلمی له‌و ناوچه‌یه‌ دور خرایه‌وه‌و کرا به ماموستای بیرکاری، به‌لام ده‌ستی له کوردایه‌تی هه‌لنه‌گرت و پتر له‌سه‌ر گه‌یشنی کورد به مافی چاره‌نووسی خۆی هه‌ولیدا بووه یه‌کیک له رینکخه‌زانی شه‌ره‌که‌ی به‌ر ده‌رکی سه‌رای سلیمانی له سالی ۱۹۲۰ و ماوه‌یه‌ک له‌سه‌ر ئەم خه‌باته‌ی گه‌را .

کاتیك ده‌سته‌یه‌ک له قوتابیان و لاوانی کوردی هه‌ولینوو سلیمانی و کهرکوک و کۆیه و کفری رینکخه‌راویکی رامیاریان به‌ناوی کۆمه‌له‌ی "دارکه‌ر" دامه‌زاند و نامانجیان پزگارکردنی کوردستان بوو، به‌لام نه‌بووه ئەو پارته‌ جه‌ماوه‌رییه‌ تا‌کو له سالی ۱۹۳۹ ماموستا ره‌فییق حیلمی نه‌کرا به سه‌رۆکی ئەو رینکخه‌راوه‌، ناوه‌که‌یشی له‌سه‌ر داخوازی ئەو سه‌رۆکه‌ کرا به "پارتی هیوا" .

به هه‌ول و کۆششی بیوچانی ئەم سه‌رکرده‌ نه‌ته‌ره‌یه‌ی لیه‌اتوووه‌، زۆر له ئەفسه‌ری کورد په‌روه‌ر و کاسبکار و پووناکبیر بوونه ئەندامی کارای ئەم رینکخه‌راوه‌ رامیارییه‌ی کوردستان تا گه‌یشته‌ پاده‌یه‌کی وا به هه‌ول و هیمه‌تی ئەو پارته‌ "مه‌لا مسته‌فای بارزانی" ی ده‌ست به‌سه‌ر له سلیمانی، ده‌رباز کرا بۆ ناو خاکی کوردستانی پۆژه‌ه‌لات و له‌وه‌یوه‌ش له

١٩٤٣.٠٧.٢٨ گه‌یشتەموه خاکی بارزان بۆ خۆکوێکردنەوه بۆ بەریاکردنی شوێشی ١٩٤٣-١٩٤٥ی بارزان.

ئەو پارتەیی هیوا تاکووتایی سالی ١٩٤٣ و نیووی یەکەمی ١٩٤٤ بەهێزترین کۆمەڵەیی رامیاری کورد بوو، یارمەتیەکی باشی شوێشی پزگاریخوای بارزانی دا، لە جینی پارتی هیوا دوو پزگراوی رامیاری کورد دروستبوون و پەرەیان سەند ئەوانیش "پارتی شوێش" و "پارتی پزگاری" بوون و لە ١٩٤٦.٠٨.١٦یش لە شوێنی هەردوو پزگراوه رامیارییەکی "پارتی دیموکراتی کوردستان" دروستبوو، مامۆستا "رەفییق حیلمی"ش وەک ناوئارێکی رامیاریی گەورەیی کورد مایهوه تاکو لە ١٩٦٠.٠٨.٠٤ کۆچی دواییکرد.

مامۆستا رەفییق حیلمی لەگەڵ ئەووی ناوئارێکی رامیاری گەوره بوو، لە هەمان کاتیشدا شاعیرو میژوونووس و وەرگێڕو رەخنەگری لێناتووی ویژەیی کوردیش بوو، لەماووی ژیاندا ئەم بەرھەمانەیی داناهو بە چاپی گەیانندون.

١- کورد لە بەرھەبیانی میژووهوه تا ١٩٢٠ بە زمانی عەرەبی

٢- خوولاسەیی مەسەلەیی کورد (لەفەرەنسیەوه) کردووویەتی بە کوردی

٣- شیعوو ئەدەبیاتی کوردی - بەرگی یەکەم، لە ١٩٤١ و بەرگی دووهمیش لە ١٩٥٦ دا بەچاپ گەیاند

٤- یادداشت "کوردستانی عێراق و شوێرشەکانی شیخ مەحمود" ٦ بەرگە و هەموویان چاپکراون

٥- دیوانیکی شیعیری بەناوی "پاش تەمووز"

جگە لەمانەش بەدەیان وتارو لێکۆلینەوهیی بەپیزی لە گوێنارە کوردییەکانی وەک گەلاویژ بەلاوکردۆتەوه .

تۆفئق وههبى

باشورى كوردستان

(۱۸۹۱ - ۱۹۸۴ ز)

نوسىرى لىھاتوى و زمانى وردىن و مئىوونوسى ناودارى كورد "تۆفئق وههبى بهگى كورپى مهعروف" له ۱ى كانونى دووهى سالى ۱۸۹۱ له شارى سلئمانى له دايكبوه.

هر مندال بووه كه باوكى كوچى دواى كردوه، خوئندنى سره تايى له شاره كهى خوئ تهواو كردوه و له سالى ۱۹۰۴ چۆته به غدا و خوئندنى ناوه ندى و نامادهى سره بازى بهزيره كى تهواو كردوه.

ئىنجا پوى كردۆته شارى ئهسته ميبؤلى پايتهختى وولاتى عوسمانى بو تهواو كردنى خوئندنى بالاترى، له كوئىژى ئهركان و هرگىراوه بوته نهفسىرى پوكن له سوپاى عوسمانى. كه جهنگى يه كه مى جيهانى له سالى ۱۹۱۴ بوويداوه، به شدارى له شىرى "چه نه قلعه" له دهره نىل دا كردوه و له دواييدا رهوانهى خواروى عئراق كراوه بو به شدارى كردن له بهرهى جهنگ له دژى هئزه كانى بهرئتانى له "شعبه" و له كاتى كشانه وهى سوپاى عوسمانى به رامبه ر به هئزه كانى بهرئتانى له مانگى ئه يلولى ۱۹۱۷ دا به شدارى كردوه له بهرهى جهنگى رومادى و كاتى كيش كه ئه و شاره كه وتۆته چنگ هئزه كانى ئىنگلىز ئه م به خوئى و له شكره كه يه وه به ره و شارى هيت كشاوه ته وه.

له سالى ۱۹۱۸ دا گواستراوه ته وه بو به رهى جهنگى فلهستىن و پايهى سره بازى به رزكراوه ته وه بو پلهى رائىد و مه دالىاى قاره مانى له سر كردهى ئه لمان و هرگرتوه و نه وهى شايانى باسه زۆربهى سر كرده كانى تىپى سوپاى عوسمانى ژهنه پرائى ئه لمان بووه، چونكه له و جهنگه دا عوسمانى و ئه لمانى هاوپه يمان بوون له دژى بهرئتانى و فه رنه سا و ئىتالىا و ئه مه رىكا شه رپه يان ده كرد.

كاتىك كه ئه و جهنگه جيهانى به شكانى ده و له تى عوسمانى هاوپه يمانه كانى له مانگى تشرىنى دووهى سالى ۱۹۱۸ دا كو تايى هات، تۆفئق وههبى به گ گه رايه وه كوردستان و ئىنجا چوه به غدا و بووه يه كىك له نهفسه ره دياره كانى كورد له دامه زاندى سوپاى عئراق له پوژى ۶ى كانونى دووهى ۱۹۲۱ دا.

کاتیك كه شیخ محمودی حەفید له ساڵی ۱۹۲۲دا له هیندستان گهرینرایهوه سلیمانی و بووهوه پاشای کوردستان، توفیق وههبی بهگ له مانگی تشرینی یهکهمی ئهو ساڵی ۱۹۲۲دا چووه پال بزووتنهوهکهی ئهم سهزکدهیهی کورد و که ئهم بزووتنهوه و فهزمانپارهکهی شیخی حەفیدیش بهدهستی ئینگلیزهکان لهناوبران، توفیق وههبی بهگ بۆ ماوهی ۴۲ پوژ گیرا و که ئازادکرا له دوا دواي ساڵی ۱۹۲۳دا کرا به کارگیری بزوتنهوهکان له شالیاریتی بهرگری عیراق و له مانگی ئابی ۱۹۲۵یشدا کرا به بهرئوبهری قوتابخانهی سهزبازی له بهغدا و پلهی سهزبازی بووه موقهدهم و له ساڵی ۱۹۲۹ دا ئاردا بۆ ئینگلتهره بۆ بهشداریی کردن له خولیکی بهرزکردنهوهی شارهبازی سهزبازی و له ساڵی ۱۹۳۰دا پلهی عهقیدی پیندار و کرا به موتهسهزرفی پارێزگاری سلیمانی، بهلام بهر له قهومانیه شهزکهی ۶ی ئهیلوولی ۱۹۳۰ی به دهزکی سهزای سلیمانی له کارهکهی دوورخرایهوه کهچی له ساڵی ۱۹۳۱ له دوا شهزری شیخ محمود له ئاوباریک له دزئی دهسهلاتدارانی فهزمانپهوابیی عیراق ماوهیهک گیرا و تاوانی هاندانی خهکیان بۆ داواکردنی فهزمانپهوابیهکی کوردی خستهپال و ماوهیهک بی کارو فرمان مایهوه تا کو له ساڵی ۱۹۴۶ ئهم کهسایهتییه بهناو کورد کرا به شالیاری ئابووری عیراق له شالیارییهکهی حهمدی پاچهچی داو دواي ئهوهش تا کو ساڵی ۱۹۵۸ گهلیک جار بهناوی کورد کراوه به شالیاری بهرگری و مهعاریف.

له سهزهای ساڵی ۱۹۵۸دا کراوه به ئەندام له ئەنجومهنی پیاوماقوولانی عیراق "مجلس الاعیان" و له دواي شوێشی ۱۴ی ته ممووزی ساڵی ۱۹۵۸ دا عیراقی جیهیشتووهو چووته شاری لهندن و دوا سالهکانی ژبانی لی به سهز بردووهو هر خهزیکه نووسینی میژووی کورد و نووسینی بابتهی زمانهوانی کوردی بووه تا کو له پوژی ۰۵.۰۱.۱۹۸۴دا لهو شاره له ته مهنی ۹۳ ساڵیدا کوچی دواي کردووهو تهزمهکهی هینراوهتهوه بۆ سلیمانی و له سهز پاسپاردهی خوی له چیای پیره مگروون له تهنیشته گۆپی پیاوچاکی کورد پیره مگروون به خاک سپێردراوه .

بهزمههکانی توفیق وههبی بهگ

ماموستا توفیق وههبی گهلیک پهرتووی بهنرخه له بهزهی زمان و میژووی کوردستانی کۆن به زمانانی کوردی و تورکی و عهزهبی و ئینگلیزی داناهو و زۆربه یانی چاپ کردووه .

یهکهم: بهزمه کوردییه چاپکراوهکانی

۱- دهستووری زمانی کوردی - بهغدا ۱۹۲۸، ۱۱۴ لاپهزیه .

- ٢- خويندهوارى باو - بهغدا ١٩٣٣، ٤٤ لاپهريه .
- ٣- قسنىك له كوردستان - بهغدا ١٩٤٧، ١٨ لاپهريه .
- ٤- فرهنگى كوردى - ئىنگلىزى (هاوبهش)، لىندن ١٩٦٥، ١٧٩ لاپهريه .
- دوهم: بهرهمه چاپكراوهكانى به عهرمى**
- ١- رجعيه المانيا و عباده القوه - بهغدا ١٩٤٢، ٣٦ لاپهريه .
- ٢- الاصل و الاستكراد فى اصل معنى بغداد - بهغدا ١٩٥٠، ٥١ لاپهريه .
- ٣- قواعد اللغة الكرديه ج (١) بيروت ١٩٥٦، ١١٢ لاپهريه .
- ٤- قواعد اللغة الكرديه ج (٢) بيروت ١٩٥٦، ٥٥ لاپهريه .
- ٥- التون كوبرى - بهغدا ١٩٥٦، ٢٨ لاپهريه .
- ٦- سخره من دربند بازيان الى تاسلوجه - بهغدا ١٩٥٦، ٣٦ لاپهريه .
- ٧- حول مقال مسئوليه الاديب الكردى للاستاذ عبدالمجيد لگفى - بهغدا ١٩٧٣، ١٥ لاپهريه .

سئيم: بهرهمه چاپكراوهكانى به ئىنگلىزى

- ١- ئەشكەوتى گندۆك - بهغدا ١٩٤٩
- ٢- پاشماوهى مىسرازئيهكان (ئىزدىيهكان) لىندن ١٩٦٢
- ٣- خويندى كوردى - بهشى يهكهم لىندن ١٩٦٨
- ئەوهى شياوى باسه ماموستا توفيق وهبى بهگ له دواى دامهزاندنى كۆپى زانىارى كورد له سالى ١٩٧١دا به ئەندامى شانازى هەلبژێردراو گەلىك لىكۆلىنهوهى له گوڤارى كۆردا نووسى .

قەدرىجان

(۱۹۱۱ - ۱۹۷۲ ز)

شاعىر ۋە پامپارىناس ۋە چىرۆك نووس ۋە وتارنووس ۋە ھەرگىز، يەككىگە لەشۇرە سوارانى بىر جىجىيا. لەسالى ۱۹۱۱دا لە شارۆچكەى "دىرك" لە نىزىك "ماردىن" لە دايكىبۇھ.

لەسالى ۱۹۲۸ بۇ ۱۹۳۱ لەخانەى مامۇستايان خويندوويەتى. بەھۇى جىمجۇلى پامپارىيەھە لەدەست تەنگەتاوى دەسەلاتى تورك نىشتمانەكەى بەجىھىشتوۋە ۋە پوى كرۇتە پۇژئاۋى كوردستان. لەوى خويندىنى خانەى كشتوكالى تەۋاۋ كرۇۋە. بۇتە مامۇستا. دۋاى چەند سالىك چۆتە مۇسكۇ، لەوى چاۋى بە بارزانى كەوتوۋە. دۋاى گەرانەھەى بارزانى بۇ نىشتمان قەدرى جان پوو دەكاتە بەغدا ۋە دەبىتە مېۋانى بارزانى. لەسالى ۱۹۳۹دا ژنى ھىناۋە. لەسالى ۱۹۵۹دا گەراتەھە سورىا ۋە لەوى چەند جارىك بەندكراۋە. شاعىر لە دونىاى شىعرەكانىدا گەلىك دەست بالا بوۋە. زۆرەى ئەۋ پووداۋە مېژوويانەى، كە لە كوردستان پوويانداۋە، جا لە ھەر پارچەيەكى بىت، شاعىر لە پەسن ۋە زىندوۋكردەنەھەيان كەمترخەمى نەكرۇۋە.

دەتوانرىت بووترىت، كە مېژوونووسىك راستى پووداۋەكانى بە شىعر تۇمار كرۇۋە. بۇ نەمۇنە لە پووخانى كۇمارى كوردستان ۋە لە سىدارەدانى قازى مەھەد بناغە ۋە كۆلەكەيەكى دىكەى دوو شىعرى قەدرى جانە ، لەناۋچوونى ئەم كۇمارە ، كە لە سەردەمەدا تەنھا ھىۋا ۋە مەبەستى ھەموو كوردىك بوۋە، پووداۋىك نەبوۋە، كە مۇقى كورد لىنى بىدەنگ بىت، ھەرۋەھە لەسىدارەدانى پىشەۋا، كە وىژدانى مۇقى ھەژاندوۋە. بەتايبەتى ئەۋ كوردانەى لەگەل پووداۋەكاندا بوون ۋە بىناگانەبوۋ. شاعىر ئەم پووداۋە پىر نەھامەتییە دل ۋە گىيانى برىندار كرۇۋە ۋە لەناخەۋە ھەژاندوويەتى. بۇيە لە شىعرى "شىنا پىشەۋا" ناۋەپۇكى تەۋاى پووداۋەكەى ۋەرگرتوۋە. لە شىعرەكەدا نزا لەۋانە دەكات، كە ھاۋكارى شاى نىرانيان كرۇۋە، ھەرۋەھە لە شىعرەكەدا نامۇژگارى نىزگەى تاران دەكات ۋە دەلىت: "نىتر با بەس بىت شاھ پەرسىتى."

ھەرۋەھە دەلىت: "بۇ پاشماۋەى كۇمارە خەم ھەلگەرە ، بۇ مندالانى بى باۋك، بۇ ژنى بى پىۋا بگرىن، بۇ دايكى شەھىدان فرمىسك بىژە."

شاعىر لە بلاۋكردەنەھەى يەكەم شىعرى لە ژمارەيەكى گۇفارى "ھاۋار"دا لەسالى ۱۹۳۲دا كىشى خۇمالى بەكارھىناۋە ۋە بايەخى بە سامان ۋە كەلەپوورى نەتەۋەيىداۋە ۋە سوۋدى لە

ئەفسانە و پەند و كەرەسەى فۆلكورى ۋەرگرتوۋە. جگە لە كارىگەرى ۋىژەيى كوردى، سوودى لە ۋىژەي فەپنەسى و توركىش ۋەرگرتوۋە. ۋەك شاعىرىكى داھىنەر ھاتۆتە گۆپەپانى نووسىن. "قەدرىجان" بە زمانە پاراۋەكەى خۆى لە شىعەرى كۆن جودا دەكاتەۋە. چونكە نەتەۋەكەى بەكەم تەماشاكراۋە و لە مندالىيەۋە ھەستى بەم ھەلسوكەۋتەى نەيرانى كورد كردوۋە، ھەربۆيە ھەستىكى نەتەۋايەتى كوردى لەناخىدا چەسپىيەۋە و لە نووسىنەكانىدا تىشكىيانداۋەتەۋە. "قەدرىجان" لە ۱۹۷۲.۰۸.۰۹ لە تەمەنى ۶۱ سالىدا لە شارى دىمەشق كۆچى دوايى دەكات و تەرمەكەى لە گۆرستانى مەولانا خالىدى نەقشبندى بەخاك دەسپىزدىت.

لە كارەكانى قەدرىجان:

چىرۆك

۱. Tayê Pora Sipî – پۆژنامەى پۇناھى، ژمارە ۳، ۱۹۳۱.
۲. Hewar hebe, Gazî li dayê – گۆڧارى ھاوار ژمارە ۱، ۱۹۳۲.
۳. Gundê Nû Ava – گۆڧارى ھاوار ژمارە ۲، ۱۹۳۲.
۴. Silêman Bedirxan – گۆڧارى ھاوار ژمارە ۳، ۱۹۳۲.
۵. Hêviya çarde şevî – گۆڧارى ھاوار ژمارە ۶، ۱۹۳۲.
۶. Gelo newisan – گۆڧارى ھاوار ژمارە ۱۰، ۱۹۳۳.
۷. Tabûta bi xwînê – گۆڧارى ھاوار ژمارە ۱۱، ۱۹۳۳.
۸. Bihara Dêrikê – گۆڧارى ھاوار ژمارە ۱۲، ۱۹۳۳.
۹. Dabê – گۆڧارى ھاوار ژمارە ۱۴، ۱۹۳۳.
۱۰. Sehên zozanan – پۆژنامەى پۇناھى، ژمارە ۱۴، ۱۹۳۳.
۱۱. Gulçîn – پۆژنامەى پۇناھى، ژمارە ۱۶، ۱۹۳۳.
۱۲. Guneh – گۆڧارى ھاوار ژمارە ۱۶، ۱۹۳۳.
۱۳. Rojên Derbasbyî – گۆڧارى ھاوار ژمارە ۵۲، ۱۹۴۳.
۱۴. Sond – گۆڧارى ھاوار ژمارە ۳۳، ۱۹۴۴.

ھۆنراۋە

۱. Tabûta bi xwînê – گۆڧارى ھاوار ژمارە ۲، ۱۹۳۲.
۲. Berdêlk – گۆڧارى ھاوار ژمارە ۶، ۱۹۳۲.
۳. Hesinker – گۆڧارى ھاوار ژمارە ۷، ۱۹۳۲.

٤. Di Şorezarekêda - گۆناری هاوار ژماره ١٠، ١٩٣٣.
٥. Cegerxwîn - گۆناری هاوار ژماره ١٢، ١٩٣٣.
٦. Xewna hişyartî - گۆناری هاوار ژماره ١٣، ١٩٣٣.
٧. Dadê - گۆناری هاوار ژماره ١٤، ١٩٣٣.

مەسعود محمد جەلىزادە

باشورى كوردستان

(۱۹۱۹ - ۲۰۰۲ ز)

نووسەرى كوردو كەسايەتى ناسراوى كوردستان مامۇستا مەسعود مەمەدى جەلىزادە لە سالى ۱۹۱۹دا لە شارى كۆيە لە بنەمالەيەكى ئايىنى و ويژهيه و زانست پەرور هاتۆتە جيهانهوه و گەشتى خويندنى لە سالى ۱۹۲۶دا لە كۆيە دەست پيكردووه و قوناغى ناوهندى و نامادەيى لە هەولير لە سالى ۱۹۴۰دا تەواوكردووه و لە سالى ۱۹۴۵يشدا خويندنى كۆليزى مافى لە بەغدا وەرگرتووهو بوو تە پاريزمەرىكى ياساناس .

لە خويندنى كۆليزى مافدا هاوپۆل و دۆستى دلسۆزى دلدارى شاعىرى ليها تووى كورد بووه بەيەكەوه زۆر بەي ئيواران سەردانى سالۆنى ويژهى خاتوو "بەهەيه فەرەجوللاى كچە كوردى ميسريان لە گەرەكى ئەعەزميهى بەغدا كردووه ، كە ئەوسا ئەو خاتوونە زانايەى كورد مامۇستاي "كۆليزى كچان" بووه لە بەغدا . لەو مالددا بەردەوام كۆپى فەلسەفى و هزرى دەبەسترا . مامۇستا مەسعود لەو ساوه يىرى كەوتە سەر فەلسەفەو شيكردنەوى ديار دەى كۆمەلايەتى و ئابوورى .

ئەو مامۇستايە ليها تووه لە ژيانى كۆمەلايەتى و پاميارى گەليك فەرمانى گرته ئەستۆ وهك : نوينهرى خەلكى ناوچەى كۆييه لە پەرلەمانى عىراق لە هەردوو دەورەى سالانى ۱۹۵۳ و ۱۹۵۴ و لە دواى شوپشى ۱۴ى تەمموزى ۱۹۵۸دا كرا بە ئەندامى ليژنەى چاكسازى كشتوكال لە عىراقدا و لەگەل چەند ياساناسيكي ديكەدا ياساى چاككردى كشتوكال و ئاودىريان دانا و ئەو ياسايە لە ۲۰ى ئەيلوولى ۱۹۵۸دا بەناوى "ياساى چاككردى كشتوكال لە كۆمارى عىراق"دا بلاوكرايهوه .

مامۇستا مەسعود مەمەد لە سالى ۱۹۶۴دا بە ناوى بزوتنەوى پزگارىخووزى كوردستان كرا بە شاليارى ولات لە كابينهى "تاهير يەحيا" دا تاكو سالى ۱۹۶۵ و لە دوا دواى شەستەكانى سەدى پابردوودا كرا بە ئەندام لە "ئەنجومەنى گشتى خدەمە" و لە پاش دامەزاندنى كۆپى زانيارى كوردى لە ۲۹.۰۸.۱۹۷۰دا لە شارى بەغدا كرا بە ئەندامى كاراى ئەو كۆپەى زانيارى و بە جيگرى سەرۆكى دەستەى كۆپو كاتيكيش لە دواى هەفتاكانى سەدى پابردوودا كۆپى زانيارى عىراق دەستەى كورد مامۇستا مەسعود وهك سەرۆكيكى كارا لە كۆمەكەدا مايهوه .

له دواى پاپه پىنى خه لى كوردستانى باشوور له بهارى سالى ۱۹۹۱ او كيشانه وهى دهسه لاتی سهنته رى عىراق له كوردستان، گه پايه وه كوردستان تاكو له پوژى ۲۰۰۲.۰۴.۰۱ له نه خوشخانهى پزگارى ههولير كوچى دواى كرد و ههوالى مه رگى نهو ناوداره به هه موو لايه كى كوردستاندا بلاوبوهو بو پوژى ۲۰۰۲.۰۴.۰۲ له گوپستانى دهرويش خدر له كوييه له تنيشت گوپى مه لای گه وهى باوكيدا به خاكى سپيردرا.

ماموستا مه سعود محمهد بيرمه ندىكى گه وهى كورد بوو پووناكبيرىكى مه زنى كوردستان بوو سه رچاوه كانى فهلسه فهى هيگل و ماركسى به وردى خويندبووه له گه ل باري نابوورى و كومه لايه تى كوردستان به راورد ده كرد و له گه ل هه ندى لايه نى پوزه تيف و له دژى هه ندى لايه نى نينگه تيفى بوو.

مروة سه ربه سه ته له وهى باوه پى پى يه تى ده رى بېرى. نهك باوه پى پى نه بى و پووكه شهو له ترسى نه م و نهو نهو يريت راستى هزوو بوچوونى خوى ده رېرى. مه سعود محمهد به نووسين ده هاته گوپه پانى ده مه ته قى و وتوويزوو راستى باوه پى خوى بويرانه ده رده بېرى. با نهو كه سانهى بوچوونيان له بيربوچوونه كانى نهو نه بوو به نووسين وه لاميان بدياهوه .

شينو زىكى تايبه تى هه بوو له نووسينه كانى، كه له گه ل به رنامهى ليكولينه وهى زانستيدا نه ده گونجا وهك نه وهى نه وهنده گوپى به پوئين كردنى بابته تى نووسينه كانى نه ده دا. ناو نيشانى سه ركه كى و سه رديپى لاهه كى به سه ريه كه وه پيشكه ش ده كردن و باكى نه بوو گه ر پتر له سه د لاپه ره له نووسينه كانى له ژير يهك ناو نيشانى يا خود بى ناو نيشان بخاته به رده م خوينه رى بابته كانى بخوينيته وه . مه سعود محمهد له ژيانى بيرمه ندىندا زنجيره يهك ليكولينه وهى به پىزى له دوو توپى په رتووكى زلدا به چاپ گه ياندوه ، كه نه مانهى خواره وه به شيك يانن:

په رتووكه كورد ييه كان

- ۱- حاجى قادرى كوپى - به شى يه كه م - به غدا - كوپى زانيارى كورد ۱۹۷۳
- ۲- حاجى قادرى كوپى - به شى دووه م - به غدا - كوپى زانيارى كورد ۱۹۷۴
- ۳- حاجى قادرى كوپى - به شى سيه م - به غدا - كوپى زانيارى كورد ۱۹۷۶
- ۴- ووردبوونه وه يهك له چه ند باسيكى ريزمانى كوردى - كوپى زانيارى كورد ۱۹۷۴
- ۵- چه پيك له گولزاري نالى - كوپى زانيارى كورد به غدا ۱۹۷۶

- ٦- چەند حەشارگەيەکی ریزمانی کوردی - بەغدا - کۆپی زانیاری کورد ١٩٧٦
 - ٧- مڕۆڤ و دەوروبەر - بەغدا - کۆپی زانیاری عێراق - دەستەئە کورد ١٩٨٤
 - ٨- بەرەو شەقامی ناخاوتنی کوردی - بەغدا - کۆپی زانیاری کورد ١٩٧٨
 - ٩- گەشتی ژیانم - سوید - ستۆکھۆلم - ١٩٩٢ چاپی یەکەم
- پەرتووئەگە عەرەبیەکان
- ١- اعاد التوازن الی میزان - مختل - المجمع العلمی الکردی - بەغدا ١٩٧٧
 - ٢- الی غورباشوئە العظیم
 - ٣- التفسیر البشری للتاریخ
 - ٤- المجتمع البشری لمانا یشبە مستشفی المجانین - ارپیل - دقزطای ئاراس

حەپسەخانی نەقیب

باشووری کوردستان

(۱۸۹۱ - ۱۹۵۲ ز)

ژنه ناوداری کوردپەرەروو خێرخوازو خەمخۆری ژنانی کوردستان، حەپسەخانی نەقیب- کچی مەعروف بەرزنجی نەوێ کاک ئەحمەدی شێخو نامۆزای شێخ مەحمودی مەلیکی کوردستانو هاوسەری شێخ قادری حەفید" لە سالی ۱۵۱۸۹۱ لە شاری سلێمانی هاتۆتە دنیاو.

بۆیە پێیدەلێن حەپسەخانی نەقیب، چونکە مەعروف بەرزنجی باوکی (نەقیب) بوو. ئەم پلە (نەقیب) بیەشی لەلایەن حکومەتی عوسمانیەرە پێبەخشاووە بەو ھۆیەووە کە نوێنەری (سادات- شێخان) بوو.

حەپسەخان لەو بنەمالە گەرە ئایینو زانستپەرەرە خزمەتگوزارە کورد پەرەردەبوو بوو ھەتە یەکیک لە ژنە ھەرە بەناوبانگەکانی کوردستان، چونکە ژنیکی بەخشندە چاوتیرو خێرخواز بوو ھەلێک زما شیرینو دەروونپاک بوو، دیوہخانەکی ھەردەم پڕ لە ژنانی شاری سلێمانیو دەورو بەری بوو ھەر ژنیکی تووشی کێشەیکە کۆمەلایەتی یا دارایی بووبو و زۆری لیکرابی، پەنای بردۆتە بەر حەپسەخان و ئەویش بەدلیکی فراوانووە لە کێشەیکە کۆلیوہتووە بۆ چارەسەر کردوو، زۆر جار یارمەتییکە باشی دارایی ئەو ژنانەشی داو، تا وای لێھاتووە نە ھەر لە ناو ژناندا پۆل و نرخی کۆمەلایەتی خۆی ھەبیت، بەلکو لە ناو ھەموو خەلکی کوردستان دا پێزو پایەیکە تایبەتی بوو لەو کاتە کە مالو دیوہخانەیکە حەپسەخان ببوو قوتابخانەیکە کۆمەلایەتی کوردو ژنان لێیووە فیرو پھوشتی بەرزی کۆمەلایەتی دەبوون، لە ھەمان کاتیش دا مەلەبەندیکی بەرزی نیشتمانپەرەریش بوو، ژنان لەو مەلەبەندە کۆمەلایەتییکە ئەو شیرەژنە کوردە، ھەستی کوردایەتییان دەورژاو بیرو رامیارییان لەلا پەرەردە دەبوو.

لەکاتیکیدا کە لە کۆپو کۆبوونووەی ژناندا باسی جلو بەرگی ئالووالای ژنانو باسی ئەمو ئەو دەکرا، لە کۆپو دیوہخانی حەپسەخان- دا ھەرباسی پھوشتی پاکو کورد پەرەریو مانی نەتەوایەتی کوردو نازادی خاکی کوردستان دەکرا.

سالی ۱۹۲۳ کە سمکۆی شکاک ھاتە سلێمانیو پیشوازییکە شاھانە لیکراو ژنانی سلێمانی بەکاریگەری حەپسەخان رۆلی بەرچاویان ھەبوو و ژاوانتە سەر شەقامەکان.

له ۱۹۳۰/۶/۲۸ يەكەمىن كۆمەلەي ژنان بەناوى (كۆمەلەي ئافەرەتانى كورد) بە سەرۆكايەتى حەپسەخانى نەقىب دامەزراو، حەپسەخانى عىرفانە فەنى، خىزانى جەمىل سائىب سكرتېرى بوو، بارەگاي تايبەتەيشيان ھەبوو. يىگومان دروستکردنى كۆمەلەيەك لەلايەن ژنىكەو، بۇ داكۆكيكردن لە مافو داواكانى ژنان لە ناوھەراستى نىوھى يەكەمى سەدەي رابردودا، نمونەيەكى كەم وئىنەيە، تەنانت لەو رۆژگارەي خۆرھەلاتى ناوھەراست- يىشدا .

ئەم ژنە ورياو تىكۆشەرەي كورد، سالى ۱۹۳۰، نامەيەكى راميارىي ميژوويى بۇ رىنكخراوى (كۆمەلەي نەتوھەكان - عەصبە الامم) لە "جنىف" نووسى و بە راشكاوى داواي مافى چارەنووسى كوردى كرد، لەسەر خاكى كوردستان، كە ئەو داواكارىيەي ئەم ژنە كوردە، دەنگىكى باشى داىوھ، بە تايبەتى لەو سەردەمە تارىكەي كورد پىيدا تىدەپەرى.

كاتىكىش كە كۆماری ديموكراتىي كوردستان بە سەرۆكايەتى پىشەوا قازىي محەمد لە ۱۹۴۶.۰۱.۲۲دا لە مەھاباد دامەزرا، حەپسەخان بەھەموو توانايەكى دارايى پشتگىرى ئەم كۆمارە ئازىزە ساوايەي كوردى كرد بەرامبەر بەو ھەلوئىستەي پىشەوا سوپاسنامەيەكى تايبەتى بۇ نارو و رىزىكى زۆرى لىنا.

حەپسەخان لە بواری زانستپەرورەيى و بلاوكردەنەوھى خوئندەوارى لەناو ژنانى كورددا، بۆلىكى بالاي بوو، بۆيە نەك ھەر مايەي شانازىي پىوھەكردى ژنانى كورد بوو، بەلكو جىگەي شانازى سەرجمە ميللەتى كوردبوو، چونكە جگە لە ھەلوئىستى چاكە خوازىي كۆمەلەيەتى و خزمەتگوزارىي خەلكو يارمەتيدانى ھەزارو نىشتمانپەرورەيى پەر لە دلسۆزىي و راستگۆيى، ھەلوئىستىكى بەرزىشى ھەبوو بەرامبەر بەكردەنەوھى قوتابخانەي ژنان بۇ لەناو بردنى نەخوئندەوارىي، ھەولكى بى پايانى دا بۇ كوردەنەوھى خوئندنگەيەكى ژنان كە بە ئىواران ژنانى كورد لەو قوتابخانەيە دەيانخوئند، تەنانت حەپسەخان خۆشى بوو بە قوتابى ئەم قوتابخانەيە كە يەكەم قوتابخانەي ژنان بوو لە ميژووي كوردو خانويەكى خۆي بەخشى كە بكرىت بە قوتابخانە، پاشانىش ئەم قوتابخانەيە كە مالى خۆي بوو لەسەر پەرورەيى تاپو كرد.

ئەم ژنە چاكەخوازەي كورد لە تەمەنى شەستو دوو سالىدا، لە پۆزى چوارشەممە رىكەوتى ۱۲ى نىسانى ۱۹۵۳، بە نەخۆشى شىرپەنجە، كۆچىدوايى كردو لە لەگردى

(سەيوان)ى شارى سلېمانى بەخاكسپېردرا، بە كۆچىدوايى حەپسەخان، لەو رۆژگارەند
كەلېنكى گەورە لە بوارى تىكۆشان بۇ ئازادى و يەكسانى ژنانى كوردستاندا دروست بوو.

مهستووری نه‌رده‌لان

رۆژه‌لاتی کوردستان

(۱۸۰۴ ز - ۱۸۴۸ ز)

شاعیر و میژوونووسی کورده. ناوی خۆی ماه شهرهف خانم بووه و نازناوی مهستووره بووه. ده‌رۆبه‌ری سالی ۱۲۲۰ ک.م (۱۸۰۴ ز) له بنه‌ماله‌ی قادرییه‌کانی سنه دا، که ئه‌وسا زۆر لای والییه‌کان به‌قهدر بوون، له شاری سنه هاته دنیا.

مامۆستا مه‌وله‌ویی تاوه‌گۆزی له په‌سنی نه‌ودا ئه‌م شیعره‌ی گوتووه:

خورشیده‌که‌ی ناز، نه‌وجی بورجی سه‌ور سه‌رتوخرای ده‌قته‌ر مه‌جیووبان جه‌ ده‌ور

ها له‌ خانه‌که‌ی بورجی شه‌ره‌ف دا نوورئه‌فشانیشه‌ن وه‌ هه‌ر شه‌ره‌ف دا

ناوی ماه شهرهف خانم و نازناوی مهستووره بووه. ده‌رۆبه‌ری سالی ۱۲۲۰ ک.م (۱۸۰۴ ز) له بنه‌ماله‌ی قادرییه‌کانی سنه دا، که ئه‌وسا زۆر لای والییه‌کان به‌قهدر بوون، له شاری سنه هاته دنیا. باوکی، ئه‌وله‌سه‌ن به‌گ (ئه‌بولحه‌سه‌ن به‌گ)، له پیاوه ره‌سه‌نه‌کانی سنه بووه و به‌ ماه‌شه‌ره‌ف خانمی خویندووه تا وه‌های پی‌ گه‌یاندووه که ناو ده‌رکا. له زه‌مانی خوسره‌و خانی نه‌رده‌لان، والیی سنه، که به‌ ناکام ناو براوه، خان و ماله‌ی قادرییه‌کان له یه‌کتر ره‌نجاون و ناشت بوونه‌وه و بوونه‌ خزم. مه‌ستووره بوته‌ خیزانی خوسره‌و خان. خانی‌ش له شیعردانان دا له خانم نزیك بوته‌وه. له دیوانی هه‌ردووکیان دا شیعیر به‌ یه‌کدا هه‌لدانیان زۆر به‌رچاوه. مه‌ستووره چل و چوار سال ته‌مه‌نی بووه که له سلیمانی مردووه و هه‌ر له‌ویش نیژراوه.

شیعه‌ره‌کانی

مه‌ستووره له شیعردانان، چ به‌ کوردی و چ به‌ فارسی، زۆر خاوه‌ن ده‌سته‌لات بووه. به‌داخه‌وه زۆربه‌ی شیعره‌کانی له ناو چووگن و ته‌نیا دوه‌هزار به‌یتیکی ماوه‌ته‌وه که سالی ۱۳۰۵ ک.ه (۱۹۲۶ ز)، میرزا ئه‌سه‌دوللا خانی کوردستانی، سه‌رۆکی فه‌ره‌نگی سنه، له تاران چاپیانی کردووه. کوردییه‌کانی هه‌ر زۆر که‌م ماون به‌لام له قه‌سیده‌یه‌کی دا که به‌م به‌یته‌وه ده‌ست پی‌ ده‌کا:

گرفتارم به‌ نازی جاوه‌گانی مه‌ستی فه‌تانت

بریندارم به‌ نیشی سینه‌دۆزی تیری موژگانت

وا دیار ئەدا که شیعره کوردییەکانیشی زۆر رهوان بوویتن. خێوی کتیبی حەدیقهی ناسری، که نامۆزای مەستووڕه بووه، ژمارهی هەلبەستەکانی له قەسیدە و غەزەل و وردە بابەت، بە نزیکەی بیست هەزار بەیت نووسیوه بەلام "توحفەی ناسری" که ئەویش له مەر کوردستان تاریخیکه، ده هەزاری لهو بیسته کهم کردۆتەوه و دەلی دهههزار بەیتیکی وههۆندوو.

صلاح الدین ئەییووبی

ئەبوو موزەففەر یوسفی کۆری ئەییووب ناسراو بە سەلاحەددینی ئەییووبی (٢٥ی کانوونی یەکەمی ١١٣٧ - ٤ی ئازاری ١١٩٤) کوردیکی سەرلەشکری موسڵمانان بوو کە دەولەتی ئەییووبیی دامەزراند.

سەرەتا لەدژی فاتیمییان و دواوی لەدژی خاچپەرستان (ئەو مەسیحییانەی کە چووبوون خاکە پیرۆزەکان لە فەلەستین بۆ ئۆلی خۆیان بپارێزن) دەرکەوت و شاری قودسی پاش سەد ساڵ خستەو دەستی موسڵمانان.

دواي ئەوەی سەلاحەددینی ئەییووبی سالی ١١٩٣ مرد، دەولەتی ئەییووبی لەنیوان کۆرەکانیدا بەش کرا و ئیتر ئەو هیزە ی سەردەمی سەلاحەددینی پێ نەما.

سەلاحەددین موسڵمانی سوننە بوو و بە لیخۆشبوون و هەلسوکەوتی مەزۆقەنە ی لەگەڵ دۆژمنەکانی ناوی دەرکردبوو.

سەرەتای ژیان

پەوشتەبەرزیی سەلاحەددین

جیهان لە سەدی ١٢ھەمدا

دامەزراندنی دەولەت

گرتنەدەستی وەزرات و پووخاندنی دەولەتی فاتیمی

سولتانی میسر

گرتنی شام

فەتھی دیمەشق

فەتھەکانی ناوخۆی شام

هەلمەت بۆ سەر حەشاشییەکان

گەڕانەوێ بۆ میسر و ئەزۆوێکانی لە فەلەستین

شەر و ئاگرپەست لەگەڵ بلدوینی چوارەم

کێشە ناوخۆییەکان

فراوانبوونی دەولەت

فەتھی دەورووبەری ولاتی نیوان دوو پووێار

گرتنی هەلب

له پیناوی موسلدا
شهر دژی خاچپهرستگان
شهری ههتین
نازادکردنی گهناکهکانی شام
فهتخی قودس
گهمارزی سوپر و عهککا
ههلمهتی خاچپهرستی سنیهه
کۆچی دوايي
دهولتهی ئهيووبی له دواي سه لاههدين
سه لاههدين له میراتدا
له پۆژهه لاتدا
له پۆژئاوادا
سه رهتای ژيان

وینهیهکی گۆرهپانی شاری دوین له ئهرمهستان، شوینی له دایکبوونی نهجمهدين
ئهيووب (باوکی سه لاههدين) و ئهسهدهدين شیرکو (مامۆی سه لاههدين). وینهکه شاری
دوین له سه دهکانی ناوهراستدا نیشان دهدا.

سه لاههدين له خیزانیکی کوردی سه ره به یهکیک له هۆزه کوردیه ناووارهکان به ناوی
هۆزی رهوادی له دایک بووه. شوینی نیشته جیبوونی هۆزی رهوایش له نزیك شارۆچکهی
دوین له ئهرمهستاندا بووه. ئهيووبیهکانیش ده درینه پال ئهيووبی کوپی شادی.

شادی (باپیره گهرهی سه لاههدين) هه ندیک پۆستی کارگیری له قه لای تکریتدا پی
سپێردرا، که له و کاته دا مو لکی به هرۆزی خزمه تگوزاری سولتانی سه لجوقی محمه دی کوپی
مه لیکشا بوو. شادی له گه ل دوو کو ره کهیدا، نه جمه دین ئه یووب و ئه سه ده دین شیرکو،
گواستیه ره بۆ ئه وی و پله -به -پله به پۆسته کارگیرییه کاندای سه ره کوه تا پۆستی پۆلیسی
(شه حنه) وه رگرت. کاتی مرد نه جمه دین ئه یووب بووه جینشینی و به هۆی جوامیری و
ده ستپاکییه وه سولتانی سه لجوقی قه لای تکریتی پی سپارد و ئه ویش به با شترین شیوه
به ریوه ی برد. هه ره که ئه سه ده دین شیرکو ی مامی سه لاهه دین له پێشه وه ی ئه میره کاندای
بوو لای سه لجوقیه کان و له تکریت و ده ور به ریدا ناوچه یه کی به رفراوانیان بۆ ته رخان
کرد بوو.

سه‌لاحددين سالی ۱۱۲۸ له قه‌لای تکریت له‌دایک بووه. پوژی له‌دایکبوونی هاوکات بوو له‌گه‌ل نهو پوژه که مواهیده‌ددین به‌هرۆز، والیی به‌غدا، به‌هوی کوژرانی یه‌کیک له سه‌رکرده‌کانی قه‌لا له‌لایه‌ن شیرکوژی مامی سه‌لاحددینه‌وه، فه‌رمانی دا به‌ نه‌جمه‌ددین نه‌ییوب و نه‌سه‌ده‌ددین شیرکوژی برای که تکریت به‌جی به‌یلن. نه‌وانیش به‌جیان هیشت و به‌ره‌و مووسل به‌ری که‌وتن.

ه‌ردوو برا، نه‌جمه‌ددین و نه‌سه‌ده‌ددین، چوونه مووسل و له‌لایه‌ن عیماده‌ددین زه‌نگیه‌وه پیش‌وازییان لی کرا. له‌وی بوو که بنه‌ماله‌ی نه‌ییوبی گه‌شه‌ی کرد و نه‌جمه‌ددین و شیرکوژی برای بوونه یه‌کیک له‌ باشترین سه‌رکرده‌کانی عیماده‌ددین. ماوه‌یه‌ک دواتر، عیماده‌ددین کوژرا و نووره‌ددین زه‌نگی کاروباری گرته‌ ده‌ست. نه‌ویش به‌ یارمه‌تی نه‌ییوبیه‌کان توانی دیمه‌شق به‌ینتته ناو ده‌وله‌ته‌که‌ی.

له‌ دیمه‌شقا سه‌لاحددین فی‌ری زانسته نی‌سلامیه‌کان، هونه‌ره‌کانی سوارچاکی، راو، تیرهاویژی و پیداویستییه‌کانی تری پاله‌وانیتی بوو. کاتی‌ک نووره‌ددین زه‌نگی له‌ سالی ۵۲۴ه‌ی کوچی به‌علبه‌کی داگیر کرد، نه‌جمه‌ددین نه‌ییوبی کرد به‌ والیی نه‌وی. پاشان، نه‌جمه‌ددین چوو بو دیمه‌شق و به‌م شیویه سه‌لاحددین ته‌مه‌نی منالیی له‌ به‌عله‌به‌کدا به‌سه‌ر برد.

ره‌وشتبه‌رزیی سه‌لاحددین

میژوو که‌سایه‌تی و ره‌وشتی سه‌لاحددینی به‌رز نرخاندوووه. دادگه‌ری، نازایه‌تی، به‌خشنده‌یی، لی‌بوردوویی، نه‌مه‌کداری، رووخوژی و نزیکبوون له‌ خه‌لکه‌وه ژماره‌یه‌ک له‌و تایبه‌ته‌ندییه نه‌خلاقییانه‌ن که‌ دراونه‌ته‌ پالی.

سه‌لاحددین ده‌سه‌لاتداریکی دادگه‌ر بووه “ده‌لین هه‌موو پوژینکی دووشه‌مه‌ه و پینجشه‌مه‌ه له‌ مه‌جلیسیکی گشتیدا داده‌نیشته و زانایان و دادوهرانی له‌گه‌ل خو‌ی ناماده نه‌کرد و ده‌رگای بو هه‌موو سکالایه‌ک ناوه‌لا نه‌کرد. نه‌مه‌شی له‌ شاردا و له‌ کاتی گه‌شت و گه‌رانیشدا نه‌کرد. سه‌لاحددین لی‌بورده و میه‌ره‌بان بووه ته‌نانه‌ت له‌گه‌ل دوژمنه‌کانی که له‌گه‌لی ده‌جه‌نگان. کاتی‌ک ناگره‌ستی بگردایه، پینی پابه‌ند نه‌بوو و نه‌گه‌ر به‌لینیشی بدایه نه‌یبرده سه‌ر.

جیهان له‌ سه‌ده‌ی ۱۲ه‌ه‌مدا

جه‌نگه‌کانی سه‌لاحددین له‌ میسر

كاتىك سەلاھەددىن لە ئاۋەندى سەدەي ۱۲ھەمدا دەرگەوت، دەۋلەتى عەبباسى بوۋبوو بە چەند دەۋلەتلىكى بچوك. لە ميسر فاتىمىيەكان حوكمىيان ئەكرد و دانىيان بە خەلافەتى بەغدا نەئەنا. خاچپەرستەكان كەنارەكانى پۇژھەلاتى دەرياي ناوہراستىيان، لە ئاسىيائى بچوكوگەوہ تا نىمچەدورگەي سىنا، داگىر كرىبوو. ئەتابەكەكانىش دەستىيان بەسەر بەشىك لە عىراق و سوورىيا گرتىبوو.

سالى ۵۵۹ى كۆچى، سەلاھەددىن لەگەل ئەسەدەددىن شىركۆزى مامى، كە سەرگردايەتتى سوپاكەي ئەكرد، پۇششت بەرەو ميسر. ئەسەدەددىن ميسر ئەگرىت و وەكوو زانراوہ سەلاھەددىن پۇلىكى گەرە لەو ھەلمەتەدا ئەيىنى.

پاشان، وەزىرى دەۋلەتى فاتىمى غەدر ئەكا لە ئەسەدەددىن و لەگەل فەرەنگىيەكاندا ئەبى بە يەكى. ئەسەدەددىن بۇ ئەۋەي ميسر لە خاچپەرستەكان بپارزىت، بۇ جارى دووہ و دىسان بە ھاۋرپىيەتتى سەلاھەددىن، سوپاكەي لە دىمەشقەوہ بەرەو ميسر بەرى ئەكا.

گەيشتنى ئەسەدەددىن ھاۋكات ئەبى لەگەل گەيشتنى فەرەنگىيەكان كە فاتىمىيەكان لەگەلىيان پىك كەوتىبون. يەكەم شەرى گەرە لە نىۋانىاندا لە بىابانى جىزە پوو ئەدا و لە شەرەكەدا سەلاھەددىن يەكك لە سەرگردە خاچپەرستەكان بە دىل ئەگرىت. دواي ئەم سەرگەوتنە، ئەسەدەددىن ئەچى بۇ ئەسكەندەرىيە و و سوپاي خاچپەرست و فاتىمى ئەسكەندەرىيە گەمارۇ ئەدەن (گەرچى زىيانكى گەرەيان لى كەوتىبوو بەلام ھىشتا ژمارەيان لە سوپاكەي ئەسەدەددىن زىاتر ئەبى). تا دواتر، وا پىك ئەكەون كە ھەردوو سوپاي شام (ئەسەدەددىن) و فەرەنگىيەكان لە ميسر بپۇنە دەرەرەو (سالى ۵۶۲ك بەرامبەر ۱۱۶۷ن).

جارى سىيەم، دىسانەوہ ئەسەدەددىن لە شامەوہ سوپا بەرى ئەكا بۇ ميسر. ھۆكارى لەشكەركىشانى ئەمجارە ئەۋە بوو كە فەرەنگىيەكان ھەموو سوار و بپاۋەكانىيان كۆ كرىدبووہوہ و ئەيانووست ميسر بگرن. كە ھەوال گەيى بە ئەسەدەددىن ، شىركۆ و نوورەددىن زەنگى، بەپەلە ئەكەونە خۇ بۇ ناردنى سوپا. ئەسەدەددىن لە سالى ۵۶۴ى كۆچى ئەگەيىتە ميسر و فەرەنگىيەكان ناچار ئەكا ميسرى بۇ چۆل بەكن" لە ۸ى كانونى دووہى ۱۱۶۹ى زابىنىدا ئەچىتە ناۋ قاھىرەوہ. ئەسەدەددىن ئەزانى "شاۋر"ى وەزىرى فاتىمىيەكان يارى ئەكات بەمان و بە فەرەنگىيەكان. لەبەرئەۋە شاۋر ئەگرى و خەلىفەي فاتىمى، غازىد لىدىنلا، فەرمانى كوشتنى دەر ئەكا و ئەسەدەددىن ئەكاتە وەزىر.

دامەزراندنى دەۋلەت

گرتنه دەستی وەزارەت و پوو خانەنی دەولەتی فاتیمی

پیش ھاتنی سەلاحەددین میسر مەلبەندی دەولەتی فاتیمی بوو. خەلیفە فاتیمی دەسەلاتیکی وای نەبوو و ھەموو کاروبارەکان بە دەست وەزیرەکانیەو بوو. بەم شێوەیە ئەسەددەدین شێرکۆ بوو بە پیاوی یەکەم لە ولادت و کاتیک ئەو مرد خەلیفە فاتیمی وەزارەتی دا بە سەلاحەددین. میژوونوسان باس لەو دەکن کە زەنگییەکان بۆ دانانی سەلاحەددین لەو جیگایەدا زۆریان بۆ خەلیفە فاتیمی ھینا. لەبەر لاوازی ئەو کاتە فاتیمیەکان و بەھیزی زەنگییەکان و زۆری ژمارە پشٹیوانانی سەلاحەددین خۆی، خەلیفە ناچار بە پەژیران بوو. لەگەڵ ئەمانەشدا، وەرگرتنی وەزارەت بۆ سەلاحەددین بە ناشتی نەپۆیشت و چەند مانگیکی نەبرد کە سەرباز و فەرمانرەوا فاتیمیەکان ھەولێ کوشتییان دا.

لەم کاتانەدا نۆرەددین زەنگی سەرگەرمی کیشە ناو خۆییەکانی ولتەکی لە شام بوو. دوای وەرگرتنی وەزارەت لە لایەن سەلاحەددینەو، خاچەرستان ھەلمەتیکێ نوێیان برد و لە ۲۵ تشرینی یەکەمی ۱۱۶۹ زایینیدا بە کەشتییەکانیانەو بەندەری دومیاتیان گەمارۆ دا.

سەلاحەددین ھەولێ نارد بۆ نۆرەددین زەنگی، ئەویش لای خۆیەو دەستی کرد بە ھێرش بردن بۆ سەر میرنشینە خاچەرستەکانی شام تا گوشاری سەر میسر کەم بکاتەو. پاسەوانەکانی دومیات پۆلیکی گەورەیان بینی لە پاراستنی شارەکە و دوای ۵۰ رۆژ گەمارۆدان خاچەرستانیان ناچار بە گەرانەو کرد. گەردەلوولیکی بەھیزی ھەلی کرد و دەریاوانەکان کۆتەرۆلیان بەسەر کەشتییەکاندا نەما و زۆربەیان نوقم بوون. لە باکوورەو، سەلاحەددین بە سوپاکە یەو دوای خاچەرستە کشاوھکان کەوت ھەتا لە شاری دەیر بەلەح بەیەکیان دا (سالی ۱۱۷۰). پاشای خاچەرستان لەگەڵ پاسەوانەکانی لە شاری غەزەو بۆ شەر لەگەڵ سەلاحەددین بەرەو ئەوی دەرچوو. بەلام سەلاحەددین رینگە گۆپی بەرەو غەزە و ئەو شارە خاچەرستەکان لە دەرەوی قەلای شارەکەدا دروستیان کردبوو پوو خانەدی. ھەرەھا، بەپێی ھەندیک لە سەرچاوەکان، لەو ماوەیەدا سەلاحەددین قەلای نیلاتیشی گرت.

دوای ئەم سەرکەوتنە، زەنگییەکان پێیان لە میسر قایم بوو. نۆرەددین زەنگی ناردی بەشوێن سەلاحەددینا کە وتاری ھەینی رابگریت بۆ خەلیفە فاتیمی و بیگەرینیتەو بۆ خەلیفە عەبباسی. بەلام سەلاحەددین لەبەر دەسەلاتی شیعە لە میسر دا لەمە ئەترسا و دوای ئەخست. ھەتا نۆرەددین ھەرەشە لە سەلاحەددین کرد کە خۆی دیت بۆ قاھیرە،

سەلاھەددىن ھەموو كاروبارىكى بۇ پىك خىستبوو بەلام كەس غىرەتى نەئەكرىد جىبەجىنى كات تا شىخىكى سوننە لە مووسلەو ھات و وتارى بۇ خەلىفەى عەبباسى دا (لە يەكەم ھەينىنى مانگى ئەيلولى سالى ۱۱۷۱د). پاشان، ھەموو قاھىرە ئەوھيان ئەنجام دا. لە كاتىكىدا خەلىفەى فاتىمى لەسەر جىنى مردن بوو، زۆرى نەبرد وەفاتى كرد. سەلاھەددىن بوو بە حاكىمى مىسر. بەمەش، دواى ۲۶۲ سال بەردەوامى، دەولەتى فاتىمى سەرەنجام كۆتايىي پىھات.

سولتانى مىسر

دواى پووخانى دەولەتى فاتىمى سەلاھەددىن دەستى كرد بە بەھىزكردنى حكومەتى خۆى لە مىسر و ھەولى دا سەر بەخۆى بكات. پاىەكانى دەولەتى دا بە لايەنگر و نزيكەكانى. قازىيە شىعەكانى لاپرد و گۆرىنى بۇ قازىى شافعى، مەجلىسەكانى بانگەوازی ھەلۆەشاندەو و ئوسولى مەزھەبى شىعەى ئىسماعىلىيى لاپرد، ناوى علمى كوپى ئەبوتالىيى لە بانگدا سېرەو، بېرىارى دا ناوى ھەر چوار خەلىفەى راشدىن لە وتارى ھەينىدا بەئىنرئت، دوو خويىندىنگەى گەورەى بنىات نا لە فوستات بۇ بلاوكردنەوى مەزھەبى سوننە، ئەم دوو خويىندىنگەى زانستەكانى شەرەعتيان ئەوتەو بەپىنى مەزھەبى شافعى و مالكى.

مىزگەوتى ئەزھەر، فاتىمىيەكان دايانمەزراند بۇ بلاوكردنەوى مەزھەبى ئىسماعىلى، سەلاھەددىن گۆپى بۇ خويىنگەىكى سوننە، دواى ئەوھى دەستى گرت بەسەر فاتىمىيەكان و دەسەلاتى شىعە لە قاھىرەدا.

نىوانى نوورەددىن زەنگى و سەلاھەددىن ساردىي تىكەوت. چەند جارىك سەلاھەددىن نامەى پۇزشى نارد بۇ نوورەددىن، بەلام ھىچ لەوانە سودى نەبوو. نوورەددىن سوور بوو لەسەر ئەوھى لە فرسەتتىكىدا ھىرش بكاتە سەر مىسر بۇ لاپردنى سەلاھەددىن.

لە ھاويىنى سالى ۱۱۷۲دا ھەوال گەيشت كەوا سوپاي نوبىيەكان گەيشتونەتە سنوورى مىسر و ئەيانەوئت گەمارۆى ئەسوان بەدەن. سەلاھەددىنپارمەتى بۇ ناردن و نوبىيەكانيان ناچار بە گەرانەو ەكرد. جارىكى تر، سوپاي نوبى لە سالى ۱۱۷۳دا گەپراپەو. ئەمجارەيان سوپاي ئەيىووبى دوايان كەوتن تا ولاتى نوبە.

لەم كاتانە نوورەددىن زەنگى ھىچ ھەنگاويكى سەربازىي بەرامبەر سەلاھەددىن نەنا، بەلام داواى گەرانەوھى ۲۰،۰۰۰ دىنارى لىكرد كە كاتى خۆى بۇ ھەلمەتەكەى ئەسەدەددىن شىركۆ بۇ فەتھى مىسر و دەستگرتن بەسەر دەسەلاتى خاچپەرستى و فاتىمىدا تەرخانى

کردبوو. سه لاهه ددين وهك نه مه كيك بو قهرزه كه ي، ٦٠،٠٠٠ ديناړى بو نارد له گه ل باشتړين شتومهك و گوهه ردا، هه روه ها نه سپ و فيل.

سه لاهه ددين له كاتى پوښتنى به خاكه كانى شامى خاچپه رستيدا بو گه ياندى پاره و دياريه كان به ديمه شق، سووډى له فرسه ت وهرگرت و هيرشى برده سر خاچپه رسته كان و فېره نكيه كان و چهنډ شه پړك له نيوانياندا پړوى دا. كاتيك سه لاهه ددين له شام بوو باوكى مرد و چهنډ پوژنك دواى نه وهى گه پرايه وه ميسر له سالى ١١٧٤ دا، براكه ي به سوپا يه كهو نارد بو گرتنى يه من" ولا ته كه يان گرت و به مهش حيجاز چوه پال ميسر.

نووره ددين له به هارى ١١٧٤ دا هيزنكى گه وهى كو كرده وه و له هه ولى كدا بو لابردي سه لاهه ددين هيرشى برد بو ميسر. به لام نه م هه لمه ته ته و او نه كرا و له ١٥ اى نايارى ١١٧٤ له ته مهنى ٥٩ سالىدا نووره ددين گيانى له ده ست دا.

به وه فاتى نووره ددين، سه لاهه ددين به كرده وه بوو به پيشه و اى ميسر و سه ربه خو بوو له هر شونكه و تووييه كى سياسى. به م شيوه يه سه لاهه ددين بوو به سه ركرده ي گه و رته رين ده سه لاتى ئيسلامى نهو سه رده مه كه به ده و له تى نه ييووبى ناسراوه.

گرتنى شام

فهنى ديمه شق

قه لاي ديمه شق، چوار پوژ دواى گرتنى شاره كه سه لاهه ددين چوه ناويه وه.

نووره ددين زهنگى مرد و له دواى خو ي كورنكى يانزه سالي به جى هيشت به ناوى سالح ئيسماعيل. سه لاهه ددين له نامه يه كدا بو سالح ئيسماعيل ناماژه ي به مرگى باوكى كرد و بيستنى هه والى مرگى نه وى به "راچله كيان له بوومه له رزه" وه سف كرد و به لى نى پى دا له به رامبه ر دوژمنانيدا "وه كوو شمشير ده سته كار بى".

سه لاهه ددين نه يتوانى به ناسانى ديمه شق بگرى به لام له بيروباوه رى نه ودا هيرشكردنه سه ر ولا تيك كه پيشتر هيبى سه روه ر و گه و رده ي خو ي بووه كارنكى ناږه وا بوو. سه لاهه ددين واى به باش زانى چاوه پروانى بانگه يشت و داواى يارمه تى سالح بمينى ته وه، به لام باروډوخه كه له شام جياواز بوو، سالح ئيسماعيل گويزرايه وه بو حه لب و گه و رده ي سه ريازه زهنگيه كان (كه مشته كين) پاسپيردرا له سه رى تا گه و رده ده بى ت. خيرا كه مشته كين ته ماعى كرده فراوانكردنى ده و له ته كه ي و بريارى دا ديمه شق بگري ت. نه ميرى ديمه شق داواى يارمه تى له سه لاهه ددين كرد و سه لاهه ددين ييش به سه ركردايه تى سوپا كه ي، كه له

رینگه‌دا چهند کۆمه‌لئیکی کورد و عه‌ره‌ب دابوویانه پالیان، له مانگی تشرینی دووه‌می سا‌لی ۱۱۷۴دا چووه ناو دیمه‌شقموه.

فه‌ت‌ه‌کانی ناو‌خۆی شام

سه‌لا‌حه‌ددین دست‌به‌کاری گرتنی شاره‌کانی تری شام بوو که دوا‌ی مردنی نووره‌ددین تا راده‌یه‌ک سه‌ره‌خۆ بووبوون. هه‌مای به‌ناسانی گرت، به‌لام خۆی لا‌دا له هێرش‌بردن بو‌ سه‌ر حومس؛ له‌به‌ر نه‌وه‌ی که قه‌لا‌که‌ی زۆر نه‌سته‌مب بوو. پاشان سه‌رنجی چووه سه‌ر هه‌له‌ب و دوا‌ی نه‌وه‌ی که‌مشته‌کین په‌تی کرده‌وه ملکه‌چ بی‌ت بو‌ی، سوپا‌که‌ی به‌ره‌و نه‌وی به‌ری کرد. سالنج (کو‌ره‌که‌ی نووره‌ددین) دوا‌ی له‌ خه‌لک کرد که به‌رگری له‌ شاره‌که‌یان بکه‌ن، وه‌ک نه‌لین نه‌و قسا‌نه‌ کاریگه‌ری زۆری له‌سه‌ر خه‌لک هه‌بوو.

که‌مشته‌کین نار‌دی بو‌ لای ره‌شیده‌ددین سینان (شیخی هه‌شاشییه‌کان، که له‌به‌ر پوو‌خانی ده‌وله‌تی فاتیمی له‌گه‌ل سه‌لا‌حه‌ددینا دو‌ژمن بوو) و له‌گه‌لئێ رینگه‌وت که سه‌لا‌حه‌ددین له‌ناو به‌رن. تیپنکی ۱۳ که‌سی له‌ هه‌شاشییه‌کانیان نار‌د تا له‌ سه‌ربازگه‌که‌یدا سه‌لا‌حه‌ددین بکوژن، به‌لام پێش نه‌وه‌ی هێرش به‌رن ناشکرا بوون و پێیان زانرا.

له‌م کاتانه ریمو‌ندی سییه‌م له‌ ته‌رابلوس جو‌لا بو‌ هیرشکردنه سه‌ر حومس، به‌لام خیرا پاشه‌کشه‌ی کرد بی‌ نه‌وه‌ی نامانجه‌که‌ی بپنکیت، و سه‌لا‌حه‌ددین که‌وته به‌ر هیرشی دو‌ژمنه‌کانی که دژه هیرشیان نه‌کرده سه‌ری، دواتر سه‌لا‌حه‌ددین پو‌یشت به‌ره‌و هه‌ما له سه‌رکردایه‌تی سوپا‌که‌ی بو‌ رینگرتن له‌و تیپه‌ خا‌چه‌رسته‌یه‌ی هاتبوون بو‌ی، به‌لام خا‌چه‌رسته‌کان کشانه‌وه کاتیک هه‌والی زۆری هیز‌ی نه‌یوییه‌کانیان پینگه‌یشت، سه‌لا‌حه‌ددین به‌ ناسانی چووه شاره‌که‌وه و قه‌لا‌که‌ی گرت له‌ نازاری ۱۱۷۵ز، دوا‌ی به‌رگریه‌کی به‌هیز له‌لایه‌ن پاسه‌وانه‌کانیه‌وه. نه‌میری مو‌سل سه‌یغه‌ددین غازی ترسا له‌ گه‌وره‌بوونی سه‌لا‌حه‌ددین، هیزنکی زۆری کو‌کرده‌وه به‌سه‌رکردایه‌تی عیزه‌ددین مه‌سعودی برای، که سه‌لا‌حه‌ددین نه‌مه‌ی زانی گه‌مارۆی سه‌ر هه‌له‌بی لا‌برد و چووه هه‌ما خۆی ناماده‌کرد بو‌ به‌یه‌که‌گه‌یشتن‌یان، کاتیک عیزه‌ددین مه‌سعود گه‌یشته هه‌له‌ب سوپای کو‌پی مامه‌که‌ی، پاشا سالنج ئیسماعیل چوونه پالی و ده‌رچوون له‌گه‌ل سوپا‌یه‌کی گه‌وره‌دا، چاوه‌رینی کردن تا گه‌یشتنه شا‌خه‌کانی هه‌ما، نو‌ینه‌ری نار‌د بو‌لایان و بو‌یان نار‌د و هه‌ولیدا له‌گه‌ل‌یان رینگه‌وت، به‌لام رینگه‌وتن هه‌ردو‌ولا کو‌بوونه‌وه له‌ شاخی هه‌ما له‌ نزیک پوو‌باری عاسی و شه‌رنکی گه‌وره له‌ نیوانیان پوویدا و زه‌نگیه‌کان تیکشکان له‌سه‌ر ده‌ستی سه‌لا‌حه‌ددین، له‌ ۲۲ی نیسانی ۱۱۷۵ز سه‌لا‌حه‌ددین له

دوای ئەم سەرکەوتنە چوووە حەلبەووە و زەنگیەکان لەگەڵی رێکەوتن، و خۆی کرد بە پاشا بەسەر ئەو ولاتانەی فەتەحی کردبوون و وتاری هەینی بۆ خۆینزایەووە بە ناوی "الملك الناصر" واتە "پاشای سەرخەر"، دیناری ئالتونی بەناویەووە لە میسر لێدرا، و ژنەکی نۆرەدین زەنگی هێنایەووە، و خێرا سەرکردایەتی سەلاحەدین شەریعیەتی وەرگرت کاتیەک خەلیفەی عەبباسی لە بەغدا دەسەلاتی میسر و پۆژئاوای خواروو و نەوبە و پۆژئاوای نیمچەدوورگەی عەرەبی و فەلەستین و سووریای ناوهراستی پێدا.

دوای ئەم سەرکەوتنە دوایین شەری نیوان زەنگی و ئەیوبیەکان پوویدا لە هاوینی ۱۱۷۶ز، سەلاحەدین سوپاکەی نامادەکرد لە میسرەووە بۆ یەکلایکردنەووە، و سەیفەدین غازی ئەمیری موسڵ هەستا بە کۆکردنەووەی پیاووەکان لە دیاربەکر و گوند و شارەکانی دوورگەی فورات، ئەیوبیەکان هاتن بەرەو پووین و لە شەڕێکی بەهێزدا بەسەریاندا سەرکەوتن و سەلاحەدین مامەڵەیکەکی جوامیرانەیی دیلەکانی کرد دیاری پێدان و ئازادیکردن، پاشان دەسکەوتەکانی جەنگەکی بەسەر سەربازەکانیدا داوەش کرد و هیچی بۆ خۆی دانەنا.

دوای ئەم سەرکەوتنە سەلاحەدین گەرایەووە بۆ گەمارۆی شاری حەلب، لە کاتی پۆیشتنیاندا فەتەحی قەلای بزاعە و منبجیان کرد، پاشان پۆیشت بەرەو پۆژئاوا بۆ گرتنی قەلای ئەعزاز، و کاتی گەمارۆی قەلایەکیان دا هەندیک لە حەشاشەکان سەربازەگەکیان کرد و یەکیکیان توانی بچیتە خیمەکی سەلاحەدینەووە و چەقۆیکەکی دا لە سەری بەلام چەقۆکە بەر پومەتی کەوت و برینداری کرد و توانی حەشاشەکە بگرت و کوشتی، ئەم پووداوە کاریگەری زۆربوو لەسەر سەلاحەدین پڕیاریدا دەست بگرت بەسەر کەمشتەکی ئەمیری حەلب کە پیشتر رێکەوتبوو لەگەڵ حەشاشیەکان بۆ کوشتنی سەلاحەدین، و زۆر ئاگاداربوو دوای ئەو.

دوای ئەوێ سەلاحەدین سەرکەوت و فەتەحی قەلای ئەعزاز کرد، بەرەو حەلب پۆیشت و گەمارۆیدا تا ئەمیر کەمشتەکی بگرت ئەمجارەش بەرگریەکی بەهێزیان کرد پاشان سەلاحەدین رێکەوت لەگەڵیان کە زەنگیەکان بێننەووە لە حەلب بە بەرامبەر ئەوێ دان بنێن بە دەسەلاتی سەلاحەدین لە هەموو ناوچەکانی تر کە گرتویەتی، و خێرا میرەکانی ماردین و دەوروبەری دانیان نا بە سەرکردایەتی سەلاحەدین و بە دەسەلاتی لەسەر شامدا، دوای تەواوبوونی ئاگرەستەکە پاشا سەلح خوشکە بچوکەکی نارد بۆ لای سەلاحەدین داوای لێکرد قەلای ئەعزاز بگێریتەووە بۆ زەنگیەکان، سەلاحەدین وەلامی داواکەیی دایەووە زۆر بە جوامیرانە و خۆی هاوڕییەتی کرد تا دەروازەیی حەلب و دیارییەکی زۆری بۆ ناردن.

هەلمەت بۆ سەر حەشاشیەکان

دوای ئەوەی سەڵاحەدین ھاوپیەمانی بەست لەگەڵ زەنگیەکان و رێکەوتنی ناشتی کرد لەگەڵ شانشینی بەیتولموقەدەس، هیچ مەترسیەک نەمایەوه بۆ دەوڵەتەکی بێجگە لە حەشاشیەکان، کە رێگەی تیرۆر کردنیان بەکارنەهێنا بۆ بزگاربوون لە دوژمن و رێکەبەرەکانیان، و چەند قەلە و کەلویەکیان بەدەستەوهبوو لە شاخەکانی نەسیری، و کاتیگ سەڵاحەدین بێاریدا کە لیبانبات، چەند یەکەیکە سەربازی نارد بۆ شاخەکانیان، و سەربازەکانی تری گەراندهوه بۆ میسر و سەڵاحەدین خۆی سەرکردایەتی سوپاکەیی کرد و گەمارۆی ھەموو قەلەکانی حەشاشیەکانی دا لە ئابی ۱۱۷۶زدا، بەلام نەیانتوانی ھیچیان ھەتھ بەکن دوایی کشانەوه و پاشان رێکەوتن لەگەڵیان بەمەش سەڵاحەدین سەرکەوتنیکی تری بەدەست ھینا بەوەی خاچپەرستەکانی بێبەش کرد لە ھاوپیەمانیەکی گرنگ.

گەراندهوه بۆ میسر و غەزووکانی لە ھەلەستین

لە دوای کشانەوه لە شاخەکانی نەسیری سەڵاحەدین گەرایەوه میسر دوای ئەوەی دوو سال بە جێی ھێشتبوو بۆ داستانە یەک لەدوای یەکەکانی لە شام، دەستیکرد بە رێکخستەنەوهی کاروباری میسر و چاکسازیکردن یەکم ئیش ھەستا بە دروستکردنی قەلە لە چوار دەوری قاھیرە و بنیاتنانەوهی بەشە پووخواوەکانی، دیوارەکانی چاک کردەوه و فراوانی کردن، بێاری بنیاتنانی قەلە قاھیرەیی دا لە سالی ۵۷۳ز کە دواتر بە قەلە سەڵاحەدین ناسرا، و ھەلکەندنی بیری یوسف کە گەیشتە قوئی ۸۵ مەتر، و لە نیشەکانی تری سەڵاحەدین بنیاتنانی پردیکی گەورە بوو لە جیزە تا ھێلیکی بەرگری دروست بکات بۆ پاراستن لە ئەگەری ھێرشێی رۆژناوا.

سەڵاحەدین مایەوه لە قاھیرە و سەریەرشتی ئیشە بنیاتنانەوهکانی ئەکرد، ھاوشان لەگەڵ بێنا سەربازەکاندا چەند خۆیندنگەیکە دامەزراند بۆ بلاوکردنەوهی زانست، و خۆی بە دوای بەرپۆھبەردنە ناوخۆییەکاندا ئەچوو، و گرنگی دا بە دامەزراوە کۆمەلایەتیەکان کە یارمەتی خەلکیان ئەدا و دژواریەکانی ژیانان لی کەم دەکردنەوه، و بەلینی بەخشینی دا بە ھەزار و رێبوارەکان کە پەنایان ئەبردە بەر مزگەوت تیایدا بژین، و مزگەوتی ئەحمەد کۆپی تۆلۆنی لە قاھیرە کرد بە شوینیگ بۆ رێبوارەکانی لە ولاتەکانی مەغریبەوه ئەھاتن.

لە تشرینی دووھمی سالی ۱۱۷۷ز، خاچپەرستەکان ھێرشیان کردە سەر کەنارەکانی دیمەشق، سەڵاحەدین وای دانا کە ناگرەست لەگەڵ شانشینی بەیتولموقەدەس کۆتایی

هاتوو بهم هيرشه، سوپاي كۆكردهوه و رويشت بهرو فلهستين تا دهستبگريت بهسر ههنديك شويني خاچپهرستهكان، پاشان رويشت بهرو عهسقلان كه پيني نهوتريت (بوكي شام)، و سهلاحهدين بهردهوام بوو غمزوي شوينه دوهميهكاني خاچپهرستهكاني يهك له دوايهك كرد، هيرشي برده سهر رامهله و له د و گهيشته دهروازهكاني قودس.

شهر و ناگريهست لهگهلا بلدويني چوارهم

پاشاي بهيتولموقهديس، بلدويني چوارهم هيزهكاني كۆكردهوهو له شاري غمزوه چوه عهسقلان، و كاتيک ئەم ههواله به سهلاحهدين گهيشت، به بهشيك له سوپاكيهوه هاتن بهرو شارهكه و له ۲۵ي تشريني دوهمي ۱۱۷۷از خاچپهرستهكان هيرشيني كتوپريان كرده سريان و شكافنديان، دواي گهرانهوي بو ميسر سهلاحهدين نهك وري نهروخا بهلكو جاريكي تر هيزهكاني ريخستهوه و هيزه نهيبوبيهكان له نزيك حومس دابهزين، وله نابي ۱۱۷۸از تاقمه خاچپهرستهكان هيرشيان كرده سهر حهما و ههنديك له خهلكهكانيان كوشت بهلام شكينران لهلايهن بهرگريكاراني شارهكهوه، سهلاحهدين ساليك له شام مايهوه بي نهوي جهنگي تر پرويدات، پاشان ههوالي پينگهيشت كه خاچپهرستهكان پلان دادهنين بو هيرش برده سهر سوريي ناوهراست، سهلاحهدين نامادهسازي بو كرد و پلاني خوي ريخست، له نيساني ۱۱۷۹از خاچپهرستهكان بهسهركردايهتي بلدويني چوارهم بهرو ديمهشق رويشتن و چاوهريني بهرگريهكي لاوازيان نهكرد، دهستيان كرد به هيرشبرده سهر بهرزييهكاني جولان، يهكهيهكي هيزه نهيبوبيهكان رووبهرويي بوونهوه پاشان باشهكشيان كرد له بهردهمياندا تا بين به دواياندا بو باشوري روزهلاتي قنقيره كه سوپاي نهيبوبي چاوهريني نهكردن، بهم شيويه شهر كهوتهوه و نهيبوبيهكان سهركهوتنيان بهدهست هينا و دواي ئەم سهركهوتنه سهلاحهدين هيزهكاني زياد كرد له شام.

له هاويني ۱۱۷۹از، بلدويني چوارهم قهلايهكي سنوري بنباتنا لهسهر ريگاي ديمهشق پاشان ويستي پرديك بنيات بنيت لهسهر رووباري نوردن (كه له نيستادا ناسراوه به پردي كچهكاني يهعقوب) تا خاكهكاني خاچپهرستهكان بهستتهوه به بانياسهوه كه جياكهروهيهك بوو له نيوان ميرنشينه خاچپهرستهكان و خاكه ئيسلاميهاكاندا، سهلاحهدين دري ئەم پرۆژهيه وهستا و به نيشيني دوژمنكارانهي دانا بو سهر موسلمانان، و ۱۰۰،۰۰۰ پارچه نالتوني دا به بلدين تا دهست لهم نيشه ههنگريت، بهلام نهو رهي كردهوه، لهبهرهوه سهلاحهدين هيرشي كرده سهر قهلا سنوريهكه و تيكيديا، پاشان به سوپاكيهوه رويشت و بانياسي كرده بنكهي خوي، سوپاي خاچپهرستهكان پهرتهوازه بوون، و سهلاحهدين له

دورهه ناگای لئیان بوو تا کاتیک فرسعت هاته بهردهمی و زانی سوپای خاچپهرستی هیلاک بوون، هردوولا بهیهکیاندا و موسلمانان سرکهوتن، و زور له گهره جهنگاوهرهکانی خاچپهرستهکان بهدیل گیران پاشان سهلاحدین بهرهه قهلاکه پویشته گه ماروی دا تاله ۳۰ی ثابی ۱۱۷۹از فتهحیکرد و چووه ناویهوه.

له بههاری ۱۱۸۰از سهلاحدین خوی نامادهئهکرد بو غمزوی بهیتولموقه دیس، بلدوین داوای ناشتی لیکرد، سهلاحدین پازی بوو، پیموندی سنییم له تهرابلس سرهتا رهتیکردهوه بهلام خیرا سهری دانهواند بو ریکهوتن دوی نهوهی سوپای نهیویی هیرشیان کرده سر میرنشینهکهی و کهشتیگهی نیسلامی دهرکهوت له بهندهری تهرتوس و ههرهشهی هیرشیان لینهکرد.

کیشه ناوخوییهکان

سهلاحدین ههلیدا نیوان نهیری حوسن کیفا، نوره دین محمهد نهرتقیونی و قهلیج نهرسهلانی سولتانی سهلجوقیهکانی پوم یهکبخات، نوره دین ناوبریوانی نهیویی قبول کرد پاشان قلیج نهرسهلانی قبولی کرد و سهلاحدین زور دلخوش بوو پیی بهم یهکگرتنهی خاکه نیسلامیهکان پاشان دواتر ناکوکی کهوته نیوان نوره دین و قلیج نهرسهلان، سهلاحدین ههرهشهی له نوره دین کرد وتی خوی نهروات بو مهلتیهی پایتهختی نوره دین تا دهرسی دابدات و بو کوتایی هینان به ناکوکی نیوان نهیم دوو فرمانهروا موسلمانان له کاتیکدا موسلمانان نهوپهری پیویستیان به یهکگرتووی ههبوو، له راستیدا سهلاحدین نهینهویست بچیت بوی تهنها بو نهوهبوو ملکهچی بکات و نوره دین که زانی ناتوانیت لهبرامبر سوپای نهیویی بوهستیت، ملکهچ بوو بو فرمانی سهلاحدین، پاشان سهلاحدین گهراپهوه قاهره له سالی ۱۱۸۱ز، که نهویست مانگی رههمزان له میسر بهسهربریت، پاشان بروات بو حهچ بهلام لهبر چند هؤکاریکی نادیار حهجهکه نهکرا.

فراوانبونونی دهولت

فتهحی دهوروبهری ولاتی نیوان دوو پووبار

سهیغه دین غازی کوچی دوی کرد له ۲۸ی حوزهیرانی ۱۱۸۰ز، عیزه دینی برای میرنشینی موسلی گرته دهست، له ۴ی کانونی یهکه می ۱۱۸۱ز پاشا سالح کوپی نوره دین زهنگی کوچی دوی کرد له حهلهب، کاتیک بییویا بوو لهخوی عیزه دین مهسعودی ناموزای دانا وهک میری حهلهب بهلام بهرینه بردنی حهلهب و موسل بهیهکهوه له سهروو توانای

عیزه دینهوه بوو، له بهر نهوه حلهبی دا به عیماده دینی برای له بهرام بهر سنجار و خاپور و رقه و نهسیب و سروج و زور شوینی تر، به لام سه لاهین ههولی نه دا سوود لهو فرسه تانه وهر بگرتی له بهر ریزگرتنی بو نهو په ایمان نامه یه پیشت له گه ل زهنگیه کان به ستبوی.

له ۱۱ ای نیاری ۱۱۸۲ از سه لاهه دین له سه رکردایه تی نیوهی سوپای نهیوی و ژماره یه ک خو به خندا دهرچوو له قاهره وه بو شام، کاتیک زانی هیزه خاچپرسته کان له سه ر سنور کو بوونه ته وه بو ریزگرتن لینی رینگه ی گوپی له سیناوه بو نه بله، لیره دا سه لاهه دین هیچ بهرگریه ک نه کرا له لایه ن هیزه کانی بلدوین، گه یشته دیمه شق پاشان هیرشیان برد بو ده ستگرتن به سه ر به یروتدا و سه لاهه دین سه رکردایه تی سوپاکه ی نه کرد له ده شتی بیقاع، و کاتیک زانی هیرشه که سه رکه وتن ناهینیت، وه ستان دی و خو ی کو کرده وه بو نیشه که ی له ولاتی نیوان دوو رووبار.

موزه فهره دین کوکبری یه کیک بوو له میره کانی حه ران، بانگی سه لاهه دینی کرد تا ولاتی جهزیره بگرتی لهو کاتانه ناگره بستی نیوان سه لاهه دین و زهنگیه کان کوتایی پی نه هات له کانونی یه که می ۱۱۸۲ از، پیش نه وه ی پروات بو ولاتی جهزیره که که وتوته باکوری ولاتی نیوان دوو رووبار، گرژی نیوان زهنگیه کان له زیاد بووندا بوو، سه لاهه دین گه ماروی حله بی دا بو ماوه ی سی پوژ پاشان گه یشت به قه لای بییره نزیک رووباری فورات، کوکبری و نوره دینی حوسن کیفا پی گه یشتن و هیزه هاویه شه کانیا ن شاره کانی جهزیره که یان یه که له دوا ی یه که گرت، ره هایان گرت پاشان رقه و قرقیسیه و نهسیب، سه لاهه دین بوو به جینگه ی خو شه ویستی خه لکی شاره که دوا ی نه وه ی زور له باجه کانی له سه ر لابر دن کاتیک وتی“ ((خراپترین حاکمه کان نه مانه ن خو یان قه له و نه بن و نه ته وه که یان برسیه)). پاشان غه زوی ماکسین و دورین و عربان و خاپوری کرد.

قه لای حله ب، له ۱۲ ای حوزه ی رانی ۱۱۸۳ از سه لاهه دین چوه ناویه وه .

گرتنی حله ب

له دوا ی موسل سه لاهه دین گرنگی دا به گرتنی حله ب، هیزی نارد بو گرتنی تهل خالد فه رمان ره وا که ی ته سلیم بوو له گه ل گه یشتنی سه لاهه دین خویدا، پاشان سه لاهه دین به سوپاکه یه وه رویشت بو گرتنی عینتاب پاشان به په له گه رایه وه بو لای حله ب، عیماده دینی میری حله ب زور بهرگری نه کرد له بهر نه وه ی جه ماوه ری نه بوو له ناو خه لکه که دا و هزی به گه رانه وه نه کرد بو سنجار نهو شاره ی پیشت به ریوه ی نه برد، وتوویزی کرد له گه ل

سه‌لاحدین که حلهب نهدات به دستهوه له بهرامبر نهوهی سنجار ونه‌سیبین و رقه و سروجی بگه‌رتنهوه بوی ههروه‌ها هیزه زه‌نگیه‌کان له ریزی سوپای سه‌لاحدیندا نه‌وستن. بهم رنکه‌وتنه له ۱۲ ای حوزه‌یرانی ۱۱۸۲ حلهب هاته ژیر دهستی نه‌ییوییه‌کانهوه. سه‌لاحدینی دادگای حه‌نه‌فی گوپی بو شافعی، له‌گه‌ل نهوهی چند پنیوستی به پاره بوو رنکه‌ی دا به زه‌نگی چند نه‌توانیت له خه‌زینه‌کانیان بیبات و نهوهی مایه‌وه بو سه‌لاحدین.

له پیناوی موسلدا

له‌گه‌ل نزیکبوونوهی سه‌لاحدین له موسل، زه‌نگیه‌کانی موسل په‌نایان گرت به خه‌لیفه‌ی عه‌بباسی له به‌غدا، نه‌ویش یه‌کیکه له که‌سایه‌تیه ناینیه گه‌وره‌کانی نارد تا بکه‌ویته نیوانیان، سه‌لاحدین گه‌یشته شاره‌که له ۱۰ ای تشرینی دووه‌می ۱۱۸۲ز، و عیزه‌دین مه‌رجه‌کانی قبول نه‌کرد، له‌به‌رئه‌وه سه‌لاحدین گه‌مارژی شاره‌که‌ی دا، دوا‌ی چند پیا‌هله‌پژانیک له به‌رده‌م خه‌لیفه‌دا، سه‌لاحدین بریاری کشانه‌وه‌ی دا له‌به‌رئه‌وه بریاری دا هیرش بکاته سهر سنجار که نه‌میره‌که‌ی برای عیزه‌دین بوو، و هیزی به جیه‌یشت بو به‌رده‌وام بوونی گه‌مارو، سنجاری گرت دوا‌ی گه‌مارودانی ۱۵ پوژ له ۳۰ ای کانونی یه‌که‌می ۱۱۸۲ز، پاشان سه‌لاحدین هه‌موو هیزه‌کانی کو‌کرده‌وه و کاتیک عیزه‌دین به هاتنی سوپاکه‌ی سه‌لاحدینی زانی، ناردی بو‌لای و داوا‌ی ناشتی کرد. له ۲ ای نازاری ۱۱۸۳، عادل له میسر نووسی بو سه‌لاحدین که خاچهرسته‌کان له ولاتی نیسلا‌میان داوه که‌شتیه‌کیان ناردوه له که‌نداوی عه‌قه‌قبه‌وه بو تی‌کدانی شار و گونده‌کانی که‌ناری ده‌ریای سوور، و باس ده‌کرت که خاچهرسته‌کان که‌شتی موسلمانانیا‌ن سوتاندبوو و هیرشیا‌ن کردبوو سهر کاروانی حه‌ج، و هه‌روه‌ها ویستبوویان هیرش بکه‌نه سهر مه‌دینه و گوپی پیغه‌مبه‌ر محمه‌د تی‌کبدن، به‌لام موسلمانان پو‌به‌پوویان بوونه‌وه له که‌شتیه‌که‌له‌کانی ده‌ریای سووردا و تی‌کیان شکاندن، و سه‌لاحدین بریاری کوشتنی دیله‌کانی خاچهرسته‌کانی دا که ژماره‌یا‌ن له ۱۷۰ جه‌نگاوهر زیاتر بوو.

دواتر هه‌ندیک له سوپاکه‌ی سه‌لاحدین بلا‌وه‌یا‌ن لی‌کرد و گه‌رانه‌وه، عیزه‌دینی میری موسل نه‌مه‌ی به فرسه‌ت زانی و ویستی هیرش بکاته سهر هیزه‌کانی سه‌لاحدین، له سه‌ره‌تای نیساندا سه‌لاحدین به هیزه‌که‌یه‌وه چووه پی‌شمه‌وه و نامه‌دیا‌ن گرت پاشان سه‌لاحدین ناردی بو‌لای خه‌لیفه‌ی عه‌بباسی و داوا‌ی لی‌کرد حه‌قی بداتی بو‌گرتنی موسل.

شەرقىي خاچىپەرستەكان

دوای ئەوەی سەلاحەدىن سەركەوت لە كۆكردنەوهى ميسر و سوريا و پۇرژاواى نيمچەدوورگەى عەرەبى و عىراق لە يەك دەولەتى ئىسلامى يەكگرتوودا دەورى شانشىنى بەيتولموقەدىس و ميرنشينە خاچىپەرستەكانى دابوو لە باكور و پۇرژەلات و باشوورەوه، و دۇنيا بوو لە يەكپىرىزى و تۆكمەيى دەولەتەكەى، دەستىكرد بە بەدبەينانى بەشى دووهمى پلانەكەى كە دژايەتى خاچىپەرستەكان و دەرکردنيان بوو لە ولاتدا، فرسەتى هاتە بەردەم كاتىك ئەرنات ئال شاتىوون خاوهنى كرك دوای ئەوەى كاروانىكى گرت و مال و چەكەكانى تالان كردن، سەلاحەين لۆمەى كرد و داواى لىكرد كە ديلەكان نازادبىكات و مالەكەيان بۇ بگيرىنتەوه، كاتىك ئەرنات پەتى كردهوه، سەلاحەدين ئەو كاتە لە ديمەشق بوو ھەموو سەربازەكانى كۆكردەوه و پۇرژىشت بەرھو ئوردن، لە ۲۹ ئىيلولى ۱۱۸۲، لە پووبارى ئوردن پەريپەوه بۇ ئەوەى ھىرش بىكاتە سەر بيسان كە بيىنى چۆل بوو، پاشان لاياندا بەرھو پۇرژاوا، تا پىنگە لە ھىزە خاچىپەرستەكان بگرن قەلاكانى كرك و شوبىكان گرت لە سەر پىنگەى نابلس و چەند كەسىكىيان بە ديل لىگرتن، لەو كاتانەدا ھىزە خاچىپەرستەكان خۆيان كۆكردەوه كە گەورەترىن ھىز بوو شانشىن لە ھەموو شتەرمەكەكانى كۆيكردبوو، بەلام ھىشتا كەمتر بوو لە ھىزى موسلمانان، ئەيىوبىيەكان بە شىوہىيەكى چاوەپوان نەكراو كشانەوه بۇ عەين جالوت لەگەل بوونى چەند ھىزىكى ئەيىوبى، لەگەل ئەمەشدا ھىرشە خاچىپەرستىيەكان سەلاحەدىنى تۆرەكرد، ئەرنات ئال شاتىوون بەردەوام بوو لە ھىرش كردنە سەر كاروانە بازىگانىيە موسلمانەكان و پىنگەى حەج بە كەشتىگەل لە دەرياي سووردا، بۇ ئەمەش سەلاحەدين كەشتىگەلىكى دامەزراند كە لە ۳۰ كەشتى پىك ھاتبوو بۇ ھىرش كردنە سەر بەيروت لە سالى ۱۱۸۲ز، پىنالد ھەرپەشەى ھىرشكردنە سەر شارە ئىسلامىيە پىرۆزەكانى مەككە و مەدىنەى ئەكرد، كە سەلاحەدين وەلامى ئەمەى دايەوه بە گەمارۆدانى قەلاى كرك دووجار لە سالى ۱۱۸۳ و ۱۱۸۴، و پىنالد وەلامى دايەوه بە تالانكردنى كاروانىكى حەج سالى ۱۱۸۵، پاشان سەلاحەدين گەرايەوه بۇ ھىرشكردنە سەر عىزەدىنى مىرى موسل، بەلام عىزەدىن ھاوپەيمانى بەست لەگەل نازەربايجان و شانشىنى شاخدا كە ئەمانەش ھاوكات بوو لەگەل نەخۆشى سەلاحەدىندا لەبەر ئەوه لە نازارى ۱۱۸۶ز رىكەوتنى ناشتى لەگەل بەستن.

شەرقىي ھەتتىن

نەخۇششەكەي پاشا بلدوینی چوارەم زیادى کرد و لە سالى ۱۱۸۵ز كۆچى دوایی کرد و بلدوینی پىنجەم لە جىنگەي دانرا، ئەمىش سالىكى نەبرد كۆچى دوایی کرد و سىبىلای دايكى دەسلەتلى گرتە دەست، كە ئەمىش گى ئال لوزىنيانى دەست نىشانکرد بۇ پاشايەتى، لەگەل گرتنە دەستى دەسلەتلى گى، جىابوونەو كەوتە رىزى خاچپەرستەكان و فراوان بوون، ژمارەيك لە فەرمانرەواكان ناپازى بوون لە وەرگرتنى دەسلەتلى گى لەوانە رىمۆندى سىيەم خاوەنى تەرابلس كە ئەمە و ايلينكرد بنيرت بۇ لای سەلاھەدين و لەگەلى رىبكەويت كە دژايەتى نەكات و شمشىرى لى بەرز نەكاتەو، سەلاھەدين پۇيشت و لە نزيك تەبرىا دابەزى، و خاوەنى تەرابلس دای بە دەستەو، كە پاشای فەرەنجىەكان ئەمەي بيست ھەموو سەربازەكانى كۆكرەو بۇ پووبەپوونەوى سەلاھەدين و خاوەنى تەرابلسيش چووہ رىزى فەرەنجىەكان بۆنەوى نيشەكەي خۇ دايبوشيت.

سولتان سەلاھەدين ئەرنات لەئاو دەبات بە دەستى خۇي

لە ۲۵ تەموزى ۱۱۸۷ز، خاچپەرستەكان لە نزيك شاخى ھەتتىن دابەزىن، بەلام سەلاھەدين پىشيان كەوت بۇ ئەوى و سوپاكەي كۆكرەو لە بەرزايەكانيدا لەو شوینەي ئاوەكە ھەلنەقوليت، و نامادەسازىيە جەنگىيە قورسەكانى فەرەنجىەكان ھۆكارى دواكەوتنيان بوو، كە گەيشتن ھىلاك بوون لە تىنوودا، پەلامارى ھىزى سەلاھەدينيان دا و ژمارەيك لە ھەردو لا كوژران، و لە سەرەتادا خاچپەرستەكان زۆر بە ھەماس بوون بۇ بەدەستھىناني ئاو، لە سەرەتاي پۆژەكە سەرکەوتن بەلام لە كۆتايى پۆژەكەدا ئەيوبيەكان پەرتەوازەيان كردن، و شەرەكە چەند كاتژمىرك بەردەوام بوو، خاچپەرستەكان زيانكى گەرەيان ليكەوت زۆرەي سەربازە لاوەكانيان لە دەستدا و شاغى ئال لوزىنيان و براكەي و ئەرناتى خاوەنى كرك و زۆر لە گەرە خاچپەرستەكانى تر بە دىل گىران، بەلام رىمۆندى سىيەم پۇيشت بەرەو شارى سوپ و تيايدا مايەو.

لە دواي ئەم سەرکەوتنە سەلاھەدين دانىشت لە خىمەكەي و فەرمانى کرد بە نامادەبوونى شاغى و براكەي و ئەرنات، خواردن و خواردنەوى بۇ دانان، بەلام سەلاھەدين سویندى خواردبوو كە ئەرنات بكوژت لەبەر ئەوى زۆرى لە موسلمانان كوشتبوو، داو ئەوى فەرمانى کرد بە نامادەکردنى ئەرنات و داواي لىكرد موسلمان بيت، ئەو پەتى كردوو و سوکايەتى بە پىغەمبەر (د.خ) کرد، سەلاھەدين شمشىرەكەي لىبەرزكردەو و كوشتى،

سەربازەكانى مەيتەكەيان ھىنايە دەرەوہ و فېريان داىە بەردەم دەرگاى خىمەكە كاتىك شاعى بىنى پەنگى تىكچوو و واى ئەزانى كە ئەوئش واى لىئەكرىت، بەلام سەلاھەدىن پىنى وت كە ئەرنات زۆر ھەلەى كىردووہ بەرامبەر مۇسلمانان و نازارى داون لەبەرئەوہ واىلىكردووہ، پاشان داواى ئامادەكردنى خىمەيەكى كىرد بۆ شا و براكەى و پاسەوانى بۆ دانان، و ناردنى بۆ دىمەشق ھەتا تەواوبوونى شەر و فەتھى قودس.

ئازادكردنى كەنارەكانى شام

سەلاھەدىن واى ئەبىنى كە راستەوخۆ نەپوات بۆ فەتھى قودس لە داواى سەرکەوتنى ھەتەن، واى باشتر ئەبىنى كە بېرات بۆ فەتھى شارە كەنارىيەكان و پاشان ھىرش بكا تە سەر قودس، پۆيشت بۆ گرتنى ەككا و دىلە مۇسلمانەكانى لەوى ئازاد كىرد كە زىاتر لە ۴ ھەزار كەس بوون، دەستى گرت بەسەر ھەموو شتومەك و نازوقە و مائەكانىدا لەبەرئەوہى بەندەرىكى بازىرگانى سەرەكى خاچپەرستەكان بوو و پەنجەرەيان بوو لەسەر ولاتى داىكىيان لە ئەوروپا، پاشان سەربازە ئەيوپىيەكان بلاوبوونەوہ لە كەنارەكەدا قەلا و كەلو و شوئنگەكانىان ئەگرت، فەتھى نابلس و ھەيفا و ناسرە و قىسارىيە و سەفۇرپەيان كىرد، داواى ئەوہى چۆلكىرا بوو لە پىاوان بە ھۆى جەنگانىيان لە خاكەكانى شەردا يان گىرابوون بە دىل يان رايانكردبوو لە بەردەم ھىزى ئەيوپى داواى ئەوہى ژمارەيان كەم بووبوو. كاتىك بىكەكانى ەككا جىگىر بوون، سەلاھەدىن مائەكەى دا بەشكرد بەسەر خەلكەكەدا، ھەندىك لە سەر كىردە خاچپەرستەكانى ھىشتەوہ و ھەندىك لە سەربازەكانى ئازادكرد پاشان پۆيشت بۆ گرتنى قەلاى تەبىن داواى گەمارۆدان دەستى بەسەرگرت و داواى ئەوہ پۆيشت سەيداي گرت.

پاشان پۆيشت بۆ فەتھى بەيروت و داواى ھەوت پۆژ گەمارۆدان چووہ ناويەوہ، ھەر لە ھەمان كاتدا ئەيوپىيەكان جوبەيلىيان گىراپەوہ پاشان پۆيشت بۆ فەتھى ەسقەلان و لەرئىگەدا زۆر شوئنى گرت وەك رامەلە و دراوم، و لە ەسقەلان مەنجنىقى دامەزراند و گەمارۆى دا تا خۇياندا بەدەستەوہ پاشان غەزە و بەيت جەبرىن و نەتېرون بە بى كوشتار خۇيان دا بە دەستەوہ، بەم شىوہىيە سەلاھەدىن زۆرپەى كەنارەكانى شامى گىراپەوہ تەنھا ھەردوو شارى تەرابلس و سوڤ و بەشىك لە مېرئىشىنى ئەنتاكىيە نەبىت.

فەتھى قودس

گەمارۆدانى قودس لە لاىەن سەلاھەدىنەوہ

سه‌لاحدین له قودس مایهوه تا هموو کاروباره‌کانی ریکخست و پاشان پویشنت به‌رمو قودس بو فمتحکردنی، و گه‌یشنت له ۲۰ی نه‌یلولی ۱۱۸۷ز، له‌لای عه‌ین سه‌لوانه‌وه تا ناو نزیک بیئت له سوپاکه‌یه‌وه و له شاره‌که‌دا هیزکی گه‌وره نه‌بوو بو به‌رگری نزیکه‌ی ۱۴۰۰ سه‌ریاز بوون، نه‌وانه‌ی تر خه‌لکی هه‌ژاری شاره‌که بوون که هیچ له شه‌ر و کوشتار نازانن. بالیان کوپی بارزان یه‌کیک له سوارچاکه‌کانی فه‌رنجه‌یکان بوو و کاروباره‌کانی گرتبووه ده‌ست دوا‌ی نه‌وه‌ی شا‌غی به‌جیی هیشتبوو، و بالیان خاوه‌نی شاری رامه‌له بوو پیشتر. سه‌رکردایه‌تی شه‌ره‌که‌ی کرد و لیها‌توو‌بوو له به‌په‌نوه‌بردنی کوشتاردا، و نه‌ترسا له‌وه‌ی موس‌لمانان هموو مه‌سیحی شاره‌که بکوژن وه‌ک نه‌وه‌ی خو‌یان پیش زیاتر له سه‌ده‌یه‌ک کردیان له کاتی گرتنی شاره‌که، و داوا‌ی له خه‌لک کرد که به‌رگری له خو‌یان بکه‌ن و کاتی‌ک سه‌لاحدین داوا‌ی لیکرد خو‌ی بدات به ده‌سته‌وه نه‌یکرد و سو‌ربوو له‌سه‌ر کوشتار و شه‌ر ۱۴ پوژ به‌رده‌وام بوو.

سه‌لاحدین که بیینی شه‌ره‌که قورس نه‌بیئت، یوسف به‌تیت که یه‌یک بوو له پی‌اوه نه‌رسه‌دۆکسیه‌ پیرۆزه‌کان، رایسپارد وه‌ک نو‌ینهر تا مه‌سیحیه‌ عه‌ره‌ب و پۆمه‌کان د‌ل‌نیا بکات و به‌لینیان پی‌ بدات که سه‌لاحدین لینیان خو‌شده‌بیئت نه‌گه‌ر یارمه‌تی فه‌رنجه‌یکان نه‌ده‌ن، نه‌وانه‌ی سه‌لاحدین نه‌ینه‌ویست لینیان خو‌ش بیئت نه‌گه‌ر شاره‌که‌ی فمتحکرد هه‌ره‌شه‌یان نه‌کرد به کوشتنی دیله موس‌لمان‌نه‌کان که ۴۰۰۰ که‌س بوون و هه‌ره‌شه‌ی پوخانی شو‌ینه‌ پیرۆزه‌ نیس‌لامیه‌کانیان نه‌کرد یان قوبه‌ سه‌خه‌ر و مزگه‌تی قیلا که مزگه‌وتی نه‌قسا پی‌ک ده‌هینن، نه‌گه‌ر سه‌لاحدین لینیان خو‌ش نه‌بیئت.

بالیان کوپی بارزان قودس ته‌سلیمی سه‌لاحدین نه‌کات

سه‌لاحدین راویژی به مه‌جلیسه‌که‌ی کرد و مه‌رجه‌کانی قبول کرد به مه‌رجیک فدییه‌ بده‌ن بو هه‌ر پی‌اوێک ۱۰ دینار و ژنان ۵ دینار و کچ و کوپان ۲ دینار، نه‌وه‌ی له ماوه‌ی ۴۰ پوژدا بیدات سه‌ربه‌ست ده‌بیئت، نه‌وه‌ی نه‌یتوانی له‌و ماوه‌یه‌دا بیدات پی‌ویسته‌ بروت له شاره‌که، له شه‌ری میعراج له ۲ی تشرینی یه‌که‌می ۱۱۸۷ز سه‌لاحدین چووه قودسه‌وه، و ریگه‌یدا به یه‌هود تا بگه‌رینه‌وه شاره‌که، و که‌نیسه‌ی قیامه‌ی داخست به پووی فه‌رنجه‌یکاندا له دوا‌ی فمتحی شاره‌که، و فه‌رمانی کرد به چاکسازی میحرابی عومری دیرین و لا‌بردنی ناسه‌واره مه‌سیحیه‌کان له مزگه‌وتی نه‌قسا وه‌ک نه‌و خاچه‌ی فه‌رنجه‌یکان به‌ریزان کردبوویه‌وه له‌سه‌ر مزگه‌وته‌که، و به‌رده‌ پیرۆزه‌کایان به ناوی گول پاک‌کرده‌وه و مزگه‌وته‌که‌یان ریکخسته‌وه و کردی به خو‌یندنگه‌یه‌ک بو زانا‌کانی شافعی، پاشان گه‌رایه‌وه که‌نیسه‌که‌ی کرده‌وه.

موسلمانان زۆر دلخۆش بوون بە گەرانەوهی قودس بۆ سەر زەوییه ئیسلامیهکان، و خەلکیکی زۆر نامادەبوون تا سلاو لە سولتان سەلاحەدین بکەن و ھەرەك یەکیك لە شاعیرە گەورەکان بە قەسیدەیکی گەورە پیروزیایی و دەست خۆشی ئەو فەتەحی لیکرد.

گەمارۆی سوپ و عەككا

زۆربەى حاکمە فەرەنجیەکان پۆیشتن بۆ شارە بەسەنگەر بەندکرارهکانی وەك ئەنتاکیە و سوپ کە هیشتا بە دەست خاچیەرستەکانەوه بوون، سوپ یەکیك لە پاشاکانی ئەورپا، کونوارد مەرکیز مۆنفراتۆ حوکمی ئەکرد و ھەرەك سوپ گرنگیەکی ستراتیژی زیاتری ھەبوو لە قودس، لەبەرئەوه وا گومانیان ئەبرد یەكەمجار فەتەحی ئەوی بکریت، بەلام سولتان سەلاحەدین بۆ بەرزکردنەوه وەری موسلمانان لە پینشدا قودسی گێرایەوه، پاشان پووویکرده قەلای سەفد و ۷ مانگ گەمارۆیدا تا ناچاری کردن قەلاکە بەدەستەوه، سەربازە فەرەنجیەکان پۆیشتن بۆ سوپ، بەم شیوہیە ھیزە فەرەنجیەکان لە سوپ بەھیز بوون تا توانیان سالیك لە بەردەم سەلاحەدیندا بوەستن، مەرکیز بە بەردەوامی پێداویستیەکانی شارەکەى داين ئەکرد لە پۆژانی گەمارۆداندا، تا سولتان بى ئومید بوو گەمارۆی لەسەر لا برد بە ئومیدی ئەوهی لە فرسەتیکی داھاتوودا فەتەحی بکات، لە سالی ۱۱۸۸ز شا غی لوزینیانی نازادکرد. پۆیشتن تا لە تەرابلەس بژین پاشان پۆیشتن بۆ ئەنتاکیا پینش ئەوهی بریار بەدەن پۆن بۆ سوپ، بەلام مەرکیز پینگی پینەدان لەبەرئەوه دانی ئەئەنا بە شەرعیەتی شاغی.

داوی ئەوهی سەلاحەدین لە سەفەد پۆیشت بەردەوام بوو لە فەتەحی شار و قەلاکان، فەتەحی جەبلە و لازقیە و قەلای سەھیون و بکاس و شەغەر و سەرمینیە و بەرزیه و دەرب ساک و کرک و کەوکەبی کرد، بوھمەندی سینیەم خاوەنی ئەنتاکیە ھەولیدا لەگەڵ سەلاحەدین رینکەوینت بۆ ماوهی ھەشت مانگ، سەلاحەدین قبولی کرد بە مەرجیک دیلە موسلمانەکان بەریدات، داوی ئەوهی فەرەنجیەکان لە سوپ کۆبوونەوه، ھەندیک لە پوھبان و قەسیسەکانیان ھەستان بە ھاندانی خەلکەکە لەبەر لە دەستدانی بەیتولموقەدیس، ویستیان ھیرش بکەنە سەر عەككا، ھیزەکانیان کۆکردەوه و گەمارۆیان دا لە دەریا و وشکنیەوه لە ۲۸ی ئابی ۱۱۸۹ز، پارێزەرانى شارەکە داواى یارمەتیان لە سەلاحەدین کرد، ناردی بۆ ھاوپەیمانیەکانى داواى لیکردن خیرا فریای شارەکە بکەون، سەربازەکانى موسل و نامەد و سنجار و شوینەکانى تری ولاتی جەزیرە و حەرپان و پەھا ھاتن بەدەم داواکەیهوه، ھەرەك پاشا عادلئى برای ھات بە دەم داواکەوه سەربازە میسرئیەکان و کەشتیگەلى میسرى بۆ نارد، بەم شیوہیە شەپرى گەرە کەوتەوه لە نیوانیاندا بى ئەوهی ھیچ لایەکیان سەربکەون.

ھەلمەتى خاچپەرستى سىيەم

شەرى ھەتىن و فەتھى قودس دوو ھۆكارى سەرەكى بوون بۇ ھەلمەتى خاچپەرستى سىيەم، پاپا گريگورى ھەشتەم ھانى پاشاكانى ئوروپايى دا بۇ بردنى ھەلمەتتىكى خاچپەرستى نوۋى بۇ گىرآنەۋەي بەيتولمەقەدىس، ئەۋەي يەكەم كەس بە دەنگ داۋاكەۋە ھات ئىمپراتورى ئەلمانى فرىدرىش برىروسا ئىمپراتورى پۇمانى بو، كە بە سوپاكەيەۋە ھات لە مەجەر و رۇمانياۋە تا گەيشتە قوستەنتىنيە، كە ئىمپراتورەكى ئىسحاقى دووم بە نەينى لەگەل سولتان سەلاھەدىن رىكەوتبوو، كە ھىچ كاميان رىگە بە ھىچ ھىزىك نەدەن ھەرەشە لە خاكى ئەۋىترىان بكات، بەلام نەيتوانى رىگە لە سوپاي ئىرىدىرىك بگىرت لەبەر زورى ژمارەيان، بەلام رىگەي نەدا بەۋەي كەرەستەي چەكيان بۇ دابىنبكىرت، فرىدرىش ناردى بۇ لاي سولتانى سەلجوقى پۇمى، قىچ ئەرسەلان تا بە خاكەكانياندا تىپەر بىت، ئەۋىش رىگەي دا لە ھەمان كاتدا نامەي پۇزشى نارد بۇ سەلاھەدىن و وتى نەيتوانىۋە رىگەيان لىبگىرت، سەلاھەدىن ناگادار كرا لە كاتىكدا گەمارۋى عەككاي ئەدا.

لەگەل ئەۋەشدا ھەلمەتەكەي فرىدرىش شىكستى خوارد لەۋەي بگاتە پۇژھەلات، لەبەر دورى ماۋەكە و ھاتنى زستان و كەمى كەرەستە و بەرگى ھەندىك لە ئەمىرى ناۋچەكان، بەتايىبەت دۋاي ئەۋەي ئىمپراتورى پۇم، ئىسحاقى دووم رىگەي كىرد لەۋەي كەرەستەيان بۇ دابىن بگىرت، لەگەل نوقمبوونى فرىدرىش خۇي لە يەكىك لە پوبارەكاندا لە نىزىك ئەنتاكىيە، و ئەو ناكۇكيانەي بەجىما لە دۋاي بۇ جىگەگرتنەۋەي، شىكست ھىنانى ئەم ھەلمەتە ۋەك مژدەيەك بوو بۇ سەربازگە مۇسلمانەكانى بەرگىريان لە عەككا ئەكرد.

ھەلمەتەكە لىرەدا نەۋەستا، بەلكو دووان لە پاشا گەرەكانى تىرى ئەۋروپا ھاتن بە دەنگىيەۋە كە ئەۋانىش رىچاردى يەكەم (دلى شىر) پاشاي ئىنگلتەرا و فىلىپ ئۆگستەس پاشاي فەرەنسا بوون، رىچارد سى ھەزار بەندى مۇسلمانى كوشت كە ژن و منالايان لە نىۋدا بوو، سەلاھەدىن ۋەلامى دايەۋە بە كوشتنى ھەموو ئەو فەرەنجىانەي لە نىۋان ۲۸ ئاب و ۱۰ى ئەيلولدا گرتبوونى، لە ۷ى ئەيلولى ۱۱۹۱ز، سوپاي سەلاھەدىن و خاچپەرستەكان دايان بەيەكدا لە شەرى ئەرسوف كە سەلاھەدىن شىكا، بەلام خاچپەرستەكان نەيتوانى بېۋنە ناۋەۋە و لە كەنارەكەدا مانەۋە، و شەپ ماىەۋە لە نىۋان ھەردوۋلادا، و ھەموو ھەۋلى فەرەنجەكان بۇ گرتنى قودس شىكستى ھىنا.

دوای شهوه هردوولا رېنکهوتن له ای نئیلولی ۱۱۹۲ که به رېنکهوتنی په ملاً ناسراوه بو
 ماوهی سی سال و ههشت مانگ بمردهوام بیت، که به پیی شهوه شانشیننی خاچپهرستی
 تنها له یافا و سوپر دهیبت، قودس له دهستی موسلمانان دهیبت به لام رېنگه به حجهی
 مسیحیهکان نهدن، لمر کاتانه په یوهندی سه لاهه دین له گه ل رېچاردا ریزلینانی له خو
 نهگرت و دور بوو له رکهبری سه ربازی، و کاتیک رېنکهوتنه که کرا سه لاهه دین رپویششت بو
 قودس دیوارهکانی سهنگه ربهند کرد، خویندنگه و نه خوشخانهی تیا دامه زراند، مانگی
 په مهزانی سالی ۵۸۸ ه لوی به سسر برد پاشان رپویششت بو دیمه شق و دواین پورهکانی
 لوی به سسر برد.

کوچی دوایی

پوهه پوهو بونهوه له گه ل شا رېچارد و په ایماننامهی رامه له دواین ئیشی سه لاهه دین بوون،
 له دوای رپویشتنی رېچارد به ماوهیهکی کهم سه لاهه دین توشی نه خوشی بوو له ۲۰
 شوباتی ۱۱۹۳ز، ورده ورده نه خوشیهکی زیادی کرد تا کوچی دوایی کرد له ۲ نازاری
 ۱۱۹۳ز، به مردنی موسلمانان کوپونهوه به تاییبت دیمه شقیهکان زوری بو نهگریان،
 نویریان له سسر کرد و زور به داخ بوون بوی تهنا ته فهرنجیهکان به داخ بوون، نیژرا دوای
 نویشی عسری هه مان پوژ له نزیک مزگهوتی شهوهی له دیمه شق له لای پاشا نوره دین
 زمگیهوه، و کاتیک خهزینه تاییبت تهکانی کرایهوه بینرا مالی تهواوی تیا نیه بو به ریکردنی
 جهنازمکهی، و هیچ مال و مولکیکی به جی نه هیشت و زورهی له خیردا به خشیبوو.

دهولتی شهویبهی له دوای سه لاهه دین

سه لاهه دین پیش مردنی دهوله ته کهی دابهش کرد له نیوان کوپهکانی و نه دمانی
 خیزانه کهی، میرنشیننی دیمه شقی دا به شهفزل نوره دین علی کوپه گه وره ی و وهسیه تی بو
 کرد به دهسه لات، میسری دا به عزیز عوسمانی کوپری، حله بی دا به زاهیر غازی
 غه یاسه دینی کوپری، کرک و شوبک و ولاتی جعب و چند شارینکی تری لای فوراتی به
 جیهیشت بو عادلای برای، هه مای دا به کوپری برا کهی محمه د کوپری ته قیه دین عومه، و
 حومس و ره حبه و نهوانی تری دا به حه فیدی شیرکوی مامی، یه مهنیش به زوهه یره دینی
 برای، به لام ناکوکی نیوان کوپهکانی سه لاهه دین وایکرد که عادلای مامیان لای بردن و دهوله تی
 شهویبهی یه کخست له ژیر نالاکهیدا، وه که شهوهی سه لاهه دین پیشت کردی، عادل خا کهکانی
 دابهش کرد له نیوان کوپهکانیدا و هیشتا له ژیاندا مابوو، به لام شه برایانه بوو به ناکوکیان

دوای مردنی باوکیان، له گهډل ټوټی که خاچپه رسته کان سودموند ټوبون له م ناکوکیانه. مناله کانیشیان له دوای خوځیان به هه مان شینوه بوون هه تا (سالخ ټیوب) حه فیدی عادل دهرکوت، جارنکی تر دهولته تی سه لاهه دینی له ژیر نالای خویدا یه کخست، له دوای مردنی سالخ ټیوب توران شای کوپی دهسه لاتی گرته دهست، به لام مه مالیکه کانی گهله کومه یان لیکرد و کوشتیان به مهش دهولته تی ټیوبی کوتایی پټهات و دهولته تی مه مالیکه کان دامه زرا.

له پوژمه لاتدا

له گهډل ټوټی ټو دهولته تی سه لاهه دین بنیاتی نا زور نه مایه وه، به لام سه لاهه دین له وشیاری نیسلا میدا به نازادکری قودس ټه ژمیرریت، له گهډل به رزبوونه وهی ههستی نه ته وهی عه ربی له سه دهی بیستدا، و له گهډل بوونی ناکوکی عه ربی نیسرا نیلی. پانه وانیتی و سه رکردایه تی سه لاهه دین گرنگیه کی نویی به دهست هیئا له نازادکرنیدا بو قودس له دهستی خاچپه رسته کان سه رچاوه یه کی ټیلهامه بو ټوپوزسیونی عه ربی نوی دژی سه هیونیته، ههروه ها دروشم و که سایه تی سه لاهه دین دانراوه له پروگرامی خویندنی دهولته عه ربیه کانددا، ههروه ه هزاران کتیب له سه ر ژیانی دانراون، و شانو و دراما و نواندنی له سه ر کراوه.

له گهډل هه مو ټه مانهدا، سه یری یه کپیزی جیهانی عه ربی له ژیر نالای سه لاهه دین ټه کریت وه که هیمایه که بو یه کپیزیه کی نوی که نه ته وه ییه عه ربه تازه کان هه ولیان بو ټه دا، به سه رکردایه تی جه مال عه بدول ناسر، له بهر ټه وه دروشمی سه لاهه دین بوو به دروشمی شوپشی میسر، پاشان بوو به دروشمی چهند دهولته تیکی تر وه که عیراق و فهله ستین و یه من و سوریا، له عیراقدا شارنک به ناوی سه لاهه دینه وه ناو نراوه ههروه ها زانکووی سه لاهه دین له شاری هه ولیر به ناوی ټه وه وه ناو نراوه. ژماره یه کی کهم بیئا ماونه ته وه تا نیستا که له سه رده می سه لاهه دین دروستکراون له ناو شاره نویکاندا، سه لاهه دین یه کهم کهس بوو قه لای قاهره ی دامه زراند ههروه ها قه لای سه ربازی دروستکرد له سینا که ټه روانیت به سه ر رنګه ی ټو کاروانانه ی میسر به روژمه لاتی ناوه راسته وه نه به ستن، زور له موسلمانان مناله کانیان ناو ټه نین (سه لاهه دین) به ناوی ټه سه رکرده یه وه، له کاتیکدا ټه ناوه وه که نازناویک به سولتان ټیوبی درا دوای ټوټی دهولته تی فاتیمی پوخاند و جهنگا له گهډل خاچپه رسته کان.

له پوژئاوادا

لهگه‌ل ئه‌وه‌ی سه‌لا‌حه‌دین دوژمنیان بوو به‌لام له وشیارى ئه‌وروپیدا وه‌ك نمونه‌ی سوارچاکیکی جوامیر ماوه‌ته‌وه که هه‌موو ره‌وشته‌کانی سوارچاکی تیا‌یه به‌ تیگه‌یشتنی ئه‌وروپی، ته‌نانه‌ت داستانیکی شیعی‌ی هه‌یه له سه‌ده‌ی چوارده‌دا وه‌سفی پاله‌وانتیه‌کانی سه‌لا‌حه‌دین نه‌کات، له‌گه‌ل ئه‌و کوشتارگه‌یه‌ی خا‌چهرسته‌کان کردیان له‌ دژی موسلمانان دوا‌ی ئه‌وه‌ی قودسیان داگیر کرد سالی ۱۰۹۹ز، سه‌لا‌حه‌دین له‌ مه‌سیحیه‌ی رۆژنا‌وا‌ییه‌کان خوشبوو ریگه‌ی دان ب‌رۆن، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی ئه‌یان‌توانی ئه‌و فدییه‌ی بدن که له‌سه‌ریان دا‌ینابوو، هه‌روه‌ك مامه‌له‌ی جوانی ئه‌رسه‌دۆکسیه‌کانی ئه‌کرد له‌بهر ئه‌وه‌ی ئه‌وان له‌ دژی غه‌زوی ئه‌وروپی خا‌چهرستی بوون.

له‌گه‌ل جیا‌وازی بیروبا‌وه‌ریاندا سه‌رکرده‌ مه‌سیحیه‌کان ستایشی سه‌لا‌حه‌دینیان کردوه، به‌تایبه‌ت ریچارد دل‌ی شیر، وتویه‌تی “سه‌رکرده‌یه‌کی مه‌زنه، به‌ بی‌ شک مه‌زترین و به‌هیزترین سه‌رکرده‌یه له‌ جیهانی نیسلامیدا، سه‌لا‌حه‌دینیش له‌ وه‌لامدا وتویه‌تی هه‌یج سه‌رکرده‌یه‌کی مه‌سیحی نیه له‌ ریچارد ئه‌شرف‌تر بی‌ت، و له‌ دوا‌ی ریگه‌وتننامه‌ی رامه‌له، سه‌لا‌حه‌دین و ریچارد دیاریان گۆریوه‌ته‌وه وه‌ك هیما‌یه‌ك بۆ ئه‌و ریزه‌ی بۆ یه‌کتر هه‌یانبووه له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی یه‌کتريان نه‌بینیوو پووبه‌پوو.

میژنوسه ئه‌وروپیه‌کان ده‌رباره‌ی ئه‌لین” (ریز و دانایی و له‌سه‌رخۆیه‌که‌ی و پاکی و لیبرالیه‌تیه‌که‌ی بوو که وه‌ك ئیله‌امیک بووه بۆ میژنوسه‌ کۆنه‌کانمان، ئه‌و ریزه‌ی به‌ده‌ستی هی‌ناوه له‌ سو‌ریای فه‌ره‌نجی که‌متر نه‌بووه له‌وه که له‌ خاکی نیسلامدا هه‌یبوو).

له‌ دیارترین ئه‌و ئیشه‌ هونه‌ریانه‌ی که له‌سه‌ر که‌سایه‌تی سه‌لا‌حه‌دین کراون، فیلمی سینه‌مایی (شانشینى ئاسمان) Kingdom of Heaven له‌ ده‌ره‌ینانی ده‌ره‌ینه‌ری به‌ری‌تانی پیدای س‌کوت، که پینشوازیه‌کی گه‌رمی لیکرا له‌ جیهانی عه‌ره‌بی نیسلامی، که به‌ ئه‌مانه‌ته‌وه‌ وینه‌ی سه‌لا‌حه‌دینی کیشابوو و لایه‌نه‌ سوارچاکی و به‌ریزییه‌که‌ی ده‌رخستبوو.

له‌ هه‌مان کاتدا به‌ پنی هه‌ندیك سه‌رچاوه، له‌ ماوه‌ی شه‌ری جیهانی یه‌که‌مدا سه‌رکرده‌ی به‌ری‌تانی، ئیدمۆند ئه‌لن‌بی به‌ شانازییه‌وه‌ رایگه‌یاند (ئه‌م‌رۆ شه‌ری خا‌چهرستی ته‌واو بوو) شمشیره‌که‌ی به‌رز کرده‌وه به‌لای په‌یکه‌ری سه‌لا‌حه‌دینی ئه‌یویی دوا‌ی ده‌ستگرتیان به‌سه‌ر دیعه‌ش‌قدا، که‌ئهم ده‌رپه‌ینه له‌ ئیدمۆند نه‌بوویه‌وه به‌ دیژایی ژیا‌نی، ئه‌وه‌بوو که زۆر به‌ توندی په‌تی ئه‌وانه‌ی ئه‌دا‌یه‌وه که داگیرکردنی فه‌له‌ستین له‌ سالی ۱۹۱۷ به‌ هه‌لمه‌تی خا‌چهرستی دا‌بنریت، سالی ۱۹۲۲ ئیدمۆند وتی گرنگی قودس له‌ گرنگیه

محمد نەمىن زەكى بەگ

باشورى كوردستان

(۱۸۸۰ - ۱۹۴۸ ز)

زۆرن ئەوانەى تەمەنى پىر بەخشىيان لە پىناو مەرفايەتى بوراند، بە بەهرە و تواناكانيان خزمەتيان بە گەلەكەيان كرد ديارە كورديش بە سەدەها كەلەميرد و ميڤخاسى لەم جۆرەى تىدا هەلكەوتووه .

محمد نەمىن زەكى بەگ ناوى تەواى تەواى محمد نەمىنى كۆپى حاجى عەبدولپەرحمانى كۆپى مەحمود باپىرە لە سالى ۱۸۸۰دا لە گەرەكى گۆيژەى شارى سلیمانى لە دايكبووه و باوك و دايكى نەخويندەوار بوون و خاوەن و لاخ و كاروان بوون.

لە سالى ۱۸۹۲ چووته فيرگەى "مولكیى" سەرەتايى سلیمانى پاشان ماوهيهكيش لە فيرگەى مەلا عەزیز خويندوبهتى ..

لە سالى ۱۸۹۳ چووته فيرگەى پوشديهى سەربازى سلیمانى و دواى دووسال خويندن چووته پوشديهى سەربازى بەغدا سالى ۱۸۹۸ چووته كۆليژى سەربازى هەروەها بەشى ئەركانى ئەستەمبۆل كە لە سالى ۱۹۰۲ بە پلهى "رەئیس چاك" دەرچوووه و لە لەشكرى عوسمانى شەشەمى بەغدا دامەزراوه .

سالى ۱۹۰۳ تا تەموزى ۱۹۲۴ لە لەشكرى عوسمانيدا چەند جۆر پلهى بربوووه ، لەگەل گەرانهوشى بۆ عىراق لە ۱۹۲۵.۰۲.۰۲ تاكو ۱۹۲۵.۰۷.۱۵ فەرمانى دووم پشكنەر فەرماندهى فيرگەى سەربازى عىراقى بووه .

سالانى ۱۹۲۵ - ۱۹۲۸ - ۱۹۳۷ نوینەرەى هەلبژێراوى بۆیهكەمجار لە شاليارىتى عەبدولموحسین ئەلسەعدوندا بووه بە شاليارى (كاردارى و هامووشۆ) تا ۱۹۴۱.۱۱.۱۰ بۆ ۱۰ جار لە شاليارىتیهكانى زانستى، بەرگرى، ئابوورى و هامووشۆدا بووه لە ۱۹۴۲.۰۲.۱۰ لە بەر نەخۆشى بەیهكجارى دەستى لە كاروبارى مېرى هەلگرت. لە شەمى ۹ لەسەر ۱۰.۰۷.۱۹۴۸ لە دیدەنى شارى سلیمانىدا كۆپەر گورچيلهكەى لە كاركەوتوه و خوينى لى پيس كردوووه بەو جۆره گيانى پاكى سپارد بە خاك و نيشتمانەكەى.

نەمىن زەكى بەگ ئارەزووى لە هۆنراوه، وێژە ، خۆشنووسين، نىگارکيشان بووه ، زمانەكانى كوردى، عەرەبى، فارسى، توركى، ئینگليزى، ئەلمان و فەرەنسى زانیوووه ، بە

تورکی و عەرەبی و کوردی لە بارەی میژووی جەنگ، لەشکر، میژووی پامیاری خاوەنی بەرھەمی بەنرخە .

خاوەنی زیاتر لە ۱۲ بەرھەمی ئەمەش چەند بەرھەمیکی "محەمەد ئەمین زەکی بەگ" ە :

۱- محاسەبەیی نیابات - ۱۹۲۸ (کە تیایدا پەراوی کردەوێکانی لە ئەنجومەنی نوێنەراندایەتی بۆ خوێنەر کوێ کردۆتەوێ)

۲- خولاسەییکی تەئریخی کوردستان بەشی یەکەم ساڵی ۱۹۳۱ و بەشی دووەم ساڵی ۱۹۳۷ (وەرگێردراوەتە سەر زمانی عەرەبیش)

۳- دوو تەقەلای بی سوود ۱۹۳۵ (کە پاداشتیکی ۶۹ لاپەرەییە : ساڵی ۱۹۳۰ بۆمانی کورد دابووێ مێری، بۆ کردنەوێ قەدەغەکرا)

۴- تاریخی ولاتی سلیمانی ۱۹۳۹

۵- کورد بە ناوبانگ بەشی یەکەم ساڵی ۱۹۴۵ و بەشی دووەم ساڵی ۱۹۴۷

۶- تاریخ الدوله و الامارات الكردیه ۱۹۴۵

سمکۆی شکاک

رۆنی له بزووتنهوهی کوردایهتی رۆژه لاتی کوردستاندا

پیشهکی

یهکیک له لاپهه گرنگهکانی بزووتنهوهی کوردایهتی له رۆژه لاتی کوردستاندا، جوولانهوهکی سمکۆی شکاک و شوپشهکانیهتی بهرامبهر به دسه لاتدارانی ئیرانی به دریزایی سالانی ۱۹۰۵-۱۹۳۰.

ئامانج لهم توێژینهوهیه دهست نیشانکردنی هۆکارهکانی دهرکهوتنی سمکۆ ههروهها ئامانجمان تیروانینه له ئاراستهکردنی ئهوانهجامانهی که لهئهجامی ههولهکانی سمکۆ ههلهکانیهوه لهماوهی بزووتنهوهکانی دا کهوتنهوه.

وێرای بینینی چهند سهراچاوهیهکی جوړاوجوړ، بهلام ئهوهی که زیاتر سوودمان لییان بینیهو کتیبهکانی (محمد رسول هاوار: سمکۆ ئیسماعیل ئاغای شکاک) و بزووتنهوهی نهتهوایهتی کورد، صالح محهمد ئهمین: کوردو عهجم، میژووی سیاسی کوردهکانی ئیران) و چهند سهراچاوهیهکی دیکهش.

لهم توێژینهوهیهدا رێبازی ههلینجانی زانیارییهکانمان گرتوتهبهر لهسهراچاوه زانستییهکاندا و وێرای لیک بهستنهوهیان بهیهکتری، ههولمانداوه سهرنج و تیبینییهکانمان بهشیهوهیهکی زانستییهانه بخهینهروو.

توێژینهوهکهمان جگه له پیشهکی، له سی تهوهری سههرکی پیکهاتوهوه، له تهوهری یهکههدا باسینکمان خستوتهروو دهریارهی کهسیتی سمکۆ هۆکارهکانی دهرکهوتنی. وه له تهوهری دوهم: هۆکارهکانی بهریاکردن و شوپشهکانی سمکۆ تهوهری سییهمو کوتایش تایبهته به هۆکاره نیوخوویی و دهرهکیهکانی شکستی شوپش و پاپهینهکانی سمکۆ.

کهسیتی سمکۆ هۆکارهکانی دهرکهوتنی:

ئیسماعیل ئاغای شکاک (سمکۆ) سالی (۱۸۷۵)، له دایک بووه، کوپی محهمد ئاغایه له هۆزی شکاک، باوکی سهروکی هۆز بووهو ناوو ناوبانگی له ئهسته مبیول و تاراندا دهرکردبوو، دواي مردنی باوکی برا گهورهکهی (جهعفر ئاغای شکاک) دسه لات دهگریته دهست و پاشان بهپینی پیلانیکی دوژمنانی له سالی ۱۸۹۵ له ناودهبریت، ئهمهش وا دهکات راستهخو سمکۆ بیته شوینی. واته له تهمنی ۲۰ سالییدا بوته سهروکی هۆزی شکاک، بهلام لایکی چالاکو لیهاوو بووه ههرله تهمنی مندالیهوه دووچاری ژیانیکی سهخت بوتهوه.

ھەر ھەمما سمكۆ بە ھەيزتەين كەسايەتە نىۋ ھۆزى شكاك بو، دوای ھەرگرتنى سەرۋكايەتە ھۆزەكەى لە پەلاماردانى دەولەتە قاجارىدا بەردەوام بو، ئەمەش واىكردبوو ژمارەيەك لاوى نازاۋ بويز لە دەورى كۆيبنەھەو پشتيوانى لىبەكن، ۋە لەوانەشە شوينى جوگرافياۋ ديالەكتىكى زمانو پەيوەندى باشى لەگەل كەسايەتتەيەكانى. كوردى كرمانشانو سنەر عىلامو سەرۋك ھۆزەكانى دىكەى كورددا، پۆلى باشيان ھەبوو بىت لە پىگەى ھيزو دەسەلاتتەھە.

كەسەيتى سمكۆ بەزۆر شىۋەو لە زۆرىك لە سەرچاۋە مېژوويەكاندا بە شىۋانزى جۆراۋ جۆر باسى لىۋەكرارە، ھەرچەندە ئىرانىيەكانو توركەكان بە تالانچىو رىگر ناوى دەبەن، بەلام لە راستىدا مروفىكى نەتەھە پەرور بوو، ۋە لە قۇناغو سەردەمى خويدا كەسايەتتەيەكى نوپخوازبوو. بۇيە دەبىنەن ھەريەكە لەنەيارو دۇستانى كورد بەجۆزى باسيان لىۋەكردوۋە. كە ھەندىك ۋەك رىگرو ھەندىكى دىكەش ۋەك شۆرشگىرو نەتەھە پەرور ۋەسفيان كردوۋە. بۆ وىنە: ھاملتون دەلەت: " سمكۆ ناۋدارتەين كەسى شۆرشگىرى كوردستانە."

شىخ لەتەفى ھەفەيدىش لەبارەيەھە نوسىۋىتە: " كەسەيكى چالكو ووربا بو، لە جەنگدا كەسەيكى بەتواناۋ لىھاتتو بو، دەيوست دەولەتەيكى كوردى داۋمەزىنىۋ دژى داگىركارىۋ تالانچىتە بو، لەرووى دبلۇماسىيەھە كەسەيكى بەتوانابو، ھەمىشە پەيوەندى باشى ھەبوو ۋە كۆبوونەھەى دەكردو لەوسەرۋكانە بو قەد بىرى لەھە نەكردۇتەھە كە ۋولتەكەى بە پارە بفرۆشى يان ھەز لە پاىەى بەرز بكات."

لە راستىدا چەند ھۆكارىك بوونە ھۆى زياتر ناۋوناۋبانگ دەرکردنى سمكۆ، ھەم لەئىرانو ھەمىش لە بەشەكانى دىكەى كوردستانىشدا، كە گرىنگرتىنيان بەكورتى ئەمانەن:

۱- بەھىزى ھۆزى شكاك لە قۇناغە مېژوويەكانى ئىرانو ھەولەدژايەتتە بەردەوامەكانيان بۆ پاراستنى مالو مولكەكانيان لەدەست قاجارەكان، ئەمەش زياتر بۆ سمكۆ گرىنگىيەكەى دەرگەوت كاتەك بو بە سەرۋكى ھۆزەكەيان.

۲- پووداۋەكانى سەرەتەى سەدەى بىستەم لە ئىرانو ناۋچەكە، ۋە ھاتنى عەبدولرەزاق بەدرخان بۆلايىۋ بەيەكەۋە كارکردن بۆ يەك نامانجى ھاۋبەش بەبەرەودان بەچالاكى پۇشنىبىرى لە پۇژھەلاتى كوردستاندا. بەتايبەتە دوای ئەھەى سالى ۱۹۱۲ لە شارى (خۆى) سمكۆ بەھاۋكارى عبدالرزاق بەدرخان يەكەم خويندنگاى بۆ مندالانى شارەكە كردەھە كە ۳۰ مندالى كورد تەيىدا دەيان خويند ، خەرجى خويندنگاكەش لەسەر ئەركى دانىشتوانى

ناوچەكە بوو. ھەروەھا روسەكانىش ھاوكارى فەرھەنگيان دەكردو زمانى روسىش تىيدا دەخويندرا.

۳- كاتىك سمكۆ بوو بەزاواى سەيد تەھاو خوشكەكەى خواست، زياتر ناوبانگى دەركرد، چونكە نەك تەنھا لەبەرئەوھى سەيد تەھا شۆرشگىر بوو، بەلكو كەسايەتییەكى ئايینی بەھیزیشى ھەبوو، ئەم پەيوەندىە كۆمەلایەتییە- خزمایەتییە لەگەلئاندا زياتر واىكرد سمكۆ لە زۆربەى ناوچەكانى كوردستان ناودەرىكاتو بناسرى.

۴- ھۆكارىكى دىكەش بىلایەنى سمكۆ بوو لە پووداوەكان دواى كشانەوھى ھىزەكانى پووسيا لە سالى ۱۹۱۷ و پاشان خۆى سازدا بۆ ھەلایسانى شۆرش لە دژى قاجارىيەكاندا.

ھۆكارەكانى بەرپاكردنو شۆرشەكانى سمكۆ

پىويستە راشكاوانە ئەو بەخەينە روو يەكىك لەھۆ پالئەرە سەرەكیەكانى ھەلایسانى شۆرشو راپەرىنەكانى سمكۆ، وىراى زولم و ستمەكانى دەسەلاتدارانى قاجارى و دژايەتییە بەردەوامەكانيان بۆ كوردو نەسەلماندى مافەكانيان، لەھەمان كاتدا كوژرانى (جەغفەر ناغای شكاك) برا گەورەكەى سمكۆ، دەكرىت بەخالى سەرەكى و روژنەر دابنرىت بەرامبەر بە دەسەلاتدارانى ئىرانى، بۆيەش بەردەوام لە چاوەپوانى دەرفەتلىكا بوو تا لەرئىيەو پقو قىنەو تۆلەى بنەمالەكەيانيان لىبكاتەو.

يەكىك لەودەرفەتانەى بۆ سمكۆ ھاتە پىنشەو ھەلایسانى جەنگى يەكەمى جىھانى (۱۹۱۴-۱۹۸۱) بوو، كەوا زياتر بارودۆخى پۆژھەلاتى كوردستانى پىو تىكچوو، چونكە يەكىك لە پووداوە ھەرەگرنكو چارەنوسازەكانى سەرەتاي سەدەى بىستەم، ھەلایسانى يەكەمى جەنگى جىھانى بوو، كە لەو سەردەمەدا گەلى كورد لەنىوان ھەردوو حكومەتى عوسمانى و قاجارىدا دابەشكرا بوو، ھەريۆيە دوابەدواى بەشدارىكردى دەولەتى عوسمانى و تىوەگلانى لەوشەردا، ناگرى شەر بۆ نىو كوردستان تەنىو، لەم پووە (لازارىف) دەلئىت "لەرأستىدا دەنگى يەكەم تەقەى شەر لەرۆژھەلاتى نرىكا لەكوردستانى ئىران بەرزبۆو نەك لەدەرياي رەشدا".

بەمەش سمكۆ سەرەتا ھەولى دا لە رىگەى برەودان بە شۆرشەكانى كوردەو ھاگرەكە خۆشتر بىتو پاشان پۆژھەلاتى كوردستانىش نازاد بكن، بۆيەش كاتىك لەپال ئەم بارودۆخانەدا شۆرشىكى كورد لە بەتلىس سەر ھەلئەدات بەبەشدارى و سەركرەدایەتى ژمارەيەك لە سەركرەدە ديارەكانى كورد لەوانە: عبدالرزاق، يوسف كامل، شىخ تەھا،

سمكۆش بەشدار دەبىت تايادا، وه پاشان شۆپشەكە فراوان بوو و سەرەتاش سەرکەوتنى باشى بەدەست هېنا، كە توانرا گەمارۆى شارى بەتلىس بدرىتو پاشان بچنە ناويەمە، بەلام نەتواندرا لەناوى دا بەمىننەمە بەهۆى هاتنى يارمەتى سەربازى زۆرى تورك بۇ ناوچەكە، لە كاتىكدا هيزەكانى كورد لەپروى چەكو رىكخستىنەمە لاوازبوو، بەمەش توركەكان توانييان شۆپشەكە لەناوبەن و ھەروەھا ئەوپەرى توندو تىزىو سزادانيان پەيرەو كوردو بەشيكيش لە سەر كوردەكانى شۆپشيشيان لە سىدارەدا، ئەمەش بوو ھۆى ئەوھى كە گەلى كورد لەناوچەكانى دىكە بىزارى و تۆپەيى خۆى نيشان بدات بەرامبەر ئەو پەفتارە ناشيرىنانەى كە ئەنجام درا لەلایەن سوپاي توركەمە بەرامبەر شۆپشگىران.

بەلام سمكۆ دواى جەنگ لە سالانى (۱۹۱۹-۱۹۳۰) خەباتى پزگاربخوازی گرتەئەستۆ بەنامانجى بەدەست هېنانى سەربەخۆيى.

لەسالى ۱۹۱۹دا شۆپش و پاپەرىنى سمكۆ زۆرىك لە ناوچەكانى پۆژھەلاتى كوردستانى گرتەو و بەشيكى زۆرى سەرۆك ھۆزەكان دايەنە پالى، وه ناوچەيەكى فراوانى پزگار كورد، ھەر لە ورمى تا سنوورى توركيا، لە ويشەمە تا سايلآغو سەقزو بانەش، وه لەوكاتەشدا بەرپۆە بەرايەتییەكى لەو نيوچانەدا دامەزراندو شارى ورمى كرده نيۆندى دەسەلاتەكەى، پۆژنامەيەكيشى بەناوى (پۆژى كوردو شەوى عەجەم) دەردەكرد وەك نۆرگانى دەسەلاتەكەيى و دواتر ئەمە بوو بە پۆژى كوردو پاشانىش كورد.

لەدواى ئەو بلاوكراوھىە بزوتمەمە چەكدارىەكەى سمكۆى شكاك لەگەشە كردندا بوو ناوچەيەكى زۆرى كوردستانى ئىرانى گرتبۆو دەسەلاتى خۆى چەسپاندبوو بۆيە لەپال ئەو گەشە كردنە سياسى و سەربازيە سمكۆ بىرى لەدەركردنى بلاوكراوھىەكيش كرده وەك پىويستىەكى گرنگ بۇ گەشە پىدانى لايەنى فەرھەنگى و روشنبىرى و بىرى نەتەوھى بۆيە لەسالى ۱۹۲۱ دوايى ئەوھى شارى وورمى خستە ژىر دەسەلاتى خۆى دەستى كرد بەبلاوكردنەوھى رۆژنامەيەك دوايى ئەوھى محمد تەمەدونى خاوەنى چاپخانەى (تەمەدون) رايكرد و شارى وورمى بەجىھىشت لەبەر ئەوھى نازەريەكى شيعەى دژ بەكوردو جولانەوھەكەى سمكۆ بوو، لايەنگرانى سمكۆ دەستيان بەسەر چاپخانەكەدا گرتو ناوھەكەيان لە (تەمەدون) كرد بە (غیرات) ئەوجا دەستيان كرد بە دەركردنى رۆژنامەيەك بەناوى (رۆژى كورد - شەوى عەجەم) پاشان كرديان بە (پۆژى كورد) دوايى تەنھا (كورد) محەمەد تورجانى بەرپرسىارى بوو لەسەرەوھى كورد نوسراوھ (واعتصموا بحبل اللہ جمیعا ولا تفرقوا) لەژىرىشەوھە دوودەست لەيەكدا وەك نيشانەى يەكئىتى تىدابی وەردەگىرى جارى

لەهەفتەیه کدا چاپ دەکری لەژێر پوژنامەکەش نوسراوه (پوژنامەیهکە سیاسی ادبی ،
اخباری ، سر مقالی ترجمه دکرد بفارسی ، دینوسی کوردیک بۆ هەموو کوردان).

هەموو نوسەرانی کورد هەر تەنها ئەوەندەیان لەبەردەستدا یە لەبارە ی ئەو پوژنامەیهکە
بەمیژووی کۆچی دەرچوووه گوایه ژمارە ی یەکەمی له ۱۲ ی مانگی شەوالی ۱۳۴۰ بڵاویۆتەوه
کەهەندیک پێیان وایە دەکاتە تەمموزی سالی ۱۹۲۲ ی زانینی بەلام نازانری تیرازی چەند
بووهو چەند ژمارە ی لی دەرچوووه بەکوژتایی هاتنی بزوتنەوه شوپشگێریهکە ی سمکو کۆتایی
بەدەرچوونی پوژنامەکەش هات.

ئەم هەولانە ی سمکو لەلایەن ئێرانەوه وا بەسانایی پەسند نەدەکراو بۆیه لەسالی ۱۹۱۸
لەلایەن (مکرم الملك) حاکی تەبریژ بۆمبیک بە شیوه ی دیارییهکی پینچراوه دەنیریت بۆ
سمکو بەمەبەستی لەناوبردنی، بۆیه کاتیک زەرفەکە دەکەنەوه بۆمبەکە دەتەقیتەوهو دەبیته
هۆی کۆژانی کەس لەپیاوهکانی و برینداربوونی ژمارەیهکی لەوهیش پتر له دەستو
پێوهندەکانی.

پاشانیش کە گۆرانکاریه سیاسی و سەربازیهکان له ئێراندا هاتە کایهوه بە دەرکەوتنی
رەزاشای پەهلەوی، سمکو له هەولەکانی خۆی بەرەوام بوو بۆ سەردانەنۆاندن بەرامبەر بە
ئێران و پاراستنی سەربەخۆیی کوردستان، وه دەسەلاتەکەشی فراوانکردبوو دەستی بەسەر
ناوچهکانی نیوان خۆی و سەلماسدا گرتبوو.

بەلام دەسەلاتی تۆتالیتاریانە ی رەزاشا بی ئاکام نەمایهوه لەسەر سمکو، بەلکو دەسەلاتی
سمکو وورده وورده دایە لاوازی و بۆ ماوهیهک له چالاکیهکانی وهستا، چونکە نەیتوانی
بەرامبەر هیژشی ئێران خۆی رابگریت و بۆیهش شاری ورمی له دەستدا کە چوار سال بوو
حوکمی تیدا دەکرد، له (۱۹۲۲/۸/۴) هیژەکانی خۆی کشاندهوه بۆ تورکیا و داوی کەوتنه
داوی سوپای تورکو زەبرلیوهشاندن و زیان پینگەیاندنیک زۆری گیانی و ماددی توانی خۆی
دەربازبکات لەدەستیانو پاشان خۆی گەیانده باشووری کوردستان و له ناوچه ی رەواندزدا
نیشتهجی بوو، بەلام ئەم شکستە ی سەرجهم لایهکی گرتەوهو له پوژنامەکانی ئێراندا بە
شیوازی جیا جیا باسیان لێوه دەکرد، وههولێ دا پەيوهندی بەهیز لهگەل ئینگلیزدا دروست
بکات بەمەبەستی هاوکاریکردنیان له دژی تورکو فارسەکان. بەلام دواتر سمکو
هەلوێستەکانی خۆی لەمەر بەریتانیا و فریودانی کوردو هاوکاری نەکردنەکانی بۆ

بزوتنه‌وهی نه‌ته‌وايه‌تی کوردو به‌تاييه‌تیش له باشووری کوردستان دا خسته‌پوو، له چاوپینکه‌وتنیکیدا له‌گه‌ل نه‌حمه‌د ته‌قیدا.

ئهم بارودوخه‌ی ژبانی سمکۆ هه‌وله‌کانی به‌پیی هه‌لبه‌زو دابه‌ز له ده‌سه‌لاتیدا پوویداوه، که ئه‌مه‌ش به‌ناشکرا له به‌لگه‌نامه‌کانی به‌ریتانیادا ناماژه‌ی پینکراوه‌و تینیدا هاتوه: "سمکۆ په‌هه‌بهریکی کوردی به‌ناوبانگه، سالو نیویک ده‌بیئت ناوی زۆر له‌ناو ناواندا نه‌ماوه، به‌لام هه‌رچۆنیک بیئت هه‌موو کات له‌وانه‌یه‌ بیته‌وه مه‌یدانو هینده‌ی شیخ محمود له‌سلیمانی و باشوور گیرمه‌و کیشه‌ بۆ حوکمه‌تی ئی‌ران و ته‌نانه‌ت عی‌راقیش دروست بکات".

هه‌روه‌ک له به‌لگه‌نامه‌ی به‌ریتانیه‌کاندا پینشبینی کرابوو و ناماژه‌ی بۆکراوه، ده‌بینین دوا‌ی دوو سالیک، سمکۆ هاته‌وه مه‌یدانی خه‌بات و له‌سالی ۱۹۲۳دا چوو بۆ سلیمان و سه‌ردانی شیخ محمودی کرد بۆ باسو مه‌سه‌له‌کان و ستراتییه‌تیکیی هاوبه‌ش بۆ بزوتنه‌وه‌ی کوردایه‌تی له کوردستاندا. به‌لام دوا‌ی ئه‌وه‌ی ئی‌ران له‌سه‌ر داوا‌ی تورکیا برباری لیبوردن ده‌رده‌کاتو له‌سالی ۱۹۲۴دا جیبه‌جیبی ده‌کات، دوا‌ی سالیک سمکۆ به‌خۆیی و چه‌کداره‌کانیه‌وه ده‌گه‌رپه‌ته‌وه ناوچه‌کانی خۆیان و له (ضهریقه) نیشته‌جی ده‌بیئت.

له‌راستی دا ئه‌مه‌ش له‌ناکامی سیاسه‌تی تاکتیکیی پوژی په‌ه‌شای په‌هله‌وی بوو، بۆ هیمن راگرتنی ئاسایشی نیوخۆی وولاتو تا خۆ قایم کردن و جینگیربونی، ئینجا یه‌کلایی کردنه‌وه‌ی نه‌یارو پاراستنی یه‌کپارچه‌یی خاکی ئی‌ران، وه‌ک چۆن ده‌بینین له‌دواتردا به‌رامبه‌ر به‌ سمکۆ هه‌ر وایکرد.

دواتر سمکۆ له‌ سالی ۱۹۲۸ جاریکی دیکه‌ گه‌رايه‌وه بۆ باشووری کوردستان و ده‌وله‌تی به‌ریتانییش داوا‌ی له‌ حوکومه‌تی عی‌راق کرد که‌وا هاوکاری ئی‌ران بکات بۆ له‌ نیوبردنی سمکۆ، بۆیه‌ش هه‌ندیک وای بۆ ده‌چن که‌ کوژرانی سمکۆ ده‌ستی به‌ریتانیه‌کانیشی تیندا بیئت. وه‌ له‌ مایسی ۱۹۲۸دا ناچارکرا خاکی عی‌راق به‌جیبه‌یلت، وه‌ پووی له‌ تورکیاکرد، به‌لام ئه‌وانیش پینگیان لینگرتوو به‌ناچاری و به‌ زۆری هیز گه‌رايه‌وه ناوچه‌کانی پینشووی خۆی له‌ عی‌راقتا، ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خات له‌م قوناغه‌دا سمکۆ له‌ هه‌لومه‌رجیکی زۆر ناخۆشدا بووه، چونکه‌ هه‌رسی ده‌وله‌تی تورکیا و عی‌راق و ئی‌ران دژایه‌تیان کردوه‌و له‌دژی وه‌ستاون.

دواتر ئی‌ران وای به‌باشتر زانی سمکۆ بگه‌رپه‌ته‌وه بۆ ئی‌ران، له‌ راستیشدا ئه‌مه‌ بۆ له‌ناوبردنی بوو، به‌لام سه‌ره‌تا که‌سیکیان به‌ناوی (ته‌یمور ناغا) نارده‌ لای و به‌ئینیان بۆ

ناردبوو كهوا پاريزراوده بئيت گهر به هيمنى له ناوچه كانى خوياندا دابنيشيت، وه بۇ زياتر بپرواھيتان به سمكو بپريارنكى ليخوشبوونيشيان له نيو قورنائيكدا بۇ ناردبوو تا پئيوھى فرىوى بدن، به مەش سمكو فرىوى خواردو له هەمان كاتيشدا هيچ پئگايەكى ديكەى له بەردەمدا نەما بۆوه بۇ خو دەريازكردن، بۆيه به ناچارى دەگەرئتەوه بۇ ئيران. پاشان به فيلى بينينى رەزاشاو گفتوگو بانھيشتى دەكەن بۇ شارى شنوو سەرەنجام له لايەن سوپاي ئيرانهوه به فرمانى رەزاشا له پوژى (۱۹۳۰/۷/۲۰)، تيرور دەكرئتو كوتايى به خوئى و شوپرشو راپەرئنه كانيشى دەھيئن.

ھۆكاره ئئوخوئى و دەرەكەيه كانى شكستى شوپرشو راپەرئنه كانى سمكو يەكەم: ھۆكاره ئئوخوئىيەكان:

۱- سمكو ھەرچەندە ناسراوترين كەسايەتى بوو له پوژھەلاتى كوردستان دا، بەلام خاوەن ريكخراوئىكى سياسىيو كوميتەيەكى سياسىي نەبوو، تا بەيەكەوه كارەكان ببەن بەرئوھ، بەلكو ھەرخوئى سەركرەو بەرنامەدانەرو نەخشەدانەرى شوپرشو راپەرئنه كانى بوو.

۲- ھەرۆھا ھئزە چەكدارەكانى سمكو ھئزئىكى ريكخراو نەبوون بەديسپليني سەريازى و دواى گرتنى ناوچەيەك نەيان دەتوانى پاريزگارى ليكەن و بەرئئو پئكى ببەن بەرئوھ.

۳- بناغەى شوپرشەكەى لەسەر بنەمايەكى پتەوو لەسەر ييرى نەتەوايەتى پئك نەھينا بوو، وه ھەموو ئەوانەشى لەگەئيدا بوون زۆرەيان زياتر بەنا بەدلى بوو، وەكاتئك ھەليكى ديكەيان بۇ ھەلكەوتايە جييان دەھيشت.

۴- وه كوژزانى مارشمعون له سالى ۱۹۱۸ بەدەستى سمكو به ھاندانى ئيران، بووه مايەى ناژاوهى ئئوخوئى و دژايەتى ناشوورەكان بۆيى و لاوازكردى.

۵- وه پئمان وايە ھۆكارئكى ديكە بۇ لاواز نيشاندان و به خراپ لەسەر كەوتنى، ئەوه بوو كە سمكو خەباتى بەردەوامى نەتەويى و ئاگرى تۆلە له جولانەو كەيدا تئكەل بەيەك بوو بوون، بەھۆى ئەو زولمە بەردەوامانەى لەبەرامبەر بنەمالەو خوئيدا كرابوو بەردەواميش ھەولى لەناوبردنيان دەدا.

۶- ھەرۆھا پئويستە بارى كۆمەلايەتى ئەوقوناغەى كوردستان بەگشتى لەبەرچاوبگرين، بەتايبەتى زالبوونى ھەستى ھۆزايەتى و ناوچەگەرئتى و يەكئەگرتنى سەرانى كورد دژ بەداگرەرانو ھەريەكەو بەجياو بەييرى جيا ھەولى دەدا، لەم نئوھەندەشدا سمكو لئى بەدەر نەبووهو تەواو لەم چوارچئوھەيدا قەتيس ماوه.

دووم: ھۆكارە دەرەككۈپەكان:

۱- ئىنگلىزەكان بەھىچ شىئەيەك ھاوكارى سمكۆيان نەكردو بەلكو بەپىچەوانەوہ يارمەتى زۆدى رەزا شايان دا تا بتوانى دەسەلاتى بەسەرئىراندا بسەپىنى و ناوچە كوردىەكانىش كۆتەرۇل بكاتو بەرژەوہندىەكانى بەرىتانىاش لە ئىراندا بپارىزىت:

۲- بەھەمان شىئە سمكۆ ئومىدەكانى خۇشى لەسەر ھاوكارى سۇقىەتەيەكاندا بنىات نابوو، لە سالانى بەر لەجەنگى يەكەمى جىھانى و سالانى جەنگو دواترىش، بەلام ھىچ كات سۇقىەت نامادەنەبوو ھاوكارى راستەقىنەى سمكۆ بزوتنەوہ نەتەوايەتەيەكانى كورد بكات، چونكە وەك بۇمان دەرەكەوئىت سۇقىەت زىاتر پالېستى دەولەتەكانى ئىران و توركىا بووہ بۇ زىاتر بەدەستەھىنانى بەرژەوہندىەكانى خۆى، بۇ وىنە بالىئۆزى روسيا بەتوندى رەخنەى لە توركىا گرتووہ، كاتىك توركىا داخوازى ئىرانى لەمەر بەدەستەوہدانى سمكۆ جىبەجى نەكردوہ.

وہ سمكۆ سەرەتا زۆر لەژىر كارىگەرى عەبدولرەزاق بەدرخاندا بوو بۇ باوہرپوونى بە پروسيا، ھۆى ئەم باوہرپوونەى عەبدولرەزاقىش بە پروسەكان، (د.كەمال عەلى) لە گۇفارى (چوار چرا) دا وتوويەتى: " ھۆى پەيداكردىنى پەيوەندى لەگەل پروسدا ئەوہ بووہ كە كورد لەرىنگەى پروسەكانەوہ ئەتوانىت پرزگارى بىتو ھەولنى ئەوہى ئەدا سوود لەو ناكۆكەيە كە لە نىوان پوسو توركەكانى عوسمانىدا ھەبوو بۇ سوودى كورد بەكارى بىتن".

وہپىويستە ئەوہش بخەينەرپوو كەوا (د.كەمال عەلى) لەم دوایيانە ئەوہى بە راشكاوانە خستەرپوو، كەوا سۇقىەتو پروسەكان زىاتر تىروانىنيان بۇ بەرژەوہندىە بالآكانى خۇيان بووہ ھەرەھا لەلايەنى پەيوەندى ھەلپەرستانەوہ لە دۆزى كوردو شۆرش و پاپەرپىنەكانيان پوانىوہ. ئەمەش لەكاتى خۇيدا كارىگەرى خراپى كردە سەر سمكۆو ھاوكارى نەكردنى كوردو ناسىنى كىشەى كورد وەك كىشەيەكى نىوخۇيى ئەو وولاتانەى كوردستانيان بەسەردا دابەشكراوہو داگىريان كردوہ. بۇيە ئەم ھۆكارانەو چەند ھۆكارىكى دىكەش بوونە ھۆى لەنىوبردىنى سمكۆو كۇتايى ھاتن بەگيانى و شۆرشەكەشى لە پۇژھەلاتى كوردستاندا.

ئەنجام

لە دووتويى ئەم تويزىنەوہيەدا بەچەند خالىكى سەرەكى گەيشتىن، لىرەدا وەك ئەنجامى تويزىنەوہكەمان دەيانخەينەرپوو، گرنگترىنيان برىتىن لە:

۱- سمكۆ له تەمەنى ۲۰ سالىدا بۆتە سەرۆكى ھۆزى شوكان، بەلام لاويكى چالانلو لىھاتتو بوو ھەرلە تەمەنى منداليەوھ دووچارى ژيانىكى سەخت بۆتەوھ.

۲- چەند ھۆكارىك بوونە ھۆزى زياتر ناوونابانگ دەرکردنى سمكۆ، ھەم لەئىرانو ھەمىش لە بەشەكانى دىكەى كوردستاندا، ھەك بەھىزى ھۆزى شكاكو خزمایەتى و پەيوەندى كۆمەلايەتى لەگەل سەيد تەھاو ياخى بوونە بەردەوامەكانى لە دژى دەسەلاتدارانى ئىرانى.

۳- يەكئىك لەھۆ پالئەرە سەرەكەكانى ھەلايسانى شۆپش و راپەرىنەكانى سمكۆ، وژپاي زولم و ستەمەكانى دەسەلاتدارانى ئىرانى و دژايەتتە بەردەوامەكانىيان بۆ كوردو نەسەلماندى مافەكانىيان، لەھەمان كاتدا كوژرانى (جەعفر ناغاي شكاك) برا گەرەكەى سمكۆ، دەرئىت بەخالى سەرەكى وروژئەرى دابئىت بەرامبەر بە دەسەلاتدارانى ئىرانى. ھەربۆيەش لە سالانى (۱۹۱۹-۱۹۳۰) خەباتى پزگارىخووزى گرتەئەستۆ بەئامانجى بەدەست ھىنانى سەربەخۆيى.

۴- سمكۆ ھەرچەندە ناسراوترىن كەسايەتى بوو لە پۇژھەلاتى كوردستاندا، بەلام خاوەن رىئەتخراويكى سياسىي و كۆمىتەيەكى سياسىي نەبوو، تا بەيەكەوھ كارەكان ببەن بەرئۆھ، بەلكو ھەرخۆي سەرکردەو بەرنامەدانەر و نەخشەدانەرى شۆپش و راپەرىنەكانى بوو. ھە پىمان وايە ھۆكارىكى دىكە بۆ لاواز نىشاندان و بە خراب لەسەر كەوتنى، ئەوھ بوو كە سمكۆ خەباتى بەردەوامى نەتەوھىي و ئاگرى تۆلە لە جولانەوھەيدا تىكەل بەيەك بوو بوون، بەھۆزى ئەو زولمە بەردەوامانەى لەبەرامبەر بنەمالەو خۆيدا كرابوو بەردەوامىش ھەولى لەناوبردنىيان دەدا. جگەلەمانەش لەھەندىك پوھوھ بناغەى شۆپشەكەى لەسەر بنەمايەكى پتەوو لەسەر بىرى نەتەوايەتى پىك نەھىنابوو. ئەمانەش خالى ھەرەلاوازى شۆپشەكەى بوون.

ئىبن خەلەكان

(۶۰۸ - ۶۸۱ ك) (۱۲۱۱ - ۱۲۸۲ ز)

ئىبن خەلەكان نازناۋى زاناي بەناۋبانگى كورد ئەحمەدى كۆپى محمدى كۆپى ئىبراھىمى كۆپى ئەبۇبەكرى كۆپى خەلەكانى بەرمەكىيە كە بە بنەچە دەگىرپىتەمۇ سەر مالكى كۆپى جەغفەرى كۆپى يەحىيائى كۆپى بەرمەكى سەر بە بنەمالەي بەرمەكىيەكانە. لە سالى (۶۰۸) ى كۆچى كە دەكاته سالى (۱۲۱۱) ى زايىنى لە شارى ھەوليرى ئىستا لەدايك بوو و ، لە سالى (۱۲۸۲) ى زايىنى لە دىمەشق وەفاتى كردوو. سەبارەت بە گەرانەۋى بۇ سەر بنەمالەي بەرمەكىيەكان دەلئىن راست ناكات. بۇيە پۇژىك خۇي لە ھاۋرپىكانى دەپرسى كە ئايا خەلكى دىمەشق سەبارەت بەۋە چى دەلئىن. ئەوانىش لە وەلامدا دەلئىن: لەۋەدا بە درۆزنت دەزانن و ، ئەۋىش دەلى: ئەگەر درۆم بەكردايە دەموت كە من دەگەپىتەمۇ سەر عەباس ، يان عەلى كۆپى ئەبى تاللىب ، يان يەككىك لە ياۋەران. درۆي گەرانەۋە سەر نەتەۋەيەك كە فارس بوون و ھىچ ئاسەۋارىكىشىيان نەماۋە سودى چىيە؟ شەرەفەددىنى كۆپى مستەۋفىي خاۋەنى كىتئىبى مىژۋوى ئەربىل بنەچەي ئىبن خەلەكان دەگىرپىتەمۇ بۇ سەر بەرمەكىيەكان. ئىبن خەلەكان لاي كۆپەكەي خۇي موسا وتوۋيەتى كە ئەو سەر بە بنەمالەيەكى كوردە و ناۋيان زەرزارى بوو. واتە: بەچكەي گورگ.

دوكتۇر ئەحمەد خەللى دەلى: كاتىك دەگەرام بە دۋاي مىژۋوى كورد دا بۇم دەركەوت كە تويزەرەۋەي ئىنگلىزى وىليام ئىنگلتون لە دوو جىنى كىتئىبەكەيدا دەروازەيەك بە پۋوى فەرشى كورد و چنراۋەكانى تىرئاندا ناماژەي بۇ خىلئى زەرزار كردوو. ئەو كىتئىبە بە زمانى ئىنگلىزى لە سالى (۱۹۸۸) لە بەرىتانىا دەرچوو. ئەو تويزەرەۋەيە كاتىك باسى خىلەكانى كوردى نىشتەجىنى پۇژناۋاي ئازربايجانى كردوو ، ناماژەي بۇ ئەو خىلەش كردوو.

بۇ ئەۋەي كە خىلئىكى كورد نىشتەجىنى ناۋچەيەك بىت و لە ناۋچەيەكى تر بوونى ھەبىت ، ئەۋە شتىكى سىروشتىيە ، چونكە لە كۆمەلگەي كوردەۋارىدا شتى وا دەبىت ھەرەك چۆن خىلەكانى قەيس و شەمەر كە لە بنەرەتدا دانىشتوۋى نىۋەدورگەي ەمرەب بوون و بوونيان لە عىراق و شامىش ھەيە.

ئىبن خەلەكانىش بنەچەي خۇي بردۆتەۋە سەر بەرمەكى و خىلئى زەرزار. ئىبن خەلەكان كە دوو كارى گرنگى لە خۇيدا كۆكردۆتەۋە ، يەككىكان دادۋەرى و ئەۋى تىرئان مىژۋو نووس ، شتىكى نەشیاۋە كە بنەچەي خۇي نەنووسىت. بۇ ئەۋەش كە خۇي فارسەكانى بە فورسى

مەجوس ئاوبردووه ئەو لەسەر زمانی پەشە خەنگەرە بوو و ، لەناو خەنگدا وایان پیتوون. خەنگی ئەویان زانیووە کە بەرمەکییەکان فارس بوون و فارسیش لە پیش ئیسلامدا ناگر پەرست بوون.

هۆکاری تێکەڵ بوونی ناوی کورد بە فارس و عەجەم دەگەریتەووە بۆ ئەوەی کە کورد پیش هاتنی ئیسلام بۆ ناوچەکانیان سەر بە دەولەتی ساسانی فارس بوون و ، بردنەویان بۆ سەر ساسانییەکان مەسەلەیهکی سیاسی بوو و هیچ پەيوەندییەکی بە بنەچەي نەتەوايەتییهووە نەبوو. لە سەدەي شەشەمی زاینیدا دەولەتی ئەخمینییەکان ، کە فارس بوون ، نازناوی پاشای میدی و ناوی پاشاکانی میدیايان لە پاشاکانی خویان دەنا ، لەوانە: کۆرشی دووم و قەمیزی کۆپی و دارای یەکەمی جینشینی. میدیەکانیش پیش فارس دەولەتی خویان هەبوو و فارس لە بن پکێفی ئەواندا بوون. (سەنتەری لیکۆلینەوی سیاسی: لێرهدا جینی خۆیەتی ئاماژە بۆ ئەو بکەین کە ئیستا قەیرانیکی گەرە لە سەر سروددی ئەي رەقیب هەیه کە تیایدا شاعیر بنەچەي کورد دەباتەووە بۆ سەر میدیا و کەي خوسرەو و ، گەلیک لە خەنگی کورد پێیان وایە ئەو راست نییە و ، کەي خوسرەو فارس بوو). باکگراوندی زانستی ئین خەلەکان ئین خەلەکان لە بنەمالەیهکی ناسراوی مەیدانی دینداری و زانستی دینی بوو. شەهابەدین محمدی باوکی بۆ فیربوونی زانست چۆتە شام و میسر و عیراق و ، لە شاری موسل و بەغداد وانی فیقی خۆیندوو. یەکنک لە هاوێکانی ناوی عیزەدین بوو کە بە ئین ئەسیر ناسراو بوو. هەرەها هاوێی ئین شەدادی قازی بوو. باوکی ئین خەلەکان دواي ئەوەي مارەیهکی زۆر لە موسل دەمینیتەووە دەگوێزیتەووە بۆ شاری ئەربیل و لەوی لای حاکمی ئەربیل موزەفەرەددینی میردی خوشکەکی سەلاحەددینی ئەیوبی ریزکی تایبەتی دەبیت و دەکریتە مامۆستا لە قوتابخانەي موزەفەرییه و ، لە بواری فەتوادا ناوبانگ دەردەکات. ئین خەلەکان کۆرە بچکۆلەي شەهابەددین بوو و لە سالی (٦٠٨)ی کۆچیدا لەدایک بوو. تەمەنی دوو سالان بوو کە باوکی وەفاتی کردوو. شەهابەددین حەزی کردوو ئەم کۆرەي رێگای زانستی دینی بگری. نەویش ئاواتەکەي باوکی هیناوتەدی و پڕوانامەي زانستی لە گەرە زاناکانی سەرەمی خۆي وەرگرتوو. ئین خەلەکان لە قوتابخانەي موزەفەرییه دەستی کردوو بە خۆیندن و لە مەجلیسی زانای بەناوبانگ ئەبولبەرەکاتی ناسراو بە ئین مستەوفی دانیشتوو. لە سالی (٦٢١)ی کۆچیدا سەحیحی بوخاری لای زانای بەناوبانگ علی کۆرەي ئەبی جەعفر محمدی کۆرەي هەبەتولاً الموکەرەم السوفی بەغدادی خۆیندوو.

ئىبن خەلەكان ھىشتا تەمىنى (۱۸) سالى پر نەكردۆتەوھە كە ئەربىلى بەجى ھىشتوھە و . بۇ زياتر خوئىندن پووى لە جىيەكانى تر كردوھە. لە گەل خۇى براكەبى و چەند كىيىكى بردوھە و بەنياز نەبوھە بگەرتەوھە بۇ ئەربىل. سەرھتا لە شارى موسل گىرساھەتەوھە و لەوى لەسەر دەستى كەمالەددىن موساى كوپى يونس وانەى خوئىندوھە و ، ھىندە ھۆگرى ئەر زانايە بوھە و بۇى بۆتە سەرچاھەى زانست كە برىارى داوھ ئەگەر ژنى ھىنا و كوپىكى بوو ناوى بنى يونس .

ئىبن خەلەكان داوى موسل رووى كردۆتە حەرپان و لەرىشەوھە چۆتە شارى حەلب و . بوونى لە

شارى حەلب گونجاوترىن ھەل بوھە بۇى ، چونكە لاي بەھادىنى كوپى شەدادى قازى و ، جەمالەددىن ئەبوھەكر ماھاتىفەقىھ و ، ئىبن خەبازى موسلى و مؤفەقەددىنى كوپى يەعشى وانەى دىنى خوئىندوھە. چاويشى بە مىژوونووسى بەناوبانگ عىززەددىن ئىبن ئەسىرى ھاوپىسى باوكى كەوتوھە. لە سالى (۶۲۲) كۆچىدا پووى كردۆتە دىمەشق و ، لەوى تەفسىر و حەدىس و فقھى لە لاي شىخ ئىبن سەھاحى شارھزورى كوردى خوئىندوھە و ، داوى ئەوھ گەراوھەتەوھە بۇ حەلب. وادىارە نەيوستوھە بگەرتەوھە بۇ ئەربىل چونكە لەو كاتەدا تەتار بەسەرىدا كشاون و كاولىان كردوھە. ھەرۇھەا و! سەىرى خۇى كردوھە كە ھەر پىويستى بە ۋەرگرتنى زانست ماوھ ، بۇىھە پووى كردۆتە مىسر و ، لە سالى (۶۳۶) كۆچىدا گەشىتۆتە شارى ئەسكەندەرىيە.

ئىبن خەلەكانى قازى بەدرەددىن السنجارى قازى قازىيەكانى مىسر دەبىت و ئەويش كورد بوھە و سەر بە خىلى زەرزارى بوھە. بەدرەددىنى سەرۆك قازىيەكان ئىبن خەلەكانى كردۆتە جىگرى قازى مىسر. كاتىكىش مەمالىكەكان گەشىتنە دەسەلات و شوئىنى ئەيوپىيەكانىان گرتەوھە ئىبن خەلەكان لەسەردەمى شا زاھىردا بوھە قازى شام و دەسەلاتى بەسەر ھەموو شامدا كشا. ئىتر ئىبن خەلەكان كەوتە دانانى قازى و جىگر بۇ خۇى لە ھەموو شاھەكانى شامدا و ، چاودىرى ئەوقاف و قوتابخانەكانى دەكرد و ، مەسەلە قەزايەكانى يەكلا دەكردەوھە. تا سالى (۶۶۹) كۆچى لەو پلەيەدا مايەوھە و ، داوى ئەوھ لابرا. لا بردنەكەى لەبەر كەمتەرخەمى نەبوھە ، بەلكو لەبەر ئەوھ بوھە كە بە ويستى شا زاھىر كە سەردانى شامى كردوھە ، عىززەددىن الساىخ لە جىى دانراوھە و ، عىززەددىن چارەى ئىبن خەلەكانى نەويستوھە. ئىبن خەلەكان چۆتەوھە بۇ مىسر و لەوى لە قوتابخانەى فەخرىيە بۆتە مامۇستا و ، داوى ئەوھ ھەژارى پووى تىكردوھە ، بە تايبەتى كە ۋەزىرى مىسر زۆر تىنى بۇ ھىناوھە.

بەلّام لە ساڵی (٦٧٦)ی کۆچی بەداوای بارودۆخی مەعیشەتی بەرەو باشی گۆپارە ، چونکە جاریکی تر کاری لە دادگانی دیمەشقددا دەست کەوتوو. لەو پلەیدا سێ ساڵ ماوەتەوه ، بەلّام دواي ئەوه نازاوه دەکەوتە ناو کورەکانی شا زاھیر کە پینشتەر ناوی پیرس بووه و ، نازاوهکە هەموو شام و میسر دەگریتەوه و لە کۆتاییدا دەسەلات دەکەوتە دەست چەرکەسییەکان و شا مەنسور قەلاوون دەبیتە فەرمانبەرەوا. بەلّام ئێین خەلەکان حەزی لە چارەي ئەو پاشایە نەکردوو و لە دەستوپیۆنەندی ئەو نەبووه. ئێین خەلەکان بۆ ماوەیەکی کورت گیراوه و ، پاشا لیبوردنی بۆ دەرکردوو و کارەکەي لە دادگای حەلب وەرگرتۆتەوه. بەلّام لە ساڵی (٦٨٠)ی کۆچیدا جاریکی تر ئێین خەلەکان لە کارەکەي دەرکراوەتەوه. ئێین خەلەکان دواي ئەوه بووه بە مامۆستا لە قوتابخانەي نەجیبە و قوتابخانەي ئەمنییه و ، تا کۆتایی تەمەنی بە مامۆستایی ماوەتەوه. ئێین خەلەکان لە (٢٦/پەرەجەبی/٦٨١)ی کۆچیدا کە دەکاتە (١٢٨٢)ی زاینی وەفاتی کردوو و ، لە شاخی قاسیون لە شاری دیمەشق بە خاک سپێردراوه.

ئێین خەلەکانی زانا و میژوو نووس ئێین خەلەکان شارەزاییەکی زۆر باشی لە فیهق و نوسول و زمانی عەرەبیدا هەبووه و ، تا رادەیهکی بەرچاو شارەزای مەزھەبی شافعی بووه و ، لە فەتواکانیدا دیار بووه کە بەردەوام سەیری ئەو مەزھەبەي کردوو. ئێین خەلەکان هاوڕینی کتیب بووه و پارە و مالهەکەي هەموو داوه بە کتیب. لە سەرەتای ژانییدا حەزی کردوو ببیت بە شاعیر ، بۆیە شیعریکی زۆری داناوه و ، لە ئاستی شاعیرانی وەک زوھیر و ئێین مەتروح و ئێین الخیمی و جەزاردای بووه. تەننات دواي کارکردنیشی لە دادگا و قەزادا لە شیعەر دور نەکەوتۆتەوه و هەر گرنگی پێداوه. بەوه ناسراوه کە شارەزاترین کەس بووه لە دیوانی مۆتەنەبیدا و ، شیعەرەکانی مۆتەنەبی زیاتر هاندەری بوون بۆ گرنگی دان بە ریزمانی عەرەبی و زمانەکەي خۆشی.

ئێین خەلەکان خاوەنی دەموچاویکی جوان و زمانیکی فەسیح بووه. کابرایەکی بەرچاوتەنگ نەبووه و ، زۆر لە شاعیرەکانی سەردەمی خۆي بە باشی باسیان کردوو. هەمیشە دەستگیزی هەژارانی کردوو و ، کابرایەکی بیرمەند و لەسەرخۆ بووه. بە وقار بووه و بۆ کاری قازینتی و دادگا لێوہشاوه بووه. لە مەجلیسەکانیدا هەمیشە باسی زانست و رەوشتی بەرز کراوه و ، مرووف بە دەست خالی لە دانیشتنەکانیدا نەهاتۆتە دەرەوه. جگە لەوانە ئێین خەلەکان میژوو نووس بووه و خاوەنی کتیبی و فیات الاعیان و انبا و انباو الزمان بووه کە لە ساڵی (٦٧٢)ی کۆچیدا لە نووسینی بۆتەوه ، بەلّام تا ساڵی (٦٨٠)ی

كۆچى ھەر زانىارى بۇ زياد كردوه. ئىبن خەلەكان بەنياز بووه كتئىبىكى گەورەى مېژووىى
وهك الكامل فى التاريخى ئىبن ئەسىرى مامۇستەى بنووسىت ، بەلام كاركردىنى لە دادگا و
پلەكانى قەزادا ئەو بوارەى بۇ نەكردۇتەوه و ، ئەوهندەى پىئى كراوه تەرجمەى كردوه.
لەوشدا ئەم پىچكەى خوارەوهى بۇ خۆى ھەلبۇزاردوه:

۱. لەسەر ئەو كەسانەى نووسىوه كە بەروارى وەفات كردنىانى زانىوه.
۲. تەنھا لەبەر ناوبانگ دەكردىان لەسەر يامەرانى نەنووسىوه.
۳. لەبەر ناوبانگ دەكردىان لەسەر خەلىفەكانى نەنووسىوه.
۴. لەو كەسانە زانىارى وەرگرتوه كە بىنىوونى.
۵. ھەركەسىك بەناوبانگ بووه لەسەردەمى خۇيدا ناوى لە كتئىبەكەيدا نووسىون.
۶. ھەولنى داوه بىنەچەكانىان بە پىئى توانا بنووسىت.
۷. جاروبارىك قەسى خۇشى خەلكانى بەناوبانگى نووسىوه تا كتئىبەكەى بىزاركەر نەبىت.
۸. نەيوستوه زانىارىبەكانى كورت و كوئىر بن. ھەرچەندە زياتر لە ھەوت سەدە
تئىپەرىوه بەسەر خەلەكاندا ، بەلام ناوى ھەر زىندوه و ، كتئىبخانە گشتى و تائىبەتئىبەكانى
خەلكى باوەشيان كردوه بە كتئىبەكانى ئەو زاناىەدا ، بە تائىبەتى كتئىبى (وفيات الاعيان) كە
باسىكى مېژووىيە.

شىخ مەحمۇدى جەفەيد

باشورى كوردستان

(۱۸۸۱ - ۱۹۵۶ ز)

شۈپشىگىرى ناودارى كورد و پاشاي كوردستان شىخ مەحمۇدى كۆپى شىخ سەئىدى كۆپى شىخ مەمەدى كۆپى كاك ئەحمەدى شىخ لە پۇژى ۱۹۵۶.۱۰.۰۹ دا لە يەكك لە نەخۇشخانەكانى بەغدا كۆچى دوايى كرد و تەرمى پىرۇزى بەرىزىكى زۆر لەناو ئاپۇرەي خەلكى دلسوزى شىخى نەمر و كورد و كوردستان لە تەنىشت گۆپى كاك ئەحمەدى شىخ لە مزگەوتى گەرەي سلىمانى بەخاك سپىدرا .

نەم كەسايەتییە مەزنى كورد لەسالى ۱۸۸۱ دا لەسلىمانى لەدايكبووہ ، زانستى شەرىعەت و فىقە و دارشت و بنچىنەي تەسەوفى خويندوہ و لەسالى ۱۹۰۴ دا لەگەل شىخ سەئىدى باوكى سەردانى ئەستەمبىوليان كردوہ و چاويان بەسولتا عەبدولحەمىدا كەوتوہ و پىزىكى زۇريان لىنراوہ .

كاتىك لە دەسەلاتى عوسمانى لە دوا دواي جەنگى يەكەمى جىهانى لە ناوچەي سلىمانى ھۆزەكانى خۇي دەكىشىتەوہ ، شىخ مەحمۇد لە ۱۹۱۸.۱۱.۱۵ دا مېرىيەكى كوردى لە كوردستانى باشوور دادەمەزىنى، لەم ھەنگاۋەيدا "مەيجەر نۇئىل"ى فەرمانرەۋاي پاميارى بەرىتانىا لە كوردستان پشتگىرى دەكات و حەز دەكات كورد دەسەلاتىكى پاميارى خۇي ھەبى و جودابى لە عىراق .

"ستيفن لۇنگرىك لە پەرتووكەكەي "عىراق لە ۱۹۰۰ - ۱۹۵۰" دا لەبارەي فەرمانرەۋايى شىخ مەحمۇدەوہ دەلى: "دەسەلاتى فەرمانرەۋايى شىخ مەحمۇد ناوچەكانى ھەلەبجە و سلىمانى تا دەگاتە رەواندزى گرتەوہ و ماوہيەكىش كۆيە و ناوچەكەيشى سەربە مېرىيەكى شىخ بوون و بەدەيان سەرك خىلى كوردى كەوتنە پالى و كوردى بوہ زمانى فەرمى مېرىيەكەي و فەرمانبەرى لە كورد بەولواو كەسى تر نەبوون ."

شىخ مەحمۇد ھەستى دەكرد بەرىتانىا بەدل لەگەل كورد نىيە و وردە وردە لە پەيمان و بەلىنەكانى، كە بەكوردى دابوون پاشگەز دەيتەوہ ، بۆيە لە پۇژى ۲۱ مایسى ۱۹۱۹ دا سەربەخۇي دەسەلاتەكەي راگەياند و ئىنگلىزەكانى لە سلىمانى و ناوچەكانى وەدەرنا و ھەندىكىشى بەدىلگرتن .

به‌لام پینه‌چوو ئینگلیزه‌کان هیزکی چه‌کداری گهره و گرانی خویان کۆکرده‌وه و له قۆلی کهرکوکه‌وه به‌رهو سلیمانی هاتن و له دهره‌بندی بازیان به‌له‌شکری خۆبه‌ختکاری شیخ مه‌حمود گه‌یشتن، به‌ چه‌کی نوێ له کوردیان داو له نه‌جامدا شیخی نه‌مر له په‌نا به‌رده قاره‌مان به‌ برینداری به‌دیگیراو بردرا بۆ به‌غدا و دادگای سه‌ربازی فه‌رمانی له‌سێداره‌دانی دا، به‌لام دوا‌یی بیریان له‌وه‌کرده‌وه ، گهر شیخ مه‌حمود بکۆژری باری کوردستان پتر ئالۆز ده‌بی و شیخیش دیله‌کانی ئینگلیزی نه‌کوشتوون و هیزشی نه‌کردۆته سه‌ر سوپای به‌ریتانیا، به‌لکو له‌باری به‌رگری له‌ خۆکردن دابوو ، بۆیه‌ بریاریان دا فه‌رمانی سزاکه‌ی سووک بکری و دوور خه‌رتمه‌وه بۆ هیندستان.

له‌پاش دوورخستنه‌وه‌ی شیخ مه‌حمود له‌ سلیمانی، باری ئاسایشی کوردستان پتر تیکچوو، بۆیه‌ به‌ریتانیا بیرى له‌ هینانه‌وه‌ی ئه‌و پاشایه‌ی کوردستان کرده‌وه بۆ دامرکانده‌وه‌ی ئه‌و په‌شینویه ، وابوو ئینگلیزه‌کان له‌ دوا‌ی مانگی ئه‌یلوولی سا‌لی ۱۹۲۲دا شیخ مه‌حمودیان هیناوه کوردستان و پێشوازیه‌کی گهرمی لیکراو ناوی نا پاشای کوردستان و له‌مانگی تشرینی دووه‌می ۱۹۲۲دا میریه‌کی نوێ دامه‌زراند و میری به‌ریتانیا و مه‌لیکی عێراق فه‌یسه‌لی یه‌که‌م دانیان پێداهینا.

به‌لام ئه‌م جاره‌ش به‌ریتانیا له‌گه‌ل کورد سه‌ر راست نه‌بوو، به‌تایبه‌تی که‌ په‌یمانی سیقه‌ر پووچه‌لکرایه‌وه و له‌شوینی ئه‌و په‌یمانی لۆزان له ۰۷.۲۴.۱۹۲۳دا له‌گه‌ل تورکیا که‌مالی مۆرکرا، دووباره‌ له‌ میریه‌که‌ی شیخ مه‌حمود دراوه و ماوه‌یه‌ک پاشا مه‌حمود چووه‌ چیا‌ی سورداش و دوا‌یی گه‌رایه‌وه سلیمانی.

به‌لام له‌سا‌لی ۱۹۲۴دا سوپای عێراق به‌ پشتگیری تانک و توپ و فڕۆکه‌ی به‌ریتانیا سلیمانی داگیرکرد و ئه‌ندامی به‌ریتانیا خودموختاریش بۆ کورد ره‌وانه‌بیینی ته‌نیا ئه‌و مافه‌ی دا به‌ کورد، "که‌ فه‌رمانبه‌ره‌کانی کوردستان کورده‌بن یا کوردی زان بن و زمانێ کوردی بکری به‌زمانی فه‌رمی له‌ناوچه‌که‌دا." ئه‌مه‌یش به‌نامه‌یه‌کی فه‌رمی بۆ شیخ مه‌حمود نارده‌وو تێیدا نووسی له‌وه‌ زیاتر چی دیکه‌تان پێ نادری.

دوا راپه‌ڕینی شیخ مه‌حمود له‌دژی میری عێراقی ژێر چاودێری به‌ریتانیا له‌دوا‌ی شه‌ره‌که‌ی به‌رده‌رکی سه‌رای سلیمانی و کوشتنی ده‌سته‌یه‌ک له‌خۆپیشاندهران بوو، که‌ ئه‌و سا‌که‌ له‌دیوی کوردستانی ئێران له (پیران) داده‌نیشت، که‌ هه‌وائی ئه‌و راپه‌ڕینه‌ی میلیه‌تی زانی، هاته‌ دیوی پینجۆین و ئه‌و ناوچه‌یه‌ی نازادکرد و پیاوماوقولی ئه‌و ناوه‌ی کۆکرده‌وه و

بهه موویان له سەر پاسپاردهی شیخی نەمر یادداشتیکی توندیان بۆ نوینەری بەریتانیا له بەغدا نووسی و داخواییهکانی گەلی کوردیان تێدانووسی، که بریتی بوون له مانەیی خواریهوه :

۱. دامەزراندنی ولاتیکی کوردی له زاخۆوه تا پشتی خانەقین و هیچ عەرەبێک نه سەرباز نه سیفیل لهم شوینەدا نه مینێ.

۲. ئەم ناوچەیه واتە "کوردستان" لەژێر چاودێری بەریتانیا دابی تاکو کۆمەڵی ئەقوام (عصبه الامم) بپاریکی لەسەر دەدات.

۳. بەرپەڵاکردنی ئەو کەسانەیی بەهۆی (شەری بەردەرکی سەرا)وه گیراون و دوورخراونهتەوه بگەڕێنرێنەوه شوینی خۆیان.

۴. هەر ئەفسەر و فرمانبەریکی کورد له ولاتی عەرەبستاندا هەیه بنێدرێنەوه بۆ کوردستان.

له گەلّ پێشکەشکردنی ئەم یادداشته ، دەستەیهک له ئەفسەرانێ کورد له سوپای عێراق هاتنەدەر و چوونه پالّ بزوتنەوهکەیی شیخی نەمر لهوانه "مەحمود جەودەت، حەمید جەودەت، کامیل حەسەن" هەروەها "ماجید مستەفا"ش خۆی ئامادەکرد بۆ گۆرەپانی جەنگ له پیناوی سەرخستی داخواییهکانی کورد.

کاتیکی که شیخ مەحمود هیچ وهلامیکی بەدەست نهگەیشت، له ئاوباریک لهوتە شەریکی قورس له گەلّ سوپای عێراق، بەلام لهبەر ناهاوکوئی لهچەک و تەقەمەنی و هیزی شەپکەر بۆیه شیخی حەفید ناچاربوو له پۆژی ۱۳.۰۵.۱۹۳۱دا خۆی بەدەستەوهبدات و بردرا بۆ بەغدا و سەماوه و له دواییدا بۆ ناسریه ، ئینجا گەڕێنرایهوه بۆ بەغدا، تاکو لهسالی ۱۹۴۱دا لهکاتی شەپهکەیی رەشید عالی گەیلانی له دژی بەریتانیا خۆی لهژیانی دەست بەسەری له بەغدا پزگارکرد و چوو له گوندی "داری کەلی" دانیشت دوکاتی ژبانی لیّ بەسەربرد هەتا کۆچی دوایی کرد، میللهتی کورد هەر به پاشای کوردستانیان زانی و گیانی پاکی چووه بههەشتی نەمرانی کورد و کوردستان

قەدەم خىير شۆرشگىنېر و شا ژنى كورد

پۇلى ژنان له كۆماری كوردستانداو له كاروباری سياسیسی و كۆمهلايه تى به تايبەت دامەزاندنى رېكخراوى يەكيتىي ژنان و دە رکردنى رۆژنامە بۇ ھەمووان پوون و بە رچاوه . به تايبەت دەورى مينا خانمی خیزانی پيشهوا لەو بەشەدا خال وەرچەرخانیکى تريو له مەر پۇلى ئەرىنى و کاریگە رى ژنان له كۆمه لگای كوردەواریدا ، بەلام بېجگە له پۇلى ئەرىنى ژنان له كۆماردا و بەتايبەت له سالەکانی پيش دامەزاندنى كۆماردا ژنانیکيش ھەبوونە كه تەنانتە توانیویانە رېبەرایە تى بزوتنەرهی نەتەوهی و كۆمهلايه تى بگرنە ئەستوی خویان .

یەكێك له و شۆرە ژنانەى كه بەداخە وە كەمتر ھاتۆتە سەرزاران و كەم له كتیب و گوڤارو رۆژنامەكاندا ناوپی لیدراوتە وە ، ((قە دە م خیر)) ە قەدەم خیر ئەو ژنە نازاو لیاھتوویە بوو كه (سەید موراخانی) برای و (عە لی مەھخان) ی میردی به پیلانی رژیمی رەزاشای پەهلەوی له نیوبردان ، قە دەم خیر كەسێك بوو كه بپوای به یە كگرتوی و تەوهی ھەبوو و شۆرشەكەشی ھاوكات بوو له گەل شۆرشى شیخ مەحمودی حەفید له سلیمانی بۆیە پیوھندی پیوھ دەگری و داوای لیدەكات كه پێكەوہ بۆ نازادی كوردستان تېكۆشن و له پیناو ئەو نامانجەدا حازرە ھەموو ھاوكارییەكى ماددی و مرۆییش بكات .

سەرھەلدانەكەى قەدەم خیر له ناوچەى لۆرستان پێشكەوتنیكى بەرچاوی بەخۆوہ دیت و لەھەموو لایەكەوہ تەنگی بەدەسەلاتی زۆرە ملی رەزاشادا ھەلینا و شارى ئیلامیش دەخاتە ژیر كۆتەرۆلى خۆیەوہ ، بۆیە رەزاشا نامەیهكى بۆ دەنیرى و داوای لیدەكات كه بېكاتە شابانوی ئیران ! بە لام قە دەم خیر زۆر بویرانە له وەلامى نامەكیدا دە لى : له نیو ئیمەدا كەس نییە خۆی به دوژمن بفرۆشیت ، دواتریش من ژن نیم ، تو ژنى ! ئە مە ش نمونە یە ك له نازایە تیی و بویری و ھەروەھا پۇلى ئەرىنى ژنیكى كورد كه بەداخەوہ له ئاكامدا ھەروەكوو گشت رېبەرانى تری كورد به زەبرى فرت و فیل و سویندى درۆی قورئانی پیروز كه وتە داوی دوژمن و دواتریش ھەرلە گرتووخانە دا كۆچی داویى كرد و شۆرشەكەشی كۆتایی پێھات .

شاژن (قەدەم خیر) یەكێكە لەو ژنە ناسراو ناودارانەى میللەتى كورد، شێرە ژنیكى سەرکردەو سوارچاكو نازاو بەھەلمەت بوو، خۆشەویستی بۆ كوردو كوردستان زیاترو

شیرین تربووه له پوچ و ژيانی خوی، ناواتی نهو بویه که کورد پزگاری بیت له داگیرکمره خوپهرست و خراپه کارهکان، ئەم شا ژنه نهیتوانی بەرگهی ئەو هه موو زولم و زۆره بگرت که پوبه پرووی میللهتی کورد بووه له سەر دەستی (پهزا شای پهلهوی)، به نمونهی ئەو پهنده کوردییەیی که دەلیت: (که م بژی و کەل بژی)، مردنی پی باشتربوو له ژيانی ژیر دەستەیی، بۆیه چهکی کوردایهتی هه لده گرت و بانگه شهی پاپه رینی ناوچهی (لورستان) ی پۆژهه لاتی دهکات، که ئەم پاپه رینه یهکی گرتەوه له گەل پاپه رینه کهی پابه ری گه وری کورد سمکو شاک (ئیسماعیل خانی شاک).

قەدەم خێر کچی پێشەوا (قەند قەلاوهندی) یه، که یه کێک بوه له فه رمان پراوه کانی میرنشینی لورستانی بچوک له هۆزه کانی (لوپی فه یلی) ه، ئەم خانمه کورده له سه ره تای سه ده ی بیست له دایک بووه، که کچیکی جوانو بالاپرێکو پۆشنیرو زیره کو سوارچاکو نازابوو، له سالی ۱۹۲۵ شاره زای په له وی، (شا مورادخان) که کو تا فه رمان په وای میرنشینی بچوک بووه و برای (قەدەم خیر) بووه، ده کو ژیت، ئەمهش وا له (قەدەم خیر) دهکات که پقو قینه ی به رامبه ر شا دروست بیت و به لینی داوه که زولم و زۆری قبول نهکات، شا به مه ی زانی تاوانباری دهکات، له ماوه یهکی کورتدا قەدەم خیر هه لده ستیت به ناماده کردنی سوپایه ک له کورده فه یله یه کانو پاپه رینی راگه یاندو خوی پابه ری سوپاکه ی دهکات و ویستویه تی سه ره خوی لورستانی راگه یه نریت، بۆیه له شاخه کانی کوردستانه وه هیرشیان کرده سه ر سوپای (شا) له چه ندین لاوه زه ره رو زيانی زۆریان به سوپاکه ی شا گه یاند .

شا چه ندین هۆزی کوردي بانگه یشت کرد، هه ولی دا به پاره و پله وپایه رازیان بکات که له دژی ئەو شوپشه بوه ستنه وه، به لام ئەم هۆزانه رازی نه بوون ده ستیان خویناوی بکه ن به خوینی پۆله کانی خویان. بۆیه سوپاکه ی (شا) به ناچاری چه ندین جار هیرشیان کرده سه ری و به شکسته خواردویی گه رانه وه، له و کاته دا (قەدەم خیر) نامه یه ک ده نیریت بو (شیخ مه حمودی هفید) که تیییدا باس له و زولم و زۆریان دهکات که پوبه پرویان ده که نه وه، داوای لی دهکات که سوپاکه یان یه کبگرت و، رازیه له ژیر فه رمان پراوی (شیخ) دا بیت خوی و سوپاکه شی، چه کو تفاقی دووسالی سوپاکه شی هه بووه، به لام شیخ رازی نابیت له ترسی نه وه ی که لایه نگرانی به هه له تیبه گه ن و بلین ته ماحی له سه ره و ته و سامانی و نه و خانمه کرد بیت .

شاره زا وه فدیک ده نیریت بو لای (قەدەم خیر) له گەل کۆمه لیک دیاری به نرخ و گران به هاو، به لینی ش ده دات که لورستان بگه رینیته وه باری پێشووی و لیخووش بونی گشتی ده ربکات

بۆئەو كەسانەى كە دەجەنگان لەدژىو، داواى ھاوسەرگىرى لە (قەدەم خىن) دەكات، قەدەم خىر بەم داواكارىانەى رەزا شا توپە دەبىتو، ھەموو ديارىيەكانى بەنێردراو كەدا دەنێریتەموو، دەلێت بپۆن بە (شا) كەتان بلىن كەمن پىويستم بەوديارى ئەو نىيەو پىي بلىن: ((من ئن نيم تا شووى پى بكەم، بەلكو ئەو خۆى ژنە)) بۆيە شا زۆر توپە دەبىت، سوپايەكى زۆر دەنێریت بۆ لۆرستان بەھەزاران ژنو مندالۆ بى تاوان دەكوژیتو بەدەيان لادى وگوند دەسوتىنىو خاپورى دەكات، شا بەسوپايكى زۆرەو ھىرشىيان كردهو ھو كۆتاييان بە سوپايەى قەدەم خىرھىنا، جارىكى تر (رەزا شا) بە فرتو فيلو باوھپى درۆزنانەى و بەلىنى ھەنگرىنى كە زۆر گەرەتر بوولە فرتوفىلەكانى پىشوو، يەكەم جار نەبوە كەفىل بەكن لەكوردو پوپۆشى بەكن بە ناينى ئىسلام، نێردراوئىكى ترى نارد بۆ لای قەدەم خىر لەگەل نوسخەيەك لەقورئانى پىرۆز كە ئىمزاو پەنجەمۆرى شای لەسەر بوو ھەتا بپروباكات كە مسولمانئىكى لەخواترسەو، سوئىدى خواردوو بەوقورئانە كە نيازى پاكەو ئەو قورئانەش شاىتەتەى، بەلىنى پىداوھەك جارىكى تر لۆرستان بگەپىنیتەموو بۆ جارانى پىشوو، دەرکردنى لىبوردى گشتى بۆ ھەموو سوپايەى، بۆيە ھەندىك لەسوپايەى بپروايان كوردو خۆيان و چەكەكانيان تەسلىم بە سوپايى شا كرد، قەدەم خىر ژمارەيەك كەس لەسوپايەى زانيان كەئەمەش فىلىكە لەفىلەكانى تر، بۆيە سوپايەى رەزا شا پۆيشتن ھەر ئەو شەو پاسبانەكانيان كوشتن و قەدەم خىر حەقدەكەس لەگەرەكانيان دەستبەسەر كوردو پەوانەى تارانيان كردن، بۆ پۆزى داواى حەقدەكەسەكە لەسىدارەدراو نىنۆكەكانى قەدەم خىرى دەرھىناو كردى بەرەشووى و لاخەكەيەو، ئەو خاتونە مەزنەش ھەموو لاشەيان تىكشكاندو خستيانە زىندانەو.

شۆپشەكەى قەدەمخىر سى سالى خاياند.. بەپىي ئەوھى كە لەداواى شەھىدكردنى شامراد خانى كاكي، شۆپشەكەى راگەياند ، لەوانەيە لە كۆتايى سالى «١٩٢٨» يا سەرھەتاي سالى «١٩٢٩» دا قەدەمخىر كۆچى داواى كردبى ، تا ئىستا زانيارى زۆر كەمە دەربارەى ئەم سەركرەدە كورد و كوردستانپەرورە قارەمانە نەمرەى گەلەكەمان..

ئەوھى كە شايانى باس و جىي داخە بە لای ئىمەو، ئەوھى كە ئىمەى كورد تا ئەمپۆش بە ھۆى دلپاكي و خۆشپروايىمانەو ، زۆر لە سەركرەدەكانمان بوونەتە قوربانى خۆشپروايىمان ، دوژمنانى گەلەكەمان ئەم خالە لاوازەى ئىمەيان قۆرتۆتەو و ، بە بەلىن و پەيمانى درۆ و فىل و فەرھەجە زۆر جار تەفرەيان داوين، تا ئەمپۆش پەندمان لە ھەلەكان و لە قوربانىيەكانمان وەرئەگرتوو. كەچى ھەر خۆشمان دەلىن: «دوژمن بوو بە پرد، بە سەريا مەپەرھەو».

دكتور كمال مهزهر

باشورى كوردستان

- كمال مهزهر - ۱۴ شوباتى ۱۹۳۷ - تاغجەلەر - لە كەركوك لە دايك بووه . سەرەتايى و ناوەندى و دوا ناوەندى لە سلیمانى تەواو کردووه . - ۱۹۵۵ - چۆتە كۆلیژی پەیمانگای مامۆستایان - بەشى میژوو لە بەغدا ، لە سالی ۱۹۵۹ كۆلیژی تەواو کردووه .

- ۱۹۶۰ چۆتە یهكیتی سوڤیهت تا ۱۹۷۰ ھەر لە یهكیتی سوڤیهت لە سالی ۱۹۶۳ دوو دكتورای بی دەست ھیناوه ، بە ناوینیشانی (خەباتی پزگاری كورد لە عێراق (۱۹۱۸-۱۹۳۲) ، كە كە دواتر كرا بە پەرتوكیك بە زمان پووسی بلاوكرایهوه .

- دووھم دكتورای كمال مهزهر بە ناوی زانستی (زانستی علوم) كە ئەمڕۆ ژمارە یهكی كەم لەو دكتورایهیان ھەیه .

لەوانە لە (لەندن-بەریتانیا) ، دواتر دكتور عیزەدین مستەفا رسول ئەم بېروانامە یهیی بە دەست ھیناوه .

- دەیان پەرتوكی میژووی بلاوكراوتەوه ، لەگەڵ سەدان وتار بە زمانەكانی (كوردی ، عەرەبی ، پووسی) كە یهكەم وتاری لە پۆژنامە ی (ژین) بلاوكراوتەوه كە گۆرانی شاعیر سەرنووسەری بوو .

- دواي بەیاننامە ی (۱۱) نازار گەراوتەوه بۆ كوردستان بووه بە ئەندامی كارا و سكرتیری گشتی كۆپی زانیاری كورد .

- سەدان قوتابی ماجستیر و دكتورا بە سەرپەرشتی دكتور كمال مهزهر نامەكانیا نووسیوه ، یاخوود لیژنە ی نامەكانیان بووه .

- ۱۹۷۴ چۆتە پال شوپشی ئەیلول ، وە لە كۆپی زانیاری كورد بەشدار بووه پاشان بۆتە مامۆستای میژوو لە كۆلیژی بەغدا .

- بەم زوانە گەراوتەوه كوردستان و خۆی خانەنشین کردووه ، كە بە یهكجاری گەراوتەوه .

پروفیسۆر دكتور كمال مهزهر ناویكى دیارو یهكجار گەشاوه ی نیو میژوونووس و بیرمەندانی كوردەو بەرھەمە زانستیه میژووییهكانی و پینگەیانندی سەدان قوتابی و دەیان

پسپۆری میژووی و مامۆستای زانکۆکان، سەدان تووژینەهوو نامە ی ماستەر دکتورا،
وادەکن ئەم نووسەرە لەپرسی پێشەنگیدا بیئت.

بۆ پرسیارکردن لەسەر چەند لایەنیکە میژوویی و میژوونووسی کورد، لەدوایین
سەردانیدا بۆ کوردستان و لەشاری هەولێر لە دەرگەتێکدا ئەم دیدارە ی لەگەڵ سازکرا لە
لایەن رۆژنامەنوس نەوشیروان شەریف کە تیایدا بیروپای خۆی لەسەر زۆر مەسەلە ی گرنگی
میژوویی دەخاتەپەروو.

پرسیار : با لەو پرسیارەو دەستپێیکەین، کورد تێکرا لەئێستادا پێیانواوە ئەوەتە ی
میللەتی کورد هەبێ چەوسنیارووتەهوو ژێردەست بوو، داگیرکراو، لێدراو، تەنانەت ئەمە
چۆتە ناو پرۆگرامەکانی خۆیندن و خۆیندنی بالاش، نایا پێتواوە ئەمە راستە، یا ئەوەتی
کورد هەبێ داگیرکراو و ژێردەستە ی لێدراو بوو؟

د.کەمال مەزەهر: سەرەتا کورد داگیرکراو و ژێردەستە نەبوو، وەکو هەموو میللەتەکانی
تر، بەلکو کورد رۆلێکی دیارتری بوو لە زۆربە ی گەلەکانی ناوچەکە، بەوێنە زەینەفون لە
٢٠١٤ ی پێش زاین کە بە سەرکەردایەتی لەشکرەکە ی لەئێران دەگەڕێتەو، زۆر بە شینوازیکە
موعەبیر باس لە نازایەتی کورد دەکات، کە چۆن لەشکرەکە ی ئەویان بەزاندو، لەبەر ئەو
ئێمە دائیم ژێردەستە نەبوین، لەرۆژگاری دەوڵەتی عوسمانیدا ئێمارەتە کوردیەکان
لەراستیدا سەربەخۆییان هەبوو، نێمچە سەربەخۆییەکی تەواو، هەر ئەوەیان لەسەر بوو کە
سالی چەند کەسیک بنێرن سەرانیان بێ بە حکومەت، پارە بدن بە ئەستەمبۆل، لەکاتی
شەڕیشدا بەشیکی لە پیاوکانیان بنێرن بۆ ئەوە ی لەگەڵ سوپای عوسمانیدا بەشدار بی، نێتر
ئەمە ئێمارەتی بابان ئەنێ، بەدرخانێکان ئەنێ، هەمیشە ناماژە بۆ ئەو دەکەم کە
بەدرخانێ گەرە کارگە ی دروستکردنی توپی هەبوو، تەواو نێمچە سەربەخۆ بوو .

لەدواییدا لە رۆژگاری سەرمایه‌داریدا، لە رۆژگاری پوکانه‌وه‌ی دەرەبەگایەتیدا، لەو
رۆژگارە کە نێتر ولاتە رۆژناواییەکان بە تەواوتی رودەکەنە ناوچەکە، نێتر مەرکەزیت
پەیدا دەبی، ئەو نێمچە سەربەخۆییە ی کورد نامیێن وەک ئەوسا، تەنانەت دوا ی ئەوەش کە
ئێمارەتەکان روخان، گەلێک لە کەسانی ئەو بنەمالانە رۆلی گەرەیان هەبوو لە دەوڵەتی
عوسمانیدا، هی وایان هەبوو گەیی بە پلە ی وەزیر و سەرۆک وەزیر، هی وایان هەبوو گەیی
بە پلە ی بالیوز، هی وایان هەبوو گەیی بە پلە ی شەخۆل ئیسلا، لەبەر ئەو ئێمە نابێ زۆر
رەشبین بین لەو بوارە.

دکتۆر کمال مەزھەر لە بارەی سەلاحەدینی ئەیوبی دەنوێ ... رای خۆ دەریارە
سوپاکەیی و دەریارەی بۆ وەک کورد کوردایەتی نەکردبوو ...

د. کمال مەزھەر: من زۆر پروام بەوانە نیە، جاری ئەگەر سەلاحەدینیش نەبواوە دەبوو
رەهبرێکی تر هەلکەوتایە سەلیبەکانی بوەستاندا، ئەو ئەوەنیە کە پەکیان لەسەر ئەو
کەوتی، راستە لەوانە یە ئەو وەک سەلاحەدین نازا نەبواوە، بەلام دەبوو سەلاحەدین بێتە
کایەو، ئینجا کە هەستی نەتەویی لەو کاتدا هەبوو، تاکو من بێم داوا بکەم سەلاحەدین
بەناوی کورد و کوردستانەو بچیت شەری سەلیبی بکات، بەلام من شانازی بەووە دەکەم
کە سەلاحەدینی ئەیوبی لەناو کوردا یەکیکی وا هەلکەوتووە عەرەب خۆی کردووەتی بە
رەهبری لەشکرەکەیی، دکتۆر محسن محەممەدین کە ئەندامی کۆرە، نامە یەکی دکتۆرای
هەلبژارد دەریارەی سەلاحەدینی ئەیوبی، (جیش سلاح الدین الایوبی)، تانیستا دوچار ئەو
نامە دکتۆرایە چاپکراوە، لەنامە دکتۆراکەیدا نوسیویەتی دەلی لەسەدا چل و ئەوەندە
لەشکرەکەیی سەلاحەدین کورد بوو، لە سەدا چل و ئەوەندە لەشکرەکەیی تورکمان بوو،
ئەوانی تری عەرەب بوو، لە هۆلیکی یەکجار گەورە کۆلیژی ئاداب لە بەغدا نامە
دکتۆراکەیی مامۆستا محسن گەتوگۆی لەسەر دەکرا، بەرئەدەکەوت، زۆرکەس بەپێو
دەوستان، دنیا یە عەسکەری هاتبوو، یەکیک لە ئەندامانی توێژینەووەکە دکتۆر خاشع
مەعازیدی بوو، کە هاوپیولی منە لە کۆلیژ، زۆرم خۆش دەوێ، بەلام عەبدولرەحمان بەزاز
خالێەتی، خۆی بوو بە بەعسی، هەرچەندە لەزەمانی سەدامدا لیشیاندا، ئەو زۆر تۆرەبوو لە
موحسین، وتی یەعنی تۆ هەموو جەیشەکەیی سەلاحەدینت کرد بە ئەوەندە کوردە و
ئەوەندە تورکمانە، ئەم عەرەبە لە کوێو بوون، موحسین بەئەدەبەووە وتی مامۆستا جاری
من لەخۆمەووە لەو قسانە نەهیناوە، ئەو قسانە عیما دەدین کاتب دەیکات، نازانم کیی
میژوو نووسی عەرەب دەیکا، ئین ئەسیر دەیکا، من لەوانەم وەرگرتووە .

بەلام ئەگەر راستت دەوێ شەرم کرد بنووسم کەوا ئەو لەسەدا دەی عەرەبە خیانهتیان
لە سەلاحەدینی ئەیوبی کرد و لەژێرەووە چون لەگەل سەلیبەکاندا ریککەوتن. قاعەکە بوو
بە پیکەنینیک، دکتۆر خاشع مەعازیدی ئەووەختە عەمیدی کۆلیژی تەربییە بوو، دکتۆر
موحسینیش قوتابی ئەو کۆلیژە بوو، لەگەل ئەوەدا ئاوا پیاوانە ئەو وەلامە جوانەیی دایەووە،
ئەویش لێی قەبول کرد، لەدواییدا نەعزەتی دا و نە هیچ، هەتا خانووی دایە لەنزیک
کۆلیژی ئاداب و تەربییە، ئینجا موعین بەسیسو قسە یەکی زۆر جوانی هەیه کە دەلی (انتصر

صلاح الدين ففدا بطلا عربيا عضيما، ولكن لو انتحر صلاح الدين لأعتبر كلبا كريا حقيرا) مهسهله كه ناوايه، جرجيس زیدان له كتيبي خویدا كه دیته سهر باسی سه لآحه دینی ئه یوبی دهلی سه لآحه دین له گه ل رهه به ره نزیکه كانی سوپا كه یدا به زمانیک ده دوا كه ئه وانی تر تینه ده گه یشتن، كه دیاره به زمانی كوردی له گه لیاندا گفتوگوئی كرده، سه لآحه دین ده خمه ئه و لاره، ئه ی باشه (مه شوب الهكاری) كه له شاخه كانی هه كاریه وه كه ئیستا بنكه یه ی سهره کی په كه كه (حزب العمال الكردستانی) یه، له وئوه هاتوه چۆته شه ری خاچپه رستان، له وئو دوچار بریندار كراوه، بویه ناوه كه یان گۆرینه وه به (مشوب الهكاری) یه عنی ئه وه ی كه له ده موچاویا بریندار كراوه، ئینجا (مه شوب الهكاری) ژن دینی، شه وی بو كینییه كه ی بۆ به یانی ده چینه وه به ره ی جهنگ له وئو شه هید ده بی، من ئه م (مه شوب الهكاری) به لاره وه له سه لآحه دینی ئه یوبی گه وهره تره، هه ر له سهرده می سه لآحه دینا بووه، د. محسن له من زیاتر شاره زایه تی.

دكتور دهرباره ی میژوو دیتته دوان و دهلی ...

من كتیبکی تایبه تی سه ره خۆم هه یه دهرباره ی میژوو، هه ر به ناوی میژوو، به زمانی كوردی، دواتر پۆلی كورد له میژوودا ئه گه ر سه یر بكه ی به رگی كتیبه كه م داریه پروه كه كیشراوه كه ره گه كه ی به كه س هه لئاكه نری، ئه و وینه یه یه كێك له دۆسته كانی كورد كه گاور بوو عه ره بیهش بوو كاتیك مآلمان له به غداد بوو، دراوسیمان بوو. پیم وت كه نیازم وایه كتیبکی له و بابته دهر بكه م، دواتر ئه و وینه یه ی كیشا، كه مانایه کی زۆر ده به خشی، كاتی خۆی وینه ی دار به پروو لای ئه و عه ره به سه باره ت به میژووی كورد ره گی داكو تاوه، به كه س هه لئاكه نری.

ده بیته ئه و كه سه ی كه میژوو ده نووسینه وه ده بیته بی لایه ن بیته، چونكه ئه گه ر له میژوو نووسینه وه بیلایه ن بوو، ده گه یته راسته میژوویه كان به ورده كاریه وه كه هه ر راستیه كانی بواری میژوو.

بویه به رزه وه ندی كورد له وه دایه، كه میژوو نووس بیلایه ن بیته له نووسینه كانی خویدا، ئه بیته میژوو نووسی كورد كاتیك میژوو ده نووسینه وه ئه وه ی له بیرى بچینه وه كرده.

بۆ ئه وه ی هه موو لایه نه كانی بخاته به ر چاو، گه لیكیش شانازی به وه ده كه م، په رتوكێم له یه كیتی سوڤیه ت چاپ كراوه له سالی (۱۹۶۷)، دهرباره ی بزوتنه وه ی پزگاری خوازی كورد له سالی (۱۹۱۸-۱۹۲۲) (هیرد ئیرفانس)، كه پیاویکی ئینگلیزه، ئه و كتیبه ی منی

هه‌لسه‌نگاندووه ، که هه‌رشتی زیاتر که من پینی به‌خته‌موم ، ئەوه‌یه که‌وا (هه‌نبرد ئیرفانس) هه‌ستی نه‌کردووه که من کوردم ، له کتیکدا هه‌موو ژیانم له کوردایه‌تی له پیناو کورد ژیانم ته‌رخان کردووه . ئەگه‌ر میژوو نووسیش لایه‌ندار بیئت به‌ ته‌نکید به‌ هه‌له ده‌چیت ، ئەو کاتیش میژووی ئەو میژوو نووسه‌ که وا لایه‌نگرانه میژووی نه‌ته‌وه‌که‌ی هه‌لده‌سه‌نگینی ئەوه شه‌ری زیاتره له خیره‌که‌ی .

دکتۆر ده‌رباره‌ی ئاین په‌یوه‌ندی به‌ میژوووه‌ بیئت یان میژووی ئایا ده‌بیئت په‌یوه‌ندی به‌ ئاینه‌وه بیئت و ده‌لی ..

بوچی ؟ چۆن ده‌توانیت بی ئاین بیئت زۆر سه‌یره ، به‌لام نابیئت هه‌ستی ئاینی وای ئی بکات راستیه میژووویه‌کان نه‌بیینیئ وه‌ک خۆی ، ئەوه باش نیه (کورد ده‌وله‌تی خۆی له ده‌ست دابوو ، پیش ئەوه‌ی ئاینی ئیسلام سه‌ر هه‌لبادات) ، که ئاینی ئیسلامی سه‌ریه‌لدا کورد خۆی نه‌ته‌وه‌یه‌کی ژێرده‌سته بوو دواتر کورد که‌لکی له ئیسلام وه‌رگرت کاتیک ئیسلام یه‌کسانی بلاو کرده‌وه بو هه‌موو نه‌ته‌وه‌کان ، بۆیه ده‌بیینی گه‌لیک له زانایانی ئیسلام به‌ ره‌گه‌ز کوردن به‌لام ئەو میژوو نووسه‌ی به‌هۆی ئاینه‌وه به‌رژه‌وه‌ندی نه‌ته‌وه‌ی کورد ده‌خاته ژێر پینیه‌وه ، ئەوه به‌ کاریکی زۆر نادره‌وست ده‌زانم .

دکتۆر ده‌رباره‌ی کورد بوونی یه‌زیدییه‌کان ده‌وی ...

ئه‌ک خۆیان به‌ کورد داده‌نین ، به‌لکو یه‌زیدییه‌کان کوردایه‌تیان گه‌یشتۆته ئاستی توندپه‌وی ، به‌لام ئیمه‌ سه‌ته‌مان لیکردوون ، کاتی خۆی یه‌زیدی گه‌یشتۆته که‌رکوک ، ئیستا سنوورمان بو داناون هه‌ر له (سنجار)دان ، ئەوه وایان لیده‌کات توندپه‌و بن ، رابه‌رانی کورد وه‌کو شیخ عوبه‌یدوللای نه‌ه‌ری (١٨٨٠) یه‌که‌م که‌س بووه پیش عه‌ره‌ب به‌ (٤٠) سال دروشمی سه‌ربه‌خۆی کوردستانی به‌رز کردۆته‌وه ، قازی محه‌مد ، شیخ سه‌عیدی پیران ، ئەوانه هه‌موو گیانیان به‌خت کردووه له پیناو کوردایه‌تی شیخ مه‌حمود هه‌رچی ئازار بوو کیشای له‌به‌ر کوردایه‌تی .

هه‌موو ژیانم میژوووه ، فیربووم چۆن هه‌لسوکه‌وت بکه‌م ئیستا هه‌ر خزمه‌تی میلله‌تی کورد ده‌که‌م ، ئەو ماوه‌یه‌ش که له (له‌نده‌ن) بووم گه‌لیک دیداری زۆریان له‌گه‌ل ساز کردووم ، که له هه‌موویان گرنگتر له (په‌رله‌مانی به‌ریتانیا) بوو .

کیوی موکریانی
رۆژهلانی کوردستان
۱۹۰۳ - ۱۹۷۷ ز

ناوی تهراوی "عبدالرهحمان لهتيف ئيسماعيل عهبدوللا لهتيف" هو له سالی ۱۹۰۳ لهشاری مهاباد لهدايکبووه .

له سالی ۱۹۱۳ لهگه‌ل حوسین حوزنی برای چوووه بۆ ولاتی شام له شاری حه‌له‌ب تا سالی ۱۹۲۵ لهوی نيشته‌جی بووه و خویندنی سه‌ره‌تایی له قوتابخانه‌کانی حه‌له‌ب خویندوووه ، له سالی ۱۹۲۴-۱۹۲۵ چوووه بۆ به‌یرووت و له دانیشگاهیه‌کی فی‌زی بنچینه‌ی زمانی فه‌رهنسی بووه ، له‌سالی ۱۹۱۵ حوسینی برای مه‌کینه‌یه‌کی چاپی له ئه‌لمانیا کربوووه و له بازارچه‌ی حه‌له‌بی داناوه .

له‌سالی ۱۹۲۵ لهگه‌ل حوسین حوزنی هاتوون بۆ عێراق و ماوه‌یه‌کی له‌شاری به‌غدا نيشته‌جی بوون، هه‌ر له‌و ساله‌دا له‌سه‌ر داوای سه‌ید ته‌های شه‌مزینی به‌رپۆبه‌رایه‌تی ئه‌وسای شارۆچکه‌ی ره‌واندز و دۆستی دێرینیان له‌شاری حه‌له‌به‌وه چوون بۆ پواندز و چاپخانه‌کیان لی دامه‌زراندوووه ، له‌سالانی ۱۹۲۶-۱۹۳۲ یاریده‌ری حوزنی و به‌رپۆبه‌ری گو‌فاری زاری کرمانجی بوو له پواندز، له‌سالانی ۱۹۳۵-۱۹۳۶ کاری له گو‌فاری پووناکیدا کردوووه ، که له‌لایه‌ن حوزنی و شیخ مسته‌فا له پواندز و شاری هه‌ولێر ده‌رچوووه ، له‌سالی ۱۹۳۵ هاتۆته هه‌ولێر و له‌گه‌ل پیشه‌ی وینه‌گری و کاروباری چاپخانه‌که‌شی به‌رپۆبه‌ردوووه ، هه‌ر له‌و ساله‌دا مه‌کینه‌یه‌کی گه‌وره‌تری بۆ چاپی کوردی له مووسل له فه‌زیل عیسا مه‌حفوظ کربوووه و له هه‌ولێر دایمه‌زراند بۆ چاپکردنی گو‌فاری پووناکی و په‌رتووکی کوردی، له ۱۹۴۰.۰۹.۲۰، که حوسین حوزنی موکریانی برای کوچی دوا‌یی ده‌کات، مه‌کینه‌ کۆنه‌که‌ی زاری کرمانجی ده‌بیستی خاوه‌نی له‌سالی ۱۹۴۸ له‌کاتی پاره‌ینه‌ نيشتمانیه‌که‌ی گه‌لی عێراق و دوا‌ی وه‌ده‌سته‌پێنانی هه‌ندی سه‌ربه‌ستی دیموکراتی له ولاتدا ناوی چاپخانه‌کی زاری کرمانجی کردوووه به چاپخانه‌ی کوردستان.

له‌سالی ۱۹۶۳ ناوی چاپخانه‌کیان پینگۆپوووه به ناوی چاپخانه‌ی هه‌ولێر، له‌سالی ۱۹۷۰ له دوا‌ی ده‌رچوونی به‌یاننامه‌ میژوووه‌یه‌که‌ی ۱۱ ی ئادار ناوی چاپخانه‌کی کردۆته‌وه به چاپخانه‌ی کوردستان، له نیو ئه‌م ده‌رده‌ کوشنده‌یه ژیاوه ، تا کاتی نیوه‌پۆی پۆژی ۱۹۷۷.۰۷.۲۴ له نه‌خۆشخانه‌ی شاری مووسل دلّه گه‌وره‌که‌ی له لی‌دان ده‌که‌وی و له

ئیواری هه مان پوژدا له گوپستانی نیمام محممد له هویلر له تهنیشت نووسر و میژوونوسی ناودار حوسین حوزنی موکریانی برابیهوه به خاک سپاردرا

گیو له نویسی په خسانی کوردیدا شیوهیهکی ساده به کارهیناوه و زوربهی نویسنهکانی ساد و رهوان و تارهکانی به وشهی جوانی کوردی نویسون و نه مهش پارچه په شخانیکه نه و که له نامیلکهی گیونامه هل بزیرراوه و دهلی ...

ندهبیات و شوینهوار بو هه موو گه لیک گه وره ترین پشتیوانه و له هه موو تنگانه و لیقومانیکدا به فریای دهکوی ، گه لیکه خاوهنی زمان و ویزهیی نه گهر دهسه لاتیشی لی بروخینی که تهاکان بداته خوی سهرای سهرادریتی خوی له جازان باشر و خوشتری بو داده مه زرنیتهوه .

یونانییهکان که چند سدهیهک که وتبوونه ژیر دهستی عوسمانییهکانهوه زمان و ندهبی یونان له نهروپادا دهسته و لایهنگری بو پیدا کردن تا نازادکران .

ئیرانییهکانیش که چند سدهیهک که وتبوونه ژیر دهستیانهوه ویزهیی فارسی رزگاری کردن .

عهره بهکانیش که چندین سده بوو که وتبوونه ژیر دهستی تورکهکانهوه زیندوویهتی زمانی عهره بی نهوانی گهراندهوه ژیر سیبهری داری نازادی و نهو هیان به سهر تورکا هینا ههروهکو به چاوی خوم دیتومه با به دهواری شپری نه کردوه .

هه موو گه لیک به هوی زمان و ههستی نه تهوایهتی و چهشنهکانی ژبانوه له هی تر جوی دهکریتهوه ، کهواته ژبان و نابرووی هه موو نه تهوایهک به ندیواری به زمانه که یهوه نه تهوهی خاوهن زمان نامری ، و مرگی راسته قینه روو له نه تهوایهک دهکات که له بهرهم نه تهوهکی خوی بهش بر او بی .

هر هوزیک بکهویته ژیر دهستی بیگانوه سهر به خوی و نازادیتی له دهست دهردهچی به لام دهستی له ژبان بهرنابی ، و ژبانی نابروومندانه بو نه تهوهی دلیل تنها پاریزگاری زمانه که یهتی ، چونکه زمانی نه تهوهی دلیل کللی گرتووخانه یه رزگار بوونی زور ناسانه . به لام گهر هاتوو خوانه خواسته دهستی له پاریزگاری زمانه کهی خوی شل بی ههروهکو نازادیی له دهست چوه . و په ردهی ناموسی نه تهوایه تیشی پارچه پارچه ده بی .

ههرنه تهوهیهک زمانه کهی روو له بوورژاندنهوه بکات نه ستیره ی بهخت و هیواشی سهر له ناسوی دهردهینی و گه لیکه به زمانه کهی خوی ریگای زانست و هونهر بگریته پیش به

هموو ئاوات و ئامانجىكى بەرز و پىرۆزى خۆى دەگات . ئەو نەتەمەويه بەختيار و كامەرانه ،
و ئەو ولاتە روو لە هات و شارستانىتى و ئاوەدانىيه كه شارىنگاى بوژانەوه و پىشكەوتنىيان
بە چراى زانست و هونەرىك رهوشەن بکرىتەوه كه بە زمانەکانى خویندەوار و هەلسووپى و
ئەو هۆزە بە بەختيار دەژمىردرئىت كه رابەر و پىشەوايهکان خویندەوار و زانستپەرور و
هونەر پەرور بن بەو مەرجەى زمانى وىژەييان بە زمانەكەى خۆيان بئىت .

ماموستا مهلا عهبدولکه‌ریمی مودهریس

باشوری کوردستان

(۱۹۰۱ - ۲۰۰۵ ز)

"مهلا عهبدولکه‌ریمی مودهریس" له بهاری سالی ۱۹۰۱ادا له گوندی تهکیه‌ی سر به‌شارۆچکه‌ی خورمال هاتووه‌ته دنیاوه و ناوی ته‌واویشی "عهبدولکه‌ریم محهمه‌د فه‌تاح"ه و سه‌ره‌تای خویندنیشی به قورنان و په‌رتوکه‌ نایینییه‌کان ده‌ستپێکردووه و سالی ۱۹۱۳ایش سه‌ره‌تاکانی "نه‌حو سه‌رف"ی خویندووه، زۆر له شوین و جیگا‌کانی کوردستان گه‌پراوه و له ماموستا ناودارو به‌ره‌زه‌کان خویندوویه‌تی ، له سه‌ره‌تای هه‌لگیرسانی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی‌شدا له‌مزگه‌وتی مه‌لکه‌ندی شاری سلیمانی نیشته‌جیبوووه و ده‌ستی به‌خویندنی په‌رتوکی "شه‌رحی جامی" کردووه و دواتر چوووه‌ته‌ مزگه‌وتی "مه‌لا محهمه‌د نه‌مین بالیکه‌ده‌ر"ی و له سالی ۱۹۲۴یشدا له‌ ناهه‌نگیکی فراواندا له شاری سلیمانی مؤه‌ت و نیجازه‌ی مه‌لایه‌تی وه‌رگرتووه .

ماموستای مودهریس پاش وه‌رگرتنی مؤه‌تی مه‌لایه‌تی له زۆریک له شوینه‌کانی کوردستان و عیراقدا خزمه‌تی زۆری به‌ خه‌لکی گه‌یاندووه له بیاره‌ی شه‌ریفه‌ که به مودهریس ناویانگی ده‌رکردبوو ، خزمه‌تیکی زۆری له دوا‌ی خۆی به‌جیه‌نیشتوو پاشان له سلیمانی و که‌رکوک و تا دوا جار له شاری به‌غداد له‌ مزگه‌وتی شیخ عبدالقادی گه‌یلانی نیشته‌جی بوو له‌وی ده‌ستی دایه‌ خزمه‌تی نوسین و وانه‌ وتنه‌وه و به‌ سه‌دان کوردی کوردستان و پارچه‌کانی تر ده‌چوونه‌ خزمه‌تی و سوودیان لی ده‌بینی .

له‌سالی ۱۹۶۰یشدا له‌ مزگه‌وتی "شیخ عبدالقادی گه‌یلانی" له‌به‌غدا به‌ناو‌نیشانی "مودهریس" دامه‌زراوه، زیاتر له ۵۰ فه‌قی له‌سه‌رده‌ستی مؤه‌تی زانستییان وه‌رگرتووه ، هه‌ر له‌و کاته‌وه به‌بی پشوو‌دان خه‌ریکی وانه‌وتنه‌وه بووه له‌ زانسته‌ شه‌ری و ویژه‌ی و عه‌ره‌بیه‌کاندا. مه‌لا عه‌بدولکه‌ریمی مودهریس چه‌ندین په‌رتووک و به‌ره‌می وه‌ک نووسینه‌وه‌ی ژیان و به‌سه‌ره‌ات و شیعی‌ی چه‌ندین شاعیری وه‌ک "مه‌ولانا خالید" و "شیخ عوسمان و سه‌راجه‌دین"ی بلا‌و‌کردووه‌ته‌وه ، هه‌روه‌ها چه‌ندین شیعی‌ریشی له‌ژێر نازناوی "نامی" بلا‌و‌کردووه‌ته‌وه ، هه‌روه‌ها پۆلیکی گه‌رنگی هه‌بووه له‌ به‌کوردیکردنی فیه‌قی نیسلا‌می و ته‌فیسری قورنانی پی‌رۆز و ته‌جویده‌که‌یدا.

دەستىكى بالاي ھەبوو لە چەندىن بواردا ... يەكئىك بوو لە زانا بلىمەت و لىھاتووھكانى
ئىسلام و ئىستە ھەتواكانىشى لە ناو زانايانى ئىسلامدا بە ھەل وھەردەگىرىت و كارى
پىدەگىرىت لە بواری ئەدەب و بەلاغەتدا دەستىكى بالاي ھەبوو لە بواری مەنتىق و ئوھولدا
لە بواری ھۆنىنەھوى ھۆنراوھ كە چەندىن پەرتووكى بە ھۆنراوھ ھۆنىوھتەوھ چ لە بواری
مىژوو و فىقھ و كوھلآيەتى ...

مامۇستا بە يەكئىك لە شاعىرائى كورد ناسراوھ و نازناوى (نامى) يە كە دەستىكى بالاي
ھەبووھ لە لىكئانەھوى شىعەرى شاعىرائندا و خزمەتئىكى گەورەى كردووھ بە ھونەرھ ھۆنەران

مامۇستا لە بواری زۆردا ھۆنراوھى ھۆنىوھتەوھ لەوانە ...

دەريارەى زانست و زانين دەفەرموى ...

عەلم عەشرەتە و عەلم بـرايە لە بۆ رۆژى رەش عەلم چـرايە
ھەركەس زانا بى بۆ كەس دانا بى ھەر كەس ردانە بى پايەى بالايە

عەلم بىلبەلى چاوى جىھانە عەلم زنجىرى مى دىوانە
ئەھوى لە عەلم و زانين ب بەش بى دانىشتووى چالى رەشى زىندانە

دەريارەى دىلمۇزى بۆ خەلك و گەل دەفەرموى ...

يەگى بى غەم بى لە غەمى عالم قەد نەئىمىرى بە بەنى ئادەم
خاوەن وىزدانان خەفەتبار ئەبن كاتى بزانن بەخەمى عالم

فرمىسكى چاوى ھەتووى بى كەس يەگى بىسرى لەبەر خودا و بەس
لە كاتى دەرد و ئازارى ئەھودا خوا ئەئىرى بۆ دەستى فرىادەرەس

عەبباسە دزەى خەلكى (خالىسات) گەلى دزى كرد لە ھەرلای ولات
بە ھۆى بەزەبى بە دوو ھەتەبوا ئەنجامى خەبرى گرا بەخەلات

دەريارەى خىانەت كردن دەفەرموى ...

خىانەت مەكەن خىانەت عارە بەرى خىانەت وەك زەھرى مارە
ئىنسانى خائىن ھەر رسوا دەبى فرىشتەى جىساب زۆر خەبەردارە
شەخسى بى تاوان قەد مەخەنە داو ئاگر راي مالى ياخود بىبا ئاو

ئۇ كەسە داۋىۋى دانىۋى لە رىئىدا سەرەنجام خۇي ئۇكەۋىتە ناۋ
 ھەمۇو كەس رۇلەي خۇي خۇش ئۇۋى بە نەخۇشى ئۇو نەخۇشى ئۇكەۋى
 دەي بۇ بى رەحمى لە گەل رۇلەي من چاكەت بۇ منىش ۋەكو خۇت بوۋى

مامۇستا دەريارەي پىلانگىرەكان دەلىۋى ...

پىلانگىرەكان لە رۇۋى رۇزگىار رىئەگرن لە رۇۋى رىۋارى ھەزار
 چەند ھاۋار بكا مەيدانى نادەن تا توشى نەكەن بە ئىش و ئازار

ئەلەيم رىۋارم بە رىئىدا ئۇرۇم رىگەرم لىئەگرن منىش ۋەكو تۇم
 با ھەردوۋ برون بەرىي ئىنساڧا خۇ تۇ لە منى و منىش خۇ لە تۇم

شەخسى پىلانگىر دل پىي ئەتەزى لە دوۋ سەرۋە ئىنسان ئەگەزى
 كلكى دوۋىشكە و سەرى رەشمارە بەدەم ئەگەزى و بە دەم ئەجىزى

ئۇ توتكە سەگەي داىكى ئەمىزى ئەۋەپرى لەۋەي داىكى ئەكوۋى
 يەكى دىۋانەي گۇشتى بەراز بىي بە دۋاي بەراز خۇنى ئۇرۇى

بۇئە ئەترسەم توتكە بۋەپرى گەمال تىكەگا و بۇم دەرنەپەپرى
 پىلانگىر دونيا ئەكا بە ئاشوب لەسەر بەھانە بۇ شەر ئەگەپرى

دەريارەي پىشە و پىشەسازى دەفەرمۇى ...

ھەركەس صناعتىك نەزانى بۇ خۇي ئەم سەرزەۋىيە زىندانە لە بۇي
 پىشەيەكى باش فىر بە بۇ خۇت تابەنەۋىشت بى ئۇو نانەي ئۇيخۇت

پىشە بۇ بەشەر ئالتونى نەختە مەردى پىشەۋەر سەردارى ۋەختە
 ھۇي زىنى خۇشە زانىست و پىشە پىاۋى بىي سەنەت زىانى سەختە

دەريارەي خۇشەرىستى نىشتىمان دەفەرمۇى ...

(حب الۋكىن من الایمان) ئەگەر بەراستى مەئناي بەزانىسى
 ئەتۇ لە خاكى و خاكەت خۇش بوۋى گۇرستانى خۇت بكة بە نورانىسى

پىاۋ ئەبى دلى لە لا ۋەتەن بىي گىرۋەي خاك و ھەۋاي ۋەتەن بىي
 نەتەۋەي رەسەن لە سەر رەسەنە ئەۋلادى (ەلى) ئەبى (حەسن) پىي

هەرکەس پیتی نەبیّ نیشانەى بابى تەبەى تىگەلە لە نا حیسابى
نابى ئینسانى رەسەنى ساغ بى لای نەبى سىما و سیرەتى بابى

مامۆستا نەربارەرى عدەل و داد نەفەرەمۆى ...

باران کە بار دەبیت بە گەوهر دەرزۆتە خاکى گەورەى دادگەر
بەلام لە مولکى پىساوى زۆردارا دىک سەوز دەبى لە جىي گولزارا

مامۆستا چەندىن کتیب و پەرتوکى بە ھۆنراو ھۆنیووتەرە و لە ھەمو بوارەکاندا
ھۆنراو ھى ووتو ھ

نەمۆنەى ژمارەىەک لە پەرتوکە بەنرخەکانى بەزمانى کوردى ئەمانەن: یادى مەردان و
دووبەرگ، بنەمالەى زانیاران، ژمارەىەک پەرتوک لە بارەى شەرىعەت و ئىسلامەو ھ ، کۆمەلە
شەعەرى فەقى قادەرى ھەمەوئەند، تەفسىرى نامى ھەوت بەرگ، مەکتوباتى کاک ئەھمەدى
شەیخ چوار بەرگ، عەقىدەى مەرزىەى مەولەو، دیوانى نالى، دیوانى مەولەو، دیوانى
مەھو و چەندىن پەرتوکى دیکە بەزمانى کوردى و عەرەبى و فارسى نووسىو ھ
بلاویکردۆتەو ھ .

دیارە جەنابى مامۆستا "مەلا عەبدولکەرىمى مودەرىس"، لەبەر ئەو ھى لەسەر ناستى
عیراقیش بە زانایەکى گەورە ناسرابوو و خاوەن فتواى ئایىنى بوو ھ ، بۆیە چەندىن سال
پۆستى سەرکایەتى "رابطة علماء العراق" ى بەدەستەو ھ گرتبوو، لەو ھش گرنگتر لەم
سالانەى دوایى ۳ ھزار زانای ئایىنى سوننى پێرەو کە لە ھەموو پارێزگاگانى عیراق
ھاتبوون و لە بەغدا کۆبوونەو ھ، بەبى بەشداریکردن و ئاگادارى خۆى جەنابى مەلا
عەبدولکەرىمى مودەرىس بە سەرۆکى (الامانة العليا للافتاء و التدريس و البحوث و
التصوف) ھەلبژێراو، بەلام لەبەر ئەو ھى بارى تەندروستى نالەباربوو ھ پەتیکردبوو ھ .
سەرەرای ئەو ھى ماو ھەیک ئەندامى کارای کۆپى زانیارى عیراق - دەستەى کورد - بوو ھ،
ھەرەھا باو ھەربێکراوى کۆپى زانیارى ولاتى ئوردون بوو ھ.

کەسایەتى گەورەى ئایىنى و ئەدیب و زانای گەلى کورد مامۆستا "مەلا عەبدولکەرىمى
مودەرىس" لەتەمەنى ۱۰۴ سالیدا لە کارمێر ۱۲ ى شەوى ۲۹ لەسەر ۲۰۰۵.۰۸.۳۰ لە شارى
بەغداى پایتەختى ولاتى عیراق کۆچى داوییکرد

یهکی له پیاوه هره مهزن و بلیمه‌تانهی کورد، جهنابی ماموستا مه‌لا عه‌بدولکه‌ریمی موده‌ریس ه، که نووسر و زانایه‌کی هره گه‌ره‌ی سه‌ده‌ی بیسته‌مه .. که زیاتر له ٦٠ په‌رتوکی زیده به‌نرخ‌ی نایینی و ویزه‌ی و کومه‌لایه‌تی بلا‌وکردوته‌وه، هر هه‌مووشیان ده‌چنه‌خانه‌ی لیک‌ولینه‌وه‌ی زانستی هه‌مه‌لایه‌نی، خوی‌ی و دونیایی، که بریتین له ته‌فسیری قورنان به‌شینه‌یه‌کی ئیجگار فراوان و به‌زمانی کوردی و عه‌ره‌بی، هه‌روه‌ها ساغکردنه‌وه و شیکردنه‌وه‌ی چه‌ندین شاکاری شیعی‌ی مه‌زنی کلاسیکی کوردی، نمونه‌ی "مه‌وله‌وی، نالی، مه‌حوی، فه‌قی قادری هه‌مه‌وه‌ندی...هتد."

به ئەندازه‌یه‌ک گه‌ر هه‌موو به‌ره‌مه‌کانی کۆیکه‌یته‌وه و نه‌وه‌وی ناسا دابه‌شی سه‌ر پۆژه‌کانی ژبانی بکه‌یت بئینگومانم له‌وه‌ی که ژماره‌یه‌کی چاکمان بدات به ده‌سته‌وه، راستی ئەم بۆچوونه واقیع ده‌یسه‌لمینیت و ئەو ده‌وله‌مه‌ند کردنه‌ی په‌راوه‌گی کوردی و عه‌ره‌بی به‌ده‌یان په‌راوی به‌نرخ و به‌به‌ها، ویزای ئەوه‌ی که خه‌لکی به‌غدا پێیان ده‌وت شافیعی بچکۆله، ئەویش له‌به‌رئه‌وه‌ی که گه‌یشته‌بووه پله‌یه‌کی زۆر به‌رزی زانیاری.

زمانی فارسی

به‌م شیوه‌یه‌ی لای خواره‌وه‌ی ریزه‌بندی په‌راوه‌کانی ماموستا ده‌که‌ین، سه‌ره‌تا به په‌راوی ده‌ست پێ ده‌که‌ین که به‌زمانی فارسی نووسی به ناو‌نیشانی (شمشیرکاری برفرق نسیم رستکاری)، کرۆکی ئەم په‌راوه‌ بریتی بوو له‌وه‌لامدان‌ه‌وه‌یه‌کی چپ و پپ و تیروته‌سه‌لی ئەو که‌سانه‌ی که ئینکاری بابه‌ته‌کانی ته‌قلید و ئیجتهدیان ده‌کرد، شایانی باسه ئەم په‌راوه له سالی ١٩٣٨ د به چاپ گه‌یه‌نرا.

په‌راوه‌ کوردیه‌کان

شایانی باسه ماموستا له‌م بواره‌دا زۆر پۆچوو و ده‌یه‌ها په‌راوی جو‌راو جو‌ری به‌چاپ گه‌یانده‌ له‌هه‌موو بواره جیاجیاکانی زانست و زانیاری و ئەده‌ب و شیعر و په‌خشان و سه‌رجه‌م بواره‌کانی تری نایینی پی‌روزی ئیسلام و به‌م شیوه‌یه‌ی لای خواره‌وه‌ی باس له په‌راوه‌کان ده‌که‌ین :

١: په‌راوی شه‌ریعه‌تی ئیسلام که په‌راویکی فیه‌قی شمرع ناسی له‌سه‌ر مه‌زه‌بی ئیمامی شافیعی و ئەم په‌راوه له‌سالی ١٩٥٩ دا له چوار به‌رگدا به چاپ گه‌یه‌نرا، شایانی باسه ئەم په‌راوه پێناسه‌یه‌که بو په‌راوی یه‌کیک له زانا به‌رزه‌کانی فیه‌قی شافیعی که زۆرینه‌ی کورد له‌سه‌ر مه‌زه‌بی شافیعی و ئەو په‌راوه‌ش منه‌اج النووییه.

۲: لیکدانەوی ھۆنراوی ھۆنەرە بەرز و بەناوبانگەکانی کورد، دەسپێک بە شروەفە کردن و لیکدانەوی دیوانی نالی، که له پەراویکی گەرەدا له نزیکەی ۷۰۰ لاپەرەدا بەچاپ گەینرا لەسالی ۱۹۷۶.

۳: پاشان لیکدانەوی ھۆنراوەکانی سوار چاکی بواری تەسەوف و خواناسی، دیوانی مەحوی که لەسالی ۱۹۷۷دا بەچاپ گەینرا، شایانی باسە مامۆستا لیکدانەویەکی زۆر جوان و نایابی بۆ وشە و زاراوەکانی نێو ئەم دیوانانە کردووە.

۴: دیوانی مەولەوی بەرھەمینکی تری مامۆستا بوو، کەبە شیوەزاری ھەورامی نوسراوە و مامۆستا لیکدانەویەکی زۆر جوانی بۆ کردووە و لەسالی ۱۹۶۱دا بەچاپی گەیاندووە.

۵: پەراوی بەھار و گولزار که تایبەت بە ھۆنراوە و پەخشانە و سەبارەت نامۆژگاری و پەند و حیکمەت و ئەدەبە و لەسالی ۱۹۷۷دا بە چاپی گەیاندا.

۶: مامۆستا که رێبازی تەسەوفی ھەلبژارد بوو، لەم بوارەشدا بەپەراو بەشداری کردووە لەبەرز راگرتنی یادی ھەموو ئەو کەسانەکی که میابیح الھدی بوون و لەپەراویکیدا بە ناوی یادی مەردان که لە دوو بەرگدا بلۆکراوەتەرە باس لە مەولانا خالیدی نەقشەبەندی و سەرچەم ئەو زانا و دانایانەکی رێبازی رێبازی نەقشەبەندی دەکات، شایانی باسە دوو بەرگی ئەم پەراوە لە دوو سالی جیاوازدا بلۆبویەرە، بەرگی یەکەمیان لەسالی ۱۹۷۹ و بەرگی دووھەمی ئەم پەراوە لەسالی ۱۹۸۲دا بلۆبویەرە.

۷: لەبواری لیکدانەوی قورئانی پیرۆزدا، مامۆستا تەفسیریکی بەنرخنی بۆ کتێبخانەی کوردی دواي خۆی بەجێھێنای بە ناوی تەفسیری نامی که لەحەوت بەرگدا خۆی بینیوەتەرە و ھەر بەرگی لە سالیکیدا بەچاپ گەینراوە، بەم شیوەیە، بەرگی یەکەم لە سالی ۱۹۷۵، بەرگی دووھەم لە سالی ۱۹۸۰ و بەرگی سێھەمی لەسالی ۱۹۸۱ و بەرگی چوارەمیش لە ۱۹۸۲ و بەرگی پێنجەم لە سالی ۱۹۸۲ و بەرگی شەشەم لەسالی ۱۹۸۴ و بەرگی حەوتەم و کۆتایی لە سالی ۱۹۸۴دا بەچاپ گەیاندا.

۸: لیکدانەوی دیوانی فەقی قادری ھەمەوھندی لە ژێر ناوێشانانی (کۆمەلە شیعری فەقی قادری ھەمەوھند)، که ئەمیش وەك پەراوەکانی تر لیکدانەویەکی تیر و تەسەلە سەبارەت بە شیعەرەکانی فەقی قادر، شایانی باسە ئەم پەراوەی مامۆستا لە سالی ۱۹۸۲دا بەچاپ گەینراوە.

۹: پەراوی بارانی پەحمەت که لەسالی ۱۹۸۲دا بە چاپی گەیاندا.

۱۰: پاشان پهراویکی زور بهنرخي لهههمان سألدا واته ۱۹۸۲ دا نوسی بهناوی سرچاوهی ناینی، که ماموستا هم پهراوه بهنرخي دابهشکرد بهسهر چند بهشینکدا و بو هموو بهشیک ناوونیشانیکی دیاریکراوی دانا، بو نمونه: بهشی یهکه می هم پهراوهی ناونا نیمان و نیسلام که تیایدا بنه ماکانی هم دوو چه مکه گرنگی خستوته پوو. بهشی دووه میشی ناونا نساسی سه عادهت واته بنه ماکانی بهخته وهری که زیاتر باس له ناکار و رهوشته جوانهکانی نیسلام دهکات، که نهوانیش دهرهاویشته ییروباوه پرن. بهشی سنیهم بهناوی ناوی حیات هم بهشده ماموستا باسی میژووی پیغه مبهران و حال و نه حوالیان و ناو و پربازیان دهکات. بهشی چوارهم بهناوی چل چرای نیسلام که تیایدا ماموستا چل فرموده ی پیغه مبهری سالاری هیناوه و بهوردی بو و تارخوین و ناموزگاریکاره کان پوونی کردوتهوه. بهشی پنجم به ناوی نور و نهجات که تیایدا ماموستا قهصیده یهکی دریزی نویسه له مدحی سرداری پیغه مبهران. بهشی ششم و کوتایی له ژیر ناوونیشانی نیقبال نامه دا بوو تیایدا ماموستا چهرده یهک حکمهت و وته ی پر مانای خستووته پوو.

۱۱: پهراوی مهلولود نامه و معراج نامه که تیایدا ماموستا به شیوازه ناوازه و جوانه که ی هم دوو جومگه ی ژبانی پیغه مبهری سالاری خستووته پوو له دایک بوونی، له گهل گهشتی شه پوهی و بهرزبونه ی بهناسمانهکاندا و لیکای له گهل خالقادا، شایانی باسه هم پهراوه له سالی ۱۹۸۲ دا به چاپ گه یه نرا.

۱۲: ماموستا مهکتوباتی کاک نهحمده ی شیخی له زمانی فارسیه وه وهرگی پراهه سهر زمانی کوردی له چوار بهرگدا و به جیا به چاپی گه یاند، بهرگی یه که له سالی ۱۹۸۴. بهرگی دووه له سالی ۱۹۸۸ و بهرگی سنیهم له سالی ۱۹۸۹ و بهرگی چوارهم له سالی ۱۹۹۱ دا.

۱۳: پهراوی نوری قورنان هم پهراوه دا ماموستا باس له مانای قورنان و سهره تای کوزکردنه ی قورنان دهکات، له گهل ترخانکردنی بهشیکی باش بو باسی ته جویدی قورنان، شایانی باسه هم پهراوه ی له سالی ۱۹۸۵ دا به چاپ گه یه نرا.

۱۴: پهراوی پنگای بههشت تیایدا باس له سروشتی پنگای بهره و خوا چوون و سه رخستنی نیسلام دهکات، هم پهراوه شی له سالی ۱۹۸۶ به چاپی گه یاند.

۱۵: پهراوی سهنا و سکالا له سالی ۱۹۸۷ به چاپی گه یاند.

۱۶: پهراوی هج نامه که تیایدا ماموستا هموو مهناسیکهکانی هج باس دهکات، له گهل ناماژه کردن به نادابهکانی هم گهشته مهزنه له نیسلامدا.

۱۷: په‌پاڼی نوری ئیسلام له‌سالی ۱۹۸۸ دا به چاپی‌گه‌یاند.

۱۸: لیکنده‌وهی هونراوه‌ی رنکخراوی عه‌قیده‌ی مه‌وله‌وهی ناسراو به‌عه‌قیده‌ی مه‌رزیه، که تیایدا باس له پینگه و بنه‌ماکانی نایینی پیروزی ئیسلام ده‌کات، ئه‌م په‌پاڼه‌ش له سالی ۱۹۸۲ دا به چاپی‌گه‌یاند.

۱۹: په‌پاڼی نامه‌ی هوشیار و له سالی ۱۹۹۲ دا به چاپی‌گه‌یاند.

۲۰: په‌پاڼی رینگای په‌هه‌بر که ماموستا به شیوه‌یه‌کی زور جوان باس له زانستی فهرمووده‌ناسی پیغه‌مبه‌رمان بو ده‌کات، شایانی باسه ماموستا ئه‌م په‌پاڼه‌ی له‌سالی ۱۹۸۵ دا به چاپی‌گه‌یاند.

۲۱: په‌پاڼی به‌دیع و عه‌روزی نامی که به‌شیوازی هونراوه دایرپشتبوو له بواری زانستی به‌دیع و عه‌روزدا و له‌سالی ۱۹۹۱ دا به چاپی‌گه‌یاند.

۲۲: په‌پاڼی دوو پرشته که بریتیه له فهره‌نگینکی زمانه‌وانی عه‌ره‌بی-کوردی له‌سالی ۱۹۹۲ دا به چاپی‌گه‌یاند.

۲۳: په‌پاڼی خولاسه‌ی ته‌فسیری نامی که ماموستا تیایدا ته‌فسیری قورنانی پیروزی کردوه و له‌سی به‌رگدا له سالی ۲۰۰۰ دا به چاپی‌گه‌یاندوه.

به‌م شیوه‌یه ماموستا ئه‌م په‌پاڼه نایه‌بان‌ه‌ی به زمانی شیرینی کوردی نویسوه بو هاوزمانه‌کانی تاوه‌کو له‌رنگه‌یه‌وه به‌ته‌واوه‌تی شاره‌زایی په‌یدا بکه‌ن سه‌بارت به نایینه‌که‌یان، و‌پرای ئه‌وه‌ی ماموستا به وره به‌رزی خو‌یه‌وه هیزیک‌ی له‌بن نه‌هاتووی هه‌بوو بو پووبه‌پووبونه‌وه‌ی هه‌وری په‌شی جه‌ه‌اله‌ت و نه‌فامی و نه‌زانی، ئه‌م راستیه‌ش له‌په‌پاڼه‌کانی ماموستاوه زور به‌ناشکرا درده‌که‌ون، چونکه ماموستا توانی له‌ده‌رگای هه‌موو زانسته‌کان بدات ته‌فسیری قورنانی، زانسته‌کانی قورنانی، زانسته‌کانی فهرمووده، فیه‌قی ئیسلامی، بابه‌ته‌کانی ئو‌صولی ئیسلامی، عه‌قیده‌ی ئیسلامی، نه‌خلاقیات، ته‌سه‌وف، زانستی زمانه‌وانی، به‌دیع و عه‌روز، لیکنده‌وه‌ی شیعی‌ی که‌له‌شاعیرانی کورد و ده‌یه‌ها زانستی تر...، ئه‌مه‌ش ئه‌و راستیه‌یه ده‌سه‌لمینیت که وه‌ک له‌سه‌ره‌تاوه ناماژده‌مان پیدا ماموستا فهره‌نگینکی زانیاری بووه و به‌وپه‌ری توانا و لیها‌تنه‌وه له‌هه‌موو بواره‌کانی مه‌عریفه شوین ده‌ستی دیار بووه.

به‌هه‌مان شیوه ماموستا له بواری زمانی عه‌ره‌بیدا ده‌یه‌ها په‌پاڼی به‌نرخ‌ی پیشکه‌شی کتیب‌خانه‌ی ئیسلامی و کوردی کردوه، ئه‌م په‌پاڼه‌شی به‌وینه‌ی په‌پاڼه کوردیه‌کان

سیفہتی گشتگیران ہببو، لەخوارەوہ بە کورتی و بەخیریایی باسی ناوی ئەو پەراوانە
دەکەین کە مامۆستا بە زمانی عەرەبی بەچاپی گەیاندن لە ژبانی خۆیدا.

پەراوہ عەرەبیەکان

١: علماؤنا فی خدمه العلم والدین تیایدا چەندەها زانای پایەبەرزێ کوردی باس کردووە،
ئەم پەراوہ لەسالی ١٩٨٢دا بەچاپ گەیاندووە.

٢: پەراوی مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن کە تیایدا مامۆستا لە حەوت بەرگی قەشەنگدا
تەفسیری قورئانی پیرۆزمان بۆ دەکات، شایانی باسە بەرگەکانی ئەم تەفسیرە بە جیا جیا لە
چاپ درا، بەم شێوہیەیی لای خوارەوہ، بەشی یەکەم لەسالی ١٩٨٦، بەشی دووہم لەسالی
١٩٨٦، بەھەمان شێوہ بەشی سێیەم لە سالی ١٩٨٦ بە چاپ گەینەرا، بەشی چوارەم
و پێنجەم لە سالی ١٩٨٧دا، بەشی شەشەم لەسالی ١٩٨٨دا بەشی حەوتەمیش لەسالی
١٩٨٨دا بەچاپ گەیاند.

٣: پەراویکی زۆر بەنرخ و بەھیز کە لەژێر ناوێشانانی الوسیلە فی شرح الفضیلە کە تیایدا
لێکدانەوہیەکی تێروتەسەلی کردووە بۆ پەيامی فەزیلە مەولەوی و بەشێوہی ھۆنراوہ
نوسیویەتی و کۆی گشتی بەیتە شیعریەکانی ٢٠٢١ بەیتە و لەسالی ١٩٧٢دا بەچاپی
گەیاند.

٤: پاشان پەراوی رسائل العرفان فی النحو و الیرف و الیوضع و البیان لە سالی ١٩٧٨ دا
بەچاپی گەیاند.

٥: پەراوی رسائل الرحمة فی المنطق و الحکمة لە سالی ١٩٨٧دا بەچاپی گەیاند.

٦: پەراوی نور الایمان لەسالی ١٩٨٧دا بەچاپی گەیاند.

٧: پەراوی الرسالة و انوارها لە سالی ١٩٨٩ بە چاپ گەیاند.

٨: پەراوی الانوار القدسیة فی الاحوال الشخییة لە سالی ١٩٩٠ دا لەچاپی دا.

٩: پەراوی جواهر الفتاوی او خیر الزاد فی الارشاد فی الفقه کە مامۆستا لەسێ بەرگدا لە
سالی ١٩٩٢ دا بە چاپی گەیاند.

١٠: پەراوی نور الإسلام فی العقائد کە پەراویکی عەقیدەییە و لەسالی ١٩٧٨ دا بەچاپی
گەیاندووە.

١١: پەراوی ارشاد الانام الی ارکان الاسلام لەسالی ١٩٩٠ دا بەچاپی گەیاند.

- ١٢: په‌ړاوى جواهر الكلام في عقائد اهل الاسلام كه باسنيكى عه‌قيديانه‌يه و له‌سالى ١٩٩٣ دا به چاپ‌گه‌نه‌را.
- ١٣: په‌ړاوى اعلام بالغيب و الهام بلا ريب له‌سالى ١٩٩٤ دا به چاپي‌گه‌ياند.
- ١٤: په‌ړاوى الوردة العنبرية في سيرة حضرة خير البرية كه به‌شيوه‌ي شيعر نوسيوه‌تي و پاشان ليك‌دانه‌وه‌ي بو‌كردوه.
- ١٥: په‌ړاوى المواهب الحميدة في حل الفريضة كه تيايدا ليك‌دانه‌وه‌يه‌كي قولى كردوه بو‌ په‌راوه شيعري الفريضة نيمامى سيوتى.
- ١٦: په‌ړاوى فوائد الفوائد في شرح منظومة الفوائد له‌سالى ١٩٩٥ دا به چاپ‌گه‌ياند.
- ١٧: په‌ړاوى صفوة الالي من مستطفى الامام الغزالي.
- ١٨: په‌ړاوى اسناد الاعلام الى حضرة سيد الرنام له‌سالى ١٩٩٥ دا به چاپ‌گه‌نه‌را.
- ١٩: په‌ړاوى القيدية الوردية في سيرة خير البرية كه قه‌صيده‌يه‌كي دريژ و پر مانايه به‌سهر حه‌زه‌تي پينغه‌مبه‌ره‌وه(د.خ): ناوى ناوه قه‌صيده‌ي گولاوى، له سالى ١٩٩٥ به چاپ‌گه‌نه‌را.
- ٢٠: په‌ړاوى اليرف الواضح للمبتدئين في علم الصرف په‌ړاويكى زانستيه، بو‌قوناغى سه‌ره‌تايى دانراوه له زانستى سه‌ره‌فدا.
- ٢١: په‌ړاوى مفتاح الآداب في النحو كليلى زمانه‌وانيه‌يه بو‌فيروونى زانستى (نحو) نه‌ميش بو‌قوناغى سه‌ره‌تايى.
- ٢٢: په‌ړاوى المفتاح في المنطق نه‌م په‌راوه‌ش له بوارى زانسى مه‌نتيقدايه كه كليلىكى زور گرنك و باشه بو‌چوونه ناو زانستى مه‌نتيق و فه‌لسه‌فه‌وه.
- ٢٣: په‌ړاوى العزيزة في المنطق كه نه‌مه‌ش په‌ړاويكى ترى ماموستايه هر له بوارى مه‌نتيقدا، شايانى باسه ماموستا له‌م زنجيره‌ي مه‌نتيقدا به سنيهم په‌ړاو باس له مه‌نتيق ده‌كات.
- ٢٤: په‌ړاوى الوجيه في المنطق كه بابته‌تى مه‌نتيق و فه‌لسه‌فه‌ي ماموستا بووه.
- ٢٥: په‌ړاوى الورقات في المنطق.
- ٢٦: په‌ړاوى خلاصة البيان في الوضع والبيان كه باس له بنه‌ماكانى به‌يان و زمان پاراوى ده‌كات.

۲۷: پهراوی رساله طب القلوب که تیایدا باسی خوراکي راسته‌قینه‌ی دلپاک.

پهراوه دهست‌نووسه‌کانی ماموستا

یه‌که‌م: به زمانی کوردی

۱: پهراوی وتاری ئاینی بو پوژی هه‌ینی ئەم پهراوه زیاتر هه‌ردوو زمانی کوردی و عه‌ره‌بی تیا به‌کاره‌ینراوه، ده‌لیل نامه‌یه‌کی ماموستایانی مینه‌به‌ره، له سالی ۱۹۸۳ دا نویسیویه‌تی.

۲: پهراوی شه‌مامه‌ی بو‌ندار که باس له حیکمه‌ت و په‌ند و ئاموزگاری ده‌کات.

۳: پهراوی لی‌کۆلینه‌وه‌ی دیوانی مه‌لا مسته‌فای بی‌سارانی.

۴: پهراوی په‌یره‌وان که باس له مورید و خه‌لیفه‌کانی شیخ (عوسمان سیراجه‌ددین) ده‌کات، له‌گه‌ل باس و خواسیکی منداله‌کانی.

۵: پهراوی بنه‌ماله‌کانی کوردستان که پیناسه‌یه‌کی ته‌فنیلییه به‌و مالانه‌ی که له کوردستاندا به‌ناوبانگ بوون به زانست و زانیاری و دینداری.

دووه‌م: به زمانی عه‌ره‌بی

۱: پهراوی التصریف الزنجانی که ماموستا به زمانی عه‌ره‌بی له سالی ۱۹۸۳ دا نویسیویه‌تی و له‌بواری زمان و (صرف) دایه.

۲: پهراوی ارشاد المناسک الی المناسک ماموستا ئەم پهراوه‌ی له سالی ۱۹۸۳ دا نویسیوه.

ماموستای ره‌حمه‌تی جگه له‌م په‌رتوکانه‌ش چه‌نده‌ها بابه‌ت و فه‌توای ل گو‌فار و روژنامه و نویسینه ده‌سته‌کاندا نویسیوه و هه‌رده‌م له خزمه‌ت به شه‌ریعه‌ت و مسو‌لمانان به‌رده‌وام بووه . وا ئیسته‌ش ناو و نویسینه‌کانی له ناو مسو‌لماناندا ماوه و ناوی قه‌د نامری ...

پیرست

نالی	۳
مہزار	۱۷
احمدی خانی	۲۳
فایق بینکھس	۳۵
جگہر خوین	۴۲
دلزار	۴۸
دلدار	۵۵
احمد موختار جاف	۶۲
گوران	۶۷
قانع	۸۳
زینور	۹۲
کزی	۱۰۰
پیرہ میرد	۱۱۴
مولہوی	۱۲۹
ہیمن	۱۴۸
بیسارانی	۱۵۷
مہحوی	۱۶۸
بیخود	۱۷۹
حہمدی	۱۸۳
سالم	۱۸۵
شیخ رمزای تالہبانی	۱۸۹
وہ فایی	۱۹۳
ولی دیوانہ	۱۹۸
عہلانہ دین سہجادی	۲۰۲
قازی محمد	۲۰۹
شیخ سہعیدی پیران	۲۲۴

- ۲۳۸)..... مارف خمرزهدار
 ۲۳۱)..... شنيخ محمدي خال
 ۲۳۴)..... مه لای گهره ی کزیه
 ۲۳۷)..... سه عید نه وره سی
 ۲۴۸)..... عادلہ خانم
 ۲۵۰)..... زینبا خانم
 ۲۵۲)..... حبه ی خانم
 ۲۵۵)..... شنيخ عبدالله ی نه مری
 ۲۶۱)..... شهره فحانی به دلیسی
 ۲۶۳)..... جوزنی موکریان
 ۲۶۵)..... ره لبق حیلمی
 ۲۶۷)..... توفیق وهیبی
 ۲۷۰)..... قدری جان
 ۲۷۳)..... مسعود محمد
 ۲۷۶)..... حبه سه خانی نه قیب
 ۲۷۹)..... مه ستوره ی نره لان

 ۲۸۵)..... صلاح الدینی نه یوبی
 ۳۰۹)..... محمد نه مین زه کی به گ
 ۳۱۱)..... سمکوی شه کاک
 ۳۲۰)..... نین خله کان
 ۳۲۵)..... شنيخ مه حمودی حه فید
 ۳۲۸)..... قه دم خیر
 ۳۳۱)..... کمال مه زهر
 ۳۳۶)..... گیوی موکریانی
 ۳۳۹)..... ماموستا مه لا عبدالکریمی مودهریس